

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

15

**VÕÕRNIMED EESTIKEELSES
TEKSTIS**

PEETER PÄLL

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond

Väitekiri on kaitsmisele suunatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakonna nõukogu poolt 8. veebruaril 2005

Juhendaja: filoloogiadoktor Tiit-Rein Viitso

Oponendid: dotsent Krista Kerge,
professor Ott Kurs

Kaitsmine toimub 31. märtsil 2005. a. kell 14.15 Tartu Ülikooli Nõukogu saalis

Väitekirja trükikulud on katnud Eesti Keele Instituut

ISSN 1406–1325

ISBN 9949–11–022–X (trükis)

ISBN 9949–11–023–8 (PDF)

Autoriõigus Peeter Päll, 2005

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ut.ee

Tellimus nr. 74

EESSÕNA

Võõrnimede teema juurde jõudsin kõigepealt ülikoolis, kui ühe kursusetöö raames võtsin ette 1950.–1960. aastate nimeteemalised kirjutised ja leidsin eest tolle ajastu kohta üllatavalt kaasakiskuvaid arutlusi. Neis olen alles tagantjärele mõistnud nägevad muidki teemasid, mida otsesõnu käsitleda ei olnud võimalik.

Et parasjagu oli käimas järjekordne diskussioon võõrnimede teemal (VÕKi 1983. a otsus maade ja pealinnade nimede kohta), siis leidsin ennastki mõne aja pärast selle teemaga edasi tegelemas. Nii on see kestnud pikemat aega. 1999. a sain valmis võõrkohanimede sõnaraamatu, kuid selles puudus vajalik süstemaatiline teemakäsitus. Käesolev uurimus püüab seda lünka täita.

Aastate jooksul olen kogenud paljude kolleegide toetust ja mõistvat suhtumist, neist silmapaistvaim oli kahtlemata Henn Saari, kellele õigupoolest kuulub võõrnimede teema esmakordse sügavama teoreetilise käsitelu au.

Siinse töö käsikirja on vähemalt osaliselt lugenud või üksikküsimuste puhul nõu andnud Tiiu Erelt, Marja Kallasmaa, Sirkka Paikkala, Kristiina Ross ja Urmas Sutrop, keda tahan eraldi tänada kõigi väärtuslike märkuste ja soovitude eest. Suur tänu juhendajale professor Tiit-Rein Viitsale, kes kogu töö läbi vaatas ja põhjalikult kommenteeris, innustades niiviisi seda lõpule viima. Tänan Argo Mundi, kes vaatas kriitiliselt üle töö vormistuse.

Eesti Keele Instituut tööandjana on tänu väärt, et võimaldas mul teemaga tegelda paljude aastate jooksul ega kaotanud kannatust ka siis, kui töö lõppu polnud veel nähagi. Nimekorralduse teemat on läbi aastate rahastatud mitme eri sildi all, kohanimede andmebaasi arendamist on toetanud mitmed Eesti Teadusfondi grandid. Olen rahvusvahelistel nimekorralduskonverentsidel osalemiseks toetust saanud ka Eesti Keele Sihtasutuselt ja Siseministeeriumilt.

Aitäh kõigile, kes julgustasid, nõu andsid või muidu tagant torkisid.

Tallinnas 20. jaanuaril 2005.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	10
– Uurimuse eesmärk	10
– Uurimuse ülesehitus, materjal ja laad	12
– Varasemad võõrnimeuurimused	13
1. ÜLDIST VÕÕRNIMEDEST	15
1.1. Nimed. Võõrnimed	15
1.2. Võõrnimede liigitus. Eksonüümid ja endonüümid	18
1.3. Nime keelsus	24
1.4. Nime staatus. Ühe- ja mitmekordsed nimed	28
1.5. Nime kirjalik ja suuline kuju	30
1.6. Kiri ja kirjasüsteemid	32
1.7. Ortograafia, kirjaviis ja kirjutusviis	38
2. REEGLIPÄRASED VÕÕRNIMED	41
2.1. Muutmatu ülevõtt	42
2.2. Ümberkirjutus ehk konversioon	50
2.3. Kirjakeeleta keelte nimed	64
3. ÜMBERKIRJUTUSSÜSTEEMID	65
3.1. Vene nimed	69
3.2. Kreeka nimed	76
3.3. Heebrea nimed	82
3.4. Ukraina, valgevene, bulgaaria ja serbia nimed	86
3.5. Armeenia ja gruusia nimed	88
3.6. Turgi keelte nimed	89
3.7. Orientaalkeelte nimed	90
3.8. Latinisatsioonide rakendamise väljavaated	94
4. KOKKULEPPELISED VÕÕRNIMED	98
4.1. Omanimed	100
4.2. Tõlkenimed	102
4.3. Mugandnimed	106
4.4. Kaudkeelsed nimed	111
4.5. Kokkuleppeliste võõrisikunimede erisusi	112
4.6. Eri meetodite kombinatsioonid, piiritlemisprobleemid	114
5. VÕÕRNIMEDE SOBITAMINE	117
5.1. Nime lähtevormi valik	117
5.2. Liigisõna tõlge	120
5.3. Algustähesobitus	122
5.4. Hääldus	123
5.5. Käänamine	129
6. VÕÕRNIMEKORRALDUS	134
6.1. Reeglipärase ja kokkuleppelise nimekirjutuse piirid	134

6.2. Rahvusvaheline nimekorraldus	142
7. EESTI VÕÖRNIMEKIRJUTUSE KUJUNEMINE	148
7.1. Korrapäratu kirjaviisi ajajärk	148
7.2. Vana kirjaviisi ajajärk	150
7.3. Uue kirjaviisi algus: isikunimede reeglipärastamine	153
7.4. XX sajandi algus: kohanimede reeglipärastamine	157
7.5. 1940.–1950. aastad: tagasi lähtepunkti?	159
7.6. 1970. aastad: tagasi paremakäeliiklusele	163
7.7. Arengu kokkuvõte	167
8. VÄLISKOHANIMEDE ANDMEBAASI MUDEL	170
KOKKUVÕTE	175
LÜHENDID	179
KIRJANDUS	180
SUMMARY	193

TABELITE LOEND

Tabel 1. Võõrnimede liigitus normi, struktuuri ja keelsuse alusel	26
Tabel 2. Võõrnimede liigitus „Maailma kohanime“ (1999) valimis ...	27
Tabel 3. Kirjade liigitus eri autoreil	36
Tabel 4. Konversiooni käsitlevad terminid	53
Tabel 5. Vene nimede latinisatsiooni koondtabel	71
Tabel 6. Kreeka nimede latinisatsiooni koondtabel	79
Tabel 7. Heebrea nimede latinisatsiooni koondtabel	84
Tabel 8. Võõrnimede tüübid „Maailma kohanime“ (1999) valimis ...	116
Tabel 9. ÜRO kohanimekorralduskonverentsid	143

LISAD: VÕÕRNIMEDE REGISTRID

Avaldatud Interneti-aadressil <http://www.eki.ee/knab/dr/index.htm>.

- Lisa 1. Valik eesti kirjakeele vanimaid mälestisi 1524–1739.
- Lisa 2. S. H. Vestring. Lexicon Esthonio Germanicum (ca. 1720).
- Lisa 3. Kalendrid (XVIII–XIX saj).
- Lisa 4. Berend Gildenmann. Mailma made õppetud (1849).
- Lisa 5. Koli-raamat. Wies jaggo: Keograhwi (1854).
- Lisa 6. Maa Kaardi-Ramat kus sees 16 Maa Kaarti (1859).
- Lisa 7. C. R. Jakobson. Veikene Geograafia (1868).
- Lisa 8. Õigekeelsusallikad 1933–1945 (VÕS 1933, 1936, 1937, 1940, 1945, Ainelo 1936).
- Lisa 9. ÕS 1960.

SISSEJUHATUS

Uurimuse eesmärk

Ükski keel ei eksisteeri ega ole eksisteerinud teistest keeltest mõjustamata, kui välistada lühiajalised peamiselt loodustingimustest põhjustatud isolatsioonijuhud. Ühe keele mõju teisele võib ilmnedagi nii sõnavaras kui ka grammatikas, kuid igasuguse mõju eelduseks on tihedad kontaktid kahe keele kandjate vahel. Kui jätta kõrvale keelekontaktide intensiivsem faas, kus kõnelejad muutuvad sisuliselt kaks-keelseteks, on mitteintensiivses faasis teis(t)e keel(t)e mõjudega toimetulemiseks paratamatult tarvis välja töötada niisugune taktika, mis lubab omakeelsesse struktuuri põimida võõrkeelseid elemente. Seda võiks nimetada keele omastamisvõimeks ning see on keele elujõulisuse seisukohalt ülioluline, sest selle kaudu ilmneb keele põhistruktuuride püsivus.

Tavaliselt nähakse teise keele mõjutust kõige ilmsemalt sõnalaenudes. Nende hulk ja ulatus varieeruvad vastavalt kontaktide intensiivsusele ja sõnade ülevõtmise vajadusele. Eestis on tavaks eristada laensõnasid ja võõrsõnasid. Nende kahe rühma erinevused on peamiselt struktuurilised (võõrsõnadel on eesti „keskmisest“ sõnast erinev häälikustruktuur ja ortograafia), kuid mingil määral ka kokkuleppelised. Vahel tekib see mulje, et ainus erinevus on dokumentaalne tõestatavus: võõrsõnade võõras algupära on enamasti kergesti nähtav, samas kui laensõnade väljaselgitamine pidevalt jätkub ja ei ole teada, kui kaugele see võiks iial jõuda.

Sõna ülevõtmine teisest keelest toob otsekohe kaasa vajaduse seda oma keele struktuuriga sobitada. Eesti keeles tuleb võõrsõnale anda sobiv häälik- ja kirjakuju, määrata pearõhk ja silbivälde, käänd- või pöördtüüp jne. Seejuures toetatakse oma keele produktiivsetele muuttüüpidele ja vältemallidele. Eesti võõrsõnade kujunemist on põhjalikumalt uuritud (Raiet 1966b); on ka esile toodud võõrsõnade tähtsust keele produktiivsete, st elujõulisimate joonte esiletoomisel (Kross 1984, Help 1985).

Sõnade laenamist on teoreetiliselt võimalik piirata, harrastada teatavat purismi jne. Kuid lisaks on olemas keelendid, mille ülevõtmine teistest keeltest on vältimatu – nimed. Nimed on muidugi üks liik sõnu (lähemalt vt 1.1), kuid neil on oma eriline funktsioon, mis seisneb kindla objekti identifitseerimises (denoteerimises e osutamises) ja sellest tulenevalt peab osutusseos olema küllalt kindel.

Nimede ülevõtmine teistest keeltest on paratamatu, kui tahetakse maailmaga suhestuda, ning see on protsess, kus võõraines kõige otsesemalt ja suurtes hulkades lülitub omakeelsesse teksti. Milline taktika sellega seoses valida? Tõenäolisi mooduseid on võimalik eristada vähemalt kolm:

- A. võtta üle lähtenime foneetilis-graafiline kuju;
- B. võtta üle lähtenime kontseptuaalne sisu (st nimi tõlkida);
- C. panna võõrobjektile iseseisev omakeelne nimi.

Taktikaid saab hinnata järgmiste kriteeriumide alusel:

1) töökindlus, st mis tahes tundmatut võõrainest peab saama omakeelsesse teksti üle võtta ilma kõhklusteta;

2) funktsionaalsus, st ei tohiks kahjustada nime põhilist, identifitseerivat funktsiooni;

3) ökonoomsus, st ülevõtmisele ja sobitamisele kuluvad pingutused ei tohiks olla ülemäära suured;

4) sobituvus, st keele põhistruktuuri ei tohiks õõnestada (nt nimesid peab saama kääntada).

Nimetatud kolmest taktikast ükski ei vasta täielikult kõigile neile kriteeriumidele. Taktika B ei ole töökindel, sest kõigi nimede kontseptuaalset sisu pole võimalik kindlaks teha. Taktika C ei ole ökonoomne, sest tähendaks vajadust panna nimi paljudele tuhandetele objektidele, kelle/mille nimed eestikeelses tekstis ette tulevad. Taktika A puhul võiks tekkida küsimus, kui palju on ta sobituv.

Töö hüpoteesiks on see, et eri taktikaid nende kriteeriumide järgi hinnates pannakse kriteeriumid eespool nimetatud tähtsusjärjekorda, st edukas taktika on see, mis vastab kõige paremini kõige esimesena nimetatud kriteeriumidele. Kuid ühestki kriteeriumist ei saa täielikult loobuda, sest see kahjustaks keele enda funktsionaalsust.

Taktika A vastab nimetatud kriteeriumidele kõige paremini, sest ta on töökindel, funktsionaalne ja ökonoomne ning üldjuhul ka sobituv. Taktika A raames omakorda saab vaadelda konkreetsemaid protsesse:

A1. foneetiline ülevõtmine (nime häälikkuju sobitamine, st sobivate häälikuvastete leidmine, pearõhu ja silbivälte määramine);

A2. graafiline ülevõtmine (kirjapildi sobitamine).

Ülevõtmisega kaasneb paratamatult morfoloogiline sobitamine (käändtüübi ja tüvevokaali määramine, vajaduse korral nimestruktuuri kohandamine). Ülevõtmist ennast saab omakorda jagada kaheks põhitüübiks: häälikujukeskseks ja kirjapildikeskseks ülevõtmiseks. Esimesele on iseloomulik see, et lähtutakse teiskeelse nime hääldusest. See on tüüpiline varasematele nimelaenudele. Kirjapildikeskse ülevõtmise puhul on aluseks teiskeelse nime kirjapilt, hääldus on teisene. Selline on praegusaja põhitüüp. Oma äärmuslikus vormis ei arvestata hääldust hoopiski.

Uurimuse eesmärk on vaadelda, kuidas ja mil määral nimetatud taktikad keeles tegelikult realiseeruvad. Võõra ülevõtmise vajadus tekitab olukorra, kus ühelt poolt tuleb esile selge oma ja võõra vastandus, eriti ortograafias ja fonoloogias. Ollakse sunnitud defineerima, milline on eesti kirjaviis ja tähestik ning mis jääb neist välja, milliseid võõrnimede häälikuid ja mis viisil saab üle võtta eestikeelsesse teksti ning mis asendatakse või jäetakse üle võtmata. Teisest küljest toob võõra esile need keele põhistruktuurid, mis jäävad muutumatuks ning laienevad ka võõrnimedele. Näiteks võib tuua silbivälte, mis on eesti keelele omased; võõrnimedes rakendatakse neid mallipõhiselt. Samuti on eesti nimisõnad kõik

käänduvad ja võõrnimed ei ole erand (kuigi on keeli, kus võõrnimed võivad jääda käändumatuks, nt läti või vene).

Uurimuse ülesehitus, materjal ja laad

Uurimus koosneb põhimõtteliselt kahest suurest osast: 1) süstemaatiliseast käsitlesest, mille raames vaadeldakse nimede ja täpsemalt võõrnimede olemust (keelsust, staatust, kirjalikku ja suulist kuju), reeglipäraste ja kokkuleppeliste võõrnimede eristamise ja rühmitamise meetodeid, konkreetseid ümberkirjutusviise ja nende kujunemist, võõrnimede sobitamist (lähtevormi valikut, liigisõna tõlget, hääldust ja käänamist), võõrnimekorralduse põhimõtteid, ning 2) kronoloogilisest käsitlesest, mis annab ülevaate eesti võõrnimekirjutuse ajaloolisest kujunemisest. Kahe erineva lähenemise tõttu ei ole täielikult õnnestunud vältida mõne teema osalist kordamist kummaski osas.

Töö põhimaterjali moodustavad Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi (KNAB) tarvis pikema aja jooksul kogutud andmed.¹ Kohanimeandmebaasi valiku põhjal anti 1999. a välja sõnastik „Maailma kohanimed“ (Päll 1999a) ning pisut väiksemas mahus koostati „Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999“ kohanimevalimik. KNAB, eeskätt selle Interneti-versioon (<http://www.eki.ee/knab/knab.htm>) moodustab käesoleva uurimuse lisa, mistõttu enamasti on tekstis loobutud eri nimekujude kohta täpsete allikaviidete andmisest; neid saab järele vaadata KNABist. Töö lisadena käsitatavad vanemate kirjakeele allikate kohanimeregistrid on samuti nende liiga suurt mahtu arvestades avaldatud KNABi veebiaadressil (<http://www.eki.ee/knab/dr/index.htm>). Kohanimeandmebaasi lähem tutvustus on antud uurimuse lõpul.

Et teema hõlmab kõiki võõrnimesid, siis on lisaks võõrkohanimele kogutud ainetikku võõrisikunimede hulgast ning ühekülgsuse tasandamiseks on neid eraldi käsitletud p-s 4.5. Muud võõrnimeliigid (ärinimed, marginimed, laevanimed jms) on siiski käesolevas uurimuses marginaalsed, ärinimed (sh asutusenimetused) vajaksid osalt täiesti teistsugust lähenemist, sest seal on keskne tõlkimise-tõlkimatuse probleem.

Uurimuse näitematerjal on üldiselt esitatud vastavuses lähteallika ortograafiaga, võimalikke kohendusi on eraldi mainitud. Hääldus antakse Rahvusvahelise Foneetikaassotsiatsiooni (IPA) tähestikus (tähistuseks nurksulud [ ]), hääldust ja käänamist käsitlevas osas (p 5.4–5.5) ka eesti nn võõrsõnakirjaviisist (tähistuseks kaldkriipsud //; silbivälte, pearõhu ja palatalisatsiooni lisamärkidega), mis asendab fonoloogilist transkriptsiooni.

---

¹ Kohanimeandmebaasi arendamist on toetanud Eesti Teadusfondi grantid nr 973 (1994–1996), 3850 (1999–2000) ja 4941 (2001–2004).

Taotlus on anda võimalikult kõigekülgn pilt sellest, kuidas võõrainest eestikeelses teksti sobitatakse. Tegemist on deskriptiivses laadis uurimusega, mille põhikäsitus on sünkrooniline, kuid võimaluse korral püütakse jälgida ka nähtusi nende kujunemises. Peateema on sobitamine eestikeelses teksti, ent tuuakse näiteid teistegi keelte kohta. See tüpoloogiline aspekt toob paremini esile sobitamise meetodid ja nende alternatiivid.

Uurimus üritab olla muuhulgas kokkuvõte senistest käsitlustest, mida on püütud täpselt dokumenteerida ja omavahel suhestada. Selles mõttes on tegemist teatmelist laadi tööga.

Varasemad võõrnimeuurimused

Uurimuse võib liigitada kontaktlingvistika valdkonda kuuluvaks.² Kõige lähemalt on siin tegu keeltevahelise laenamise analüüsiga. Keelelise laenu süstemaatilise käsitluse on andnud Einar Haugen (1950), kes eristab importimist (*importation*) ja asendamist (*substitution*). Viimane on algse malli ebatäpne taasesitus, asendamine oma keele malliga. Laensõnade kõrval nimetab ta hübriide (foneemkuju võetakse üle vaid osaliselt), tõlkelaene (prantsuse *calque*) ja semantilisi laene.

Nimesid kontaktolukordades on põhjalikumalt vaadelnud Bill Nicolaisen (1996), kes toob esile, et nimed käituvad neis erinevalt kui sõnad. Põhierinevus on semantilisel tasandil: sõnad on semantiliselt läbipaistvad, nimed seda ei pruugi olla. Nimed võivad vabalt ühe keele tekstist teise üle minna ja on seega püsivamad kui sõnad. Šotimaa gaeli-inglise nimepaare analüüsides toob ta esile omavahel seostumatud nimed, tõlked (sh osalised), fonoloogilised mugandused, morfoloogilised tõlked (algsele nimele lisanduvad näiteks vastuvõtva keele morfoloogilised tunnused), laenude uustõlgendused jm tüübid.

Võõrnimede puhul on seni nähtud enamasti keele praktilise korraldamise küsimusi (ortograafia, mugandamine, eksonüümide piiritlemine jne) ning vähem teoreetilisi probleeme. Viimastel aastatel on siiski võõrnimed tõusnud rahvusvaheliste seminaride ja konverentside teemaks (Põhjamaade nimeuurijate assotsiatsiooni NORNA 20. sümpoosion „Utanlandske namn i Norden“ 1997. a Oslos, II kohanimeteemaline sümpoosion „GeoNames 2000“ Maini-äärses Frankfurdis), mitmete nimekorralduslike aspektidega on aastakümneid tegeldud ÜRO korraldatud kohanimekonverentsidel ja kohanimeekspertide rühma istungitel (vt p 6.2).

Eestis on seni võõrnimesid kõige põhjalikumalt käsitletud Henn Saari, kes arendas 1970. aastatel välja olulisemad teoreetilised lähtekohad ja selgitas põhimõisted (Emakeele Seltsis ... 1978); kõige ülevaatlilikumal kujul on need avaldatud sissejuhatuses „Nimekirjutusraamatule“ 1993. a (vt Saari 1993b).

---

² Hea sissejuhatuse kontaktlingvistikasse annab Els Oksaar koguteoses „Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung“ (I–II, 1996–1997).

Võõrnimede teemal on pikemalt kirjutanud veel Tiiu Erelt, Mati Hint, Ain Kaalep, Rein Kull, Ernst Nurm, Valdek Pall, Uno Ussisoo, Johannes Voldemar Veski, Tiit-Rein Viitso jpt. Lähema ülevaate eri käsitlustest esitab 7. peatükk. Suhteliselt täieliku, osaliselt annoteeritud ülevaate kõigist võõrnimeteemalistest kirjutistest annab Internetis ajatasa hoitav „Eesti onomastika bibliograafia“ (<http://www.eki.ee/nimeselts/bib/>), vt rakendusonomastika alarubriik).

Järgnev käsitlus tugineb küllalt suuresti Henn Saari väljatöötatud kontseptsioonile, ent sisaldab ka lisandusi, nt on teisiti defineeritud eksonüümid ja välja toodud kokkuleppeliste võõrnimede rühmad. Uurimus rajaneb olulisel määral siinkirjutaja varasematel võõrnimeteemalistel artiklitel, mida on käesoleva töö tarbeks kohandatud ja uuendatud. Olen varem käsitlenud võõrnimekirjutuse ajalugu (Päll 1987b ja 2002), eesti võõrnimekorralduse päevaküsimusi (1987a, 1998, 2003b), naabrusnimesid (1986a), mitmekeelsete nimede vahekordi Eestis (1999b), transkriptsiooni (1988, 1999c, 2002a, 2003a) ja rahvusvahelise nimekorralduse arengut (1993), samuti koostanud ÜRO latinisatsioonisüsteemide seisundiülevaate (WGRS 2003). Lühikest sissejuhatust nimekirjutuse põhimõistetes sisaldab sõnastik „Maailma kohanimed“ (Päll 1999a).

1. ÜLDIST VÕÕRNIMEDEST

1.1. Nimed. Võõrnimed

NIMED on üks keeleuniversaale, kuid nende teoreetiline mõtestamine, defineerimine ja apellatiividest eristamine on jätkuvalt probleem, millega tegelevad nii keeleteadlased, filosoofid kui ka loogikud.³ Alates John Stuart Millist kuni tänapäevani on peamisi vaieldavaid väiteid olnud see, kas nimel on tähendust või mitte. „Tähendusetus“ teooria pooldajad (Mill, Allan Gardiner jt) motiveerivad oma väidet sellega, et nimed on vaid tähised, nad denoteerivad oma objekti, ilma et ütleks midagi selle sisu kohta. Seevastu apellatiivid konnoteerivad teatavat hulka atribuute, mis kokku moodustavad apellatiivi tähenduse. Vastuväitjad (H. W. B. Joseph, Gottlob Frege, Ernst Pulgram jt) leiavad, et nimel on tähendus, tal võib olla lõpmata rikas sisu. Uuemat ajal esindab „tähendusetus“ liini Saul L. Kripke, kes 1970. aastatel pani aluse uuele osutusteooriale (*new theory of reference*), väites, et nimed on „jäik tähistus“ (*rigid designation*, hiljem kasutas ta terminit „otsene osutus“, *direct reference*), mille lähteks on nimepanek e ristimine (*baptismal act*) ja kinnistajaks järgnev keelekasutus. Sellise lähenemise puhul jääb tähenduse probleem rõhutatult kõrvaliseks. Kripkele vaidleb vastu Klaas Willems (2000), kes Edmund Husserlile ja Eugenio Coseriuale toetudes leiab, et nimedel on tähendus, ent see avaldub teistmoodi kui apellatiividel. Apellatiividel on leksikaalne tähendus, mis on klassiline (Willemsi terminiga *classematic*), st lubab paigutada apellatiivi referenti teatavasse klassi (*koer* on teatav loom). Nime tähendus on aga kategoriaalset laadi, nimi moodustab mingis mõttes omaette sõnaliigi. Nimed on monovalentsed (tähistavad referente ilma neid klassifitseerimata), individualiseerivad (esiletoovad) ja ühemõõtmelised (tähistavad korraga ainult üht objekti või objektirühma); apellatiivid on polüvalentsed, liigilised ja kahemõõtmelised. Nimed omandavad nime funktsiooni eeskätt konkreetset lauset ja kõnesituatsioonis.

Järgnevas käsitluses ei ole nime mõistet siiski seostatud mainitud teoreetiliste arutlustega, sest nende mõttekonstruktsioonide lõpuni viimistlemisel tuleks käsitleda võimalusi, et kõige „puhtamad“ pärisnimed on näitavad asesõnad *see, too, nood* (Bertrand Russelli „loogikalised pärisnimed“) või et *Smith* ei ole nimi, kui nimekandja ise peab sepa ametit.

Nime defineerimisel on olulisim tema **funktsioon** e ülesanne. Henn Saari (1963, 1998) määratleb nime kui nomineerivat keelendit, mis suuresti ökonoomsel viisil, atributatsiooni (1998: restriksiooni) vältides, eraldab ühe isendi tema tülikalt

---

³ Kõige põhjalikuma eestikeelse nimeteooria ülevaate annab Henn Saari (1963, avalikkusele kättesaadavamalt 1998), uuemad Eestis ilmunud nimekäsitlused on Lumme Eriltilt (2001) ja Jaan Kangilaskilt (2001), kes vaatlevad nime pigem keelefilosoofilise küsimusena. Siinses sissejuhatuses on toetutud ka mitmele muule allikale (sh Klaas Willems 2000).

sarnaste liigikaaslaste seast. „Nomineeriva keelendi“ võiks täpsustada noomeni-fraasiks⁴, sest kuigi paljud nimed on lihtnoomenid, leidub ka mitmesõnalisi nimesid (*Vaikne ookean, Keel ja Kirjandus*).

Nimepanek on osutusseose loomine, nimetatava sildistamine, ühe objekti ühemõtteline identifitseerimine. Nimi on sageli meelevaldne, „ei tähenda seda, mida ta tähendab“ (Väike-Pakri on suurem kui Suur-Pakri). Nime võib käsitada metafoorina, mis parimal juhul vihjab objekti sisule, kuid ei kirjelda seda või on vahel isegi eksitav. Otsesõnu kirjeldavad nimed moodustavad üleminekutsooni nimede ja mittenimede vahel, mida kajastab ortograafiaebalus (*päevaleht ~ Päevaleht?, tagaküla ~ Tagaküla?*).

Et nime ja apellatiivi vahel teravat piiri pole, on tunnistanud peaaegu kõik nimeuurijad. Rudolf Šrámek (1995: 380) ütleb, et tegelikult tuleks rääkida keeles kahest polariseerunud tuumast: apellatiivsest ja propriaalsest. Seosed nende kahe tuuma vahel on teineteist täiendavad ning korraga kahesuunalised. Pidevalt on nähtusi, mis on teel nimest sõnaks ehk muutuvad üksikobjekti tähistavast keelendist (nimest) üldistuseks (apellatiiviks), ning on neid sõnu, mis on saamas nimeks (enamik koha- ja isikunimesid on moodustatud algselt apellatiividest).

Willy Van Langendonck (1994, 1997) peab oluliseks eristada nimefunktsiooni ja nimelekseemi. Enamik uurijaid lähtub lekseemist ja tajub seetõttu ulatuslikku üleminekuala, kus nimelekseemid näivad toimivat apellatiividena. Samas on võimalik, et nimefunktsiooni täidavad nimelekseemide kõrval ka tüüpilised apellatiivilekseemid. Tõsi, Van Langendonck ei täpsusta, kuidas eristuvad nime- ja apellatiivilekseemid.

Traditsiooniline termin nime kohta on PÄRISNIMI (prooprium). Seda kasutatakse paaris terminiga ÜLDNIMI (apellatiiv). Mõlemad lähevad tagasi ladina ja veel varasemale kreeka grammatikauurimise traditsioonile (ladina *nomen proprium* ja *nomen appellativum*, kreeka *ὄνομα κύριον* ja *ὄνομα προσηγορικόν*). Nimeuurija Bill Nicolaisen (1995: 384–385) väidab, et nende üldtunnustatud definitsioonideta terminite traditsioon (inglise keeles vastavalt *proper name/noun* ja *common name/noun*) on aidanud omalt poolt nime ja apellatiivi eristamist ähmastada.

Kui nime saab eristada osutusfunktsiooni alusel, siis tuleks lühidalt käsitleda seda, mille poolest erineb nimi nimetusest, numbrist ja terminist, mis kõik ühel või teisel viisil võivad täita sama funktsiooni.

NIMETUS on termin, mille alla võetakse kokku kõik objektiliiki või üksikobjekti tähistavad keelendid (*raekoda, kass, raamatukogu*, vt ÕS 1976: 879). Kuigi nimekirjutuse reeglite selguse huvides on sageli nimetusi ja nimesid vastandatud, on selles laias tähenduses *nimetus* õieti üldtermin, mille alla mahuvad ka nimed

---

⁴ Seegi ei ole ideaalne määratlus, sest üritusenimedena esinevad ka laused: *matkavõistlus*, „*Tunne oma kodumaad*“ (EKK 2000: 67).

(Saari 1998). Nimed on nimetuste alamhulk.⁵ Nimed võivad kuuluda nimetuste koosseisu (*naha- ja jalatsitootmiskoondis Kommunaar*).

Numbrite abil luuakse osutusseos siis, kui on vaja tähistada suurt hulka erinevaid objekte ning keelelistest vahenditest selleks ei piisa. Kui nimed on loomuliku keele elemendid (keelendid), siis numbrid moodustavad abstraktse, ent täiesti korrapärase, lõpmatuseni viidava süsteemi. Maastikus nummerdatakse näiteks metsakvartaleid ja kinnistuid, samas kui muudel objektidel on nimed. Numbrid ja nimed võivad eksisteerida paralleelselt: kinnistul võib olla nimi, isikul on nime kõrval isikukood jne.

Vahekorrad terminitega on keerulisemad, sest üldtunnustatud arusaama järgi on terminid ehk oskussõnad liik apellatiive. Samas näeme mitmete erialade terminite koosseisus sageli nimesid (arheoloogilised kultuurid, geoloogide stratigraafiaüksused). Nomenklatuuriterminid zooloogias, botaanikas, keemias, meditsiinis, anatoomias jm on üleminekuvöönd apellatiivide ja nimede vahel, mis eesti tavas on seni kokkuleppeliselt (õieti ortograafiliselt) arvatud apellatiivide alla, nii nagu enamikus Kesk- ja Ida-Euroopa keeltes. Viimasel ajal võib täheldada, et mõnel kiiresti areneval alal hakkavad terminitena sageli käibima just nimed (selle kohta lähemalt Päll 2004).

Nime põhitunnuseks jääb **osutusseos**, mis luuakse nimetamise ehk nominatsiooni aktiga. Omal kombel kinnitab seda seni väheuuritud asjaolu, et nimed on isegi viipekeeles; eesti viipenimesid (isikumärke) on esmakordselt lähemalt vaadelnud Liina Paales (2004).

Termin **VÕÖRNIMI** ei ole ühetähenduslik, sellele saab anda vähemalt kolm eri definitsiooni:

1) võörnimi kui võõrobjekti nimi, st Eesti-välise koha ja mitte-eestlase nimi; selles mõttes oleksid võörnimed nt nii *Ojamaa* kui ka *Gotland* (Eesti-välise koha eestikeelne ja võõrkeelne nimi), nii *Peeter Suur* kui ka *Pjotr Veliki* (mitte-eestlase eestikeelne ja võõrkeelne nimi);

2) võörnimi kui võõrkeelne nimi, st mitte-eestikeelne nimi (eespoolsetest näidetest üksnes *Gotland* ja *Pjotr Veliki*);

3) võörnimi kui võõrsõna analoog, st võõrsilt laenatud, kuid oma keelega kohandatud sõna, erinevalt tsitaatnimest (lähtekirjaviisis) ja omanimest (eesti algupärane nimi), nt *Šveits* (< *Schweiz*), *Renee* (< *René*).

Neist esimene on ilmselt kõige traditsioonilisem arusaam terminist, kuigi piiritlemine on teadusliku analüüsi seisukohalt ebaratsionaalne, sest ei hõlma Eestisest kohtade ja eestlaste võõrkeelseid nimesid. Teine definitsioon on teaduslikult

---

⁵ Uno Mereste (2000: 467–526) on nime ja nimetuse traditsioonilise käsituse pööranud pea peale, vaadeldes nime kui üldisemat mõistet ja nimetust kui eri liiki nime, millele on omane ametlikkus, ainukordsus, täielikkus ja muutumatus. Lähtudes loogikalisest nimest defineerib ta eraldi mõisteteks *nime*, *erisnime*, *pärisnime*, *üldnime* ja *apellatiivi*. Selle kriitika väljub siinse töö raamist.

ehk järjepidevaim, kuid praktikas kohati rakendamatu, sest väga selgeid keelsustunnuseid nimedes ei ole (vt p 1.3) ja pealegi on tihti otstarbekas vaadelda ühise nimetaja all ka nt Eesti-väliste objektide võõrkeelsete nimede eestikeelseid vasteid. Kolmas definitsioon on kõige problemaatilisem, sest nii nagu võõrsõna enda puhul, on siin küsimus selles, kas arvestada struktuurivõõrust või päritoluvõõrust. Kui arvestada struktuurivõõrust, siis ei ole Nigeeria asula nimi *Karu* vähemalt oma graafilisel kujul võõrnimi (H. Saari 1993b: 12), kui arvestada päritoluvõõrust, siis on võõrnimi ka Valgamaa *Taagepera* (< *Stackelberg*). Seega ei ole kolmas definitsioon eriti töökindel ega praktiline. Seda on ehk otstarbekas rakendada mõnel erijuhtumil, nt eestlastel kasutusel olevaid isikunimesid lahterdades (Alender jt 2003: 28–31), kus keeleavalikkusele hästi tuntud analoogia omasõnade, võõrsõnade ja tsitaatsõnadega võiks aidata eri nimevariantide omadustest õigesti aru saada.

Kui juttu oleks üksnes kohanimedest, siis oleks optimaalne termin *väliskohanimed*, nii nagu kasutab seda H. Saari (nt 1985. a artikli pealkirjas). Termin *välisisikunimed* oleks aga üsna hägus, sest isikute puhul pole riigipiir kuigi mõistlik piiritlemisalus.

Sestap on järgnevalt lähtutud arusaamast, et võõrnimede all mõistetakse kahe järgneva koguhulka: 1) võõrkeelsed nimed sõltumata nende Eesti-sisesusest või -välisusest; 2) Eesti-väliste objektide nimed, s.o eeskätt väliskohanimed. Niimoodi piiritletud hulk vastab üsna lähedaselt traditsioonilisele käsitusele.

1.2. Võõrnimede liigitus. Eksonüümid ja endonüümid

Võõrnimesid saab liigitada mitmelt aluselt. Järgnevalt on käsitletud liigitust normatiivselt aluselt (reeglipärased ja kokkuleppelised nimed), struktuuriliselt aluselt (tsitaatnimed, võõrnimed, laennimed) ja keelsuse aluselt (eestikeelsed nimed, võõrkeelsed nimed).

Normatiivselt e keelekorralduslikult seisukohalt võib võõrnimed jagada kaheks: reeglipärased ja kokkuleppelised nimed. REEGLIPÄRASED võõrnimed on need, mida kirjutatakse nii nagu lähtekeeles. Ladinatähelisest keelest võetakse nimed üle muutmata kujul, muukirjalisest keelest kantakse nimi reeglite järgi üle eesti teksti. KOKKULEPPELISED (konventsionaalsed) võõrnimed on need, mida kasutatakse reeglitest erinevalt; nende hulk on võõrnimede koguhulgaga võrreldes tühine, ent tekstisageduselt on nad prominentsed, sest kõige tuntumatel objektidel on sageli erandlikud nimed. Kokkuleppelisi võõrnimesid olen nimetanud ka tavapärasteks e traditsioonilisteks võõrnimedeks (Päll 1999a: 9), ent selline terminikasutus võib oma konnotatsioonidega mõnda eksitada: võõrnimede kirjutamise *traditsioon* e *tavapärane* viis võiks olla just reeglitekohane. Terminile *kokkuleppeline nimi* leiab analooge teistest keeltest: inglise *conventional name*, soome *sovinnaishimi*.

Sellise kaksikjaotuse eelduseks on, et suudetakse kindlaks määrata lähtekeelne nimi, mida reeglipäraselt kirjutada. Isikunimede puhul võib esmapilgul tunduda, et

üldjuhul on isikul üksainus nimi, mis fikseeritakse nt tema passis või isikutunnistuses ja selle kindlakstegemine on põhimõtteliselt kerge. Praktikas esineb siiski komplikatsioone.

1. Isiku etniline päritolu ja kodakondsus võivad olla erinevad, mistõttu isiku algne omarahvuslik nimi võib dokumendis olla kirjutatud teiste reeglite järgi kui isiku päritoluriigis (nt vene isikunimed Saksamaal või Eestis, araabia nimed Prantsusmaal jne).

2. Vähemusrahvusest isikutel on isikunimed dokumentides sageli antud kas üksnes oma riigi põhirahvuse keelele kohandatud kujul (bretooni isikunimed Prantsusmaal) või paralleelselt kahes või enamas keeles (nt tatari nimed Venemaal Tatarstanis); halvimal juhul on aga oma lähtekeelne nimi üldse ametliku tunnustusest (nt lähiminevikus türki isikunimed Bulgaarias, kurdi nimed Türgis).

3. Üha tavalisemaks muutub olukord, kus isiku etniline kuuluvus või emakeel ja tema nime keelsus ei lange kokku: USAs on mitmenda põlve immigrandid kandmas oma esivanemate poola, rumeenia, saksa jne nimesid ning nende hääldus on sageli suuresti mugandatud inglise ortograafiareeglite kohaseks; Venemaal on sage, et vene keelt emakeelena kõnelejad kannavad poola, saksa, soome jm keelte nimesid. Eestlasedki kannavad üha sagedamini võõrkeelseid eesnimesid (*Mary, Richard* jts).

Lähtekeelse nime reegli järgimisel on seega tarvis arvestada mitmeid asjaolusid. Bürokraatlikust vaatevinklist on asja võimalik lahendada nii, et lähtekeelse nimena arvestatakse üksnes lähtedokumentides esinevat nime, ja nii sageli tehaksegi. Erandite tegemiseks peavad nime keelsuse moonutused olema liiga ilmsed ja ka siis vajatakse nimeasjatundja kirjalikku arvamust, nt Vene kütilliliste dokumentide kaudu moonundunud ladinatäheliste keelte lähtekirjapildi taastamiseks. Ajakirjandus ja ilukirjandus on vabamad ja võivad soodsa häälestuse korral tõlgendada lähtekeelse nime reeglit just nii, nagu see tundub õiglasim: võttes aluseks isiku enda emakeelse nime.

Kohanimele puhul on lähtekeelse nime kindlakstegemine veelgi keerulisem:

1) et ühel kohal on eri keeltes ja eri aegadel olnud eri nimesid, on pigem reegel kui erand;

2) on objekte, mis ulatuvad mitme keele aladele ja on seetõttu mitmenimelised;

3) on objekte, mis on väljaspool riikide suveräänsusalasid ja nende puhul on lähtekeele määratlemine pea võimatu (arvesse võiks tulla vaid n-ö esmanimetaja printsiip, vt allpool).

Nii nagu isikunimede puhul, tuleb ette, et mingis kohas elava rahva keel ja vastava riigi keel ei lange kokku ning see riik kas ei tunnusta kohalikku nime üldse või moonutab seda. Niisamuti on võimalik, et kohanime enda keelsus ja selles kohas elava rahva keel ei lange kokku, nt araabia päritoluga nimi *Dar es Salaam* Tansaania, kus ametikeeled on inglise ja suahiili.

Ka kohanimele puhul on rahvusvaheliselt jõutud ühisele arusaamale, kuidas neid komplikatsioone vähendada. Seda põhimõtet on Eestis tutvustatud kui „natsionaalsuse ja internatsionaalsuse ühtsust“ (Saari 1993b: 17). Teiste sõnadega

võib seda väljendada nii, et igal riigil on suveräänne õigus määrata oma kohtade nimesid ja niiviisi määratud nimed on ühtlasi nende kohtade rahvusvahelised nimed. Seega saaks siingi talitada võrdlemisi lihtsustatult (ja bürokraatlikult): kui isikunimede puhul võetakse lähtekeelseks nimeks vastava riigi lähtedokumendis antud nimi, siis kohanimede puhul juhindutakse vastava riigi ametlikult määratud kohanimest, mis ilmneb kas nimepanekuotsusest, kaardilt, ametlikust nimestikust, dokumendist vms. Jäägu siinkohal kõrvale asjaolu, et ametliku kohanime mõiste on riigiti erinev ja sageli puudub hoopis. Oluline on märkida, et see on formaalselt lihtne ja seetõttu praktiline reegel, kuigi mitte alati õiglane: kui mõni riik võib moonutada või eirata oma kodanike emakeelseid nimesid, siis võib ta sedasama teha kohanimedega.

Rahvusvaheliselt on käibele toodud terminid *endonüüm* ja *eksonüüm*, eristamaks riigi enda pandud kohanimedest ja muude riikide/keelte kasutatud kohanimedest sama objekti kohta. ÜRO kohanimeekspertide rühma (UNGEGN) definitsioonid on järgmised:

ENDONÜÜM — geograafilise objekti nimi keeles, mis esineb alal, kus objekt paikneb. *Näited*: Vārānāsī (mitte Benares); Aachen (mitte Aix-la-Chapelle); Krung Thep (mitte Bangkok); al-Uqşur (mitte Luxor); Teverya (mitte Tiberias).

EKSONÜÜM — mingis keeles kasutatav nimi geograafilise objekti kohta, mis paikneb väljaspool maa-alal, kus sel keelel on ametlik staatus, ning mis erineb kujult nimest, mida kasutatakse vastava geograafilise objekti asukoha maa-alal ametlikus keeles või keeltes. *Näited*: Warsaw on Warszawa inglise eksonüüm; Londres on London prantsuse keeles; Mailand on Milano saksa keeles. [– – –] (Kadmon 2002: 10)

Terminid on mõeldud teineteist välistama, kuid on lihtne näha, et definitsioonides on lünk, mis lubab teatud nimedest rääkida kui ekso- ja endonüümist üheaegselt. Nimelt on endonüümi puhul juttu keelest, mis esineb alal, kus nimeobjekt paikneb, aga ei täpsustata selle keele ametlikku staatust. Eksonüümideks saab aga nimetada nimesid neis keeltes, millel pole vastaval maa-alal ametlikku staatust. Seega kurdi kohanimed Ida-Türgis on endonüümid, sest neis paigus räägitakse kurdi keelt, ja on ühtlasi eksonüümid, sest kurdi keelel pole seal ametlikku staatust. Tõsi küll, kui lugeda eksonüümi definitsiooni tähelepanelikult, siis on kurdi nimede puhul eksonüümi mõiste üldse asjassepuutumatu, sest kurdi keelel pole ühelgi maa-alal maailmas ametlikku staatust.⁶ Kuid ungari kohanimed Rumeenias olid hiljutise ajani ametliku tunnustuse ja analoogilisi näiteid leiab maailmas palju.

UNGEGNi sõnastik toob sisse veel ühe termini: NORMITUD ENDONÜÜM. See on „nimeorgani poolt heaks kiidetud endonüüm. *Näide*: allonüümide Hull ning Kingston upon Hull seast on viimane normitud nimekuju.“ (Kadmon 2002: 10.) Seega saab öelda, et Ida-Türgi kurdi kohanimed ei ole normitud endonüümid.

---

⁶ Välja arvatud vahest praeguses Iraagi Kurdistanis.

Mõistetakse on, et ekso- ja endonüümi definitsioonid on põhjustanud rahvusvahelistel foorumitel kirglikke vaidlusi. Selle taga on peamiselt poliitilised vastuolud ja riikide erinev lähenemine kohanime normimisele. Kuivõrd eksonüümid on rahvusvahelises suhtluses taunitud, siis on neil riikidel, kes vähemuste nimeõigusi ei tunnista, võimalus nõuda vähemuste kohanime tarvituse piiramist ka neis riikides, kus räägitakse sellesama vähemuse keelt (näiteks Slovakkia ungari kohanime tarvitamist Ungaris). Endonüümi definitsioonis jäi keele ametlik staatus märkimata ilmselt kompromissina, vastukaaluks eksonüümi jäigemale määratlusele: oleks ilmne ebaõiglus mitte tunnistada kohapealseteks keelteks neid, mida kohapeal räägitakse, kuid millel pole ametlikku staatust. Ent oma probleemid võivad olla ka endonüümi liberaalse definitsiooniga: pole selge, kas kohaliku keele all tuleks mõista hiliste immigrantide keelt, ja kui jah, siis kui hiliste. Tõsi, immigrandid üldjuhul ei tekita nimevariante juurde, vaid kasutavad juba olemasolevaid kohanimesid.

Termini *eksonüüm* tõi kõigepealt käbele Briti kohanimekomitee pikaajaline sekretär Marcel Aurousseau (1957: 17), kes moodustas selle sõna pigem naljaviluks („neile, kes eelistavad žargooni“, st võõrsõnu) tähistama Inglismaa-väliseid kohanimesid. UNGEGNi terminiks muutus see hiljemalt 1972. a, kui ÜRO kohanimekorralduskonverents toimus Londonis ja fikseeriti tema tähendus enam-vähem praegusel kujul. 1975. a sügenes paariliseks *endonüüm* (Närhi 1999: 115), seega tekkis kreeka lähtesõnade põhjal vastandus „välisnimi“ (eksonüüm) — „sisenimi“ (endonüüm). Et definitsioonid põhinevad nimede keelsusel, siis võiksid nende terminite omasõnalised vasted olla *väliskeelne nimi* ja *sisekeelne nimi* (Päll 1999a: 630). Termineid on vahel peetud ebaõnnestunuks, sest *eksonüümi* on kasutatud ka laias tähenduses, igasuguse väliskohanime mõttes (Raper 1996: 6).

Niisiis tuleks võõrkohanime puhul valida lähtekeelseks nimeks endonüüm e nimi, mille vastav riik on ise ametlikult kehtestanud. Siinjuures tuleb kohe teha kaks reservatsiooni, kus endonüümist lähtumise reeglit ei ole sageli võimalik järgida ning siis on tegemist paratamatu eksonüümiga (Saari 1993b: 19).

1. Kui nimeobjekt jääb korraga mitme riigi ehk keele alale, siis õigusele seda objekti ametlikult nimetada pretendeerivad mitu riiki. Suhteliselt harva on õnnestunud kokku leppida nende objektide ühine nimi – näiteks *Skagerrak* Norra ja Taani vahel (Kadmon 2000: 224), ühise nimetamise traditsioon on juurdunud samuti Kanada ja USA vahel. Enamasti kasutatakse objekti kohta mitut nime, mis on rahvusvahelises mõttes võrdõiguslikud endonüümid. Eesti nimekasutajal tuleb valida, milline nimekuju võtta lähtekeelseks nimeks, näiteks kas läbi Hispaania ja Portugali voolavat jõge nimetada Dueroks või Douroks. (Eestikeelsed kaardid võivad loomulikult esitada mõlemad variandid, kuid tavatekstides ei ole kahe nime üheaegne pidev kasutamine praktiline.) Teine võimalus on kasutada eksonüümi, mugandades mõnd nimevarianti (nt *Doonau* saksa *Donau* järgi, teised nimevariandid oleksid ungari *Duna*, ukraina *Dunai*, tšehhi *Dunaj*, rumeenia *Dunărea*, bulgaaria ja serbia *Dunav*) või tõlkides (nt *Maagimäestik*, vrd saksa *Erzgebirge*, tšehhi *Krušné hory*).

2. Kui nimeobjekt jääb väljapoole riike, nt maailmamered, põhjapoolus ja Antarktika, siis puudub definitsiooni kohaselt endonüüm üleüldse ja rangelt võttes ei saa tekkida ka eksonüümi. Praktikas on nimedel sageli siiski mingi ühtne lähe, nt ookeanide nimede puhul võib neiks tinglikult pidada vana- või keskaegseid ladinapärasustatud nimesid (roomlaste *Oceanus Atlanticus* jts). Uuema aja riikidevälised kohanimed on pandud nende eeldatavate esmaavastajate poolt. Oleks mõeldav lähtekeelseks nimeks sel juhul võtta esmaavastaja pandud nimi. Selline katse on tehtud Antarktise puhul, kus mõned atlased esitavad kohanimesid sellekeelsetena, mis keelt rääkisid nimepanijad. Nii on 1982. a Haack Weltatlases Antarktise kohanimedena kõrvuti ingl *American Highland*, vn *Plato Sovetskoje* ja norra *Prinsesse Astrid kyst*. Antarktise koondatud kohanimeloend (*Composite Gazetteer of Antarctica*, <http://www.pnra.it/>) loetleb kõigi osalisriikide pandud kohanimed, andmata üheleegi neist eelistust.

Riikideväliste objektide puhul seega endonüümi ei ole, mitme riigi vahel jagatud nimeobjekti puhul tuleb valida mitme endonüümi hulgast. Valiku vajadus võib tekkida ka riigisisese, kui ühel objektil on ametlikult mitu nime, nt kui riigis on mitu ametikeelt (vrd Belgias prantsuse *Bruxelles*, hollandi *Brussel*; Soomes soome *Tampere*, rootsi *Tammerfors*) või kui lisaks riigikeelsele tunnistatakse ka vähemuskeelset nime (Hispaanias hispaania *San Sebastián*, baski *Donostia*). Kuigi kõik valikud on põhimõtteliselt õiged, eelistatakse üht nime teisele, lähtudes kas esikohakujust, traditsioonist, rahvusvahelistest eelistustest või muudest kaalutlustest. Keelesugulus võib valikut mõjustada, nt Soome kohanimedega puhul on tavalisem kasutada soomekeelseid nimesid ka rootsi enamusega kohtade jaoks, kui need on olemas.⁷ Vahel välditakse valikudilemmat eksonüümi abil, nt Belgia pealinna tuntakse Eestis saksa nime *Brüssel* all.

Reeglipärase ning kokkuleppelise võõrnime ehk (kohanimeses) endonüümi ja eksonüümi eristamine toimub normatiivselt aluselt – kriteeriumiks on „õige“ ja „vale“, reeglitele vastavus või mittevastavus. Selline alus on praktiline, kuid mitte alati objektiivne, pealegi on tegemist ajas muutuva jaotusega. *Stettin* oli 1930. aastatel reeglipärane nimi, sest linn kuulus Saksamaale ja saksakeelse nime kasutamine oli loogiline. Nüüd on *Stettin* eesti kontekstis vananenud ja kohatu nimi, olles poolakeelse endonüümi *Szczecin* saksakeelne eksonüüm. Üld- ja keelepoliitilised muudatused maailmas põhjustavad pidevalt meie arusaamade muutumist võõrnimede reeglitele vastavusest ning tänased reeglipärased nimed võivad homme olla juba eksonüümid. Sellise muutumise eiramine tähendaks rahvusvahelise õiguse eiramist, kuigi kahtlemata on juhtumeid, kus on vahest põhjendatud jääda truuks traditsioonilisele nimele (lähemalt sellest p 6.1).

---

⁷ See vastab Soomes heaks kiidetud soovitusel oma maa kakskeelsete nimede kasutamiseks võõrkeeltes: üldjuhul (nt inglise tekstis) soovitatakse kasutada esikohanime, kuid sugulaskeelte puhul mõõndakse erandeid: rootsikeelseid nimesid võidakse eelistada Skandinaavias, soomekeelseid nimesid aga Eestis (Paikkala & Reuter 1999).

Kui püüda liigitada võõrnimesid mingilt muult aluselt, siis sobivaima analoogia leiab üldsõnavara jagamisest **struktuurivõõruse** alusel (päritoluvõõruse alusel võõrnimede eritlemine ei ole kuigi mõttekas). „Eesti keele käsiraamat“ ütleb, et *võõrsõna* erinevalt omasõnast sisaldab võõraks peetavaid struktuurijooni, nagu tähed *f, š, z*; sõnaalgulised *b, d, g*; pearõhk järgsilbil; tavatud häälikuühendid; järgsilbi *o*; järgsilbi pikad täishäälikud. Lisaks on olemas *tsitaatsõnad*, mida kirjutatakse vastavuses lähtekeele ortograafiaga. Võõrusastmik omama poolt võõrama poole on 1) omasõnad, 2) võõrsõnad, 3) võõrnimed, 4) tsitaatsõnad ja -väljendid eestikeelse teksti sees (EKK 2000: 464–465). Selgituses kasutatud sõnaühend „võõraks peetavad“ on tegelikult üsna õnnestunud väljend, sest võõrus–omasus on kohati subjektiivne omadus. Järgsilbi *o* on omane mitmele eesti murdele, ka „tavatuid“ häälikuühendeid esineb nt onomatopoeetilistes sõnades rohkem kui muidu (*karplauhti*). Mis tundub küsitav, on võõrnimede arvamine sellesse ritta. Pigem saaks võõrnimed (siin endiselt laias tähenduses: võõrkeelsed ja võõrobjectide nimed) just niisamuti jagada ära kolme ülejäänud rühma vahel ja sellises jaotuses saaks rääkida omanimede (*Ojamaa, Pihkva, Riia, Turu*), võõrnimedest (kitsamas tähenduses, st võõrsõna analoogina: *Berliin, Bulgaaria, Pariis, Šveits*) ja tsitaatnimedest (säilitavad algse kirjaviisi: *Bordeaux, Cambridge, Reykjavík, Uppsala*).

Kui olla veelgi täpsem, siis on reas omasõnad–võõrsõnad–tsitaatsõnad tegemist kaht eri liiki võõrusega. Peamiselt foneetilise, st häälikkuju võõruse alusel eristuvad ühelt poolt omasõnad ja teiselt poolt võõrsõnad + tsitaatsõnad. Peamiselt graafilise võõruse alusel on rühmitus teine: omasõnad ja võõrsõnad kui eesti ortograafias sõnad ning tsitaatsõnad kui võõrkeele ortograafias sõnad. Ent võõrsõnadeks peetakse ka sõnu, mis ei ole foneetiliselt võõrad (st häälduvad nagu eesti omasõnad), kuid sisaldavad graafilise võõruse tunnuseid (*buss*, vrd *puss*; *gaas*, vrd *kaas*). Väga kindlat piiri ei ole ühelgi rühmal, praktikas ei ole alati selge, kas kasutada tsitaatsõna kirjaviisi mõne eksootilisema termini puhul (nt *bemberg*, *fitness*, *kabuki* /teater/, *tofu*), mis juhuslikult vastab eesti ortograafiale, st seda saab lugeda nagu eesti sõna. Kursiiv sel juhul täidaks *tähendusliku* võõrusmarkeri ülesannet, ütleks lugejale, et talle tundmatut sõna ei maksaks otsida eesti murrete sõnaraamatust, sest tegu on võõrkeele sõnaga.

Kui seostada nõndaviisi saadud jaotus eelmisega (reeglipärased ja kokkuleppelised võõrnimed), siis võib reeglipärased võõrnimed (need, mida kirjutatakse lähtekeele ortograafias) arvata tsitaatnimedeks ning võõrsõna struktuuriga nimed ning omanimed lugeda kokkuleppelisteks võõrnimedeks (e eksonüümideks). See on vaikimisi reegel, tegelikkuses võivad reeglipärased võõrnimed e tsitaatnimed meenutada ka võõrsõna struktuuriga nimesid (*Bern*) või isegi omanimesid (Paapua Uus-Guinea jõgi nimega *Sepik*).

1.3. Nime keelsus

Nime keelsus tähendab eeskätt seda, millise keele süsteemi mingi nimi kuulub. Praktikas on nimede keelsust sageli raske või peaaegu võimatu määrata, eriti siis, kui on tegu sugulaskeeltega. Samas on nime keelsuse kindlakstegemine mõnikord hädavajalik:

1) nime keelsus annab selguse, millise keele õigekirjas nimi on kirjutatud ja kuidas seda hääldatakse; teadmine on vajalik nime suulisel kasutamisel, ent ka mõnesse teise tähestikku ümberkirjutamisel;

2) ühel objektil võib olla eri keeltes kasutusel eri nimesid; neid variante on vaja teada tekstide tõlkimisel, sest keeles, millesse tõlgitakse, ei tarvitse sama objekti jaoks kasutusel olla sama nimi, mis lähtetekstis (teadmatusest tekivad algajate tõlkijate vead, kui jäetakse tõlkimata *Gothenburg*, mis on Göteborgi ingliskeelne nimi; või kui inglise *Bavaria* mugandatakse Bavaariaks, teadmata eestikeelset vastet *Baieri*⁸).

See määramine võib olla üsna komplitseeritud. Punkt 1 puhul tuleb lisada, et nimed ei pruugi olla kirjutatud keele kehtivas õigekirjas, vaid vananenud kirjaviisis (ungari *Rákóczi*) või hoopis segaortograafias („eesti“ *Cätlin*). Punkti 2 teeb keeruliseks asjaolu, et mitmesugustel ajaloolistel põhjustel ei kasutata mõnes keeles ei lähtekeelepäraseid ega omakeelseid nimesid, vaid hoopis vahenduskeelte nimekujusid, mis ei tarvitse vastata ei kummagi keele ortograafiale (nt eesti tavas saksa nimed *Belgrad*, *Bukarest* ja *Genf*, mis ei ole küll vastuolus eesti ortograafiaga, kuid ka hispaaniakeelne *Casablanca* Maroko linna Ad-Dār al-Bayḍā’ kohta). On objekte, mille kohta peaaegu kõigis keeltes kasutatakse eksonüüme (*Jeruusalemm*, *Saksamaa*), ja on siisuguseid, mille puhul osa keeli tunneb eksonüüme, osa mitte (Austria liidumaa *Kärnten* – inglise keeli *Carinthia*, prantsuse *Carinthie*, ent eesti ja soome tavas eksonüüm puudub, kasutatakse endonüümi), ning on objekte, mille kohta on teada vaid üksikuid eksonüüme (eesti *Ojamaa* ~ *Ojumaa* Rootsi Gotlandi kohta).

Nime keelsuse kindlakstegemisel võib lähtuda järgmistest kaalutlustest:

1) nimi on vastavakeelne, kui sisaldab moonutamata kujul vastava keele apellatiive (nt eesti nimed *Emajõgi*, *Linaküla*, *Kalju*, *Kalevipoeg*);

2) nimi on teisest keelest vastavasse keelde mугanenud (nt rahvusvaheliste nimede eesti mugandused *Andres*, *Jaana*, *Kadri*, *Krõõt*, *Aet*);

3) nimi sisaldab vastava keele iseloomulikke tunnuseid, nt tuletusliiteid või nimeformante (eesti perekonnanimed *Ulviste*, *Mallene*; kohanimed *Pikavere*, *Adiste*);

4) nimi on foneetiliselt vastavale keelele omane ja ta on tekkinud vastava keele apellatiivi(de)st (*Iru* < *hirv, *Vetla* < *vetevilja);

---

⁸ *Bavaria* on ladinapärase nimekuju, mida kasutatakse ka maa poeetilise sünonüümina, *Gothenburg* oli varem saksa eksonüüm.

5) muude selgete tunnuste puudumisel nimekandja rahvusliku kuuluvuse järgi (eestlasnimed *Mirk, Levol* jm) (Saari 1993b: 11–12).

Mõnevõrra lihtsustatult pakub nimede eestikeelsuse määratlemiseks pidepunktid kohanimeseaduse (RT I 1997, 1, 3; uus seadus RT I 2003, 73, 485) alusel vastuvõetud „Kohanime eestikeelsuse kindlakstegemise kord“ (RT I 2004, 51, 360). Selle järgi on nimi eestikeelne, kui

1) nime tuumaks on äratuntavalt mõne eestikeelse sõna vorm;

2) nime tuumaks ei ole äratuntavalt mõne eestikeelse sõna vorm, kuid ta on kooskõlas eesti omasõnade häälikusüsteemi ja kirjaviisiga ega ole äratuntavalt mугanemata võõrkeelne sõna;

3) nime tuumaks on füüsilise isiku nimi.

Niisamuti peab selle korra järgi eestikeelse nime tuum olema omastavakujuline, kui see on liigisõnast lahku kirjutatud ega ole sellega käändes ühilduv (erandid seega nt *Suur kaar, Vareslaid*).

Viimati mainitud sätetes on punkt 3 mõõndus juhtumiteks, kus nime tuumaks on nt võõrkeelne isikunimi (*F. R. Kreutzwaldi tänav* jms). Puht keeleliselt on muidugi tegemist võõrkeelse isikunimega, ent kohanimeseaduses ei ole tahetud selliste nimede panekut asjata keelustada.

Keelsuse määramise metoodika lähtub seega eelkõige seosest vastava keele apellatiividega ja struktuuriomasusest (foneetika ja graafika omasusest) ning vaikimisi tunnistatakse nimi omakeelseks, kui tal ei ole selgelt mingile muule keelele viitavaid tunnuseid ja kui nimekandja ei ole muukeelne isik või koht muu keele alal. Kui tegu on aga meie oma keeleala välise nimega, siis on vaikimisi eeldus vastupidine: isiku- või kohanimi on selgelt muukeelne, kui ei ole tunnuseid, mis viitavad omakeelsele nimele (erineb koha või isiku kohapealsest nimest, sisaldab omakeelseid apellatiive jne).

Nimede kirja pildi tinglikkus ning ümberkirjutamine mingist teisest tähestikust komplitseerivad nime keelsuse määratlemist tõsiselt. Nt nime *Leppik* võiks lugeda eestikeelseks, toetudes seosele apellatiiviga *lepi* ja sellele, et millalgi (vana kirjaviisi ajal) on nimi vastanud ka eesti ortograafiareeglitele. Ent väga raske on pidada eestikeelseks aeg-ajalt lastele pandavaid nimesid, kus eesti algupäraga või eesti keelde mugandatud nimi on teisendatud tundmatu keele ortograafiasse (*Önnely, Daavy* jts). Tunnistada need nimed eestikeelseks oleks mõeldav juhul, kui arvestada üksnes nende nimede (eeldatavat) foneetilist kuju. Siis kehtiks keelsuse määramisel leksikaalne printsiip.

Võõrsõna struktuuriga nimesid on teisiti nimetatud kirja pildimuganditeks. Puhtortograafiliste mugandite keelsust analüüsides leiab H. Saari (1993b: 19–20), et tegemist on rahvuslik-internatsionaalsete nimedega, mille internatsionaalsus on kustutatud sel teel, et ortograafia on mõne seiga poolest muudetud eestipärasemaks (*Stockholm > Stokholm, Helsinki > Helsingi* jm). Võiks seega arvata, et tegu on vastavalt rootsi- ja soomekeelse nimega. Ent maailma maade ja pealinnade nimede loendis (VÕK 1983) on ta kõhklematult määratlenud kirja pildimugandid (*Helsingi, Benin, Panama, Senegal*) eestikeelseks, lisades üksikuhtudel sõna *kirja pildi-*

mugand (nt *Fidži* puhul). Seega on keelsust määratud graafilise printsiibi e ortograafia alusel: ei ole tundunud loogiline väita, et *Helsingi* oleks soome-, *Benin* ja *Senegal* prantsus- ning *Panama* hispaaniakeelne nimi, kui vastavates keeltes endis niisuguseid nimekujusid pea kunagi ei kasutata (hispaania ja prantsuse keeles võidakse diakriitikud küll ära jätta, kui kogu nimi on versaalne).

Kui on tegu muust kirjasüsteemist ümber kirjutatud nimedega, siis on olukord teistsugune. Erinevalt kirjaõigustumuganditest, mis ei ole iseenesest kohustuslikud (saab ju kasutada lähtenime), on ümberkirjutamine muust kirjast paratamatu. (Jäägu kõrvale teaduslikud või mitmekeelsed tekstid, kus sageli säilitatakse nimi lähtekirjas.) Ümberkirjutatud nimede eksonüümilisust ja keelsust on vaadeldud eraldi p 2 all sissejuhatuses.

Lõppargumendiks keelsuse määratlemisel jääb leksikograafiline traditsioon: kui nimi on esitatud vastava keele sõnaraamatutes ja teatmeteostes ega ole selgelt lähtekeele või mõne vahenduskeele süsteemi kuuluv, siis on ta vastavakeelne. See on ebateaduslik, ent väga praktiline juhis, eriti kui tegu ei ole eesti-, vaid muukeelse nimega. Hispaania Galicia linna nimi *Corunna* on ingliskeelne üksnes seetõttu, et ta on fikseeritud inglise sõnaraamatutes, see nimi erineb kohalikust nimest (galeegi *A Coruña*, hispaania *La Coruña*) ega esine sellisena ka mõnes teises (prantsuse, portugali jne) keeles. Leksikograafiline „õnnistus“ ei tähenda tingimata loogilist selgust, näiteks on üsna raske põhjendada järgmise kahe ÕS 1976s esitatud nimekuju eestikeelsust.

1. *Krakov*. Tegelikus häälduses tavaliselt *kraakov*, vrd ka *kraakovi vorst* [ÕS 1976: 880], erineb ta poolakeelsest nimest *Kraków*. Kuivõrd nime ei loeta eesti ortograafiareeglite kohaselt, ei ole ta ilmselt eestikeelne või on seda põhimõttel, et kõik muud tõlgendused on veel vähem usutavad.

2. *Phönjan*. Algne korea nimi , rahvusvahelises latinisatsioonis *P'yŏngyang* ja eestipärasest transkriptsioonis *Phjongjang*, transkribeeriti vene teksti erandlikult *Пхеньян* (reeglipärane oleks *Пхёнъян*). Vene *ë*-st tuletati ekslik *ö* (vrd *Pööde–Pöide*) ning fikseeriti eesti sõnaraamatutes vigane transkriptsioon, kus nii nagu vene tavas ei eristatud silbilõpu konsonante *n* ja *ng* (ent seda eristust hakati hiljem teistes nimedes tegema). Eestikeelse nimega pole tegemist, ent jällegi on selgusetu, miskeelseks nimi arvata.

Võõrnimede keelsuse seost eespool vaadeldud jaotustega kajastab tabel 1.

Tabel 1. Võõrnimede liigitus normi, struktuuri ja keelsuse alusel.

<i>Normi alusel</i>	<i>Struktuuri alusel</i>	<i>Keelsuse alusel</i>
reeglipärased võõrnimed	tsitaatnimed	võõrkeelsed nimed
kokkuleppelised võõrnimed	võõrsõna struktuuriga nimed	eestikeelsed nimed
	omanimed	

Tabel on üldistus ega kajasta üksikjuhtumeid. Kokkuleppeliste võõrnimede alla kuulub rühm kaudkeelseid nimesid (ehk laenatud eksonüüme, vt Saari 1993b: 18), mis ei vasta lähtekeelsele kujule, kuid sisaldavad selgelt mingi muu keele tunnuseid. Neid nimesid (nt *Casablanca* 'Ad-Dār al-Bayḏā', *Jaffa* 'Yafo', *Montenegro* 'Crna Gora') ei saa lugeda eestikeelseks, kuigi muid kokkuleppelisi nimesid enamasti küll.

Võttes aluseks eelnevaid liigitusi, olen katseliselt analüüsinud sõnastiku „Maailma kohanimed“ (1999) nimeobjektide põhjal koostatud KNABi valimit (see ei lange sõnastiku kohanimedega kokku, sest vahepeal on nimesid ja nende kirjutust ajakohastatud). Tulemused on esitatud kahes interpretatsioonis: 1) vaikimisi eelduse kohaselt (st reeglipärased võõrnimed on kõik ühtlasi tsitaatnimed ja võõrkeelsed nimed); 2) tegeliku nimekuju põhjal (kui nime kirjutusviis vastab eesti kirjaviisile, siis on ta arvestatud eestikeelsete, st kokkuleppeliste nimede alla). Liigisõna tõlkega nimed on arvatud reeglipäraste nimede alla, pooleldi tõlgitud nimed (*Põhja-Carolina* jts) aga segavormide alla. „Kokkuleppelised tsitaatnimed“ on kaudkeelsed nimed.

Tabel 2. Võõrnimede liigitus „Maailma kohanimed“ (1999) valimis.

<i>Võõrnimede liigid</i>		<i>Vaikimisi</i>		<i>Tegelikult</i>	
Reeglipärased	tsitaatnimed	3168	74,7%	1893	44,7%
Kokkuleppelised / eestikeelsed	tsitaatnimed	157	3,8%		
	võõrsõna str.	469	11,0%	1673	39,4%
	omanimed	192	4,5%	428	10,1%
	kokku	818	19,3%	2101	49,5%
Segavormid ja määramata		255	6,0%	247	5,8%
Kokku		4241	100%	4241	100%

Liigituse käsitelu lõpetuseks olgu tähelepanu juhitud mõnele teistsugusele terminikasutusele varasemates nimekäsitlustes. Henn Saari (1993b: 19) ja tema järel „Eesti keele käsiraamat“ (EKK 2000: 532) on eestikeelseteks eksonüümideks pidanud üksnes (või eelkõige) puhtalt eestikeelseid väliskohtade nimesid, eraldades neist mugandnimed. See on ehk pedagoogiliselt põhjendatav vahetegemine, ent rahvusvahelise määratluse järgi on mugandnimed siiski üks liik eksonüüme.

Samas viidatud teoses (Saari 1993b: 17) on *eksonüümi* definitsioon antud väga laialt: see on meiekeelne nimi väljaspool meie keeleala seisva objekti jaoks, olgu see objekt koht, isik, kaubamärk, käitis või mis tahes. Niisugune mõiste oleks üsna vajalik ka käesolevas töös, kuid rahvusvahelises nimekorralduses on eksonüüm tähistanud üksnes kohanimed ning sealgi on selle termini defineerimist saatnud lakkamatud diskussioonid. Seetõttu vastab eksonüümile Saari mõistes käesolevas töös termin *kokkuleppeline võõrnimi*.

1.4. Nime staatus. Ühe- ja mitmekordsed nimed

Nimel on ühiskonnas õiguslik tähendus, sest nime abil identifitseeritakse objekte ja nendevahelisi suhteid. Isikunimed esindavad isikut õigusaktides, kohanimedega tähistatakse objektide asukohta või kuuluvust, ärinimede abil teeb ettevõtte end partneritele ja klientidele tuttavaks. Selliste nimede panekut on tavaks reguleerida õigusaktidega.

Seetõttu on võimalik rääkida nime staatusest, nimed on kas ametlikud või mitteametlikud. Ametlikkuse annab nimele selle fikseerimine mõnes ametlikus dokumendis: nimepanekuotsuses, sünnitunnistuses, ametlikus nimekirjas, riiklikul kaardil vms.

Kui ühel objektil on mitu nime, siis need võivad erineda üksteisest mh keelsuse ja staatuse poolest. Objektile võib olla kaks (või enam) ametlikku nime (nt eesti- ja rootsikeelsed rööpkohanimed Noarootsis), võib olla üks ametlik ja teine mitteametlik (nt vene ja ingerisoomi kohanimed Ingerimaal), võib olla kaks mitteametlikku nime (ametlik nimi puudub nt enamiku loodusnimede puhul) jne. Needsamad kaks nime võivad olla samakeelsed (nt *Manija* ja *Manilaid*) või erikeelsed. Juba neid kahte tunnust varieerides saab hulga eri kombinatsioone; kui lisada veel ajaline mõõde (nimed praegu ja minevikus), siis saab selgeks, miks nimesisid käsitlevas populaarses kirjanduses aetakse nad vahel lootusetult segi.

Võib aeg-ajalt kohata selliseid väiteid, et praeguse Eesti pealinna nimi oli 1918. aastani *Revel* (*Ревель*), seejärel *Tallinn*; et *Breslau* nimetati pärast Poola kätte minekut *Wrocławiks* jne. Sellised väited moonutavad tegelikkust, sest võtavad aluseks üksnes nimede staatuse. Esimesel juhul oleks korrektne öelda, et Eesti pealinna eestikeelne nimi Tallinn sai 1918. a ametlikuks, nimi eksisteeris juba muidugi varem. Teisel juhul tuleks väita, et kõnealust linna nimetati poola keeli *Wrocławiks* ja saksa keeli *Breslauks*; pärast linna minekut Poola koosseisu muutus ametlikuks poolakeelne nimi. Eesti kohanimede omaaegse kolmekeelsuse kohta lähemalt vt Saari 1972, Jansen & Saari 1999.

Kui ühes keeles ametlik nimi asendub teises keeles ametliku nimega (ülal toodud näited), siis pole põhjust rääkida ümbernimetamisest, kuivõrd mõlemad nimed olid ilmselt enne kasutusel ja jäid ka pärast ametliku nime asendumist kasutusele. Kui ühes keeles nimi asendatakse samas keeles teise nimega, siis on tegu ümbernimetamisega. Nii nimetati Eestis 1921. a Vastseliina raudteejaam Lepassaareks, 1922. a Nuustaku alev Otepääks jne, need olid selged ümbernimetamised. Ent võõrnimede puhul võime rääkida ka mingi nime muutumisest mingi keele kontekstis. Vene keele seisukohalt võiks lause, et Eesti pealinn oli 1918. a-ni Ревель, seejärel aga Таллинн, olla mõttekas, sest enam-vähem sellal hakati venekeelses tekstis tõesti kasutama Eesti pealinna eestikeelset nime, kuigi

linna eestikeelne nimi siis ei muutunud.⁹ Ingliskeelsetes dokumentides tunti India Maharashtra pealinna *Bombay* nime all, 1996. a-st kasutatakse aga ametlikult *Mumbai* nime, mis on selle linna marathikeelne nimi. Inglise kontekstis on tegu justkui ümbernimetamisega, aga kohalik põline nimi tegelikult ei muutunud.

Seega võib nimemuutused jagada kolme tüüpi:

a) ametlik keel muutub ja seetõttu ka ühes keeles nimekuju asendub välismaailma jaoks teiskeelsega (*Breslau* > *Wrocław*);

b) ametlik keel ei muutu, aga mõnes teises keeles võetakse kasutusele (tavaliselt) kohalik nimi (*Bombay* > *Mumbai*);

c) ametlik keel ei muutu, kuid sellekeelne nimi muudetakse (*Chemnitz* > *Karl-Marx-Stadt* > *Chemnitz*).

Juhul **a** jäävad mõlemad nimed ilmselt kõrvuti eksisteerima, üksnes vahetatud staatustega. Juhtudel **b** ja **c** tõrjutakse asendatud nimed ajapikku täiesti kõrvale. Objekti mitmenimelisus võib olla sünkrooniline (juht **a**) või diakrooniline (juhud **b** ja **c**).

Kui objektil on sünkrooniliselt vaid üks ametlik nimi, siis on tegu ÜHEKORDSE NIMEGA, kui tal on mitu ametlikku nime, siis võib rääkida MITMEKORDSETEST NIMEDEST.

Viimasel asjaolul on tähtsust nimede normimise seisukohalt. Objekti mitmest ametlikust nimest tuleks eestikeelsesesse konteksti valida tavaliselt vaid üks (kaardil saab näidata ka mitut nime).

Mitmekordsed nimed tähendavad seda, et mingi paikkonna nimistus või isikute dokumentides kehtestatakse nimekandjale korraga kaks või enam nime, mis ei ole omavahel reeglipärases vastavuses. Nimede reeglipärane ümberkirjutamine teise tähestikku ei tähenda nimede mitmekordsuse tekitamist. Näiteks olid Eesti NSVs nimed üldjuhul ühekordsed, sest nad fikseeriti eestikeelsetena ning venekeelsesesse teksti kirjutati vaid kindlate reeglite järgi ümber.

Vaadeldes keeleliselt kirevate riikide kohanimepraktikat, saab nende hulgas eristada kaht rühma: 1) riigid, kus nimistu on ühekordne, st fikseeritakse ühes keeles ja kantakse reeglite järgi üle teistesse tähestikesse (nt Liibüa ja Saudi Araabia – araabia nimed); 2) riigid, kus nimistu on mitmekordne, st fikseeritakse korraga kahes või enamas keeles (Alžeeria – araabia ja prantsuse nimed; Sri Lanka – singali, tamili ja inglise nimed).

Nimede mitmekordsust esineb ka isikunimistus. Venemaa mitmes vabariigis võib täheldada, et rahvuslik ja venepärane nimekuju ei ole ranges transkriptsioonivastavuses (vrd autorinimesid kalmõki-vene 1977. a sõnaraamatu tiitellehelt: vene keeli Э. Ч. Бордаев, Р. А. Джамбинова, А. Л. Каляев, А. Ш. Кичиков jt,

---

⁹ Siiski on kaheldav, kas järgmine venekeelses teatmeteoses esitatud kronoloogia annab tõese pildi nimede muutumisest: Тарту; а-ил 1224–1893 Дерпт, кuni 1224 ja 1893–1919 Юрьев (Большой словарь географических названий. Екатеринбург 2003, с. 630).

kalmõki keeli Бордан Эрнжон, Жамбин Раиса, Калян Александр, Кичгә Телә). Endises Saksa DVs oli sorbide passides kaks nimekuju: saksa ja sorbi keeles.

1.5. Nime kirjalik ja suuline kuju

Nime funktsioneerimisel on tänapäeval tema **kirjalik kuju** (kirjapilt) märksa olulisem kui nime suuline kuju (hääldus). Ülepingutatult võib öelda, et nimi on nüüdisajal eeskätt graafiline tähis, suvaline silmaga äratuntav kujund, isegi ikoon. Selles mõttes võib põhimõtteliselt nime kui tähthaaval kirja pandud keelendi asendada mis tahes muu kujundiga, kui see on selgelt eristatav. Ka number võib täita nime funktsiooni edukalt, üksnes selle erinevusega, et inimälu suudab hõlpsamini meelde jätta nimesid kui keelendeid, millel on seosed apellatiividega, teatud assotsiatsioonid jm, mitte aga niihästi abstraktseid numbreid.

Kirjaliku kuju esimene on tekkinud suhteliselt hiljaaegu, vahest viimase saja aasta jooksul, koos üldise kirjaliku suhtlemise tähtsuse kasvamisega. Ühiskonnas, kus valdav on veel suuline suhtlemine, ei saa muidugi kirjaliku vormi primaadist rääkida, seal on nime puhul endiselt oluline tema foneetiline distinktiivsus, vahest ka lähem seos üldsõnavaraga.

Tänapäeva ühiskonnas on kirjapilt see, mis tagab nime püsikindluse; selle, et nimed oleksid üksteisest selgesti eristatavad ja suudaksid oma objekte ühemõtteliselt tähistada. Graafilise vormi eeliseks on see, et ta koosneb selgesti äratuntavatest elementidest (kirjamärkidest), mida on hõlbus säilitada, edasi anda ja reprodutseerida. Võib ette näha, et areneva ühiskonna vajadused ja eelkõige automatiseeritud infotöötlus eeldavad nimede graafilise kuju tähtsuse edasist kasvu. Kui nimi on graafiliselt variantne, nt *Suur Munamägi* ja *Suur-Munamägi* või *Pikk jalg* ja *Pikk Jalg* (esimesed on kehtivate reeglitega kooskõlas, teised mitte, kuid esinevad tegelikult sageli), siis inimsilm erinevusi sageli ei märkagi, ent infotöötluse jaoks tekitab varieeruvus lisaprobleeme: vaja on koostada võimalike variantide loend või anda lisareegel variantide samastamiseks. Seejuures on alati oht, et automaatsed reeglid võivad teisel anda tulemuseks niisuguste nimede samastamise, mida loomulik keelekasutaja ei teeks (nt samastada perekonnanime *Jalg* ja apellatiivi *jalg*). Arusaamatuste vältimiseks ollakse sageli sunnitud kasutusele võtma nimesid dubleerivaid tähiseid, unikaalseid identifitseerimiskode (isikukoodid, objektide numbrid või tähised jne).

Juriidilises mõistes moodustab nime üksnes tema kirjapilt, mitte nime hääldus. Perekonnanimedena on *Lepik* ja *Leppik* seaduse silmis eri nimed, kuigi häälduses vahet ei ole ja ajalooliselt on suguvõsal või selle eri liikmetel võinud esineda mõlemaid variante.

Kui isikunimede puhul on kirjapildi fetišeerimine saanud peaaegu reegliks, siis kohanimede kirjapildi varieerimine on varem olnud pikka aega suhteliselt aktsepteeritud. Suhtumise erinevuse tekitab tõenäoliselt statistiline seaduspära: mida rohkem on nimega objekte, seda täpsemad ja selgemad peavad olema need eristavad

tähised. Eri inimesi ja nende nimesid esineb igapäevases kommunikatsioonis eeldatavasti märksa rohkem kui eri kohti ja nende nimesid. Sellest ka suurem „jäikus“ isikunimede kirja­pildi fikseerimisel. Kohanimede puhul tuleb mängu illusioon, nagu saaks kõiki kohti üles lugeda ja fikseerida. (Kui siiski oleks võimalik üle lugeda kõiki nimega isikuid ja kohti, siis poleks vahe arvatavasti kuigi suur: näiteks Eestis on alla 1,5 miljoni inimese ning Eesti Keele Instituudi kohanimetikartoteegis üle 600 000 sedeli, ent päris kindlasti pole kohanimetkogu täielik, vaid kohanimede hulka saaks ehk kuni kahekordistada. Maailma kohanimede koguarvu hinnatakse 1 miljardile [Donald J. Orth, vt Kadmon 2000: 28].) Nüüdisajal on kohanimede kirja­pildi varieerumine pigem erandlik, kohanimede normimisega tegeldakse riigi tasandil.

Nimena funktsioneerimiseks ei tarvitse nimi olla tingimata seotud mingi keele ega selle õigekirjaga. Seda tõestab asjaolu, et ladinatäheliste keelte üldine reegel on võtta üle teiskeelne nimi ilma kirja­pilti muutmata, kuigi ülevõetava nime õigekirjutus ei vasta ülevõetva keele reeglitele. Eeldatakse küll, et nime kirjutatakse ja hääldatakse nii nagu lähtekeeles, kuid hääldamises tehakse enamasti suuri mööndusi, sest 1) eri keelte häälikusüsteemid ei kattu ja kõiki lähtekee­le häälikuid ei ole võimalik või ei osata sihtkeeles edasi anda; 2) ei eeldata, et emakeelne lugeja teab ilma kõrvalise abita kõigi võõrkeelte lugemisreegleid.

Nime kirja­pildi sõltumatus muudest õigekirjareeglitest on üksnes suhteline ega saa minna liiga kaugele. Niivõrd, kui nimed on mingi keele osad, järgivad nad ka üldiselt vastava keele õigekirjutuse reegleid; kui kõik nimed järgiksid mingit muud kirja­viisi kui apellatiivid, siis muutuks kirjaoskuse omandamine topelt raskeks. Kui vahetatakse kirja­viisi, siis teevad muutuse üldiselt kaasa ka nimed. Nii andis Jakob Hurt (1864: 14) uut eesti kirja­viisi selgitades eraldi juhise nimede ümberkirjutamiseks uude kirja­viisi. Sellegipoolest ei läinud kõik isiku- ja kohanimed kirja­viisi muutusega kaasa: 1) isikunimede parandamiseks oli vaja isiku enda või ametniku soovi, kuid mitmed ei pidanud muutust oluliseks, olles vana nimekujuga harjunud; 2) vana kirja­viisi oli teatud juhtudel mitmemõtteline ega võimaldanud täpselt teada nime hääldust (nt *Emmaste* [emmaste] või [emaste]?), mistõttu ka kohanimedes püsis edasi vana kirja­viisi rudimente (eriti talude nimedes, mis olid mõisakirjades); 3) üleminek kestis kaua ja selle üle vaieldi ägedalt, vastased ja kõhklejad ei rutanud nimesid parandama. Kui ühel hetkel aga uus kirja­viis oli lõplikult maksvusele pääsenud, siis tegid mitmed vanas kirja­viisis nimed aegamööda läbi uue metamorfoosi: säilitades vana kirja­pildi, omandasid nad häälduse juba uue kirja­viisi reeglite kohaselt (*Arro, Orro, Sallo, Tõnno*¹⁰ jts). Tuleb tõdeda, et igasugune kirja­viisi reform on just nimede seisukohalt kõige tülikam, sest kui apellatiivide uut kirja­viisi saab normida (õigekirjutus)sõnaraamatutes, siis nimede normimisel on tarvis arvestada juriidilisi piiranguid (nime muutmise otsust ei tee keeleteadlased, vaid ametivõimud), asjaomaste nimedega isikute või mingis kohas elavate elanike

---

¹⁰ Uues kirja­viisis oleksid nimed *Aru, Oru, Salu, Tõnu*.

vastumeelsust oma nime parandamisel jm. Paari aasta eest saksa keeleruumis toimunud õigekirjutuse reform, mida ei saa küll päris kirjaviisi vahetuseks pidada, tõi endaga vältimatult kaasa nimede kirja pildi probleemi (lähemalt vt Hausner 1997: 69–71, Wermke 2000). Üldtuntud kohanimede õigekirjutuse parandamine (*Rußland* > *Russland* 'Venemaa', *Elsaß* > *Elsass*) oli võimalik sätestada saksa õigekirjutuse reformi osana, ent näiteks Austrias, Saksamaal ja Šveitsis asuvate kohtade nimede kirjutusviisi parandamine jääb sõltuma üksnes vastavatest võimuorganitest, kelle kompetentsi ametlike nimede määramine käib.

1.6. Kiri ja kirjasüsteemid

Rääkides nimede puhul kirja pildist, tuleb sissejuhatuseks käsitleda grammatoloogia põhimõisteid. GRAMMATOLOOGIA on õpetus kirjast ja selle funktsioneerimisest, termini tõi käbele I. J. Gelb 1952. a (Daniels & Bright 1996: 3), eelistades seda terminile *grafoloogia*, mis on kujunenud inimese käekirja uurimist tähistavaks teaduseks.

KIRI (ingl *script*, saksa *Schrift*, vn *письменность*) ise on juba üsna mitmetähenduslik sõna, eriti eesti keeles, kus algele tähendusele '(vöö)muster' (vrd ka sõnad *kirev*, *kirju*) lisandusid 1. graafiliste märkide süsteem keelelise väljenduse kinnistamiseks ja edastamiseks; 2. kirjamärkide käsitsi kirjutamise viis e käekiri; 3. kirjamärkidest koosnev tekst; 4. (posti teel lähetatav) ümbrikku pandud v suletud paber kirjutatud tekstiga tea(de)te edastamiseks; 5. dokument, ametlik paber, ürik; 6. nimekiri, kategooria vms (*kool on paremate kirjas*); 7. raamat (EKSS: II, 1 /1992/: 295–296). Algne mustri tähendus on EKSSis juba esitatud viimase, 8ndana. Üldistatult on kiri seega kirjutamise saadus (EKSSi tähendused nr 2, 3, 4) ja selle saaduse abstraktsioon (kirjutamisel kasutatavate märkide süsteem, tähendus 1). Tähendused 5, 6 ja 7 on kujundlikud või ülekandelised.

Siinses vaatluses tuleb kõne alla kirja 1. tähendus (märkide süsteem). Paralleelselt esineb mitmel pool termin KIRJASÜSTEEM (ingl *writing system*, vn *система письменности*), ent seda mõistetakse vahel kitsamalt, tähistades selle terminiga ühesugust tüüpi kirjasid. Nii on UNGEGNi definitsioonis kirjasüsteem „keele fonoloogiliste ja morfoloogiliste elementide esitamise meetod graafiliste sümbolite kogu abil; sümbolid moodustavad tähestiku, silbistiku või logograafilise leksikoni, esindades vastavalt alfabeetilist, süllaabilist või logograafilist kirjasüsteemi. Kirjasüsteem koosneb kirjadest“ (Kadmon 2002: 28).

Kirja põhitunnused esitab Florian Coulmas (1989: 17) järgmiselt: 1) kiri koosneb püsival pinnal kasutatavatest tehislikest graafilistest märkidest; 2) kirja eesmärk on midagi teatada; 3) selle eesmärgi täitmiseks on kirja märkide ja keele vahel kokkuleppeline seos.

Maailmas kasutatavate kirjade jagamine kolme tüüpi – tähtkiri, silpkiri ja logograafiline kiri¹¹ – on küll traditsiooniline, kuid teaduslikult vähe põhjendatud. Sellises jaotuses ei tule esile kirja funktsioneerimise kaks põhilist meetodit: häälikute esindamine (tähtkiri, silpkiri) ja keelendite esindamine (logograafiline kiri). Pealegi on mitut tegelikult kasutusel olevat kirja tülikas paigutada ühte neist kolmest tüübist, näiteks heebrea või araabia kirja, mis ei märgi kõiki häälikuid (UNGEENi terminiga on need PUUDULIKUD TÄHTKIRJAD, ingl *defective alphabetic script* – Kadmon 2002: 22).

Pisut loogilisem on Harald Haarmanni (1991: 147–149) jaotus. Ta jagab kirjad kõigepealt kaheks üldtüübiks: LOGOGRAAFIA (*Logographie*, märgid esindavad sõnu) ja FONOOGRAAFIA (*Phonographie*, märgid esindavad häälikuid). Logograafia alatüübid on 1) piktograafilised sümbolid (märgid tähistavad objekte äratuntavate piltide abil), 2) ideograafilised sümbolid (märgid tähistavad objekte assotsiatiivsete seoste abil, nt vanasumeri kirjas tähistab jala kujutis sõna „käima“) ja 3) abstrakt-logograafilised sümbolid (suvalised märgid, kus seos mõistega ei ole enam graafiliselt tajutav). Fonograafia alaliigid on 4) segmentkirjad (*Segmentalschrift*, märgid tähistavad üksikuid hääldussegmente), 5) silpkirjad ja 6) tähtkirjad. Segmentkirjade näiteks sobivadki araabia ja heebrea.

Selleski jaotuses on üht-teist vaieldavat, näiteks logograafia osas. Peter T. Daniels ei pea piktograafiat kirja osaks, sest too ei suuda esindada kõike, mida keel sisaldab (abstraktnoomeneid ja verbe, grammatilisi partikleid jne; Daniels & Bright 1996: 3). Haarmann (1991: 21 jj) aga kaitseb ägedalt piktograafiat, mis suudab edasi anda küllaltki keerulist informatsiooni, ja toob näiteid tänapäevast, kus piktograafia mitmel juhul toimib üsna edukalt (viidad raudteejaamades, kaupade tarvitamise õpetused, kas või isegi paberlennuki voltimise juhend; Haarmann 1991: 36, 207). Nende kahe suhtumise erinevus tuleneb eri arusaamast selle kohta, mida kiri kummagi meelest esindab: Danielsil peab see esindama (kõneldud) keelt, Haarmannil aga suvalist informatsiooni. Haarmann toob kõnekaid näiteid selle kohta, et kiri sageli ei esinda kogu kõneldud keelt. Eriti kirja alusetappidel ei pandud kirja kõiki sõnu, kirjutati n-õ märksõnameetodil (Haarmann 1991: 150–161); selline kirjanemismeetod on ka tänapäeval üsna levinud, kui mõelda konspektidele, koosolekumärkmetele jms.

Kirjade jaotuses kaheks põhitüübiks ei ole Haarmann üksi, eri terminitega teevad seda teisedki kirjauurijad. Florian Coulmas (1989: 49–50), järgides M. A. Frenchi, kes omakorda on laenanud termini Hjelmslev’lt, nimetab tähendust määratlevate elementide (*sense-determinative elements*: lekseemid, morfeemid) e

---

¹¹ Logograafilist kirja on nimetatud ka ideograafiliseks, st mõistekirjaks, ent seda terminit on kritiseeritud, sest niisuguse kirja märgid ei tähista mitte mõisteid (ideid), vaid sõnu ja morfeeme. Terminit HIEROGLÜÜF (kreeka ἱερο-γλυφικός ’püha kaeverdatud’) tarvitati esmalt Egiptuse logograafilise kirja kohta, sest arvati, et nende pühade märkide abil sooviti väljendada filosoofilisi mõisteid (Coulmas 1989: 61).

tähenduslike üksuste alusel opereerivat kirja plereemiliseks (*pleremic*) ning tähendust eristavate elementide (*sense-discriminative elements*: silbid, foneemid) alusel opereerivat kirja keneemiliseks (*cenemic*).¹² Geoffrey Sampson räägib vastavalt semasiograafilisest ja glotograafilisest kirjast (Coulmas 1989: 54).

P. T. Daniels ei vaeva ennast liigse süstematiseerimisega, kuid eristab samuti kirjasüsteemide eri tüüpe:

1) sõnastik-silbistik (*logosyllabary*) – märgid tähistavad üksikuid sõnu (või morfeeme) ja üksikuid silpe;

2) silbistik (*syllabary*) – märgid tähistavad silpe ning foneetiliselt sarnaste silpide tähistamiseks kasutatavatel märkidel ei ole midagi graafiliselt ühist;

3) konsonandistik (*consonantary, abjad*) – märgid tähistavad (üksnes) konsonante;

4) tähestik (*alphabet*) – märgid tähistavad konsonante ja vokaale;

5) *abugida* (termin tuleneb etioopia kirja esimesest neljast konsonandist ja vokaalist) – märgid tähistavad konsonante, millega kaasneb kindel vokaal; teisi kaasnevaid vokaale märgitakse konsonandisümboli modifitseerimise abil. (Daniels & Bright 1996: 4.)

Sõnastiku-silbistiku näiteks sobib hiina kiri, silbistiku näiteks jaapani *katakana* ja *hiragana*, konsonandistikku esindavad araabia ja heebrea, tähestikku ladina, kreeka ja kirillitsa¹³, ning *abugida*’t etioopia kiri ning paljud India ja Kagu-Aasia kirjad (devanaagari, birma, tai, khmeeri jm).

Seega lööb Daniels lahku kaht liiki silpkirjad (ühelt poolt jaapani, teiselt poolt enamik Lõuna- ja Kagu-Aasia keelte kirju) ning kaht liiki tähtkirjad (UNGEGNi terminoloogia järgi täielikud ja ebatäielikud e puudulikud). Põhiliselt samale jaotusele tugineb ka ülemaailmne kodeeritud märgistiku standard Unicode (Unicode 2003, Chapter 6: 148–151), mis on põhimõtteliselt samasisuline rahvusvahelise standardiga ISO/IEC 10646.

Arvestades kirjade rühmitamises esinevaid lahkavamusi, tundub UNGEGNi poolt antud *kirjasüsteemi* definitsioon liiga jäik. Eesti keele seisukohalt on ratsionaalsem kasutada seda terminit *kirja*, õieti selle 1. tähenduse sünonüümina. Täpsemalt tasuks kirjasüsteemiks nimetada üht tüüpi märkide kogu: ladina, kreeka, araabia, bengali, tai jne kirjasüsteemi. Niisuguses avaras tähenduses kasutab sõna Daniels ja ka näiteks UNGEGNi latinisatsioonisüsteemide töörihm (WGRS 2003). UNGEGNi terminoloogias vastab kirjasüsteemile seega *script* (Kadmon 2002: 22). Konversiooni põhjalikult uurinud Hans Wellischi (1978: 14) mõistes on kirja-

---

¹² Terminite lähteks on kreeka sõnad πλήρης ’täielik, täidetud, (midagi) täis’ ning κενός ’tühi, ammendatud’.

¹³ Kirillitsa (κυριλλица) on otselaen vene keelest ja sellisena juurdunud, adjektiivselt tuleks aga kirja nimetada *küriilliliseks*, sest lähtenimeks on Kyrillos.

süsteem abstraktne ja geneeriline termin, selle alla võib hõlmata mis tahes tüüpi ja mis tahes funktsiooniga kirju; kirjasüsteem on alati seotud konkreetse keelega.

Õieti saab iga kirjasüsteemi puhul rääkida üksnes *v a l d a v a s t* tüübist. Puhast tüüpi peaaegu ei ole olemas. Daniels nendib, et puhtalt logograafiline kirjutamine ei ole võimalik, sest kiri peab esindama keeles mh nimesid ja võõrsõnu, seega hiina kirjas on kindlasti fonograafilisi (Haarmanni terminiga) elemente (Daniels & Bright 1996: 4). Samas sisaldavad peaaegu kõik kirjad logograafilise kirja elemente, nt sümboleid §, &, + (Haarmann 1991: 148, vt ka Coulmas 1989: 48–49). Ebatäielikud tähtkirjad e segmentkirjad e konsonandistikud (araabia ja heebrea) annavad teatud tingimustel edasi vokaale ning mittekohustuslike diakriitikutega abil (vokalisatsioon) on võimalised edasi andma kogu keele foneetilist struktuuri. Aleksandra Superanskaja (1978: 7) näeb aga kirillitsas kohati silpkirja elemente: tähed *e, ě, ю, я, u* (viimane osaliselt) tähistavad sõna alguses ja vokaali järel nimelt silpe *je, jo, ju, ja, ji*. Täiesti eriline kaasus kirjade hulgas on jaapani keele kirjanemiseks kasutatav süsteem, kus ühes tekstis on läbisegi kolm eri kirja: logograafiline kiri (*kanji*) ning kaks silpkirja (*katakana, hiragana*). Viimasel ajal lisandub neljandana üha sagedamini ladina kiri. (Haarmann 1991: 402–405.)

Lähtudes praktilistest kaalutlustest on allpool (tabel 3) jäädud suhteliselt traditsioonilise jaotuse juurde, eristades aga täht- ja silpkirja alltüüpe. Terminid langevad kokku UNGEGNi latinisatsioonisüsteemide tööühmas (WGRS) kasutatavatega.

Täht-silpkirja ei erista Haarmann 1991 ega Kadmon 2002. Piiri silpkirjaga ongi keeruline tõmmata, nt Daniels loeb *abugida* esindajaks etioopia kirja, ilmselt kuuluks sinna ka Kanada põliselanike silpkiri (*Canadian Aboriginal Syllabics*, nt krii ja inuktituti keele tähestikud), kus konsonandimärk märgib vahelduvat kaasnevat vokaali sõltuvalt nurgast (inuktituti *P ki, ᑭ ku, ᑮ ka; ᑮ ni, ᑯ nu, ᑰ na* jne). UNGEGNi latinisatsioonide tööühma jaotuses on etioopia kiri puhtalt silpkiri, ent bengali, devanaagari, khmeeri, tai jm täht-silpkirjad, sest seal on konsonandi põhimärk ühe kindla kaasneva vokaaliga (nt malajalami *ka*), muude vokaalide kaasnedes põhimärk ise enamasti ei muutu, lisatakse vaid vokaalidiakriitik või -täht (malajalami *ka k̄, ka ki, ka k̄i, ka ku, ka k̄u, ka k̄ē, ka ke, ka kai, ka k̄ō, ka ko, ka kau*).

Tabel 3. Kirjade liigitus eri autoritel.

WGRS	Haarmann 1991	Daniels & Bright 1996	Kadmon 2002	Näited
tähtkiri (<i>alphabetic script</i>)	<i>Alphabetische Schrift (Buchstaben-schrift)</i>	<i>alphabet</i>	<i>alphabetic script</i>	armeenia, gruusia, korea, kreeka, kirillitsa, ladina
ebatäielik tähtkiri (<i>defective alphabetic script</i>)	<i>Segmentalschrift</i>	<i>abjad, consonantary</i>	<i>defective alphabetic script</i>	araabia, aramea, heebrea, mongoli püstkiri
silpkiri (<i>syllabic script</i>)	<i>Syllabische Schrift (Silben-schrift)</i>	<i>syllabary</i>	<i>syllabic script</i>	jaapani <i>hiragana</i> ja <i>katakana</i> , lolo (jii), tšerokii
täht-silpkiri (<i>alphasyllabic script</i>)	(<i>Syllabische Schrift</i>)	<i>abugida</i>	(<i>syllabic script</i>)	bengali, birma, devanaagari, lao, tai, tamili, tiibeti
logograafiline kiri (<i>logographic script</i>)	<i>Logographie</i>	<i>logosyllabary</i>	<i>logographic script</i>	hiina, jaapani <i>kanji</i>

Järgmine keeruline terminipundar seostub sõnadega *täht*, *märk* ja *grafeem*. GRAFEEM on moodustatud foneemi ja morfeemi eeskujul tähistama väikseimat tähendusega graafilist üksust mingis kirjasüsteemis. UNGEGNi definitsioon on siiski teistsugune: grafeem on mingi keele foneemi graafiline esitus. Näiteks *j* on inglise foneemi [dʒ] ja prantsuse foneemi [ʒ] tähistav grafeem. (Kadmon 2002: 13.) Siit ei selgu, kas diakriitik on liik grafeeme või mitte, eriti juhul, kui ta tähistab suprasegmentaalseid nähtusi (rõhku, kvantiteeti, tooni). Daniels suhtub grafeemi terminisse üldse kahtlevalt, arvates, et kuivõrd foneemid ja morfeemid on keele nähtused, siis kiri erineb keelest olemuslikult ja mingitest tähenduslikest üksustest kirja puhul pole põhjust rääkida. Keel on inimhõimustuse loomulik produkt, samas kui kiri on tehissaadus, mida peab eraldi õppima. (Daniels & Bright 1996: 2–3.)

Kui grafeemi terminit üldse kasutada, siis vahest just sellisena, mis võtab ühe sõna alla kokku kogu kirjas kasutatava inventari, s.o tähed (kirjamärgid) ja diakriitikud – kõik, mida keelekäsiraamatutes kirja tutvustades esitatakse eraldi üksustena. Ühte foneemi märkivad täheühendid (digraafid, s.o kaksiktähed; trigraafid e kolmiktähed jne), nt *sh* või *sch*, ei ole puhtalt grafeemid, vaid fonografeemid. (Saari 1993a: 331–333.)

TÄHT (ingl *letter*) on kirja põhielement, olles üks liik (*kirja*)määrke. Ei ole päris selgeid piire, mida võib täheks nimetada, mida mitte. Logograafilise kirja elemente

(logogramme, populaarse terminiga *hieroglüüfe*) ei ole tavaks täheks nimetada, küll aga ei tekita võõrastust sõnapaarid *araabia täht* või *heebrea täht*. Silpkirjad jääksid justkui kahevahele, ent kui kusagile piir tõmmata, siis just sinna, kus Haarmanni jaotuse järgi lõpeb fonograafiline kiri. Teisisõnu, häälikuid või nende kombinatsioonid (silpe jm) tähistavad märgid on tähed, sõnu jm keelendeid tähistavad märgid mitte. Seega sobiks rääkida ka tai või amhari tähtedest, ent mitte hiina tähtedest (samamoodi esitab piiritluse Saari 1993a: 340).

MÄRK (täpsemalt KIRJAMÄRK, ingl *character*) on veel üldisem termin kui täht ja õigupoolest võib selle sõnaga kutsuda kõiki grafeeme. Nii diakriitik e diakriitiline märk kui ka kirjavahemärk on kirjamärgid. Eesti infotehnoloogia reeglite standard eristab märke pisut täpsemalt: märk (ingl *character*) kõige üldisemalt on märgistiku (*character set*) element, mida kasutatakse andmete esitamiseks või korraldamiseks ning andmevoo juhtimiseks. Märgid jagunevad kirjamärkideks e graafilisteks märkideks (ingl *graphic character*), millel on olemas visuaalne (kuvatav) kuju, ning juhtfunktsioonideks e juhtmärkideks (ingl *control function, control character*), mis toimivad tegevuse (reavahetuse, sõnumi lõpu jne) käsuna ning millel ei ole iseseisvat graafilist kuju. (EVS 8:2000.) Siinse käsitluse jaoks piisab märkidest kirjamärgi tähenduses, juhtmärgid jäävad kõrvale. Kirjamärkide alahulkadena on käsitatavad mh TÄRGID (tähed ja numbrid, ingl *alphanumeric signs*).

TÄHESTIK on kirjasüsteemi tähtede kogu. Üks kirjasüsteem võib olla kasutusel mitmes keeles, näiteks ladina kiri on kasutusel sadade keelte puhul. Samas ei pruugi eri keeltes kasutatavad tähestikud olla identsed. Nii on põhjust rääkida ALUSTÄHESTIKUST (millest kirjasüsteem alguse sai) ja KEELETÄHESTIKEST (igas konkreetse keeles kasutusel olevatest tähestikest). Eesti, läti, leedu, soome jt keeled toetuvad ladina alustähestikule, vene, ukraina, kasahhi jt kürillilisele alustähestikule e kirillitsale, pärsia araabia alustähestikule jne. (Saari 1993b: 27.)

Mida pidada keeletähestikuks ja mida eri kirjaks, on mõneti hägus. Näiteks ei peeta iiri keeles varem kasutusel olnud minuskelkirja ega germaani keeltes (ka eesti keeles) levinud gooti kirja eraldi kirjasüsteemideks, sest nende kirjade ja ladina (antiikva) kirja vahel on üksühesed seosed (kuigi kirjaviisides on ka erisusi, nii märgiti iiri minuskelkirjas aspiratsiooni punktiga tähe peal, antiikva kirjas asendas seda *h* tähe järel; ka eesti gooti kirja kasutamisel tuleb teada reegleid, vt Saari 1993a: 347–349). Kreeka tähestikust hargnenud kopti tähestikku peetakse enamasti eraldi kirjaks, sest lisaks variatsioonidele tähekujus sisaldab see demootilisest kirjast ülevõetud lisatähti oma häälikute märkimiseks (Daniels & Bright 1996: 287–290); samas ülemaailmset kirjamärkide kodeeringut sisaldav standard Unicode kopti tähestikule eraldi koodi ei anna, lisab vaid kopti tähed kreeka tähestiku lõppu. Unicode'i jaoks ei ole oluline, et kreeka tähtede glüüfid (konkreetsed tähekujud) Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η jne pisut erinevad kopti vastavatest glüüfidest (Α·Β·Γ·Δ·Ε·Ζ·Η). Niisiis on kokkuleppe küsimus, kas rääkida kreeka alustähestikust ja kopti

keeletähestikust või kreeka ja kopti tähestikust.¹⁴ Kokkulepet ei pruugi alati kergesti saavutada, sest ajaloolistel jm põhjustel ei taheta vahel tunnistada ilmset. (Assami keele puhul soovitakse tingimata näha kirja nimetusena assami kirja, kuigi bengali kirjast eristavad seda vaid kaks tähte, vt WGRS 2003.)

Eespool esitatud terminitega tekib üks ebasüsteemsus: *täht* on nii tähtkirja kui ka silpkirja üksikelement, niisamuti *tähestik* võiks märkida mõlema kirjatüübi märkide kogu. Selle ebakõla vältimiseks oleks mõeldav *tähtkirja* termini kõrval kasutada ka *häälikkirja*, nii oleks kõigi liitsõnade täiendosas tegemist foneetilise terminiga (vrd *silp*, *sõna*).

Kõrvalepõikena tuleks mainida inglise ja vene termineid tähtede ja märkide kohta. Inglise *letter* vastab küll üldiselt eesti *tähele*, kuid kõigi kirjasüsteemide märkide kohta üldistatult on kasutusel termin *character*. USA kohanimenõukogu latinisatsioonisüsteemide kogumikus (BGN 1994) on tehtud vahet: ladina tähe kohta kasutatakse terminit (*Roman*) *letter*, muude kirjasüsteemide märkide (k.a. tähtkirjad) kohta terminit *character*. See on küll mõeldud arusaamatuste vähendamiseks ühes konkreetses väljaandes, kuid sellest konventsioonist peab kinni ka UNGEGNi latinisatsioonisüsteemide ülevaade (WGRS 2003). Vene terminid *буква* ja *знак*, millest esimene vastab tähele ja teine märgile, on küll eesti vastavate terminitega võrreldavad, ent sõna *знак* esineb sagedamini kõigi kirjamärkide üldsõnana, analoogiliselt inglise sõnaga *character*.

1.7. Ortograafia, kirjaviis ja kirjutusviis

Keel ja sellega seotud kirjasüsteem ei ole veel piisavad, hõlmamaks olulisi kirjutamisega seotud mõisteid. Selgitamist vajavad ka ortograafia, kirjaviisi ja kirjutusviisi terminid.

Ühe keele raames kasutatakse tavaliselt ühtlast ORTOGRAAFIAT e ÕIGEKIRJA. Sel terminil on kaks tähendust: 1) tavaline, üldkasutatav kirjutusviis (vastandina nt hääldust edasiandvale transkriptsioonile e häälduskirjale); 2) õigekirjanormidele vastav kirjutusviis (vastandina „vigasele kirjale“). (Saari 1993a: 330)

Ortograafiareeglid määratlevad selle, kas ja kuidas mingeid foneetilisi nähtusi kirjas tähistatakse. Nende reeglite ehk tähistamise viisi konkreetse vormi kohta kasutatakse KIRJAVIIISI terminit. Eesti keele puhul on tavaks eristada nn korrapäratut, vana ja uut kirjaviisi. (Saari 1993a: 341–342.) Kirjaviisi muutuse on üle elanud mitmed keeled, nt albaania, indoneesia, leedu ja läti. Kui vahetatakse üksnes keele tähestik, nt nii nagu aserbaidžaani keel läks 1991. aastal tagasi kirillitsalt ladina tähestikule, pannes iga kirillitsa tähega vastavusse kindla ladina tähe, siis ei peaks

---

¹⁴ 2003. a lõpus on siiski Unicode'i ja ISO tehnilised komiteed vastu võtnud põhimõttelise otsuse tunnustada kopti kirja eraldi kirjajana ja anda tema tähtedele eraldi koodid – Unicode 2003: 177.

rääkima kirjaviisi muutumisest. Vahel aga kaasneb tähestikuvahetusega kirjaviisi muutus. Näiteks on tatari keele kürilliline kirjaviis küllaltki komplitseeritud, sest selles ei märgita ühemõtteliselt ees- ja tagavokaale *j*-i järel (яна [jɑŋɑ], яшел [jæʃɛl]; ерак [jɪrɑq], бөек [bøjɛk]) ega uvulaare (каш [qɑʃ], кардәш [qærdæʃ], камзул [kamzul]) jpm nähtusi (Kurbatov 1972), ent üleminekuga ladina kirjale alates 2001. aastast hakati kõiki häälikuid tähistama järjekindlalt (esitatud näited vastavalt *yaŋa, yæʃel; yıraq, bøyek; qaş, qærdæş, kamzul*) (*Tatar telenen orfografiæ*. Мәғариф 2001/1: 5–30).¹⁵

Termini KIRJUTUSVIIS alla võetakse kokku õigekirjareeglite üksikjuhtumid, nt *võõrnime(de) kirjutusviis, asutusenimede kirjutusviis* jne. Kirjutusviisi muutumine ei tähenda kirjaviisi muutust.

Üsna põhjalikult on ortograafiaga seotud mõisteid uurinud Hans (Hanan) Wellisch oma konversiooni käsitlevas monograafias. Tema definitsiooni kohaselt on ortograafia reeglite kogu, mille eesmärk on rahuldada keeleühiskonna kirjaoskajate liikmete kirjaliku suhtlemise üldisi vajadusi (Wellisch 1978: 4). Seega on see siis tavaline, üldkasutatav kirjaviis Saari mõistes. Ühel keelel võib olla (olnud) mitu ortograafiat, st kirjaviisi, nii ajalises lõikes kui ka samaaegselt. Heebrea keele puhul on käibel kaks ametlikku kirjaviisi: ebatäielik (mis ei tähista kõiki vokaale) ja täielik (*ketiv malé*; vokaale tähistatakse teatavate konsonandimärkide abil). Ebatäielikku kirjaviisi kasutatakse nt piiblis ja luules, täielikku kirjaviisi aga asjaajamises, ajakirjanduses, enamikus kirjandusteostes. Täielikustki kirjaviisist on olemas üks ametlik versioon ja mitu ebaametlikku (Wellisch 1987: 5; UNGEGN 1998, L.12; Kadmon 2000: 15).

Ortograafia on küll mis tahes kirjaliku suhtlemise valdav vorm, kuid lisaks on ka muid tüüpi kirjanepid. Wellischi (1987: 7–10) liigituses on veel eristatavad järgmised funktsionaalsed tüübid (eesti omasõnalised vasted osalt siinsed – P.P.):

1) STENOGRAAFIA e KIIRKIRI – peamiselt kõneldud keele kiireks kirjanepikuks mõeldud süsteem; tal on oma reeglid ning teda võib pidada alternatiivseks kirjaviiiks;

2) KRÜPTOGRAAFIA e SALAKIRI – selle süsteemi peaesmärk on salajasus; reeglid ei ole keeleavalikkusele kättesaadavad;

3) PEDOGRAAFIA e ÕPPEKIRI – kasutusel eelkõige keele õpetamisel selleks, et anda õpilasele aimu nt hääldusest; viimast võib teha eri täpsusega ja eri viisil, mingeid norme ei ole ja iga autor võib praktiliselt leiutada oma viisi;

4) TEHNOGRAAFIA e OSKUSKIRI – erialatundjatele mõeldud tähistusviis, mis rahuldab erivajadusi, näiteks IPA foneetiline kirjaviis, nimede transliteratsioon ISO järgi jne;

¹⁵ 11. detsembril 2002 kiideti heaks parandus Venemaa Föderatsiooni rahvaste keelte seaduses, mis sisuliselt keelustab ülemineku ladina kirjale (§ 3 lg 6). Tatarstani kaebuse seadusemuudatuse vastu lükkas Venemaa konstitutsioonikohus 16. XI 2004 tagasi.

5) MAHHINOGRAAFIA e MASINKIRI – kasutusel puht tehnilistes rakendustes, nt morsetähestik.

Pedograafia alla võib arvata ka need juhud, kus täpsemat kirjapanekut tarvitatakse selleks, et keelekasutaja saaks vajaduse korral hääldust üle kontrollida, nt lisamärkidega kirjaviis õpikutes ja sõnaraamatutes. Eesti keele puhul märgitakse pedograafias silbiväldet, rõhku ja palatalisatsiooni. Henn Saari (1993a: 343) on seda nimetanud MÄRKSÕNAKIRJAVIIKS.

Wellischi aegadel võis tunduda, et mahhinograafiad omandavad üha enam tähtsust ja nende primitiivsed võimalused võivad hakata mõjutama ortograafiaid. Nii halvasti ei ole siiski läinud, vaid tehnilised võimalused on pidevalt paranenud, mistõttu küsimuseasetus on nüüdseks muutunud. Wellischi liigituse algautoriks oli John Mountford aastal 1973, kes selle taasesitab hiljem (Daniels & Bright 1996: 627–629), jättes kõrvale mahhinograafia.

Arvutirakendustes on keelega seotud kategooriate tähistamine põhjustanud ebalust, sest see on kujunenud alguses väga juhuslikult. Kui keele märkimiseks saab kasutada ISO vastavaid koode, siis muude kategooriate jaoks kindlad reeglid veel puuduvad. Eristamaks näiteks teksti, mis on kirjutatud hiina traditsiooniliste logogrammidega sellest, kus on kasutusel lihtsustatud kirjamärgid, tähistatakse mõlemaid keele ja maa lühendi kombinatsiooniga, vastavalt *zh-TW* ja *zh-CN* (*zh* = hiina keel, *CN* = Hiina, *TW* = Taiwan). Kuid traditsioonilisi kirjamärke kasutatakse ka Mandri-Hiinas, lihtsustatud märke aga ka nt Singapuris. Peter Constable (2002) kritiseerib niisugust eksitavat tähistust ja teeb ettepaneku keelega seotud kategooriate tähistamise puhul eristada nelja tasandit: 1) keel, 2) kirjasüsteem, mida vastav keel kasutab (neid võib olla mitu, vastavate koodide standard on ISOs heakskiitmisel), 3) ortograafia (st kirjaviis, neidki võib ühe kirjasüsteemi raames olla mitu) ning 4) valdkonna-andmekogu (*domain-specific data set*). Viimane puudutab eeskätt teksti sõnavara valikut, mis on tehtud mõne kindla maa, piirkonna või organisatsiooni vajadusi silmas pidades. Nimekirjutust puudutab tema mõttearendus kolmes esimeses tasandis, osutades selgelt, et jaotus on hierarhiline ning igale jaotuse üksusele ühel tasandil võib järgmisel tasandil vastata mitu üksust (keelel on mitu kirjasüsteemi, kirjasüsteemile vastab mitu kirjaviisi jne). Kui eeldada endiselt, et serbia-horvaadi keel on ühtne keel – see eeldus on kiiresti murenemas –, siis vastab siin keele tasandil ühele üksusele kirjasüsteemi tasandil kaks üksust: keelt pannakse kirja kas ladina kirja või kirillitsa abil. Kirjaviiside tasandil saaks aga ilmselt ladinatähelisele kirjakujule vastata juba kaks kirjaviisi, horvaadi ja bosnia oma; oletatavasti ka kürillises osas on toimumas jagunemine serbia ja montenegro (Crna Gora) kirjaviisiks. Poliitisel tasandil ollakse juba leppinud kolme eri keelega: bosnia, horvaadi ja serbia, neljanda lisandumine lähiajal pole võimatu.

2. REEGLIPÄRASED VÕÖRNIMED

Reeglipäraseid võõrnimesid on need, mis võetakse üle lähtekeelest kas muutmata kujul või reeglite järgi ümberkirjutatult (muust kui ladina kirjast). Nad säilitavad oma keelsuse, st ei muutu eestikeelseteks nimedeks. Vahest lähemat analüüsi vajaks siiski see, miks nimesid ka ümberkirjutamise korral tuleks vaadelda võõrkeelsete nimedena ning kas igasugune ümberkirjutus säilitab nime keelsuse. Näiteks kas vene nime *Воронеж* eesti transkriptsioon (ning rahvusvaheline latinisatsioon) *Voronež*, inglise transkriptsioon *Voronezh* ja saksa transkriptsioon *Woronesch* esindavad kõik võrdselt venekeelset nime? Ning kui kirjutada *Woroonesh*, nagu Jakobson 1868. a, siis kas see on endiselt venekeelne nimi?

Vastamaks sellele küsimusele tuleb alguses meenutada, et keel ja kirjasüsteem on kaks eraldi tasandit ning üht keelt võib kirja panna mitmes kirjasüsteemis. Rööpselt kahekirjaline oli pikka aega serbia-horvaadi keel; kahes või enamas kirjas on kirjutatud ka nt kašmiiri keelt (araabia ning devanaagari), kurdi keeli (araabia ja ladina), uiguuri keelt (araabia, ladina ja kirillitsa) jt. Tõsi, mõnikord kaasneb eri kirjaga erinev murdealus vm erisus, mistõttu erikirjalisi keeli võidakse lugeda juba eri keelteks. Serbia-horvaadi keele lagunemine osakeelteks järgib näiteks sama malli mis hindustani keele jagunemine hindi (devanaagari kirjas) ja urdu (araabia kirjas) keeleks pärast Teist maailmasõda.

Et ühte keelt võib kirja panna eri kirjasüsteemides, tähendabki kõigepealt seda, et kirjasüsteemi vahetus ei muuda keelsust. Eesti keel oleks eesti keel ka kirillitsas kirjutatult, niisamuti eesti nimed kirillitsas jäävad põhimõtteliselt eestikeelseteks nimedeks. *Voronež* eesti tekstis ladina tähtedega esindab venekeelset nime, inglise kontekstis teeb seda *Voronezh*, saksa tekstis *Woronesch*.

Järgmine küsimus on aga juba, kui kaugele saab sellise eeldusega minna. Venekeelseks nimeks saaks ju lugeda mis tahes kirjapaneku, mis meenutab lähtenime: *Voroonež*, *Woroonesh*, *Vorunees* jne. Võiks öelda, et *Helsingi* on soomekeelne nimi, sest on soomekeelsest *Helsinki*’st ümber kirjutatud. Nii võiks jõuda juba „etümoloogilise keelsuseni“, nt et *Dar es Salaam* on araabiakeelne nimi ja *Taagepera* on saksakeelne nimi (*Stackelberg).

Küllap on niisugune küsimuseasetus nime kujunemislugu vaadeldes põhjendatud. Sünkroonilises lähenemises on aga mõistlik panna kuhugi piiri ja seda saab teha üksnes õigekirjareeglitest lähtudes. Kui nimekirjutus vastab (ümberkirjutus)reeglitele, siis säilib keelsus, muidu tekib aga mugand, moonutus vms. Seega säilitab nimi oma algse keelsuse reeglilikohasel ümberkirjutamisel (*Voronež*, *Voronezh* ja *Woronesch*). Seesama eeldus kehtib ka muide siis, kui kirjasüsteem jääb samaks: *Tallinn* on kahtlemata eestikeelne nimi, kuju „Talin“ puhul aga jääksime juba mõttesse.

UNGEGNi eksonüümi definitsioonis on täpsustatud, et „ametlikult latiniseeritud endonüüm *Moskva* Москва kohta ei ole eksonüüm, samuti kui *pinyin*’i nimekuju *Beijing*, ent *Peking* on eksonüüm“ (Kadmon 2002: 10). Siit võiks tuleneda küsimus, kas muus latinisatsioonis kirjutatud nimed (nt eesti

transkriptsioonis *Võšni Volotšok* ÜRO soovitatava *Vyšnij Voločëk*'i asemel) siiski on eksonüümid või mitte. Kuivõrd paljudel mitteladinatähelistel keeltel veel puuduvad rahvusvaheliselt soovitatavad latinisatsioonisüsteemid, siis tähendaks UNGEGNi kitsas definitsioon seda, et neist keeltest pärit nimed oleksid ladinatähelises keeles alati eksonüümid. Mitteladinatähelise keele (hiina, vene) seisukohalt puuduks terminil „eksonüüm“ aga üldse mingi sisuline mõte. Ummikust pääsemiseks on soovitatav eksonüümide loetelust välja jätta nimed, mis on lähtekirjalisest kujust ümber kirjutatud kehtiva reeglistiku põhjal (Päll 2000a, vt ka Breu 1996: 445). Seega ei ole põhjust inglise eksonüümide loetellu võtta nime *Voronezh* ja saksa eksonüümide loetellu *Woronesch* (eesti transkriptsiooni *Voronež* vastab ÜRO soovitusele). Vene keele seisukohalt võiks aga eksonüümideks lugeda nimesid, mis ei vasta kirillitsasse transkribeerimise reeglistikule (nt *Белосток* 'Bialystok' reeglipärase *Бялысток*'i asemel).

Keelsuse küsimus tõuseb veel teravamalt nende nimede puhul, mis pärinevad kindla kirjakeele keelest (vt 2.3). Eeldusel, et tegu on veel seni kõneldava keelega ja nime kirjapanek on piisavalt lähtekeeletruu, tuleks siingi lähtuda arusaamast, et nime keelsust on võimalik säilitada, sõltumata kasutatavast kirjaviisist (vrd vajakeelne nimi on *Liivtšülä* või *Liivčülä*, ent mitte *Liivakylä*).

2.1. Muutmatu ülevõtt

Asjaolu, et üht kirja kasutatakse mitme eri keele kirjapanekuks, muudab võimalikuks selle, et ühe keele nime saab teise keele teksti üle võtta, säilitades esimese keele kirjaviisi. Nimi võetakse üle samal graafilisel kujul, justkui istutatakse ümber teise keele teksti, sõltumata sellest, millised on teise keele kirjapanekul tavaliselt tähtede ja häälikute omavahelised seosed. Niisugust protsessi on nimetatud TRANSPLANTATSIOONIKS (Superanskaja 1978: 25) e siirmiseks. Kui tegu on fonograafilise kirjaga, nagu ladina või kirillitsa, siis võiks selles protsessis näha fonograafilise põhimõtte rikkumist, sest kõmri nime *Ynys Bŷr* ei suudaks kuidagi hääldada see, kes on õppinud üksnes eesti õigekirja.¹⁶ Ent nagu öeldud, puhast fonograafilist ega logograafilist kirja ei ole olemas. Inglise ortograafias esineb juhtumeid, kus kirjapandu ja väljaloetu vahel ei ole isegi mitte ajaloolist seost, vaid võõrkeelse lühendi asemel loetakse lihtsalt inglise vaste: kirjutatakse *e.g.* ja loetakse *for example* 'näiteks', *lb* loetakse *pound* 'nael' ning varasem rahaühik *penny* 'penn' pandi kirja tähega *d* (Wellisch 1978: 17). Needki on logograafilise kirjakasutuse näited.

Siirmise levik eri kirjades. Nimede muutmatu graafiline ülevõtt on ajalooliselt alguse saanud seoses pühakirjadega, kuid sõnade graafiline ülevõtt esineb juba kõige varasemates kirjapanekutes (nn sumerogrammide akadi kiilkirjas, vt Coulmas

¹⁶ Nime eeldatav hääldus on [əntʉs bu:r], eestipäraselt *õnõs bõõr*.

1996: 105). Selles suhtes on huvitav võrrelda siirmise levikut nendes kirjades, mis on tänapäeval kasutusel enama kui ühe keele puhul. Ladina kirja puhul oli üks aluseid kahtlemata ladina keelde tõlgitud piibel (*Vulgata*), mis valmis aastal 404. Piiblinimede ülevõtt (v.a mugandused) tekitas soodsa fooni ühesuguste kirjakuju kasutamiseks eri ladinakirjalistes keeltes. Transplantatsioon levis algul suuremates Lääne-Euroopa keeltes, hiljem muutus üldiseks reegliks. Seejuures on siirmine ladinakirjaliste keelte paaride lähtekeel–tulemkeel vahel mõlemasuunaline: ühe keele nimesid kasutatakse muutmata kujul teises keeles ja teise keele nimesid kasutatakse muutmata kujul esimeses keeles. Seda on nimetatud ladina tähestiku reegliks (*Roman alphabet rule, Lateinschriftregel*, vt Back 1997: 57). Ilmselt leidis see esimest korda ametlikku kinnitust I rahvusvahelisel geograafiakongressil 1871. a Antwerpenis, kui otsustati tunnustada kõigi ladinatähealiste keeltega maade ametlikke nimesid. Samasuguse otsuse tegi hiljem Ülemaailmne Postiliit. (Aurousseau 1957: 101–102.)

Ka araabia- ja heebreakirjaliste keelte puhul võib täheldada siirmist, ent neis siiski pigem ühesuunaliselt: araabia nimed esinevad muutmata kujul pärsia- või urdukeelses tekstis, heebrea nimed (eeskätt piiblinimed) samal kujul jidiškeelses tekstis, ent mitte tingimata vastupidi. Selle seletus on asjaolus, et pärsia ja urdu keel kasutavad lisatähti, mida araabia tähestikus ei ole (samas araabia tähed on kõik üle võetud pärsia ja urdu keelde, kuigi neil foneetilist vastet ei pruugi olla). Need lisatähed asendatakse mõnda lähedast araabia häälikut märkiva tähega. Kuid on väidetud, et ka araabia ajakirjanduses esineb juhtumeid, kus säilitatakse võõrnimedes esinevad võõrtähed. Jidiši ja heebrea keele vahel on nimesuhted analoogilised, jidiši teksti võetakse küll üle heebrea nimed, ent jidiši nimesid heebrea tekstis kirjutatakse heebrea kirjaväis, vrd jidiši כצנעלסאך ja heebrea כצנלסון (mõlemad = *Katzenelson*, Wellisch 1978: 304).

Kürillilistes keeltes aga on siirmine suhteliselt harv nähtus. Selle seletuseks on tõenäoliselt kirja ajalooline kujunemine. Väidetavalt Kyrillose ja Methodiose 863. a loodud kiri oli mõeldud vanaslaavi (kirikuslaavi) keele jaoks ning oli suhteliselt fonograafiline. Kui hiljem hakati seda kirja kohandama konkreetsetele slaavi keeltele (vene keelele Peeter I 1710, serbia keelele Vuk Karadžić 1814), siis säilis uute tähestike foneetiline iseloom, kuid iga keel kujundas tähestikku mõnevõrra erinevalt ning ühtne kürilliline alus läks kaduma. Kujunes omamoodi põhimõtteks, et iga kürilliline keel koostab omaette tähestiku: kui 1944. a augustis loodi make-doonia kirjakeel, siis võeti serbia ѣ ja ѝ asemele täiesti uued tähed ѣ ja ѝ ning taaselustati vanaslaavi s (=dz). (Wellisch 1978: 105–107; Daniels & Bright 1996: 700–705.)

Ühesuunalist siirmist esineb tänapäeva kürillilistes keeltes peamiselt endise Nõukogude Liidu aladel, sest paljude mittevene keelte jaoks 1930. aastatel kehtestatud kirillitsa aluseks võeti vene tähestik, millele lisati vajaduse korral (ent mitte alati!) mõned lisatähed. Seega kujunes seal ühtne kürilliline alustähestik, mis võimaldas vene nimesid (ja muidugi ka laensõnu) kirjaipilti muutmata üle võtta. Vastassuunalist muutmatut ülevõttu ei toimu, sest vene tähestikku võõrtähtedega ei

laiendatud. Kuid püütud on arendada põhimõtet, et lähtekeelsest kütilliseist kirja-pildist säilitatakse vene tekstis nii palju kui võimalik, asendades vaid puuduvad tähed (baškiiri π asemel κ , tšuvaši ζ asemel c jne) ning muus osas ignoreerides võimalikke vastuolusid vene ortograafiareeglitega. (Donidze 1976: 33–36.) 1994. aastal ukrainlaste esitatud mõttest, et vähemalt ametlikel kaartidel võiksid kütillilised keeled üksteise nimesid samuti esitada muutmata kujul, pole siiski seni asja saanud.

Vahest kõige ootamatum on muutmatu ülevõtt logograafilise kirja puhul, st põhiliselt hiina ja jaapani nimede vastastikune siirmine. Hiina sõnaraamatud esitavad jaapani nimesid samade logogrammidega kui jaapani keeles, kuid andes häälduse vastavalt hiina lugemisreeglitele. Jaapani linna *Hiroshima* nime näiteks loetakse *Guangdao*. Samas jaapani keele puhul on märgata teistsugust olukorda: hiina logogramme üritatakse hääldada foneetiliselt hiina hääldusele lähedasel kujul. Seda võimaldavad logogrammi üldised hääldusreeglid, sest hiina päritolu logogramme saab hääldada nii hiinapäraselt (*on*-hääldus) kui ka jaapanipäraselt (*kun*-hääldus), seejuures võib erinevaid hääldusi ühel logogrammil olla isegi kümnekond. (Coulmas 1989: 124–129.) Kuid jaapani keeles on levimas ka hiina nimede märkimine silpkirja (*katakana*) abil. Logogrammipõhiselt häälduselt ollakse üle minemas transkriptsioonile, nt hääldati Hiina linna *Wuhan* nime varem *Bukan* (logogrammi alusel), tänapäeval transkribeeritakse ta kujul *Uhan*. (Большой японско-русский словарь. Москва 1970, т. II, 594–595; Kadmon 2000: 128–129.)

Ladina kirja mõiste. Ladina tähestiku reeglit järgib tänapäeval küll valdav osa ladinatähelisi keeli (eranditest allpool), ent seda komplitseerib ladina tähtede mitmetähenduslikkus. Ajaloolise arengu käigus on mõnda tähte hakatud eri keeltes erinevalt hääldama; uuemal ajal on selline areng üha jätkunud. Üks mitmetähenduslikemaid tähti on *c*. Juba ladina keele keskagestes versioonides lisandus algsele [k]-le teatud positsioonides (*ae*, *e*, *i*, *oe*, *y* ees) [ts], mis tänapäeva romaani keeltes on andnud *c* häälduse paarideks [k]/[θ] (hispaania), [k]/[tʃ] (itaalia, rumeenia) ning [k]/[s] (katalaani, portugali, prantsuse). Muudes keeltes võib *c* häälduda näiteks [ts] (albaania, horvaadi, leedu, läti, poola, saami, slovaki, tšehhi, ungari), [tsʰ] (hiina), [tʃ] (hausa, indoneesia), [dʒ] (aserbaidžani, türki), [ʃ] (somaali) või naksuhäälikuna [l] (koosa). Ladina liasele *q*-tähele, mis märkis sama konsonanti kui *c*, leiti teistes keeltes hoopis uusi rakendusi: albaania [tʰ], aserbaidžani [g], hiina [tʰ], koosa naksuhäälik [ɕ], malta [ʔ] ning kurdi, somaali ja paljude latinisatsioonide uvulaar [q]. Isegi „lihtsatel tähtedel“, nagu *h*, *l*, *s*, *v* jms on mõnes keeles ootamatuid hääldusvasteid.

Teine komplitseeriv asjaolu on see, et ladina kirja puhul pole tegemist ühtlase ja lõpliku tähestikuga, vaid ladina alustähestikku on eri keeled täiendanud üsna oluliselt. Mitmesugused TÄHETEISENDID võib jagada järgmistesse rühmadesse.

1. Diakriitikutega tähed. DIAKRIITIK e DIAKRIITILINE MÄRK on tähe peale, alla, sisse, kõrvale pandud või alustähest läbi tõmmatud lisamärk, mis muudab alustähe

tähendust. Eesti tähestikus esinevad diakriitikutena TÄPID e TREEMA (¨: ä, ö, ü), TILDE (˘: õ) ning HAAK (˘: š, ž). Teised tuntuimad diakriitikud on:

- akuut (´, nt á, é, í, ó, ú),
- graavis (˘, nt à, è, ì, ò, ù),
- kaar (˘, nt ä, ã, ü),
- läbiv kaldkriips (nt l, ø),
- makron (¯, nt ā, ē, ī, ō, ū),
- pöördseidii (˘, nt q, e, ì),
- seidi (˘, nt ç, ş; tüpograafiliselt lähedane alakomale: k, l, n),
- topeltakuut (˘˘, nt ō, ū),
- tsirkumfleks (ˆ, nt â, ê, î, ô, û),
- ülapunkt (˙, nt č, ě, ž),
- ülaseidii (˚, nt â, ü).

Diakriitikud märgivad keelte jaoks olulisi seiku, nagu vokaalipikkust, rõhku, palatalisatsiooni, lahkisilpidesse lugemist, tooni jm. Diakriitikute ärajätmine moonutab nimesid oluliselt ega võimalda neid ühemõtteliselt kokku viia nimeobjektidega (vrd eesti *Oru* ja *Õru*, *Aksi* ja *Äksi*, *Lööne* ja *Loone*, *Uru* ja *Üru*).

Diakriitikud tekkisid algselt kokkuhoiu nimel, kui käsikirju keskajal ümber kirjutati, nii on saksa *ae*, *oe* ja *ue* asemel hakatud alguses kirjutama *a*, *o* ja *u* kohale väikest *e*-d, millest hiljem arenesid täpid. Üks esimesi diakriitikute süstematiseerijaid oli tšehhi keelele ladina tähestikku kohandanud Jan Hus (1371–1415). Slovaki, sloveeni ja horvaadi keel järgisid hiljem tšehhi eeskujule, samas poola keeles on diakriitikute kasutamine jäänud ebasüstemaatiliseks, sest üksikuid poola häälikuid antakse edasi nii diakriitikutähtede (ć, ł, ż) kui ka täheühendite (*cz*, *rz*, *sz*) abil. (Wellisch 1978: 49–53.)

Diakriitikurikkaimaid keeli on vietnami keel. Osa diakriitikuid eristavad konsonandi või vokaali erinevat kvaliteeti (nt *a* [a:], *ă* [a], *â* [ə]; *d* [z], *đ* [d]), teine osa aga toone (ˊ, ˋ, ˊˊ, ˋˋ, ˋˋˋ). Mõnel vokaalil võib seega olla kaks diakriitikut (ă, â, â, â; â, â, â; â, â, â, â, â).

Kui tavaliselt moodustuvad suur- ja väiketähe paarid diakriitikutega tähtede puhul samasuguselt kui ilma diakriitikuteta tähtedel, siis aserbaidžani ja türki keeles on diakriitikuks loetud ka *i* peal olev punkt, seega on eraldi tähed punktita *i* (*I* *i*, = eesti *õ*) ja punktiga *i* (*İ* *i*, = eesti *i*).

2. LIGATUURID e LIITTÄHED. Need on kahest kõrvutisest tähest graafiliselt kokkukujundatud tähed. Islandi, norra ja taani keeles on kasutusel *a* ja *e* liitum *æ*, prantsuse keeles *o* ja *e* liitum *œ*. Mõne teise keele kirjapanekutes esineb samuti ligatuure, kuid üksnes tüpograafilise võttena (inglise *encyclopaedia* võib kirjutada ka *encyclopaedia*, tuntud on ka *fi*, *ff* jm ligatuurid).

3. MUUD TÄHETEISENDID: kujuteisendid, lisatähed, laenud teistest kirjadest jne. 23 tähega ladina tähestik (*ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZ*) kujunes välja ajaarvamise alguseks, kõige hilisemad lisandused olid *G* (Spurius Carvilius Rufa poolt käibele toodud III saj eKr) ning *X*, *Y* ja *Z* (I sajandil eKr, pärast Kreeka vallutamist kreeka nimede ja sõnalaenude kirjapanekuks). Et ladina tähestiku

kasutus põhines pühakirja autoriteedil, siis ei olnud tema täiendamine uute tähtedega pikka aega sisuliselt lubatud. Keskajal tekkisid seniste tähtede modifikatsioonidena *J* (*i* teisend), *U* (*v* kursiivne vorm) ning *W* (*vv* ligatuur); seega kujunes ladina alustähestikuks 26 tähe komplekt. (Wellisch 1978:44–47; Daniels & Bright 1996: 301–302.)

Islandi ja keskaja inglise kirjaviisis olid kasutusel ruunikirjast laenatud *Ð ð* ja *Þ þ*, nüüd on need säilinud vaid islandi (ja osalt fääri) keeles. Saksa *ß* on tekkinud *sz*-ligatuurist.

Lisatähti hakati rohkem looma alles XX sajandil. 1928. a avaldas Rahvusvaheline Aafrika Instituut Aafrika keeltele kohandatud ladina tähestiku, mis sisaldas mitmesuguseid täheteisendeid, osa neist on praegugi kasutusel (*Ð đ, ℰ ε, Ŋ ŋ, Ɔ ɔ, Ɖ ɖ, U u, Ʒ ʒ*; Wellisch 1978: 97–101, Daniels & Bright 1996: 689–691). Suuri eksperimente ladina kirjaga võeti ette Nõukogude Liidus, kus 1920. aastatel koostati eri keelte jaoks kümneid tähestikke, sh nähti mõnikord ette kasutada üksnes väiketähti (jakuudi 1917–1927, adõgee 1927–1938), kehtestati erilised tähekujud (*B* väiketäheliseks vasteks *ʙ*) jne. Kui võimalik, püüti vältida diakriitikuid, nii et tähte oleks võimalik sidusalt kirjutada. Näiteks oli adõgee tähestik järgmine: A, B, C, Ç, D, Ð, E, Ə, F, Ğ, G, H, Ħ, I, K, Ḳ, L, Ḷ, M, N, O, P, P̣, Q, R, S, Š, J, T, Ħ, U, V, W, X, X̣, Y, Z, Ẓ, 3, ɾ, ʃ, ʄ, ʅ. (Voprosy 1972: 213–314; Issajev 1979: 310.) Kuigi need tähestikud kaotati käibelt 1940. aastateks, mõjutasid nad mh Hiina vähemuskeelte (tšuangi, uiguuri jt) 1950. aastatel välja töötatud tähestikke. 1960.–1970. aastatel oli uiguuri keel üle viidud ladina tähestikule (al 1984 uuesti arabia), mis sisaldas lisatähti ə, ɔ, h, k, n, ɵ, z (WGRS 2003).

1990. aastatel tuli lisatähti jälle juurde. Aserbaidžaaani keel võttis ladina tähestikule üle minnes kirillitsast kaasa *ä*-häälikut märkiva *Ə ə*. Tatari keel lisas veel *Ө ө* (samuti kirillitsast) ja *Җ җ*. Õnneks jäi vaid lühiajaliseks eksperimendiks türkmeeeni ladina tähestiku versioon 1993–1999, mis sisaldas algselt mh rahasümbolitena kasutatavaid märke (sulgudes nüüdne vaste): \$ *¢* (= \$ *š*), ¥ *ŷ* (= ¥ *ŷ*), £ *ɿ* (= £ *ž*).

Kahtlemata tekib seda kirevat märgistikku vaadeldes küsimus: millised on ladina kirja äärmised piirid? Kui erinev võib tähestik olla, mis veel mahub ladina kirja mõistesse? Kas nimede muutmatu ülevõtt peaks olema täielik ka kõigi nende lisatähtede puhul?

Vastuse esimesele kahele küsimusele on andnud rahvusvaheline standardimine. Ülemaailmne kodeeritud märgistik Unicode (2003) sisaldab kõiki eelmainitud (v.a lühiajalisi Nõukogude ladina tähestikke) oma tähestikuplokkides, mis kannavad määratlust „ladina“ (ladina alustähestik, ladina 1. lisa, ladina laiendid A ja B ning ladina lisalaiend). Isegi IPA foneetilised sümbolid kuuluvad kokku ladina kirjaga, sest nende põhiosa moodustavad ladina tähed.

Nimede muutmatu ülevõtt peaks seega põhimõtteliselt kehtima kõigi nende tähtede kohta, ent muidugi on tehtud ja tehakse ilmselt edaspidigi mõõndusi,

peamiselt vastavate märkide puudumise tõttu konkreetsetes rakendustes. Üsna levinud on rahvusvaheliselt näiteks toonimärkide ärajätt vietnami nimedes. Samas tuleb rõhutada, et ametlikus asjaajamises tuleks Vietnami kodanike nimesid siiski fikseerida täpsel kujul, koos toonimärkidega, sest muidu tekib neil komplikatsioone nimede samastamisel Vietnamis käibivate dokumentide nimekujudega.

Mööndusi on tehtud ka latiniseeritud nimede (nt araabia, hiina, jaapani) diakriitikutes, sest esialgu sobivad need rohkem teatmekirjanduse kui nt ajakirjanduse tekstidesse.

Mõnede tähtede puhul on levinud asendusvasted, mis on suhteliselt ühemõttelised: islandi *Ð ð* ja *Þ þ* asemel on kirjutatud *Dh dh* ja *Th th*, horvaadi *Đ đ* asemel võib näha ühendit *Dj dj*, saksa *ß* asendatakse üsna üldiselt *ss*-iga, aserbaidžaani *Ə ə* on mööndav asendada *Ä ä*-ga jne. Üsna omapärase lahenduse on saksa keeleruumis raskete tähtede asendamiseks pakkunud Hans Zikmund (2000: 21–22): märgistada lihtsustatud (diakriitikuta) täht mingi teise kirjatüübi abil, nt *Bakī* (*Bakī* asemel), *Chisīnau* (*Chīšināu* asemel). Vaevalt see küll väga praktiline oleks, ammugi ühemõtteline; pigem saab niiviisi vaid märku anda, et kirja pilt pole suudetud täpselt edasi anda.

Lähtumine ortograafiafiast. Nimi võetakse teiskeelsest tekstist üle oma nüüdisaegsel ortograafilisel, st tavalisel üldkasutataval kirjakuul. Sõnaraamatutes, õpikutes ja vajaduse korral isegi tavalistes tekstides võib kohata täpsustatud kirjaviise, mis Mountfordi ja Wellischi liigituses kujutavad endast pedograafiat. Leedu sõnaraamatud märgivad kolme lisadiakriitikuga (‘, ` , ~) intonatsiooni (nt *Kaūnas*, *Klaīpėda*, *Šilūtė*, *Tytuvėnai*), paljude keelte (nt albaania, tagalogi) sõnaraamatutes ja õpikutes märgitakse pea- ja kaasarõhku. Itaalia keeles märgitakse erandlikku (mujal kui eelviimasel silbil paiknevat) rõhku akuudi või graavisega, nt *música*, *città*, kuid ortograafiline, st kohustuslik on märkida üksnes rõhku lõppsilbil.

Seega piirid ortograafia ja pedograafia vahel pole alati selged. Vene kirjasüsteemis kuulub rõhu märkimine kindlasti pedograafiasse, kuigi seda kohtab ka tavatekstides, kui rõhu märkimine on mõtteselguse huvides vajalik, vrd *большіе* 'suured' (tavalisem ja seetõttu üldiselt ilma rõhumärgita) ning *большіе* 'suuremad' (markeeritud juht, sageli rõhumärgiga). Samas *e* ja *ě* eristamine ei ole küll kohustuslik, ent seda on aeg-ajalt ikka soovitatavaks peetud ning eriti just isiku- ja kohanime puhul lausa kohustuslikuks arvatud, sest seal ei ole tavateadmiste põhjal sageli võimalik neid kahte eristada, vrd Pihkvamaa külanimesid *Алѣ*, *Алѣксинo*, *Боѣво*, *Гостичѣво*, *Дрѣнино*, *Ёхново*, *Пнѣво*. Võõrkeelsete nimede vene transkriptsioonis on *ě* kasutamine kohustuslik, vrd *Пѣйде* (Põide), mitte *Пейде*, *Йѣнчѣпинг* (Jönköping), mitte *Йенчѣпинг*.

Probleeme võib tekkida ortograafia defineerimisega mõne sellise keele puhul, kus käibivad või on käibinud mitu eri kirjaviisi. Põhjaasaami keele nüüdiskirjaviis on pärit alles 1978. aastast, enne seda oli käibel mitu versiooni. Kurdid kasutavad nii araabia kui ka ladina kirja, ent viimasestki on mitu eri kirjaviisi. Türkmeeni ladinatähelist kirjaviisi ei võetud niikaua tõsiselt, kui sealt ei olnud kõrvaldatud rahaühikute tähised.

Konkreetsed kirjaviisid ei määra alati nimede kirjutusviisi. Kirjaviiside vahetused on toimunud erinevalt: totaalselt, kui muudetakse ka kõigi nimede kirjutusviisi, ja pehmemal kujul, kui nimede kirjaviisi muutmist ei ole toimunud. Totaalset muutust esindavad nt indoneesia, leedu ja läti kirjaviisireformid. Eesti uue kirjaviisi kasutuselevõtt oli samuti suhteliselt totaalne (nimed kirjutati ümber), ent säilisid ka mitmed vanas kirjaviisis nimed. Üleminek *w*-lt *v*-le, mis kestis XX sajandi kolm esimest aastakümnet, oli totaalne selles mõttes, et algul asendati *w* ka kõigis nimedes *v*-ga, ent 1930. aastatel hakati neid kahte päritolu järgi eristama (vt Alto 1931). Rootsis ja Hollandis on kirjaviiside muutmised olnud pehmemad: Rootsis viidi 1906. a kirjaviisireformi järel uuele kirjaviisile üle küll kohanimed, ent ei puudutatud isikunimesid (vrd *Qvarnböle* > *Kvarnböle*, ent *Carl Gustaf*); Hollandis jäid aga nii koha- kui ka isikunimed uude kirjaviisi teisendamata. (Nilsson 2000; UNGEGN 1992, L.2.; UNGEGN 2002, INF.32.)

Vahel võib tekkida probleeme ortograafia ja tehnograafia eristamisega. Võib esineda olukordi, kus kaardil kasutatakse täpsemat kirjutusviisi kui tavakirjaviisis. Mõnel Itaalia kaardil märgitakse kõiki erandlikke rõhke, nt kohanimeses *Nàpoli*, *Tèrmoli*, *Riminì*, *Cefalù*. Iisraeli kaartidel on hilise ajani nimede märkimiseks kasutatud täielikku, st vokaliseeritud kirjaviisi, kuid nimede arvutitöötlus on sellest sundinud osaliselt loobuma (UNGEGN 1998, L.12). Niisugune KARTOGRAAFILINE KIRJUTUSVIIS on tekkinud isegi Eestis, kus Võrumaa kohanimeses on mööndud võimalust kaardil kajastada nimede palatalisatsiooni (nt *Kol'o*, *Mar'a*, vt Päll 1997).

Kõrvalekalded ladina tähestiku reeglist. Eesti keel kuulub hiljemalt 1911. aastast (vt 7.4) nende keelte hulka, kes ladinatähelisi võõrnimesid kasutab reeglina muutmata kujul. Keeli, kus seda reeglit täielikult ei rakendata, on nimetatud mitmeid, nt albaania, horvaadi, leedu, läti, türgi ja vietnami. Türgi keele kohta on väidetud, et kõiki sõnu, sh nimesid kirjutatakse foneetiliselt, st türgi kirjaviisis, nt *Çorçil* 'Churchill', *Şeykspir* 'Shakespeare' (Wellisch 1978: 32). Sama on väidetud horvaadi keele kohta¹⁷; võiks oletada, et nimede ümberkirjutamist oma kirjaviisi rakendati varem, kui serbia-horvaadi keele ühtsuse nimel oldi sunnitud kõiki nimesid transkribeerima nii, nagu seda serbia kirillitsa puhul oli paratamatu teha. Mõnes keeles on vajadus juba nime nominatiivis näidata grammatilisi tunnuseid: albaania keele puhul definiitsust-indefiniitsust (vrd *Shqipëria/Shqipëri* 'Albaania', *Tirana/Tiranë*), leedu ja läti keele puhul feminiinsust-maskuliinsust (vrd läti fem *Bridžtauna* 'Bridgetown', mask *Monblans* 'Mont Blanc'). Vietnami keele omapäraks on rangelt ettemääratud silpide struktuur, mis ei luba võõrnimesid ilma mugandamata üle võtta, nt *Nuru U'oc* 'New York', *Luân Đôn* 'London', *Pa Ri* 'Pariis' (UNGEGN 2002, INF.44: 5). Tingituna vastuvõtva keele häälikusüsteemist

---

¹⁷ Internetis kättesaadavad türgi- ja horvaadikeelsed ajalehed (vt nt <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa2/>, <http://www.vjesnik.com>) näitavad siiski, et ka nendes keeltes on muutmata ülevõtt saanud reeglik.

on nimesid enam-vähem üldiselt oma kirjaviisi ümber kirjutatud ka nt hawai keeles (*Ikalia* 'Itaalia', *Kāmoa* 'Samoa', *Kikako* 'Chicago', *Wakinekona* 'Washington').

Survest kasutada muutmatut ülevõttu ei pääse ilmselt needki vähesed keeled. Läti keeles on nimede transkriptsioonil pikaajaline traditsioon, selle sõnastas põhimõttena XIX sajandil Juris Alunāns ning rakendamise kohta anti juhendeid 1930. aastatel (Endzelīns & Mīlenbahs 1939: 164–166). Kuid lõplikult kinnistus transkribeerimise põhimõte alles 1940. aastate teisest poolest alates; varem esines veel sageli muutmatut ülevõttu läti käändelõppude lisamisega (genitiiv *Mylius 'a un Foerster 'a*, Bergmane & Blinkena 1986: 136–137). Hiljem on koostatud paljude keelte nimede transkribeerimisjuhendeid; neist esimene puudutas eesti nimesid (Raģe 1960). Samas võetakse muutmata kujul üle siiski nt perioodiliste väljaannete nimed ning firmad ja kaubamärgid (Bergmane & Blinkena 1986: 97). Isikunimede läti transkriptsiooni on viimasel ajal komplitseerinud mittelätlaste nimede kirjutamine Läti dokumentides ja segaabelude kaudu tulnud võõrkeelsed nimed. Lätlanna, kes abiellus Saksa kodaniku *Ferdinand Carl Friedrich Mentzen*'iga, esitas protesti oma nimekuju moonutamise vastu, sest tema nimeks oli Läti passi andmete leheküljel nimekirjutusreeglite kohaselt kirjutatud *Mencena*. Asja arutas 2001. aastal Läti Konstitutsioonikohus, kes asus seisukohale, et kuigi nimede läti transkriptsioon on seaduspärane, tuginedes läti keele kui riigikeele staatusele, ega diskrimineeri kedagi, rikub originaalnime kandmine üksnes märkuste lahtrisse ning juhendites antud võimalus, et isikunime kirjutust võidakse uutes dokumentides uuesti muuta seoses parasjagu kehtivate nimekirjutusreeglitega, isiku õigust oma eraelu, sh nime puutumatusel.¹⁸ Läti valitsus muutis 2002. a märtsis seniseid eeskirju, lubades originaalnime lisada sulgudesse, nt *Džons Raits* (*John Wright*), *Sjū Ellena Bogrāna* (*Sue Ellen Beaugrande*), ning kinnitades, et nimekirjutusreeglite muutumine ei pane kahtluse alla ühegi isikunime juriidilist identiteeti (LETA uudis 5. III 2002).

Leedus on kõikumine nimede muutmatu ülevõtu ja transkriptsiooni vahel kestnud pikemat aega. 1970.–1980. aastatel kinnistunud transkriptsioonipõhimõte hakkas uuesti taanduma 1990. aastatel. Algul lubati paralleelselt transkriptsiooniga säilitada isikunimede originaalkuju (*Džeimsas Beikeris* ~ *Jamesas Bakeris*)¹⁹, kuid üsna pea leidis geograafe, kes originaalkuju soovisid säilitada ka kohanimedes. Võrreldagu nt nimekirjutust kahes väljaandes: 1996. a *Antverpenas, Brėmenas, Geteborgas, Miunchenas, Talinas* (Visuotinis pasaulio atlasas. „Pradai“, Vilnius) ning 2000. a *Antwerpen, Bremen, Göteborg, München, Tallinn* (Mažasis pasaulio

---

¹⁸ [http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/Spriedumi/04-0103\(01\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/Spriedumi/04-0103(01).htm), 2002-03.

¹⁹ *Lietuvos rytas* (<http://www.lrytas.lt/>) ja leedukeelne Delfi (<http://www.delfi.lt>, 2004) kasutavad nii originaalkuju kui ka sulgudes leedu transkriptsiooni, nt *Gerhardas Schroederis* (*Gerhardas Šrėderis*), *Hillary Clinton* (*Hilari Klinton*), *Johnas McCainas* (*Džonas Makkeinas*), *George 'as W. Bushas* (*Džordžas V. Bušas*).

atlasas. „Briedis“, Vilnius). Seejuures olid 2000. a väljaandes leedupäraselt siiski antud maanimed (*Čekija* 'Tšehhi', *Vokietija* 'Saksamaa'), suuremate geograafiliste objektide nimed (*Šiaurės jūra* 'Põhjameri') ning sulgudes mõne linna nimed (*Paris* (*Paryžius*) 'Pariis').

2.2. Ümberkirjutus ehk konversioon

Mõisted. Kui nimi on algselt kirja pandud muus kirjas kui see, mida kasutab nime ülevõttev keel, siis on vajalik see nimi ümber kirjutada. KONVERSIION e ÜMBERKIRJUTUS on protsess, mille käigus fonoloogilised ja morfoloogilised elemendid kantakse üle ühest keelest teise keelde või ühest kirjast teise kirja (Kadmon 2002: 7). Käesoleval juhul on mõeldud kirjade konversiooni (*conversion of scripts*) – toimingut, millega mingi keele jaoks kasutatav kiri ja kirjasüsteem asendatakse teistsuguse kirja ja kirjasüsteemiga. Wellisch (1978: 21–23) eristab täielikku ja suhtelist konversiooni. Täielik konversioon tähendab ühe keele täielikku üleminekut teisele kirjasüsteemile, nagu nt türki keel läks 1928. aastast araabia kirjalt üle ladina kirjale. Suhteline konversioon on lähtekeele kirja vahetamine tulemkeele kirja vastu eesmärgiga teha lähtekeele sõnad tulemkeele kasutajate jaoks loetavaks. Seega puutub järgnevasse käsitlusse üksnes suhteline konversioon.

Eesti omasõnalise vastena konversioonile on esinenud *tähestikuvahetus* (Päll 1999a: 630). See termin sobib juhul, kui tegu on tõesti tähestikega. *Ümberkirjutus* (vrd saksa *Umschriftung*) on üldisem ja sobib konversiooni sünonüümiks paremini.

Konversioon võib põhimõtteliselt toimuda mis tahes kirjast mis tahes kirja. LATINISATSIOON (ingl *romanization*) tähendab konversiooni ladina kirja. OMALADINA (*national romanization*) on latinisatsioon, mille lähtekirja kasutav maa või rahvas on ise kasutusele võtnud. Wellisch (1978: 23) esitleb ka teisi analoogilisi termineid: kirillisatsioon (*cyrillization*) – konversioon kirillitsasse, arabisatsioon (*arabization*) ning hebraisatsioon (*hebraization*) – vastavalt araabia ja heebrea kirja. Lisaks toob ta terminid täieliku konversiooni kohta, mida eesti keelde võib tõlkida *sta*-liite abil: ladinastamine (*latinization*²⁰), kirillitsastamine (*cyrillification*), araabiaastamine (*arabification*) ning heebreastamine (*hebraification*).

Seni kõige põhjalikuma ülevaate konversioonist ongi kirjutanud Hans Wellisch (1978). Ta vaatleb kirjade konversiooni ajaloolist arengut, üksikuid konkreetseid konversioonisüsteeme, vajalikke nõudeid ning terminoloogiat.

Ümberkirjutamise kahte eri meetodit nimetatakse transkriptsiooniks ja transliteratsiooniks. Tegu on ajalooliselt üsna pikka aega vähe eristatud terminitega, mitmed üldkasutatavad teatmeteosed ei tee neil siiani vahet. *Transkriptsioon* on terminina vanem. Kuigi juba ladina keeles oli olemas verb *transcribere* 'ümber kirjutama; kellegi nimele või arvele kirjutama; üle viima, määrama, (nimestikku)

---

²⁰ Pandagu tähele, et inglise *romanization* ja *latinization* märgivad siin erinevaid mõisteid.

vastu võtma v sisse kirjutama', ei kasutatud teda ühest kirjast teise ümberkirjutamise mõttes arvatavasti mitte enne XVIII sajandit. *Transliteratsioon* on hilisem, vastav verb on inglise tekstides esimest korda registreeritud 1861. a. Nende kahe termini kasutus kirjade konversiooni kohta oli sünonüümne. Ainus erinevus oli see, et transkriptsioon oli siis ja on ka praegu märksa laiema tähendusega, hõlmates nt kõne (teksti) üleskirjutust, helitöö ümberseadet mingile teisele muusikariistale või ansamblile, geneetilise info ülekannet *DNA*lt *RNA*le jm. Transliteratsiooni all mõeldi üksnes ühest kirjast teise ümberkirjutamist.²¹

Eristamisvajadust hakati teravamalt tunnetama 1920. aastatel. 1925. a toimus Kopenhaagenis keeleteadlaste konverents, mis pani kindlama aluse rahvusvahelisele foneetilisele tähestikule (IPA). Ühtlasi hakati esimest korda eristama transkriptsiooni (häälduse edasiandmist sõltumata kirja-pildist) ja transliteratsiooni (kirja-pildi edasiandmist sõltumata hääldusest). Sellele arusaamisele tuginedes hakkas neid kahte terminit erinevalt defineerima ISO; esimesed kavandid kirjutati 1954. a, pärast pikki vaidlusi ja ebaselgust jõuti osalisi rahuldavate definitsioonideni 1976. a:

Transliteratsioon on toiming, mis kujutab endast täielikult alfabeetilise kirjasüsteemi märkide esindamist konversioonitähstiku märkide abil.

Transkriptsioon on toiming, mis kujutab endast ühe keele märkide esindamist – algsest kirjasüsteemist sõltumata – mis tahes muu foneetilise tähtede või märkide süsteemi abil. (Wellisch 1978: 23–31, 437–439.)

UNGEGNi praegused definitsioonid on järgmised:

TRANSKRIPTSIOON – a) nimede keeltevahelise foneetilise konversiooni meetod, mille puhul lähtekeele häälikud pannakse kirja tulemkeele nõuete kohaselt ja selle kirjas, tavaliselt ilma lisadiakriitikuid kasutamata; b) selle protsessi tulemus. Näited: türki Ankara → kreeka Αγκαρα; vene Щукино → inglise Shchukino; ar جبلية → prantsuse Djabaliya.

TRANSLITERATSIOON – a) nimede tähtkirjade- ja silpkirjadevahelise konversiooni meetod, mille puhul lähtekirja märki, kaksik-, kolmik- või nelikmärki esindab tulemkirjas põhimõtteliselt üks märk, kaksik-, kolmik- või nelikmärk või diakriitik või nende kombinatsioon. Transliteratsioon, erinevalt transkriptsioonist, püüab (kuid ei pruugi) saavutada täielikku pööratavust ning tema toimimise aluseks on transliteratsioonitabel; b) selle protsessi tulemus. Näited (vajaduse korral eksonüüm sulgudes): القاهرة → al-Qāhirah (Kairo); Владивосток → Vladivostok; חיפה → Hefa (Haifa); አዲስ አበባ → Adis Abəba.

LÄHTEKIRI (*source script*) on kiri, millest ümber kirjutatakse, TULEMKIRI (*target script*) aga kiri, millesse ümber kirjutatakse. (Kadmon 2002: 23, 26–27.)

²¹ Iseloomulik tsitaat Ain Kaalepilt (1967: 276), kui ta käsitleb turgi nimede eesti transkriptsiooni: „Teistest tähestikest nimesid üle kandes ei saa eesti keelemees ometi eesmärgiks seada iga võõrkeele viimse ni laimamatut transkriptsiooni, seda enam et selleks meie argitähstik niikuinii ei sobi. Reaalne saab ikkagi olla ainult transliteratsioonitaotlus ...“ See ei ole tingimata vastuolus järgnevate definitsioonidega.

Transkriptsiooni ja transliteratsiooni saadust on eesti keeles võimalik nimetada vastavalt transkribeeringuks ja translitereeringuks.

Nende definitsioonide võrdlusest on näha, et alguses ei pidanud ISO transliteratsiooni silpkirjade puhul rakendatavaks, ent hiljem on ka selle lisanud definitsiooni (<http://www.elot.gr/tc46sc2/purpose.html>). Nii ISO kui ka UNGEGN on tähtsaks pidanud transliteratsiooni pööratavust. PÖÖRATAVUS (*reversibility*) on transliteratsiooni omadus²², mis lubab konverteerida kirjutatut ühest kirjast või kirjasüsteemist teise ja seejärel tagasi lähtekirja, kusjuures tulemus on algupärandiga kokkulangev (Kadmon 2002: 22). ISO peab pööratavust väga oluliseks, defineerides konversiooni kolm tasandit: jäik (*stringent conversion*, pööratav), lihtsustatud (*simplified*; ei pruugi olla pööratav) ning üldkasutatav (*popular*; võimaldab nimesid kasutada nt ajakirjanduses jm, fikseerib häälduse). Jäiga transliteratsiooni tulemus ei pruugi olla loetav. Kõige markantsem on see nt tai kirja transliteratsioonis (ISO 11940:1998), mille puhul järgitakse täpselt tai märkide järjestust, sõltumata nende hääldusest. Silpi, mis hääldub *ke*, kirjutatakse tai kirjas nii, et vokaalimärk on enne konsonandimärki, seda järjestust kajastab ka transliteratsioon: ເ ເກ *ek*, vrd ka ເກ ເກ, mida translitereeritakse *ekā* ja hääldatakse *kao*.

Kui lähtekiri on logograafiline (hiina, jaapani *kanji*), siis ei ole transliteratsioon võimalik, kasutatakse üksnes transkriptsiooni, st sõnade foneetilist ümberkirjutust. Transkriptsioon on paratamatu nimede kirjapaneku meetod ka siis, kui nimi pärineb kindla kirjakeelela keelest.

Transkriptsiooni meetodil on ajalooliselt saadud mitmed eksonüümid, mis muidu oleksid ladina tähestiku reeglit järgides pidanud jääma muutmata, vrd hispaania *Zaragoza* → inglise ja saksa *Saragossa*, itaalia *Toscana* → saksa *Toskana*, rumeenia *Bucovina* → poola *Bukowina*, prantsuse *Bruxelles* / hollandi *Brussel* → ungari *Brüsszel*, saksa *Hamburg* → prantsuse *Hambourg* (vt ka Päll 2003a).

Kuivõrd transkriptsioonil on mitmeid tähendusi, siis on seda siinses kontekstis vahel täpsustatud täiendiga „praktiline“, seda eriti vene keeleteaduses 1935. aastast alates (Giljarevski & Starostin 1978). PRAKTILINE TRANSKRIPTSIOON on ühe keele sõnade edasiandmine teise keele tavaortograafia vahenditega praktilistel eesmärkidel: ajakirjanduses, teadus- ja ilukirjanduses, kartograafias, reklaamis, bibliograafias jm (Superanskaja 1978: 3). Nagu näha, on see definitsioon tehtud rohkem kürrillisatsiooni vajadusi silmas pidades; latinisatsiooni puhul jääks bibliograafia kindlasti välja, sest seal kasutatakse enam transliteratsiooni. Vene keele puhul kasutatakse transkriptsiooni ka sõnade laenamisel ladinatähelistest keeltest, samas kui nt eesti keele puhul tuleks siin kõne alla kas lähteortograafia säilitamine (tsitaatsõnana) või ulatuslikum ortograafiline mugandamine. Superanskaja, kes on pikemalt kirjutanud praktilise transkriptsiooni teoreetilistest

---

²² Pööratavuse sünonüüm on seetõttu sageli *transliteratiivsus*.

alustest (1978) kasutab terminit *transkriptsioon* konversiooni, st üldmõiste tähenduses, mille all-liigid on praktiline transkriptsioon ja transliteratsioon. Kui mõned saksa keeleteadlased (Otto Back, Hans Zikmund) on arvanud, et transliteerida on võimalik üksnes ladina kirja, siis Superanskaja leiab, et tulemkiri võib olla mis tahes kiri, sh kirillitsa.

Eesti omasõnalisteks vasteteks sobivad transkriptsiooni puhul *tavaümberkirjutus* (Päll 1999a: 631), transliteratsiooni puhul *ümbertähtimine* (Saari 1993b: 28).

Tabel 4. Konversiooni käsitlevad terminid.²³

eesti	konversioon e ümberkirjutus	transliteratsioon e ümbertähtimine	transkriptsioon e tavaümberkirjutus	latinisatsioon
UNGEGN	conversion	transliteration	transcription	romanization
ISO	conversion	transliteration (stringent, simplified conversions)	transcription (popular conversion)	romanization
saksa	Umschriftung	Transliteration	Transkription	Lateinumschrift
vene	транскрип-ция	транслитерация	практическая транскрипция	романизация

Funktsionaalsest aspektist vaadatuna peab Wellisch transkriptsiooni pedograafiaks ja samas tehnograafiaks, sest selle eesmärk on tulemkeele kasutajale anda aimu lähtekeele vastavatest häälikutest. Transliteratsioon kujutab endast tehnograafiat, sest ta on mõeldud eeskätt tehniliseks toiminguks (bibliograafilises kirjes, kaardil jm).

Veel kahte terminit oleks otstarbekas selgitada. TAGASITRANSLITERATSIION (ingl *back-transliteration*) on toiming, millega taastatakse transliteeritud kirja pildi põhjal algne kirja pilt. See on edukas muidugi üksnes siis, kui transliteratsioon on piisavalt täpne ja ühemõtteline. TAGASITRANSKRIPTSIION (*retranscription*) on transkribeeritud sõna või nime põhjal algse kirja pildi taastamine. Vajadus selle järele oli Eestis väga tuttav Nõukogude ajal, kui vene keeles kirjutatud tekste tõlkides tuli taastada ladinatähealiste keelte nimede algne kirja pilt. Definitsiooni järgi ei ole alati seda võimalik eksitusteta teha, kui puuduvad vajalikud taustateadmised. Näiteks ei saa kindel olla, kas isik, kelle nimi on kirillitsas *Браун*, on ladina kirja pildis saksapäraselt *Braun* või inglispäraselt *Brown(e)*, kui ei ole teada, mis rahvusest ta on (ja sageli ei ole seegi piisav). Wellisch (1978: 33–36) toob esile, et

²³ Terminite allikad: Kadmon 2002 (UNGEGN), Wellisch 1978 (ISO), Back 1997 (saksa), Superanskaja 1978 (vene). UNGEGNi terminisõnastiku venekeelses tõlkes on konversiooni vasteks *передача, конверсия* ning transkriptsioon on ilma täiendita „praktiline“ (Kadmon 2002: 124, 150).

tegu on kolmeastmelise teisendusega: 1) algupärandi transkriptsioon (Hermann Helmholtz → Герман Гельмгольц), 2) tagasitransliteratsioon (Герман Гельмгольц → German Gel'mgol'c), 3) tagasitranskriptsioon (German Gel'mgol'c → Hermann Helmholtz). Kõige suuremad moonutused on võimalikud kolmandas astmes. Mõnes keeles teisenevad transkribeeritud nimed tunduvalt, vrd jaapani *Jizeru* (Diesel) ja *Reburan* (Leblanc).

Ümberkirjutuse areng ja kasutusvaldkonnad.²⁴ Nimede ja sõnade ümberkirjutamine teise kirja on peaaegu niisama vana nähtus kui kirjutamine üldse. Lähis-Idas eksisteerisid üksteise kõrval rahvad, kes kasutasid eri keeli ja kirjasüsteeme ning paratamatult panid kirja ka teiste rahvaste nimesid ja sõnu. Wellisch tsiteerib piiblit, kus on kirjas, et „kirjutati ... juutidele ja asehaldureile, maavalitsejaile ja maade vürstidele Indiast Etioopiani, saja kahekümne seitsmel maal, igale maale tema kirjaviisis ja igale rahvale tema keeles; ka juutidele nende kirjaviisis ja keeles.“ (Est 8: 9.) Üks tuntuimaid mitmekeelseid vanu mälestisi on Rosette'i kivi²⁵, millele on kirjutatud tekst hieroglüüfilises, demootilises ja kreeka kirjas ning kus esinevad kuninga nimed võimaldasid Jean François Champollionil asuda hieroglüüfikirja dešifreerima. Egiptlastel oli olemas juba üsna süstemaatiline võõrnimede kirjutamise viis.

Piibel on vanaaja põhjalikemaid kirjalikke mälestisi ning piiblinimede kirjutusviis pani aluse mitmetele hilisematele ümberkirjutusviisidele. Piibli kreekakeelne (*Septuaginta*) ja ladinakeelne (*Vulgata*) tõlge löid heebrea nimede transkriptsiooni süsteemid. Keskajal puutusid ristiõdijad kokku araabia kultuuriga ja rajasid nende nimede ümberkirjutamise tava. Süstemaatiliselt hakkasid teiste maade keelte ja nimedega tegelema Roger Bacon (u 1214–1294) ning renessansist alates paljud piibliuurijad XIV–XVI sajandil. Varaseimad foneetilise tähestiku koostajad olid Louis Meigret (1550) Lyonis, John Cheke (XVI saj) ja Thomas Smith (1568) Inglismaal. XVII sajandil vaimustuti universaalsetest keeltest ja nende kirjanekust „reaalsete märkide“ abil (Francis Bacon, Jan Komenský, Cave Beck, John Wilkins). Uute maade koloniseerimine ja ajaloolis-võrdleva keeleteaduse areng tekitasid suuremat huvi keelte vastu. William Jones (1746–1794) ei olnud mitte ainult esimesi indoeuroopa keelkonna hüpoteesi kinnitajaid, vaid ta pani aluse paljude idakeelte ja kirjakeeleta keelte nimede ladinatähelisele kirjutusviisile (vt ka koloniaalkirjaviisid p 2.3). Prantsuse uurijatest tegeles sama teemaga põhjalikumalt orientalist Constantin François Volney (1757–1820) ning saksa teaduses Andreas August Ernst Schleiermacher (1787–1858). Richard Lepsius (1810–1884) lõi foneetilise transkriptsiooni süsteemi („*Übertragung fremder Schriftsysteme ... in*

---

²⁴ Ajalooline ülevaade tugineb suuresti Wellischile (1978).

²⁵ *Rosette* on prantsuse eksonüüm, mis tähistab Egiptuse linna Rashīdi; linn ise on meil tuntud ka saksa ja inglise eksonüümi *Rosetta* nime all.

europäische Buchstaben“, 1855), millest hiljem kasvas välja rahvusvaheline foneetiline tähestik (IPA).

Lugematute tähestikukavade, latiniseerimisettepanekute jm taga oli pikka aega illusioon, et kõik maailma „tsiviliseerimata“ keeled õnnestub üle viia ladina kirjale. Lepsius tegi oma trükitehniliselt keerulise tähestiku nii „teaduslikuks“ kui ka „praktiliseks“ tarbeks, st nii keelte uurimiseks kui ka nende loodetavaks ladinastamiseks. Kuigi juba XIX sajandil põhjustasid ladina kirjale üleviimise kartused kohati vastuhakkegi (nt India mäss 1857), hellitati neid lootusi veel pikka aega. 1920.–1930. aastatel, paljude keelte ladina kirjale üleviimise taustal (Türgis, Nõukogude Liidus jm), arutati neid mõtteid Rahvasteliidu intellektuaalse koostöö rahvusvahelises komitees (praeguse UNESCO eelkäijaid). Ja veel 1946. aastal, kui Jaapanit haldasid USA sõjaväevõimud, pakuti mõnedes ringkondades välja jaapani keele ladina kirjale ülemineku kavasid. (Wellisch 1978: 89–90, 102–105, 214–218.)

XX sajandil kujunesid välja põhilised valdkonnad, kus konversiooni oli vaja:

- 1) võõrkirjalistest keeltest pärit nimede ja sõnalaenude vormistamiseks üldkeeles (ajakirjanduses jm);
- 2) filoloogia ja keeleteadus;
- 3) kartograafia ja geograafia;
- 4) raamatukogundus.

Neist kõige kindlamad standardid hakkasid kujunema raamatukogunduses. Autorite ja pealkirjade järgi korrastatud loendites oli kreeka ja heebrea, hiljem araabia ja pärsia nimesid ladina tähestikku ümber kirjutatud juba keskajal, hõlbustamaks ühtsete kataloogide loomist. Briti Muuseumis al 1841. aastast, Ameerika raamatukogudes al 1889. aastast ja Preisimaal al 1897. aastast kehtestati mitteladinatähealiste keelte jaoks ümberkirjutusreeglid. Preisi juhised („*Die Transscription fremder Alphabete*“) said eriti tuntuks, need võeti kasutusele ka teistes Kesk-Euroopa riikides ja Skandinaavias. Latinisatsioonireeglid töötasid tõrgeteta nii kaua, kuni Euroopa ja Ameerika raamatukogudes oli võõrkirjalisi raamatuid suhteliselt vähe. Kuigi latiniseerimine jätkub siiani, on Wellischi üldjäreldus skeptiline: konversiooni võimalusi on üle hinnatud. Raamatukogu kasutaja, kes otsib konkreetset võõrkirjalist teost, eelistaks seda otsida pigem originaalkirjas andmete kui latinisatsiooni põhjal, sest viimane on pahatihti väga keeruline ning sageli isegi puuduvad avalikud tabelid, mille järgi kirjeid on latiniseeritud. Seega omandab konversioon krüptograafia jooni. Wellischi sarkasmi on ära teeninud latiniseerimise ideoloogid, kes näevad selles võimalust inimkonna paremaks üksteisemõistmiseks – ühine kiri ei takistanud Euroopa riikidel üksteisega laastavat Teist maailmasõda pidamast ega eri kirjadega riikidel, nagu Saksamaal ja Jaapanil, omavahel liitumast.

Rahvusvaheline Standardimisorganisatsioon **ISO** asus peamiselt bibliografeerimise huvides agaramalt välja töötama transliteratsioonijuhiseid 1950. aastatel. Esimene oli kirillitsa translitereerimise soovitus ISO/R9 1954. a (2. väljaanne 1968. a). Järgnesid araabia (ISO/R233, 1961), heebrea (ISO/R259, 1962) ja kreeka (ISO/R843, 1968). 1970. aastatel hakati seniseid soovitusi heaks kiitma

standarditena; seni on ilmunud standardid järgmiste kirjade kohta: araabia (ISO 233:1984, lihtsustatud transliteratsioon ISO 233-2: 1993), armeenia (ISO 9985:1996), gruusia (ISO 9984:1996), heebrea (transliteratsioon ISO 259:1984, lihtsustatud transliteratsioon ISO 259-2:1994), hiina (ISO 7098:1991), India keeled/kirjad (assami, bengali, devanaagari, gudžarati, kannada, malajalami, oria, pandžabi, singali, tamili, telugu, ISO 15919:2001), jaapani (ISO 3602:1989), kirillitsa (ISO 9:1995), kreeka (ISO 843:1997), pärsia (lihtsustatud transliteratsioon, ISO 233-3:1999) ja tai (11940:1998). Korea kirja kohta on olemas ajutine standard, nn tehniline aruanne (ISO/TR 11941:1996). Kirjakeelte konversiooniga (*conversion of written languages*) tegeleb ISO töörühm TC46/SC2 (<http://www.elot.gr/tc46sc2/>), mis aga 2000. aastast ei ole enam koos käinud.

Teine rahvusvaheline organ, mille latinisatsioonid on leidnud laiemat kasutust, on ÜRO ja tema kohanimeekspertide rühm **UNGEGN**. Alates 1967. aastast on heaks kiidetud järgmiste keelte/kirjade latiniseerimise süsteemid: amhari (1967), araabia (1972), bulgaaria (1977), heebrea (1977), hiina (koos sellega mongoli, tiibeti ja uiguuri, 1977), India keeled (assami, bengali, gudžarati, hindi, kannada, malajalami, marathi, nepali, oria, pandžabi, tamili, telugu, urdu, 1972 ja 1977), khmeeri (1972), kreeka (1987), makedoonia kirillitsa (1977), pärsia (1967), serbia (1977), tai (1967 ja 2002) ja vene (1987). UNGEGNis on olemas latinisatsiooni-süsteemide töörühm (<http://www.eki.ee/wgrs/>).

Inglisekeelses maailmaosas on üsna levinud veel järgmiste organisatsioonide latinisatsioonitabelid:

1) Ameerika Raamatukogude Assotsiatsiooni ja Kongressi Raamatukogu transliteratsioonid (tuntud lühendi **ALA-LC** all, 54 tabelit, mis hõlmavad enam kui 150 keelt, vt ALA-LC 1997);

2) USA kohanimenõukogu ja Briti alalise kohanimekomitee poolt heaks kiidetud latinisatsioonisüsteemid (tuntud lühendi **BGN/PCGN** all; 29 tabelit, mis osaliselt langevad kokku ÜRO soovitatud süsteemidega; vt BGN 1994).

Ühtse latinisatsiooni põhimõte. Latinisatsioonisüsteemide paljus on kaasa toonud olukorra, kus üht nime võidakse ümber kirjutada väga erineval kujul, sõltuvalt tulekkelest, traditsioonist ja teksti laadist. Olgu näiteks üheainsa vene nime transkriptsioon:

<i>Vene</i>	<i>Keel</i>	<i>Transkriptsioon</i>
Шахты	eesti	<i>Šahtõ</i>
Šahty [ÜRO]	inglise	<i>Shakhty</i>
Jaxti [fon]	poola	<i>Szachty</i>
	prantsuse	<i>Chakhty</i>
	rootsi	<i>Sjachty</i>
	saksa	<i>Schachty</i>
	soome	<i>Šahty</i>
	türgi	<i>Şahti</i>

Kuigi nimes on üksnes viis häälikut, on nad tabelis esindatud 17 eri graafilisel viisil. Foneemi [ʃ] esindavad kaheksa tähte või täheühendit (*ch, s, š, ş, sch, sh, sj, sz*), foneemi [x] kolm (*ch, h, kh*), ja [i] neli tähistust (*i, ı, ô, y*). (Päll 2003a.)

See on üsna järsk kontrast, võrreldes nimekasutusega ladinatähelises maailmas, kus nimesid kasutatakse muutmata kujul, eksonüümid välja arvatud.

Lahendust on otsitud pikka aega. 1909. a arutas Londonis seda küsimust rahvusvaheline kaardikomitee, kes otsustas tunnustada kõiki ametlikult latiniseeritud nimesid ning kutsus üles ametlikke latinisatsioone välja arendama. Põhimõtte kiitis 1913. a heaks X rahvusvaheline geograafiakongress Roomas. (Aurousseau 1957: 101–102.) Sealpeale hakkas juurduma arusaam, et rahvusvaheliseks tarbeks tuleks kasutada vaid üht latinisatsiooni. Pärast Teist maailmasõda võttis teema käsile ÜRO (lähemalt vt p 6.2). Esimese kohanimekorralduskonverentsi (1967) resolutsioon 9 kinnitab, et üks rahvusvahelise nimekorralduse eesmärke on „saavutada kokkulepe teaduslikel printsiipidel rajaneva ja rahvusvaheliseks kasutamiseks mõeldud ühtse latinisatsioonisüsteemi kohta igast mitteladina tähestikust.“ Teisisõnu tuleks iga mitteladina tähestikus nime kirjutada ladina kirjas ainult ühel rahvusvaheliselt tunnustataval kujul. Näitena esitatud vene nime puhul oleks see kirjakuju *Šahty* vastavalt 1987. a resolutsioonile.

Esmajoones soovitakse, et vastavat kirja kasutav maa töötaks ise välja oma latinisatsioonisüsteemi (omaladina) ning rakendaks seda oma maal võimalikult ulatuslikult (kaartidel, teeviitadel, ametlikes tekstides jne). Üksnes niisuguseid süsteeme saab rahvusvaheliseks kasutamiseks soovitada (res IV/15²⁶). Latinisatsioonisüsteeme arutab kõigepealt ÜRO kohanimeekspertide rühm, mille raames tegutseb latinisatsioonisüsteemide töörühm. Aruteludeks ja eri vaadete väljendamiseks vajatakse piisavalt aega, et selgeks teha kõik võimalikud tehnilised probleemid uue süsteemi rakendamisel. Kriteeriumideks on, kas süsteem rajaneb korralikel teaduslikel printsiipidel, kas ta on pööratav ja kas teda on juba piisavalt rakendatud vastava maa kartograafias.

Kui arutelu tulemus rahuldab kõiki osalisi, siis võetakse ÜRO kohanimekorralduskonverentsil vastava süsteemi kohta vastu resolutsioon, misjärel on ta rahvusvaheliseks kasutamiseks heaks kiidetud.

Pärast resolutsiooni kinnitamist jälgitakse süsteemi edasist rakendamist nii vastaval maal kui ka rahvusvaheliselt ning UNGEGNi istungile kantakse ette ilmnunud probleemidest. Kuigi on kutsutud üles hoiduma latinisatsioonisüsteemide muutmisest (res IV/15), tuleb seda siiski ette. Nii kinnitati 2002. a uus tai latinisatsioonisüsteem, sest varasemasse, 1967. a omasse oli tehtud mitmeid täiendusi. Kahjuks tuleb tõdeda, et päris mitmeid heakskiidetud latinisatsioone ei ole veel piisavalt juurutatud, mõnel puudub tunnustus isegi omal maal. India keelte

---

²⁶ ÜRO kohanimekorralduskonverentsi resolutsioonile viitamisel märgib Rooma number konverentsi järjekorranumbrit, araabia number resolutsiooni numbrit. Resolutsioonid on avaldatud UNGEGNi kodulehel <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/default.htm>.

latinisatsioonisüsteemid kiideti küll 1972. a heaks, ent neid ei ole seni faktiliselt kusagil rakendatud. Teine probleem on see, et mitmetes vastuvõtvates (st rakendavates) maades on juba varasemast ajast kasutusel loendeid ja andmebaase, milles nimesid on latiniseeritud teistsuguste reeglite järgi. Kui BGN ja PCGN kiitsid hilinemisega heaks kreeka nimede rahvusvahelise latinisatsiooni (seni oli neil oma süsteem), arvestati, et senisest USA väliskohanimede andmebaasi Kreeka failist u 60% nimesid on tarvis uude süsteemi teisendada (Quinting 2000:151). USA ja Briti kohanimekorraldajad ei ole aga seni heaks kiitnud 1987. a rahvusvaheliseks kasutuseks soovitatud vene nimede latinisatsiooni.

Ümberkirjutussüsteemi kriteeriumid. Ümberkirjutussüsteemide otstarbekuse hindamisel tuleb arvestada nende kasutusvaldkonda, süsteemi- ja funktsiooniomadusi. Süsteemiomaduste alla kuuluvad ümberkirjutusviisi üldine rakendatavus, graafilise vormi ühemõttelisus ja lihtsus ning ruumisäästlikkus. Funktsiooniomadused on näiteks pööratavus, hääldatavus ja traditsioonilisus. On selge, et päris universaalseid „teaduslikke“ kriteeriume ei ole võimalik anda, sest filoloogi või bibliograafi vajadused on märksa suuremad kui keskmisel ajalehelugejal, kellele on eeskätt vaja kergesti kasutatavaid nimekujusid. Pigem võib öelda, et põhjendatud, kuid kohati üksteisega sobitamata kriteeriumide hulgast tuleb esile tuua optimaalsed kombinatsioonid, mis on vajalikud ümberkirjutusviisi rakendamisel mingil kindlal eesmärgil konkreetsetes situatsioonides. (Wellisch 1978: 313–314.)

Üldise rakendatavuse nõue tähendab, et mingi ümberkirjutussüsteem peaks olema võimeline teisendama lähtekirja mis tahes teksti: sõnu ja nimesid, uuemaid ja vanemaid tekste, interpunktuatsiooni jne. See on oluline eeskätt filoloogias ja bibliograafias; üldiseks kasutamiseks mõeldud ümberkirjutussüsteemid piirduvad enamasti nüüdiskirjaviisis sõnade ja täpsemalt nimede ümberkirjutamise üksikasjadega.

Graafilise vormi ühemõttelisus eeldab, et lähte- ja tulemkirja/keele märkide/häälikute vahel on üksühesed seosed. Transkriptsiooni puhul tähendab see lähtekeele ühe kindla hääliku ühesugust märkimist tulemkeeles, transliteratsioonis pannakse igale lähtekirja märgile tulemkirjas vastama kindel märk, mis eristab teda teistest märkidest. Ideaaljuhul vastab lähtekirja üksikmärgile tulemkirjas samuti üksikmärk, olgu see alustäht või diakriitikuga täht. Seda on võimalik lihtsamini saavutada siis, kui lähte- ja tulemkiri/keel on sarnased, nt ühest tähtkirjast teise tähtkirja ümber kirjutades. Päris masinlikku vastavust aga ei ole peaaegu kunagi saavutatud, nt ei kajasta ümberkirjutussüsteemid lähtetähtede positsioonilisi variante (kreeka σ ja lõpus esinev ς ; heebrea $\aleph$, $\lun$, $\aleph$, $\aleph$, $\aleph$ ja nende lõppvormid $\aleph$, $\aleph$, $\aleph$, $\aleph$, $\aleph$; araabia tähtede alg-, kesk-, lõpp- ja üksikvormid). Tagasi ümberkirjutamisel tuleb seega rakendada lisareegleid, taastamaks algne kirja pilt.

Kui tulemkirjas kasutatakse ühe lähtekirja märgi vastena täheühendit, siis peaks olema tagatud see, et täheühendit tajutaks tulemkirjas ühtse tähisena (nagu nt inglise *ch*) ja lähtekirjas ei esineks omakorda ühendeid, mille ümberkirjutamine annaks sama tulemuse. Vene nimede eesti transkriptsioonis on *u* vasteks *ts*, kuid samas

esineb vene tekstides ka tähejärjend *mc* (*Арбатская улица*), mistõttu tulemkirja tähistus ei ole enam ühemõtteline.

Ühemõttelisus nõuab ka, et tähistused oleksid võimalikult distinktiivsed, üksteisest eristatavad. Paljudele transliteratsioonidele on omane, et erinevaid diakriitikuid kuhjatakse sageli samadele alustähtedele, mistõttu nende eristatavus kannatab, vrd pärsia latinisatsioonis tähti *z*, *ẓ*, *Ẓ* ja *Ẕ* (ز, ظ, ض, ذ; siinsel juhul on tegu spetsiifiliste araabia häälikutega, mida pärsia keeles hääldatakse ühtmoodi).

Graafilise vormi ühemõttelisus on vajalik just erirakendustes, mitte niivõrd üldises kasutuses.

Graafilise vormi lihtsuse nõue on aktuaalne transliteratsiooni puhul, kus seda sageli eiratakse; soovitatav on võimaluse korral hoiduda diakriitilistest märkidest, keerulistest täheühenditest jne. Lihtsuse nõue on ilmses konfliktis pööratavuse nõudega, sest mingist lihtsustamise tasandist alates ei ole algkirjapildi ühene taastamine enam võimalik. Samuti võib tekkida vastuolu hääldatavuse nõudega, sest kui diakriitikutest täiesti loobuda, siis tekib vahel vajadus tulemkirjas raskesti märgitavate häälikute tähistamiseks kasutada mõnd „vaba“ tähte, nt *c*, *q*, *x*, *y*. Ladina kirjale on niisugune mitmetähenduslikkus muidugi omane, kuid see ei ole hääldatavuse seisukohalt just voorus. Lihtsuse nõue on oluline üldiseks kasutamiseks mõeldud ümberkirjutussüsteemide puhul. Paraku tuleb tõdeda, et seni on kogu maailmas edukamateks osutunud just need latinisatsioonid, kus diakriitikuid ei rakendata, nt hiina *pinyin* ilma toonimärkideta ja tai. Hiina puhul ei ole isegi seganud mõnede tähtede (*j*, *q*, *r*, *x*, *zh*) üpris unikaalne häälikuline vaste. Lõuna-Koreas 2000. aastal kasutusele võetud diakriitikuteta latinisatsioon, mis mitmes mõttes meenutab *pinyin*'i, võiks samuti edukaks osutuda, kui see kunagi laieneks Põhja-Koreale. Seni on selle heakskiitmist seganud põhimõte, et ühe keele jaoks saab kehtestada vaid ühe ühtse latinisatsiooni.

Ruumisäästlikkus pole vahest teistega võrreldes ülioluline nõue, kuid üks argument siiski. Lühemus on eeliseks siis, kui ümber kirjutada tuleb pikki lõike või kui konkreetset rakendust nõuavad kokkuhoidu. Wellisch (1978: 317) toob pika vaste näiteks vene sõna *защитающая* 'kaitsev (fem)' saksa transkriptsiooni *saschtschischtschajuschtschaja*. (ISO süsteemis oleks see *zašišaûšââ*, seega oleks vastavus üksühene.)

Pööratavuse definitsioon on antud eespool. See nõue on kõige olulisem bibliograafias, seejärel filoloogias, vähem kartograafias ja veel vähem üldises kasutuses. Ümberkirjutussüsteemi pööratavust on lihtsam saavutada tähtkirjade ja mõnede silpkirjade (nt amhari, inuktituti, jaapani *kana*) puhul; teisel (nt birma, khmeeri) teeb transliteratsiooni keeruliseks vajadus eristada tähtede eraldiseisvaid ja lühendatud vorme, ligatuure ja allvorme jne.

Hääldatavus on esmapilgul üsna subjektiivne nõue, pealegi on näiteks keskmise eestlase ja inglase arusaamad „hääldatavast“ nimest kindlasti erinevad. Kõige üldisemalt tuleks hääldatavuse all silmas pidada seda, et tulemkirjas märgiksid konsonante ja vokaale ladina tähestikus tavapärased konsonandi- ja vokaalitähed. (On ka kahepaikseid tähti, mis käibivad mõlemate tähistajana, nt *j*, *w*, *y*.) Kui jutt

on konkreetse keele jaoks kohandatud transkriptsioonist, siis saab püstitada küsimust ka täpsemalt, nt võib arutleda sel teemal, kas turgi keelte diftonge võib eesti transkriptsioonis esitada kujul *aj*, *ej*, *oj* jne (vt nt Hint 1984), või kas gruusia ja armeenia nimedes hõnguse märkimisel vahest nimi liiga raskesti hääldatavaks ei muutu (*Thrialeti*, *Lorthkhiphanidze*, *Khtsia*, *Ašotshkh*). Kuid selle küsimuse esitamisel tuleks ka meelde tuletada, et tegemist ei ole eestikeelsete nimedega, vaid nimed jäävad võõrkeelseks ning vastavale võõrkeelele omaseid häälikujärjendeid sisaldavaks, mida eesti tekstis püütakse esitada nii täpselt, kui eesti tähestik seda võimaldab.

Omaette küsimus on rahvusvaheliseks kasutamiseks mõeldud latinisatsioonide hääldatavus. Siin on olnud vahel paratamatu orienteeruda mõne tuntud keele või keelterühma kirjaviisile. Kui vaadelda praegusi rahvusvaheliselt soovitatavaid ÜRO latinisatsioone (WGRS 2003), siis võiks neid väga tinglikult jaotada kolme rühma selle järgi, mis moodustab latinisatsiooni põhialuse: inglise kirjaviis (amhari, araabia, heebrea, India keeled, pärsia, tai), prantsuse kirjaviis (khmeeri) või slaavi (algselt tšehhi) kirjaviis (bulgaaria, makedoonia, serbia, vene). Omaette rühma moodustab hiina *pinyin* ja sellel rajanevad mongoli, tiibeti ja uiguuri süsteemid Hiinas, mis mitmete parameetrite järgi on lähedane inglise alusele, nt tähtede *ch*, *j*, *sh*, *w* osas. Ka kreeka süsteem ei mahu kolme suure alla, vaid on natuke teistsugune, sest lähtub osalt ladina transkriptsiooni traditsioonist. Nendest omaladinatest, mis on välja töötatud, ent veel mitte heaks kiidetud, on gruusia, korea (Lõuna-Koreas), maldiivi ja ukraina põhinemas inglise kirjaviisil, valgevene slaavi kirjaviisil. Jaapani *kunrei-siki* on eraldiseisev, ent levinum *Hebon-shiki* seevastu jällegi inglispõhjaline. Laoses faktiliselt kasutatav ümberkirjutus on prantsuspõhjaline.

Inglise kirjaviisil rajanevaid ümberkirjutussüsteeme on kahte tüüpi. Suurem osa on sellised, mis on koostatud põhimõttel „konsonandid nii nagu inglise keeles, vokaalid nii nagu itaalia keeles“. Niisugusena sõnastas selle esimest korda 1788. a William Jones; Kuninglik Geograafiaselts Inglismaal võttis süsteemi omaks 1836. a ja see sai aluseks brittide nn koloniaalkirjaviisile 1885. a (Aurousseau 1957: 73, 101). Samas jäi eksisteerima süsteeme, kus ka vokaale püüti edasi anda inglispäraselt. Tänapäeval esindavad seda suunda Birmas (Myanmaris) kasutusel olev süsteem ja Maldiivide 1987. a omaladina. Birmas ei olnud vokaalide inglispärane kirjutusviis algul veel väga valdav (selle näiteks oli üksnes [ɔ] märkimine *aw-ga*: *Mawlaik*, *Loikaw*), kuid alates 1989. aastast on maa sõjaväeline võim võtnud suuna selle viisi edasisele laiendamisele, mis on ühtaegu juhuslik ja täiesti meelevaldne, vrd uusi ametlikke nimekujusid *Mawlamyine*, *Hlinebwe*, *Katonepaw*, *Kintut*, *Ayeyarwady*, *Bago*, *Yaphu*, mille ligikaudsed hääldused oleksid [mɔlamjaɪ, hlaɪbwe, kadoʊbo, kidaʔ, ejawadi, begu, jebju]. (Reeglipärased transkribeeringud senises süsteemis oleksid *Mawlamyaing*, *Hlaingbwè*, *Kadôn̄baw*, *Kindat*, *Eyawadi*, *Pè̄gyu*, *Yeb̄yu*.) Koguni maa enda ametlik nimi *Myanmar* sisaldab lähtekirjas (မြန်မာ) olematut *r*-i, sest tahetud on üksnes näidata, et *a*-d hääldatakse pikalt,

madalas toonis.²⁷ Mingit ametlikku latinisatsiooni Birmas ei ole, kõik transkribeeringud kehtestatakse nimehaaval. Maldiividel märgitakse lühikeste ja pikkade vokaalide paare järgmiselt: *a–aa, e–ey, i–ee, o–oa, u–oo*. Seega ei ole *ee* mitte pikk *e*, vaid pikk *i*; *oo* ei ole pikk *o*, vaid pikk *u*; *ey* ja *oa* ei ole aga üldse diftongid, vaid märgivad vastavalt pikka *e*-d ja *o*-d.

Hääldatavus jääb paratamatult raskesti defineeritavaks nõudeks, ent pole kahtlust, et üldiseks kasutamiseks (sh kartograafias) mõeldud ümberkirjutussüsteemides on see üks kriteeriume, mida tuleb nii või teisiti arvestada.

Traditsioonilisus on nende nõuete reas kindlasti kõige subjektiivsem, ent praktikas sageli kõige olulisem argument, seda just üldkasutatavate ümberkirjutussüsteemide puhul. Nii on vene nimede eesti transkriptsioonil pikaajaline traditsioon, mis on kinnistunud dokumentatsioonis; selle muutmine ei ole mingil juhul kerge. Wellisch (1978: 318) peab paradoksiks seda, et kuigi filoloogid ja bibliograafid suhtuvad üldkasutatavatesse ümberkirjutussüsteemidesse sageli isegi põlglikult, on just nende kasutamises enam järjekindlust ja vähem nimede segiajamist kui mis tahes muu „teadusliku“ süsteemi puhul.

Lähtumine ortograafiast või pedograafiast. Kui muutmatu ülevõtu peatükis oli juttu põhimõttest võtta lähtekeelne nimi üle selle ortograafilisel, st üldkasutataval nüüdiskujul, siis ümberkirjutamisel mõnest kirjast võib tekkida probleeme, sest üldkasutatav kirjakuju pole selleks piisav. Vene nimede eesti transkriptsioonis eeldatakse, et tähed *e* ja *ë* transkribeeritakse erinevalt (*e/je, jo/o*), kuid tavaortograafias *ë*-d sageli ei märgita. Transkribeerija peab kasutama allikaid, kus seda eristust on tehtud, peamiselt sõnaraamatuid. Veel raskem on araabia ja heebrea nimedega, kus tavakirjaviisis vokaale alati ei märgita. Neilgi juhtudel tuleb appi võtta vastavad käsiraamatud. Seega võib nentida, et teisest kirjast ümberkirjutamisel jääb nime ortograafiline kuju vahel ebapiisavaks, vaja on täpsemaid kirjanepanekuid, mis on omased pedograafiale.

Kas transkriptsioon või transliteratsioon? Eelnevast nõuete analüüsist selgus, et ümberkirjutussüsteemile esitatavad nõuded võivad erineda sõltuvalt süsteemi eesmärgist ja rakendusala. Seepärast ei saa ette kirjutada, kas rakendada üksnes transliteratsiooni või tuleb kõne alla ka transkriptsioon. On kirjasüsteeme, mille puhul transkriptsiooni kui ebatäpsema saaks kergesti kõrvale jätta, sest transliteratsioon on piisavalt lihtne ja üldiselt rakendatav. Vene kohanimede rahvusvaheline latinisatsioon (nn Montréali süsteem 1987) on üsna transliteraatiivne, sest sisaldab vastetena vaid üksikuid täheühendeid (*šč, ja, ju*), millele lähtekirjas vaid haruharva vastaksid üksiktähtede (*ш, я, ю*) asemel täheühendid (*шч, ъа, ѱу*). (Vrd siiski *веснушчатый* 'tedretähniline' ja liitnimeosade piiril tekkivad ühendid *Андре́йаул, Байу́ба, Кезе́нойам*; *ѡа* on tüüpiline võõrnimede vene transkriptsioonis, nt *Га́йана, Ма́йами*.)

---

²⁷ Traditsioonilises nimes *Birma* on samuti algselt olematu *r*, sest inglise *Burma* [bɜːmə] kirjaipilt püüab edasi anda Myanma nime argikeelset teisendit ဗမာ *Bama* [bəma].

Kreeka (uuskreeka) kirja puhul on tekkinud olukord, kus omaladina (standard ELOT 743) võimaldab nimesid esitada kolme erineva täpsusastmega: transliteratsioon, pööratav transkriptsioon ja transkriptsioon. Neist kaks viimast on (variantidena) heaks kiitnud ka ÜRO kohanimekorralduskonverents. Pööratavat transkriptsiooni eristab tavalisest üksnes diakriitikute kasutamine, nt tavatranskriptsioonis $\iota \rightarrow i$ ja $\eta \rightarrow i$, $o \rightarrow o$ ja $\omega \rightarrow o$, pööratavas versioonis tehakse vahet: $\iota \rightarrow i$, $\eta \rightarrow \underline{i}$, $o \rightarrow o$, $\omega \rightarrow \underline{o}$. Põhimõtteliselt võiks transkriptsiooni pööratav versioon asendada ka transliteratsiooni, mille ELOT esitab veelgi tähttähelisemana (vt WGRS 2003).

Mõne teise kirjasüsteemi puhul pole transliteratsioon ja transkriptsioon ühitatavad. Nii näiteks heebrea, tai ja tiibeti kirja puhul oleks transliteratsioon üldiseks kasutamiseks mõeldud süsteemina väga keeruline (tai kirjas oleks mh vaja eristada viit konsonanti, mis kõik häälduvad *kh*) ning praktikas ongi siin mindud vähemalt kahe eri süsteemi peale: bibliograafid ja lingvistid kasutavad transliteratsioone, kartograafid ning ajakirjandus ja riikide ametlik dokumentatsioon transkriptsioone.

Saksamaal, Soomes jm on mõnede keelte jaoks välja töötatud nii transkriptsiooni- kui ka transliteratsioonistandardeid. Vene nimede kirjutamiseks on Soomes olemas nii teaduslik transliteratsioon (*tieteellinen kaava*, vastab ISOle) kui ka tavapärane transkriptsioon (*tavanomainen kaava*, Venäläisten nimien... 1977, Närhi 1987). Saksamaal on vene nimede translitereerimiseks pikka aega kasutatud süsteemi, mis varaseimal kujul oli antud juba Preisi juhistena (raamatukogunduses). Transkriptsioonisüsteemist oli Saksamaa lõhestatuse ajal kaks versiooni, nüüd on neid püütud ühtlustada, ent see ei ole täielikult õnnestunud (1991. a „Ühtsus-Duden“ lubab *ж*-d transkribeerida nii *sch*- kui ka *sh*-ga, esimene oli Lääne-Saksa, teine Ida-Saksa tava). Hans Zikmund, kes on koostanud Baltikumi ja SRÜ kohanimesõnastiku, pakub lisaks välja täppistranskriptsiooni, mis võimaldaks vahet teha nt vene *з-л* ja *с-и*l: *Заславль* > *Saslawl*, täppistranskriptsioonis *Sasslawlj*, *Сазоново* > *Sasonowo*, täpsemalt *Ssasonowo*. (Zikmund 2000: 10–14.)

Kui võrrelda kaht rahvusvahelist organisatsiooni, kes tegelevad latinisatsioonide väljatöötamisega – ISOt ja ÜROd, siis on esimese huviks kehtestada transliteratsioone, mis sobiksid nt bibliograafidele. ÜRO kohanimekorraldus, kuigi peab transliteratsioone soovitavaks, järgib aga pigem praktilist sihti teha võõrkirjalised nimed ladinatähelises maailmaosas üldiselt kasutatavaks ja seega kohtab seal latinisatsioonide hulgas rohkem transkriptsioone. Olgu illustratsiooniks mõned nimed kummagi organisatsiooni soovitatavas süsteemis.

<i>Keel</i>	<i>Algkirjapilt</i>	<i>ÜRO</i>	<i>ISO</i>
araabia	طَرَابُلُس	Ṭarābulus	ṭara'bulus
bulgaaria	Търново	Tǎrnovo	T''movo
heebrea	תֵּל־אָבִיב	Tel-Aviv	tel-'ābiyb
kreeka	Νάπλιο	Náfplio	Naúplio
tai	ประเทศไทย	Prathet Thai	praethṣīthy
vene	Щельяюр	Ščel'jajur	Šel'âur

Konversioonid teistesse kirjadesse. Konversiooni lähte- ja tulemkiri ei ole piiratud, kuigi Euroopa-keskses maailmapildis kiputakse sageli muud peale latinisatsiooni unustama. Kõrillisatsioonide areng on toimunud pika aja jooksul keskajast alates. Kuigi vajadus lähtuda rohkem nime hääldusest kui kirja- ja pildist on nime vene tekstidesse ümberkirjutamisel mingis mõttes vältimatu, on diskuteeritav alati olnud see, kui täpselt õnnestub hääldust edasi anda ja kui palju saab säilitada informatsiooni lähtekirja- ja pildi kohta. 1930.–1940. aastatel oli valdav foneetiline printsiip, nt inglise *Sawyer* → *Соя*, rootsi *Berger* → *Берье*, hollandi *Groningen* → *Хронинген*, saksa *Magd* → *Махм* (Superanskaja 1978: 35, 39). Hiljem on järkjärgult üha enam tagasi tulnud lähtekirja- ja pildi maksimaalse säilitamise (Superanskaja järgi fonemaatilise printsiibi) juurde. Võõrnimede vene transkriptsiooni juhised on antud eraldi isikunimede kohta (Giljarevski & Starostin 1978) ning kohanimede kohta (NSVL Geodeesia ja Kartograafia Peavalitsuse instruksioonid, nende loend vt Donidze 1993).

Eesti nimede vene tekstis kirjutamise tava tekkis peamiselt XIX sajandi jooksul, kindlama kuju andis sellele Jakob Hurt, kes koostas Vene Geograafiaseltsile u aastal 1906 esimese Eesti kohanimede transkribeerimise eeskirja.²⁸ Ametlikud juhised võeti Eestis esmakordselt vastu 1945. a, neid parandati 1947. a (analüüsi vt Elisto 1948: 49–59) ning uuesti 1956. ja 1959. a. 1972. aastal ühtlustati Eestis ja Moskvas Geodeesia ja Kartograafia Peavalitsuse kehtestatud reeglid, mis muuhulgas tähendas pikkade vokaalide edasiandmist kahekordsete tähtedega ka NSV Liidu kartograafias. Eesti-vene tähetabeli kõige uuema versiooni on Emakeele Seltsi soovitusel alusel kinnitanud haridusminister 18. mail 1998 (Kirjakeele teataja II: 111–114).

Kuigi konversioonid teistesse kirjasüsteemidesse jäävad välja siinse käsitluse peateemast, mainitagu siiski, et nendegagi on palju tegeldud. Wellisch (1978) käsitleb muude konversioonide kõrval kõrillilise, jaapani, hiina, heebrea jm transkriptsioonide probleeme. Ent nagu ilmneb näiteks Vene kartograafia jaoks koostatud instruksioonidest, on isegi mitteladina- ja tšehelise keele nimede konversiooni

²⁸ Viite sellele annab Richard Viidalepp Keeles ja Kirjanduses 1980, nr 5, lk 286.

korral muusse mitteladinatähelisse kirja (siin: kirillitsasse) kasulik kõrvutada seda käibivate latinisatsioonidega, sest sageli on latiniseeritud nimekujud kättesaadavamad kui originaalkirjas nimed.

2.3. Kirjakeeleta keelte nimed

Lühidalt tuleks käsitleda ka juhtumeid, kus tuleb edasi anda nende keelte nimesid, millel kindlat kirjakeelt ei ole. Kui olla lõpuni pedantne, siis võiks küsida, kas need nimed ülepea ongi reeglipärased, sest reegleid ju pole. Kuid päris kindlasti ei ole nad eksonüümid, mida käsitletakse järgmises suures alajaotuses. Rahvusvaheliste definitsioonide kohaselt on tegu endonüümidega.

Selge vajadus niisuguseid nimesid fikseerida tekib enamasti kartograafias, sest kaardistatakse ka alasid, kus elavad kirjakeeleta rahvad. Seetõttu võib nende nimede kirjapanemiseks kasutatavaid süsteeme nimetada KARTOGRAAFILISEKS TRANSKRIPTSIOONIKS. Üsna sageli on tegu n-ö kartografeeriva keele kirjaviisi modifikatsiooniga.

Kartograafilise transkriptsiooni varaseimad vormid on KOLONIAALKIRJAVIISID, konventsionaalsed ladina tähestikud, mida mitmed riigid olid oma asumaade paremaks haldamiseks kehtestanud. Esimene selletaoline koostati 1876. a Madridis, järgnesid süsteemid Inglismaal (R.G.S. 1885), Prantsusmaal (1886), Saksamaal (1888) ja Belgias (1892). (Arousseau 1957: 101.) Neist ainsana Belgia Kongo jaoks kehtestatud transkriptsioon erines märgatavalt oma emamaa (antud juhul Belgia prantsuspärasest) kirjaviisist, olles pigem inglispõhjaline.

Austria-Ungaris võeti Balkani maade jaoks kasutusele horvaadi ladinatäheline kirjaviis, sest tunnustati, et saksa kirjaviis polnud nende nimede edasiandmiseks piisavalt täpne.

Omaaegsed koloniaalkirjaviisid on osutunud vägagi püsivateks, eriti Aafrikas, nii nagu kolonisaatorite tõmmatud riigipiiridki. Enamik Aafrika riike sisuliselt jätkavad koloniaalkirjaviisi rakendamist, võtmata arvesse oma põliskeelte kirjaviise.

Tänapäeval on kartograafilise transkriptsiooni vajadus endiselt mitmel pool olemas. Prantsusmaa näiteks on koostanud juhised, märkimaks Uus-Kaledoonia põlisrahvaste (*ajië, païci, xârâcùù, drehu, iaai, nengone*) kohanimed (UNGEGN 1992, L.35).

Ei tuleks arvata, nagu jääks meile see küsimus kaugeks. Eestikeelses tekstis on näiteks vaja vahel kasutada vadja nimesid. Valikuvõimalusi on kaks: kas piirduda eesti transkriptsiooniga, st eesti tähestiku tähtedega (*Liivtšülä*), või tekitada sisuliselt omaette vadja kirjaviis (*Liivčülä* või isegi *Līvčülä*?). Viimane võib olla täpsem, ent sisaldab kahtlemata enam subjektiivsust ja praktilisi raskusi (vaja teada hääldusreegleid).

3. ÜMBERKIRJUTUSSÜSTEEMID

Eesti kontekstis võib kõige esimeste ümberkirjutusviisidena käsitada piiblitõlkes heebrea ja kreeka nimede kirjutamiseks kasutatud süsteeme, kuigi neid ei ole kusagil formaliseeritud. Kuni XIX sajandi keskpaigani oli transkriptsioon valdav nimede ümberkirjutamismeetod, seda kõigi võõrkeelsete nimede puhul sõltumata tähestikust (lähemalt vt ajaloost 7. peatükis). Uuele kirjaviisile üleminekul 1870. aastatel tekkis eesti tähestik tänapäevases mõttes.

Et transkriptsioon tugineb olulisel määral just tulekkeele tähestikule ja kirjaviisile, siis on siinkohal vajalik lühidalt käsitleda eri häälikute, eriti võõrhäälikute märkimist uues kirjaviisis. Eesti põhitähestik oli sellal fraktuuris kirjutatult järgmine: *a, b, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s* (f), *t, u, w, ö, ä, õ, ü*. Tähti *c, f, q, v, x, y, z* võidi tarvitada võõrnimedes ja mõnikord võõrsõnades, mille kirjaviisi ei olnud muudetud (tänapäevases mõttes seega tsitaatsõnades). Gooti kiri (mille levinuim vorm meil oli fraktuur) oli eesti keeles valdav kuni 1920. aastateni; samasugune oli olukord Lätis (Bergmane & Blinkena 1986: 33–36). Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 25. märtsil 1886 sooviti küll, et „ladina trükikirja“, st antiikvat enam tarvitama hakataks (Kurrik 1886), kuid praktikas teostus see aeglaselt.

C. R. Jakobson võttis oma geograafiaõpikus (1868) kasutusele tähed *f* ja *z*, et saada kõiki võõraid sõnu „täielikult üleskirjutada“. *Z* tema kirjaviisis tähistas *ts*-häälikut (vrd *Zarskoje-Seloo, Zentro-Ameerika, Walenzia*). Š-d ja ž-d märkis ta ühtmoodi *sh*-ga (*Shleesvig-Holstein, Shottimaa, Shöönbrun, Dshida 'Jiddah', Keembridsh 'Cambridge'*). Vanas kirjaviisis oli algset *ts*-i sageli märgitud lihtsalt *s*-iga (nt 1849 krahv *Sinsendorw 'Zinzendorf'*), š-d märgiti nimedes kas *s*-iga (*Sleswig-Holstein, Sottima, Sahwhauseni-lin 'Schaffhausen'*) või harvemini saksa-päraselt *sch*-ga (peamiselt isikunimedes). XIX sajandi lõpu poole levis š-hääliku märkimine nii *sh* kui ka *sch* abil.

Sajandivahetuse paiku hakati kohati eristama vene š- ja ž-häälikut, esimest märgiti *sch*-ga, teist *sh*-ga. Seda mainib esmakordselt Jaan Jõgever (1904: 2), seejärel T. Riomar (1908: 31, algselt ilmunud Postimehes 1904), reeglina esitas selle eristuse Ernst Peterson (1907: 78): vene ш = sch (*Tschernigow*), ж = sh (*Shukowski, Shitomir, Koshewnikow*). Tapa keelekonverentsil 1911 soovitati niisugust vahetegemist järjekindlalt järgida (Veski 1912: 12). 1918. a „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus“ soovitati ж transkribeerida *zh* ja ш *sh*-ga; „kui aga Eesti keeles Ladina kiri tarvitusele võetakse, siis tuleksid järgmised Vene keele tähed Eesti keeles nõnda kirjutada: ш = z, ж = ž, щ = š“ (EKÕS 1918: XII).

Seega kinnitas 1918. a sõnaraamat eesti tähestikku, esialgu küll ettevaatlikult, ka tähed š ja ž. Ettepanekuid nende tähtede kasutuselevõtuks esitati juba varem; arvatavasti esimest korda tegi seda Ansomardi (1900), soovitades tarvitada tähti č, š ja ž (tema tekst oli ühtlasi antiikvas). Ettepanekut kordas T. Riomar (1908: 33). Et š ja ž tähe küsimus oli kogu aeg päevakorral, näitab Semperi (1912: 337–338)

kirjutis, kus ta neid tähti tollal kehtinud soovitustega võrreldes asus siiski toetama *sch*-d ja *sh*-d.

Z ja S. Eesti keel asus nii saksa kui ka vene keele mõjuväljas, seepärast kujunes *z*-tähe häälikuline vaste kahepalgeliseks. Jakobsoni eeskujul ja saksa keele mõjul peeti seda valdavalt *ts*-hääliku märgiks, niisuguse tähenduse annab tähele veel Peterson (1907: 78, nt *Zinzendorf, polizei*). Vene *z*-hääliku vasteks oli tavaliselt *s*, mis vastas samuti saksa uususele. Aegamööda hakkas levima ka selle hääliku märkimine *z*-ga, mis moodustas loogilise paari soovitatud *ž*-ga. Tähe hääldus „pehme“ *s*-ina oli tuttav juba Wiedemanni sõnaraamatu transkriptsioonist (1869), sellist hääldust pooldas ka Mihkel Veske (1879: 1, 25–26). Omapärast üleminekut kajastab EKÕSi vastav sõnastus: vene nimede transkriptsiooni käsitleva lause esimeses pooles katsutakse „esialgu“ vene *з* transkribeerida *s*-iga, ent sama lause teises pooles (vt tsitaati kaks lõiku eespool) on vasteks juba *z*. Lõplikult kinnitati vene *з* ja *z* vastavus 1926. a, ent *z*-i hääldust *ts*-ina mõnes võõrsõnas (*zoologia*) on hiljemgi mööndud (Hint 1968a: 101, Saari 1985a: 61).

W ja V. Gooti kirja domineerimise ajal oli kasutusel üksnes *w*, seda ka siis, kui üksikuid tekste ilmus antiikvas. K. A. Hermannil (1899: 60) oli *v* veel võõrtäht, samuti nagu E. Petersoni (1907) käsituses. Antiikva kirjale üleminekul tuli *v* kasutusele alguses nt Eesti Kirjanduses 1907. aastal, ettevaatlikult toetas seda oma grammatikas Harald Pöld (1915: 6). Võib oletada, et eeskuju selleks saadi nii Soomest kui ka Lätist. Läti vana kirjaviisi arengus võis sellal näha mitmeid paralleelseid ilminguid, kuigi uus kirjaviis sai seal lõplikult mõjule alles 1919.–1921. aastal, kui see kehtestati ametlike määrustega. Ettepanek asendada *w* *v*-ga tehti Lätis juba 1884. a, see kinnistati uue kirjaviisi lõplikus kavandis 1908. a (Bergmane & Blinkena 1986: 69–70).

1919.–1920. a otsustati Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteimkonna koosolekutel *w* asemel tarvitada *v*-d (Kask 1970: 384). Sealt alates muutus *v* eelistatavaks, 1930. aastatel ainusoovitatavaks (VÕS 1933: 10), ent alles 1930. aastate lõpuks oli ta enam-vähem juurdunud. Seetõttu käsitati *v*-d ja *w*-d sageli sünonüümidenä (Alto 1931).

Esimesed kindlamad juhised võõrkirjaliste keelte nimede transkribeerimiseks võttis Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteimkond vastu 1926. a. Need käsitlesid vene ja kreeka nimede kirjutamist ning nad avaldati VÕS 1933-s. Selleaegsele lähenemisele oli iseloomulik, et transkriptsioonis kasutati põhialusena küll eesti tähestikku, kuid ei piirdutud sellega. Kreeka nimede transkriptsioon rajanes ladina alusel, mistõttu seal esinesid ka *ch*, *x* ja *y*. 1930. aastatel ilmunud „Eesti entsüklopeedia“ köidetes tarvitati araabia, pärsia, türki jm nimede märkimiseks süsteemi, kus eesti tähtedega kõrvuti esinesid võõrtähed ja diakriitikutega tähed (vrd l. kõites 1932 *Abu'l-Abbās*, *Al Mansūr*, *Harūn-ar-Rašīd* vg 55, *Abd-ul-Madžīd*, *Abd-ur-Rachmān* vg 57).

Transkriptsioonis eesti tähestikuga piirdumise põhimõte tekkis alles 1950. aastatel. Selle esimeseks kajastuseks võib pidada 1941. a vene nimede transkriptsiooni üle Riikliku Kirjastuskeskuse eesti keele toimkonnas peetud

arutelusid. Vaatluse all oli NSVL Teaduste Akadeemia ettepanek kasutada vene ч ja ш transkribeerimiseks č-d ja šč-d. Leiti, et see ei ole vastuvõetav, kuna tš-l on pikaajaline traditsioon, saab läbi vähemate kirjamärkidega ega tule trükikodadel raskusi č tähe muretisemisega. Ent toodi välja ka seda, et võõrsõnades on kasutusel tš ning kui minna nimede puhul üle č-le, siis tekib loogiline surve teha sedasama nendega seotud võõrsõnade puhul, nt *Čečeeni-Inguši ANSV* kuju tooks kaasa üldnime *čečeen*. (Roos 1970: 690.)

Märksa jõulisemalt asus seda põhimõtet juurutama Ernst Nurm, kelle eestvedamisel jäeti algul „Suure õigekeelsus-sõnaraamatu“ (1948–1949) märksõnades ja seejärel 1953. a VÕSis kreeka tabelist välja *ch*, *x* ja *y*, asendades need *h(h)*, *ks-i* ja *ü*-ga. Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektor oli teinud põhimõttelise otsuse tarvitada mitteladina graafikaga keeltest pärinevate nimede transkribeerimisel ainult eesti alfabeedi tähti (kaasa arvatud *f*, *š*, *z*, *ž*). (Nurm 1958: 43.) Et niisugust süsteemi saab rakendada loovalt, näitab asjaolu, et 1960. a ÕSis lihtsustati kreeka nimede transkriptsiooni veelgi, asendades *rh* *r*-iga ja *th* *t*-ga. Omas ajas põhjustas niisugune lähenemine suuri vaidlusi (vt nt Veski 1961) ning jäi pikaks ajaks vastuolusid tekitavaks.

Nüüdseks on (vana)kreeka nimede puhul küll tagasi tulnud varasema ladina-pärase transkriptsiooni juurde, kuid muus osas on siiski transkriptsioonis eesti tähestikuga piirdumise põhimõte jäänud püsima.²⁹ Nagu eespool näidatud, vastab see rahvusvahelistele arusaamadele transkriptsioonist ja transliteratsioonist. Näiteks nii saksa kui ka soome keeles kasutatakse mõne mitteladinatähelise keele (eeskätt vene) nimede jaoks omi süsteeme ning need on rajatud oma keeletähestikule. Mõistagi ei ole selle põhimõtte järgimine alati lihtne, sest see piirab võimalusi saavutada tabelite pööratavust. Armeenia ja gruusia aspiratsiooni kajastamine, turgi keelte ja tadžiki [h] ja [x], [k] ja [q] eristamine eesti transkriptsioonis jpm küsimused nõuavad seetõttu peamurdmist. Ent transkriptsioonitähestiku laiendamine oma keele tähestikust välja toob kasutajale lisaraskusi, sest ta ei pruugi enam aru saada, mis kirjaviisi on järgitud ning kuidas kirjapandut lugeda. Näiteks on korduvalt esitatud ettepanekut eristada [h] ja [x] häälikuid nii, et esimest kirjutataks *h*-ga, teist *ch*-ga. See oleks vanema põlvkonna inimestele, kel saksa keel tuttavam, vahest veel arusaadav olnud, ent tänapäeval on isegi nime *Richard* hääldus sageli „ritšard“, mitte „rihhard“. Teiseks tekitaks võõrtähtede kasutamine mulje, nagu poleks tegemist eesti oma süsteemiga, vaid kusagilt mujalt pärineva kirjutusviisiga, mistõttu ebalus ladina tähestiku mitmemõtteliste tähtede hääldamises üha kasvab. Ideaaljuhul asendatakse kõik eesti transkriptsioonid kunagi

---

²⁹ Eesti tähestiku all mõeldakse siin eesti oma- ja võõrsõnade kirjutamiseks kasutatavate tähtede hulka (oma- ja võõrsõnatähti, vt Saari 1985a). Laiemat kogumit, mis hõlmab ka võõrnimedes ja tsitaatsõnades esinevad võõrtähed, st puuduvad ladina alustähestiku põhitähed (*c*, *q*, *w*, *x*, *y*) ja muud (*č*, *é*, *ā* jne), nimetatakse praegustes õigusaktides (keeleseadus, kohanimeseadus) eesti-ladina tähestikuks.

vastavate omaladinatega, seepärast poleks samuti tark katsetada mingeid vahepealseid süsteeme. Tõsi, ideaaljuhu teokssaamine võib venida lõpmatuseni.

Märgitagu siiski, et näiteks orientalistide töödes ja tõlgetes on jätkuvalt kasutatud põhimõtteliselt sama moodust mis 1930. aastate „Eesti entsüklopeedias“: eesti transkriptsioonitähestikku (sh *tš*, *dž*) on täiendatud pikkade vokaalide märkimisega makroni abil. Mountfordi ja Wellischi liigituse järgi on siin tegu tehnograafiaga, mida võiks nimetada ka eestipõhjaliseks transliteratsiooniks.

1960. aastatel hakati Eestis enam käsitlema ka muude mitteladinatähealiste keelte nimede õigekirjutust (vt täpsemalt allpool ja ajaloolist ülevaadet p 7.6). 1975.–1977. aastal võttis õigekeelsuskomisjon vastu ukraina, valgevene, mitme turgi keele ja tadžiki nimede transkribeerimise juhised (Erelt 1976, 1978). Need rajanesid eesti tähestikul. Mitmete rahvusvaheliselt heakskiidetud latinisatsioonide kasutuselevõtt tuli arutusele 1990. aastatel, kui Emakeele Seltsi keeleteoimkond käsitles araabia, heebrea, khmeeri, korea jm nimesid (Päll 1998). Esimene samm omaladinate tunnustamise poole oli tehtud juba 1960. aastal, kui hiina nimesid hakati kirjutama Hiinas kehtestatud süsteemi (*pinyin*) kohaselt. 1977. aastal tunnustati bulgaaria omaladinat ja serbia latinisatsiooni horvaadi rööptähstiku abil (Erelt 1977).

Keeleteoimkond on endale jättnud siiski õiguse igal üksikjuhul ise otsustada, kas mingi omaladina eesti teksti kasutamiseks sobib või mitte. ÜRO heakskiidetud latinisatsioonidest ei ole seni täielikult üle võetud vene nimede latinisatsiooni, sest 1) eesti keeles on senisel transkriptsioonil pikk traditsioon ning see on juurdunud riigi asjaajamises, 2) vene omaladina ei ole ei rahvusvaheliselt ega ka Venemaal endal eriti levinud. Kuid et tegu on üsna transliteratiivse süsteemiga, mis eesti transkriptsiooniga suurel määral haakub, siis on vene omaladina Eestis kasutusel n-ö rööpsüsteemina, eeskätt täpsust nõudvatel juhtudel ja näiteks siis, kui vene nimega isik seda ise soovib oma nime fikseerimiseks kasutada. Kui aga kunagi peaks rahvusvaheliselt soovitatama praegust ukraina inglispõhjalist omaladinat, siis seisab keeleteoimkond väga keeruka valiku ees: kas jätkata senise idaslaavi keeltele ühisel alusel koostatud süsteemi soovitamist või leppida sellega, et ukraina nimed eesti tekstis näevad edaspidi välja üsna harjumatud (vrd *Chernihiv* 'Tšernigiv', *Khmel'nyts'kyi* 'Hmelnõtski', *Mohyliv-Podil'skyi* 'Mogiliv-Podilski', *Uzhhorod* 'Užgorod', *Yenakieve* 'Jenakijeve').

Eestis on esitatud ka põhjalikumaid transliteratsioonikavandeid. Tiit-Rein Viitso (1970) on andnud vene ning mitme kürillilise keele, kreeka, heebrea, armeenia ja gruusia tähestiku translitereerimise tabelid ning kritiseerinud senist transkriptsioonikeskset lähenemist. Huvipakkuvad on mõned liigitused ja definitsioonid. Ühe keeletähestiku tähed (*tingtähed*) jagunevad *põhitähtedeks* (kuuluvad ortograafiasse kohustuslikuna) ja *pooltähtedeks* (võivad puududa, nt vene *ë*). *Kõdutäheks* nimetab Viitso põhitähte, mida tehnilistel põhjustel sageli asendatakse. Artikli ilmunumise ajal oli selliseks eesti *õ*, mille asemel masinakirjas oli sageli *ö*. *Normaaltransliteratsioon* peab olema üldiselt rakendatav ning vähemalt põhitähtede osas olema üksühene (pööratav); kui pööratavus hõlmab ka pooltähti,

siis on tegu *maksimaaltransliteratsiooniga*. Kõrgeim aste, *teaduslik transliteratsioon*, hõlmab ka diakriitilisi märke.

Kui vaadelda konkreetseid transliteratsioonitabeleid, siis nende aluseks ei ole enam otseselt eesti kirjaviisi, mida oleks täiendatud võõrtähtedega, vaid täiesti iseseisev tähestik. Näiteks on vene transliteratsioonis ladina vasteteks *c* (vene *ц*), *č* (ч), *š* (ш), *x* (х), *ä* (я), *ü* (ю), *è* (э) ja *ë* (ё). Vastuolusid eesti kirjaviisi mõne tähega (*ä*, *ü*) seletab Viitso nii, et see, kuidas üht või teist kirjutatud sõna hääldatakse, pole mingil määral ortograafia ehk õigekirjutuse asi, vaid ortoepia asi. Seega on tegemist üsna abstraktsete transliteratsioonisüsteemidega, mille lähimad analoogid leiab ISO väljatöötatud süsteemide hulgast.

Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasis (KNAB) on püütud fikseerida ladina tähestiku abil ühemõtteliselt kõigi mitteladinaaheliste keelte nimede algkirjapilti. Selleks on kasutatud nii rahvusvaheliselt heakskiidetud latinisatsioone kui ka ISO transliteratsioone, nende puudumisel aga KNABi tarbeks koostatud latinisatsioone. Kui rahvusvaheline latinisatsioon pole piisavalt transliteratiivne, on kasutatud kahte võimalust: 1) lisatud nimekujusse peidetud (st avalikus versioonis mittenäidatavaid) erisümboleid mitmemõtteliste täheühendite ühestamiseks, 2) paralleelselt latinisatsiooniga on nimi pandud kirja transliteratsioonis. Viimast ollakse sunnitud rakendama just keerulisemate kirjade (birma, heebrea, khmeeri, korea, lao, tai, tiibeti) puhul. Esimese võimaluse illustreerimiseks võetagu ukraina näited, kus KNAB kasutab ukrainlaste inglispõhjalist omaladinat. See ei ole pööratav. Kui näiteks ukraina üksiktähele vastab latinisatsioonis täheühend, siis jääb see vastava üksiktähe põhivasteks. Neil juhtudel, kui sama väljundi latinisatsioonis annaks mõne ukraina täheühendi latiniseerimine, kasutatakse sisepunkti (·), märkimaks seda, et tegu on algselt iseseisvate tähtedega. Nii nt ukraina *ц* → *ts*, *тс* → *t·s*; *ш* → *sh*, *сг* → *s·h*; *ж* → *zh*, *зг* → *z·h* (siin pakuvad ukrainlased ise välja võimaluse latiniseerida see *zgh*-ga).

Mis puudutab logograafilist kirja, siis selles kirjutatud nimede algkirjapilt fikseeritakse KNABis Unicode'i koodide abil.

Järgnevalt tulevad vaatluse alla konkreetSED ümberkirjutussüsteemid.

3.1. Vene nimed

Vene nimede eesti tekstis kirjutamise viis kujunes alguses kahe teguri mõjul: 1) saksa transkriptsioon, 2) nimede piiblipärane mugandamine. St esiteks kasutati malle, mis said tuttavaks saksakeelsete tekstide põhjal. Teiseks aga rakendati lihtsustusi, mis olid vanas kirjaviisis omased kõigile võõrnimede (vt p 7.2).

Kõige varasemaid vene nimede kirjanekuid eestikeelses tekstis kohtab XVIII sajandi lõpu kalendrites, kus jutustati Vene-Türgi sõdadest: vürst *Kallitsin* 'Golitsõn' (1771), kindral *Rumantsow* 'Rumjantsev', admiral *Piridow* 'Spiridov' ja krahv *Orlow* (1772), kindral *Olits* (1773), *Potemkin* 'Potjomkin' (1774), *Pujatsew* 'Pugatšov', *Kamentskoi*, *Soltikow* 'Saltõkov' (1775). Võiks arvata, et

tekstid olid tõlgitud saksa keelest, kuid tõlkija oli kindlasti teadlik vene hääldusest (vrd *Kallitsin*).

1824. a kalender annab esimese põhjalikuma Vene kubermangude loetelu. Sellest nähtub, et vene ж-d märgiti *sch*-ga (*Nischni Nowogrod, Woronesch*), з-d *s*-iga (*Grusinsk, Pensa*), ф-i *hw*, ent ka *f*-iga (*Tihwlis, Uffa*), х-d *ch*-ga (*Archangel, Astrachan, Charkow*), ч-d *tsch* või *ts*-iga (*Tschernigow, Kamtsatka*), ш-d *sch*-ga (*Wischniwolotschoki*), ы-d *i*-ga (*Wischni-, Kamischenski*), я-d *ja* või *ä*-ga (*Jaroslaw, Räsan, Wiätka*).

1849. a Gildenmanni geograafiaõpikus oli juba ж ja ш lihtsustunud *s*-iks (*Nisnei-Nowgorodi, Worones, Sitomir 'Žitomör', Irtisi jõe äres*), ч *ts*-iks (*Tsernigow*), x esines nime algul *k*-na (*Karkow, Kerson*), ы paiguti *ü*-na (*Kolüma* lk 95, ent *Kolima* lk 79). 1854. a geograafiaõpikus (Kauzmann ja Schultz) olulisi muutusi ei olnud, vaid x oli nime algul kohati jälle *h* (*Harkow*, ent siiski *Kerson*).

Jakobson (1868) võttis ж ja ш tähistamiseks kasutusele *sh* (*Shitomiir, Kishinef*) ja ц tähistamiseks *z* (*Zarskoje-Seloo*) ning algatas hiljem palju peamurdmist valmistanud põhimõtte märkida pearõhulisi vene vokaale kahekordselt (*Weliiki-Nowgorod, Samaara, Saraatow, Aastrahan, Stawroopoli, Poltaawa*). Vokaali ы märkis ta *ü*-ga (*Irtüş 'Irtöš', Sürri jõgi 'Sördarja', Wüütshegda 'Vötšegda'*).

XX sajandi algul kinnistus vene ш vasteks *sch*, ж vasteks *sh* (vt ka p 3), kuid kasutus oli kõikuv. Vene ы asemel kirjutati kas *y* või *ö* (*Grosny, Sväty, Zarizyn*), 1890. a oli soovitatud *y*-i (Ahven 1958: 17–18).

Otseseid juhiseid vene nimede kirjutamise kohta anti 1911. a keelekonverentsi otsustes (Veski 1912: 12: jätkata ж ja ш vahetegemist *sh* ja *sch* abil) ning 1918. a õigekirjutussõnaraamatus: „Venekeelseid ja Vene keele kaudu saadud nimesid transkribeeritakse aga nõnda, kuidas neid Vene keeles välja räägitakse: Kiiev, Jekaterinoslav, Muravjov“ (EKÕS 1918: XII). Kui senises gooti kirjas oli transkribeeritud з → *s*, ж → *zh*, ш → *sh*, siis uues antiikva kirjas soovitati з → *z*, ж → *ž*, ш → *š*, samuti х → *h* (*ibid.*).

20. detsembril 1926 kinnitas Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond juba varem Akadeemilise Emakeele Seltsi juhatase ja „Õigekeelsuse-sõnaraamatu“ redaktsiooni väljatöötatud vene nimede transkribeerimise juhised (Vene sugunimede ... 1926, vt tabel 5 allpool). Juhised, mis käisid esialgu ainult isikunimede kohta, avaldati vormiliselt kohendatud kujul VÕS 1933-s ja selle hilisemates trükkides kuni 1940. aastani. Johannes Aavik (1936: 364–365) esitas natuke täpsemaid reegleid ja oli mõnes asjas eriarvamusel: e transkriptsiooniks soovitas ta ka *jo*, kui nime nii hääldatakse (täht *ë* ametlikus tabelis puudus), з-d pani ette transkribeerida *s*-iga ja ы-d *y*-iga.

Reegleid asuti uuendama 1941. a Riikliku Kirjastuskeskuse eesti keele toimkonnas, kes 4. juunil võttis Elmar Muugi esildise alusel pärast pikka arutelu vastu uued juhised, seekord nii isiku- kui ka kohanime kohta käivatena (üksikasjaliku ülevaate koos protokolliga esitab Roos 1970, vrd ka Elisto 1948: 33–48, lühiteade ilmus Sirbis ja Vasaras 7. juunil 1941). Juurde tuli vene e ja *ë* erinev transkribeerimine, täpsustati и ja *й* transkribeerimist (vokaali ees *j*-iga), ий

kohta käivat reeglit ning я nähti ette isiku- ja kohanimedel lõpul и järel kirjutada *a*-ga. Uued juhised ilmusid sõjajärgsetes VÕSides (VÕS 1946: 18–19).

1953. a VÕS (lk 348–349) täpsustas vene *c*-i ja *x* transkribeerimise reeglit: need tuli kirjutada *ss*-i ja *hh*-ga ka rõhulise silbi vokaali järel sõna lõpul (ettepanek oli olnud arutusel juba 1941. a). 1960. a ÕS (lk 854–855) esitas 1953. a juhised muudatusteta, lisades vaid märkuse, et liitsõna algul kirjutatakse *c* ja *x* ühekordselt (probleemile oli tähelepanu juhtinud Elisto 1948: 37).

Kui areng 1926. a-st 1960. a-ni oli toimunud reeglite üha täpsemaks (ja keerukamaks) muutmise teel, siis järgnevalt hakati uuesti tagasi liikuma lihtsama ja tähttäheleisema reeglistuse poole. Ennekõike valmistas raskusi *c*-i ja *x* transkribeerimise keerukus, sh vajadus teada nimedes rõhku. 1976. a ÕS loobus *x* puhul rõhu nõudmisest ning soovitas kõikjal sõna lõpul vokaali järel *x* kirjutada ümber *hh*-ga (otsuse tegi VÕK 1975. a, vt Erelt 1976; ettepaneku tegi Nurm 1965: 165). 1995. a otsustas Emakeele Seltsi keeleteimkond sedasama lihtsustust õigeks pidada ka vene *c*-i puhul (Kirjakeele teataja II: 108). Ka märkust liitsõnalise nime järelkomponendi algul oleva *c*-i ja *x* transkribeerimise kohta leevendati.

Vene я transkribeerimine isiku- ja kohanimedel lõpul и järel *a*-ga tekitas samuti jätkuvalt küsimusi. Liikudes uuesti reeglipärasema nimetarvituse poole, jäeti 1976. a ÕSist Henn Saari ettepanekul selle erandjuhtumi alt välja kohanimed (Erelt 1976), seega oli õige transkribeerida *Feodossija* ja *Jevpatorija*. 1995. a tühistati see erandreegel ka isikunimedel puhul, lubades selle järgimist siiski „väljaspool dokumente ja teatmeteoseid“.

Vene nimede latiniseerimisest annab ülevaate tabel 5³⁰, kus on kasutatud järgmisi tähistusi:

( ) – sulgudesse on pandud faktilised vasted, mida tabelid ei sisalda;

○ – tähte ei latiniseerita (st jääb märkimata);

– – tähe vaste on sama mis eelmises tulbas;

lünk näitab, et vastav täht tabelis puudub või andmed puuduvad.

Tabel 5. Vene nimede latinisatsiooni koondtabel.

Vene	Eesti transkriptsioon							Transliterats.	
	-1918	1918	1926	1946	1953	1976	1995	ÜRO	ISO
а	(a)	=	a	=	=	=	=	=	=
б	(b)	=	b	=	=	=	=	=	=
в	(w)	=	v	=	=	=	=	=	=

³⁰ Latiniseerimissüsteemide allikad: 1918 – EKÕS, 1926 – Vene sugunimedel ... (sama: VÕS 1933), 1946 – VÕS (1941. a reeglid), 1953 – VÕS, 1976 – ÕS, 1995 – Kirjakeele teataja II (2000), ÜRO – WGRS 2003, ISO 9:1995. 1926. a tabelis sisalduvad ka vene vana kirjaväsi tähed, mis transkribeeritakse nii: ѣ – nagu e, и – nagu n, ъ – nagu f.

Ve- ne	Eesti transkriptsioon							Transliterats.	
	-1918	1918	1926	1946	1953	1976	1995	ÜRO	ISO
Г	(g)	=	g	=	=	=	=	=	=
Д	(d)	=	d	=	=	=	=	=	=
е	(e,je)	=	e,je ^{1a}	e,je ^{1b}	e,je ^{1c}	e,je ^{1d}	=	e	=
ё	(e,je)	(e,je,jo)		jo,o ²	=	=	=	ё	=
Ж	(sh)	ž	=	=	=	=	=	=	=
З	(s)	z	=	=	=	=	=	=	=
И	(i)	=	i	i,j ^{3a}	i,j ^{2b}	=	=	i	=
ИЙ	(ii,i)	=	ii,i ^{4a}	ii,i ^{4b}	ii,i ^{4c}	=	=	(ij)	=
Й	(i)	=	i	i,j ^{3a}	i,j ^{3b}	=	=	j	=
К	(k)	=	k	=	=	=	=	=	=
Л	(l)	=	l	=	=	=	=	=	=
М	(m)	=	m	=	=	=	=	=	=
Н	(n)	=	n	=	=	=	=	=	=
О	(o)	=	o	=	=	=	=	=	=
П	(p)	=	p	=	=	=	=	=	=
Р	(r)	=	r	=	=	=	=	=	=
С	(s,ss)	=	s,ss ^{5a}	=	s,ss ^{5b}	=	s,ss ^{5c}	s	=
Т	(t)	=	t	=	=	=	=	=	=
У	(u)	=	u	=	=	=	=	=	=
Ф	(f)	=	f	=	=	=	=	=	=
Х	(kh,h)	h	h,hh ^{6a}	=	h,hh ^{6b}	h,hh ^{6c}	h,hh ^{6d}	h	=
Ц	(ts)	=	ts	=	=	=	=	c	=
Ч	(tsh)	(tš)	tš	=	=	=	=	č	=
Ш	(sch)	š	=	=	=	=	=	=	=
Щ	(shtsh)	(štš)	štš	=	=	=	=	šč	ŝ
Ъ	(ø)	=	ø	=	=	=	=	”	=
Ы	(õ,y)	(õ)	õ	=	=	=	=	y	=
Ь	(ø)	=	j,ø ^{7a}	j,ø ^{7b}	j,ø ^{7c}	j,ø ^{7d}	=	,	=

Ve- ne	Eesti transkriptsioon							Transliterats.	
	-1918	1918	1926	1946	1953	1976	1995	ÜRO	ISO
э	(e)	=	e	=	=	=	=	è	=
ю	(ju,ü)	=	ju	=	=	=	=	=	û
я	(ja,ä)	=	ja	ja,a ^{8a}	=	ja,a ^{8b}	ja ^{8c}	ja	â

Märkused.

^{1a} sõna algul ja vokaali järel *je*, mujal *e* (1926/1933).

^{1b} sõna algul ja vokaali ning ь ['] järel *je*, mujal *e* (1946).

^{1c} *e*, aga sõna algul ja vokaali ning ь järel *je* (1953).

^{1d} *e*, aga sõna algul ja vokaali, ь- ning ь-märgi järel *je* (1976).

² *jo*, aga ж, ч, ш, щ järel *o* (1946). 1976 lisatud märkus: Täht *e*-ga märgitud *ë* transkribeeritakse nagu *ë*.

^{3a} *i*, täishääliku ees *j* (1946).

^{3b} *i*, aga sõna algul vokaali ees *j* (1953).

^{4a} sõna sees *ii*, sõna lõpul *i* (1926); *ii*, sõna lõpul *i* (1933).

^{4b} *ii*, mitmesilbilise sõna lõpul *i* (1946).

^{4c} *ii*, aga kahe- ja enamasilbilise sõna lõpul *i* (1953).

^{5a} *s*, täishäälikute vahel *ss* (1926).

^{5b} *s*, aga vokaalide vahel ja rõhulise silbi vokaali järel sõna lõpul *ss* (1953). 1960 lisatud märkus: Kui pärisnimi on liitsõnaline, translitereeritakse liitsõna algul olev *c* või *x* eesti keelde ühekordse tähega: Новосибирск = *Novosibirsk*, Новохопёрск = *Novohopjorsk*. 1976: Kui nimi on liitsõnaline, asendatakse liitsõna järelkomponendi algul olev *c* või *x* ühekordse ladina tähega (näited samad).

^{5c} *s*, aga vokaalide vahel ja sõna lõpul vokaali järel *ss* (1995). Märkus: Liitsõnalise nime järelkomponendi algul oleva *c*-i võib asendada ühekordse *s*-iga (Новосибирск = *Novosibirsk*).

^{6a} *h*, täishäälikute vahel *hh* (1926).

^{6b} *h*, aga vokaalide vahel ja rõhulise silbi vokaali järel sõna lõpul *hh* (1953). 1960 ja 1976 lisatud märkus: vt 5b.

^{6c} *h*, aga vokaalide vahel ja vokaali järel sõna lõpul *hh* (1976).

^{6d} *h*, vokaalide vahel ja sõna lõpul vokaali järel *hh* (1995). Märkus: Liitsõnalise nime järelkomponendi algul oleva *x* võib asendada ühekordse *h*-ga (Самоходов = *Samohodov*).

^{7a} täishääliku ees *j*, mujal jääb märkimata (1926).

^{7b} täishääliku ees ja tõsise tarbe korral, esijoonel *t* järel sõna lõpul *j*, mujal jääb märkimata (1946).

^{7c} vokaali (välja arvatud *ë*, *я*, *ю*) ees *j*, mujal jäetakse märkimata (1953).

^{7d} *i* ees *j*, mujal jääb märkimata (1976).

^{8a} *ja*, isiku- ja kohanime lõpul *i* [i] järel *a* (1946).

^{8b} *ja*, aga eesnimede lõpul *i* järel *a* (1976).

^{8c} *ja* (1995). Märkus: Väljaspool dokumente ja teatmeteoseid võib eesnimede lõpul *i* järel *я* asendada *a*-ga (Евгения = *Jevgenia*, Лидия = *Lidia*).

Vaadates tagasi vene nimede eesti transkriptsiooni arengule, tõdeb Henn Saari (1993b: 38–41), et tegu on häälduspärase ja transliteratiivse transkriptsiooni vahepeale jääva ümberkirjutusviisiga. Süsteem on kohati asjatult keeruline (и ja ѣ ühtmoodi kirjutamine kord *i*, kord *j*-iga; *c*-i ja *x* reeglid; *я* erandlik transkriptsioon), kuid sellest hoolimata ei ole muutmine vajalik ning tabelist tuleb järjekindlalt kinni pidada.

Tabelikohaseid nimekujusid ja märkustes esitatud erandeid vaadeldes jõuab ta järeldusele, justkui oleks viimase näol tegu separaatkirjutusviisiga, millele on omane märkida pearõhulist vokaali kahekordse tähega (*Tamaara Popoova*, „*Kiitrov*“, *Saraatov*) ning anda *з*-d edasi *s*-iga (*Pensa*, *Laasarev*) ja *х*-d latini *h*-ga (*Astrahan*). Kuid see teine kirjutusviis on stiihiline ja selle alusel ühtlustamine ei tule tõsiselt kõnesse.

Praegu kehtiva tabeli lähemal analüüsil selgub siiski üks täpsustust nõudev reegel. Vene *ь* tuleb 1976. a ÕSist alates transkribeerida и ees *j*-iga (*Iljitš*), mujal jätta märkimata. 1953. a oli veel reegel selline, et *j*-iga tuli see täht transkribeerida vokaali ees, v.a joteeritud *ѣ*, *я*, *ю*. Kõige tüüpilisem vokaalitäh, mille ees *ь* vene nimedes esineb, on и. Kui 1953. a reeglist võis aru saada nii, et *ь* transkribeeriti *j*-iga ka *е* ees (*Васильев* → *Vassiljev*), siis 1976. a viidi see juhtum vene *е* transkribeerimise reegli alla ning piirduiti *ь* all vaid и mainimisega. Vene võõrsõnades esineb aga *ь* üsna reeglipäraselt ka näiteks *о* ees (*почтальон*, *бульон*). Kui ka eeldada, et niisuguseid ühendeid ei ole vene isiku- ega kohanimeses (isikunimede puhul pole see sugugi kindel), siis võib näiteks perioodilise väljaande nimetuseks üsna tõenäoliselt olla nt „Московский почтальон“. Transkribeerings *Moskovski Potštalon* oleks moonutav, seepärast tuleks *ь* reeglit täiendada nii, et vokaali (välja arvatud *е*, *ѣ*, *ю*, *я*) ees transkribeeritakse ta *j*-iga, mujal jäetakse märkimata. (Seega jõutaks sisuliselt tagasi 1953. a reegli juurde.)

Vene latinisatsioonide areng mujal maades ja rahvusvahelisel tasandil on liiga lai teema, et seda jõuaks siin pikemalt käsitleda. Üksikasjaliku ülevaate rahvusvahelistest latinisatsioonidest ja ingliskeelsetes maades käibivatest süsteemidest on andnud Wellisch (1978: 256–264), peamiselt Venemaal ja endises NSV Liidus väljatöötatud latinisatsioone analüüsib Superanskaja (1978, sh süsteemide koondtabel A. Reformatski järgi lk 22–23).

Vene nimede latinisatsioonid võib üldiselt jagada kahte suurde rühma: ühed, mis rajanevad slaavi ladinatähelisel kirjaviisil (Wellisch nimetab neid horvaadi-põhjalisteks), ja teised, mis rajanevad konkreetsetel keeletähestikel ja nende keelte kirjaviisidel. Inglise kirjaviisil põhinevad latinisatsioonid tekkisid kõige varem Ameerika Raamatukogude Assotsiatsiooni kavandina 1885. a (selles olid mh järgmised vasted: *ж* → *zh*, *х* → *kh*, *ч* → *tch*, *ш* → *sh*, *щ* → *shtch*, *ѣ* → *ye*, *ю* → *yu*, *я* → *ya*); pärast 1890. a muudatusi (*ч* → *ch*, *щ* → *shch*) jõuti süsteemini, mis põhijoontes kehtib ka tänapäeval ingliskeelses maailmaosas. Üksikasjades on siiski suuri erinevusi ja seetõttu võib eri inglispõhjalisi süsteeme kokku lugeda kümneid kui mitte sadu. Kohanimede kirjutamisel on levinuim USA kohanimenõukogu ja

Briti kohanimekomitee 1947. a süsteem, mis põhineb kummagi organi varasematel süsteemidel 1920. aastatest (BGN 1994, WGRS 2003).

Slaavipõhjalise latinisatsiooni esitasid kõigepealt Preisi juhised 1897. a (vt p 2.2), samuti Vene Teaduste Akadeemia 1901. a (nii Wellischil, Superanskaja väitel 1906. a). Sellele süsteemile olid omased järgmised vasted: ж → ž, й → j, х → ch, ц → c, ч → č, ш → š, щ → šč, ю → ju, я → ja. Vene, hiljem NSVL Teaduste Akadeemia parandas seda süsteemi veel 1926. ja 1951. a, muutes peamiselt palataliseeritud konsonantide latinisatsiooni reegleid.

Kui rahvusvahelise segaduse vähendamiseks hakkas ISO välja töötama kirillitsa transliteratsiooni, siis võeti aluseks esmalt slaavi kirjaviis. 1954. a ISO tabel sisaldas vene kriitiliste tähtede osas järgmisi vasteid: e → e, ё → ě, ж → ž, й → j, х → h (variantidena lubati ka *ch* või *kh*), ц → c, ч → č, ш → š, щ → šč, ь → ’, ы → y, ъ → ’, э → è, ю → ju, я → ja. Et ingliskeelsed maad seda ei soovinud tunnustada, siis lubas ISO 1968. a väljaanne alternatiivina inglispõhjalist transliteratsiooni. See tekitas kasutajates aga veelgi rohkem segadust. 1986. a väljaandes seetõttu alternatiividest loobuti, lisaks mindi kõigi tähtede puhul üle ühetäheleste vastetele, tagamaks ranget pööratavust. Võrreldes 1954. a-ga olid muutunud järgmised vasted: х → h (üksnes), щ → š, э → è, ю → ú, я → â. 1995. a väljaanne uusi muutusi kaasa ei toonud.

Teaduste Akadeemia süsteem sai aluseks NSV Liidu kartograafias kasutatavale latinisatsioonile, mis kinnitati riikliku standardina 1983. a (GOST 16786-71). NSV Liidu ettepanekul kiideti see 1987. a ÜRO viiendal kohanimekorralduskonverentsil Montréalis heaks vene nimede rahvusvahelise latinisatsioonina, hoolimata USA ja Suurbritannia ägedast vastuseisust.³¹

Praegusel Venemaal kehtib nimetatud latinisatsioon endiselt edasi, kuid seda rakendatakse üksnes kartograafias. Ärielus, avalikus informatsioonis, sh teeviitadel on tavapärasem näha mingit inglispõhjalist latinisatsiooni. Pikka aega kehtisid NSV Liidus ja Venemaal ka erilised passieeskirjad nimede kirjutamiseks ladina tähtedega. Need olid prantsuspõhjalised juhised, mida rakendati valikuta kõigi NSV Liidu kodanike nimede kirjutamisel (sellest ka eestlaste nimede moonutused, nagu *Iyeiaer* 'Jõeäär', *Ououstalou* 'Uustalu', *Lybou* 'Lõbu'). 1990. aastate keskpaigast on need eeskirjad muudetud, praegu kasutatakse Vene välispassides inglispõhjalist transkriptsiooni, ent nii nagu varem, pole tegu avaliku süsteemiga, vaid ametkondliku (st salajase) instruksiooniga. Võrdlevalt eri süsteemide kohta vt Päll 1999c, samuti tabel Internetis (http://www.eki.ee/knab/tab_rula.htm), vene isikunimede kirjutamisest Eesti dokumentides vt Kerge 1997.

---

³¹ Haruldase erandina oldi sunnitud vastavat resolutsiooni hääletusele panema, samas kui tavaliselt võetakse need vastu konsensusega.

3.2. Kreeka nimed

Kreeka nimede ümberkirjutusviisidest rääkides tuleb eristada kolme rühma: 1) piiblinimed (s.o Uue Testamendi isiku- ja kohanimed), 2) vanakreeka (klassikalise ajastu) nimed ja 3) uskreeka nimed. Kõigi nende viiside ühiseks põhjaks on I sajandil eKr kujunenud ning 1516. a Erasmuse poolt kreeka keelest ladina keelde tõlgitud Uue Testamendi tõlkega kanoniseeritud ladina transkriptsioon. Kuivõrd roomlaste tähestik tekkis kreeka alusel, siis ei olnud raske luua süsteemi kreeka nimede edasiandmiseks. *Y* ja *Z* toodi käibe I sajandil eKr kreeka tähtede *Υ* ja *Ζ* vastetena, kreeka *X* laenati ladina tähestikku läänekreeka häälduskujul [ks] (mitte idakreeka [k^h]), seega muutus ta kreeka *Ξ* vasteks. Puuduvate hõngushäälikute vastetena hakati kasutama täheühendeid *h*-ga, seega *θ* → *th*, *φ* → *ph*, *χ* → *ch*. Vaid kreeka *ε* ja *η*, o ja *ω* jäid ladina transkriptsioonis eristusega (vastavalt *e* ja *o*). (Daniels & Bright 1996: 301–302, Wellisch 1978: 292, 353.)

Tõsi, ladina transkriptsioonis nimedele rakendati ka ladinapäraseid lõppe: -ος → -us, -ον → -um jne. Kuid need vastavused olid sedavõrd reeglipärasead, et Euroopa raamatukogudes, teaduskirjanduses ega mujal ei tundud pikka aega mingit vajadust eriliste transkriptsioonijuhiste järele, sest senine tava oli piisavalt ühemõttelisena olnud kasutusel üle tuhande aasta. Alles uskreeka erinev hääldus sundis kreeka nimede latinisatsiooni uuesti üle vaatama.

Eesti tekstis on vanimad kreeka nimede ümberkirjutused Uue Testamendi isiku- ja kohanimed piiblitõlkes. 1739. a piibel kehtestas võõrnimede kirjutusviisi, milles vältiti võõrtähti ja nime alguses *g*, *b*, *d*-d (lähemalt vt p 7.2). Seepärast oli nende tähtedega algavate kreeka nimede transkriptsioonis järjekindlalt *k*, *p*, *t*: *Partolomeus* (Mt 10:3, kr Βαρθολομαῖος³²), *Temetrius* (Ap 19:24, Δημήτριος), *Kalatia* (Ap 16:6 jm, Γαλατία). Kreeka *ζ* vasteks oli *s*, nt *Sakarias* (Lk 1:5 jm, Ζαχαρίας), *Senast* (partitiiv, Tt 3:13, Ζηνάς), *φ* transkribeeriti *w*-ga, nt *Wilippi* (Ap 16:12 jm, Φίλιπποι), *Teowilus* (Lk 1:3, Θεόφιλος), *Tiotrewes* (3Jh 9, Διότρεφης), harva *hw*-ga, nt *Ruhwi* (gen, Mk 15:21, Ρούφος). Täht *χ* asendati enamasti *k*-ga, nt *Kioni* (gen, Ap 20:15, Χίος), *Prokorust* (partitiiv, Ap 6:5, Πρόχορος), *Takini* (partitiiv, Rm 16:9, Στάχυς), vahel harva mõne muu juhusliku vastega, nt *Tigikus* (Ap 20:4 jm, Τύχικος), *Ahkaiusse* (gen, 1Kr 16:17, Ἀχαϊκός). Kreeka *υ* asendati järjekindlalt *i*-ga, nt *Wigellus* (2Tm 1:15, Φύγελος), *Wrigia* 'Früügia' (Ap 2:10 jm, Φρυγία), *Triwona* (Rm 16:12, Τρύφαινα), diftongi järeloisena esines ta vaid mõnes nimes, nt *Ewodiat* (partitiiv, Fl 4:2, Εὐοδία), *Seleikia* (Ap 13:4, Σελεύκεια). Tähed *θ* ja *ξ* lihtsustati vastavalt *t*-ks ja *ks*-iks, nt *Tiatira* (Ap 16:14

---

³² Kreeka ja järgmises alajaotuses käsitletud heebrea algkujude, samuti nende piiblikohtade kindlakstegemisel on kasutatud mh „Piibli nimede leksikoni“ (Lilleväli 2000) ja veebisaiti *The Unbound Bible* (<http://www.unboundbible.org>). Piibli raamatute lühendid on traditsioonilised. Näidete hulgas esineb ka roomlaste kreekapärastatud nimesid.

jm, Θυάτ(ε)ιρα), *Timoteus* (Ap 16:1 jm, Τιμόθεος), *Aleksandrus* (1Tm 1:20 jm, Ἀλέξανδρος).

XX sajandil hakati piiblitõlget uuendama, sh taheti revideerida nimede kirjutusviisi, mida oli seni vaid hädapäraselt uue kirjaviisi jaoks kohandatud. Harald Põld (1935) esitas põhjaliku ülevaate kavandatavatest muudatustest. Ta soovis senisest enam järgida kreeka nimede jaoks üldiselt kehtivaid juhiseid, nimelt võtta nimede algul tarvitusele *g*, *b*, *d*, taastada *f* ning transkribeerida *u* *ü*-ga ja vokaalide vahel *χ* *hh*-ga. Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi nimel kõnelnud Siegfried Aaslava (1935a) vaidles mõnele ettepanekule vastu, peamiselt aga heitis ette järjekindlusetust, sest mitme nime osas ei järginud need Põllu enda kavandatud juhiseid. Hugo (Uku) Masing (1935) oli vastu *g*, *b*, *d* märkimisele nimede alguses ja *f*-i sissetoomisele, kuid kiriklik piiblitoimikond pidas seda vastuvõetavaks (Aaslava 1935b: 67). 1935.–1937. a peetud aruteludel leidsid mitmed keeleteadlased (E. Elisto, J. V. Veski), et piiblinimede kirjaviisi ei tohiks radikaalselt muuta (Elisto 1937). Üsna palju kõikuvust oli selles, kas kasutada kreeka- või ladinapäraseid lõppe; H. Põld eelistas isikunimedes ladinapäraseid, kohanimesedes kreekapäraseid, S. Aaslava soovitas rohkem kreekapäraseid lõppe. Lõplik eelistus jäi kreeka lõppude säilitamisele, v.a paljud traditsiooniliseks kujunenud nimed (Aaslava 1935b: 70).

Piibli ilmumise 200. aastapäevaks H. Põllu käsikirja põhjal uut terviktrükki mitmel põhjusel ette valmistada ei jõutud, seevastu tegid U. Masing ja J. V. Veski kohenduse 1914. a ilmunud 15. trüki alusel. 1938.–1940. a ilmunud „Suures Piiblis“ oli säilitatud piiblinimede harjumuspärane kirjutusviis. Suurem muudatus oli *u* transkribeerimine *ü*-ga (*Tüatira*, *Wügelos*, *Wrügia* 'Früugia', *Taküs* 'Stachys') ning vokaalipikkuse märkimine esimeses silbis. Viimase põhimõtteid jäid mõneti segaseks, vrd *Teemetrios*, *Küürenios* (Lk 2:2, Κυρηνιος), *Ruuhwuse* (gen), *Tiimoteos*, *Silwaanuse* (gen, 2Kr 1:19 jm, Σιλουανός). Varasemad transkriptsioonivasted $\phi \rightarrow w$, $\chi \rightarrow k$ jäid muutmata (*Tiotrewes*, *Tükikos* 'Tychikos').

Kuigi veel 1987. a soovitas õigekeelsuskomisjon järgida 1938.–1940. a „Suure Piibli“ nimekirjutuspõhimõtteid (Päll 1987a), osutus lõppkokkuvõttes siiski elujõulisemaks Harald Põllu 1935. a arusaam piiblinimede kirjapruugist. Johannes Aaviku kaasabil toimetatud Endel Kõpu tõlke alusel anti 1968. a välismaal välja uus piibli trükk, mis järgnevalt võeti mõneti kohendatult üle Eesti Piibliseltsi 1997. a väljaandesse. Lisaks juba mainitud *g*, *b*, *d*-le nimede alguses (*Bartolomeus*, *Demeetrios*, *Galaatia*) esinevad praeguses piiblinimistus ka *f* ja *z* (*Filippi*, *Diotrefes*, *Zeenas*, *Zeus*, *Gaza*), kreeka *u* vasteks on *ü* (*Tüatiira*, *Fügelos*, *Hümenaios*) ja *χ* vasteks on *h*, vokaalide vahel *hh* (*Arhelaos*, *Tühhikos*, erandlikult siiski *Sakarias*, *Prokoros*). On huvitav tõdeda, et ümberkirjutusviis langeb peaaegu täielikult kokku 1960. a ÕSis esitatud eestipärase transkriptsiooniga.

Vana-Kreeka nimede kirjutamise kohta anti lähemaid juhiseid 1918. a. Soovitati kinni pidada ladinapärasest kirjutusviisist, kui see kreeka sõnakuju liiga ei muuda, säilitada kreeka *os*-lõpp (*Kentauros*, *Homeros*) ning *ai*- ja *oi*-diftong (*Aischylos*,

Euboia). Sõnalõpuline *ai* ja *oi* võis jääda erandlikult teisele kujule, kui selline oli juurdunud: *Ateena*, *Delfi*, *Mükeena* (mitte *Ateenai*, *Delfoi*, *Mükeenai*). Täiesti tuli välja heita eesti tähestikust *ph* (kreeka ϕ) ning tema asemel *f* kirjutada, nt *filosoof*. Ei ole selge, kas mõeldi selle reegli all ka nimesid. (EKÕS 1918: XIII.)

Kindlamad reeglid andis Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond 20. detsembril 1926 (Muuk 1926a, vt tabel 6 allpool). Need käisid üksnes isikunimede kohta, kohanimede osas kalduti neist vahel kõrvale (*y* asemel *ü*, *x*-i asemel *ks*, *ph* asemel *f*, vt Nurm 1958: 43–44). Reeglid avaldati VÕS 1933-s ja selle hilisemates trükkides. Nagu vene nimedegi puhul, esitas Aavik (1936: 365–366) natuke täpsemaid reegleid, lisades erandlike vastetena näiteks $\gamma\kappa \rightarrow nk$, $\gamma\chi \rightarrow nch$.

Lähtudes põhimõttest, et transkriptsioonis tohib tarvitada ainult eesti tähestiku tähti, asendati 1953. a VÕSis mõned ladina vasted: *ch* *h* ja *hh*-ga (vokaalide vahel), *x* *ks*-iga ning *y* *ü*-ga. Ühtlasi laiendati need juhised kohanimede, lisades märkuse kreeka mitmuslike (*ai*- ja *oi*-lõpuliste) kohanimede transkribeerimise kohta. 1960. a ÕSis eestipärastati kreeka nimede transkriptsiooni veelgi, asendades *rh* *r*-iga ja *th* *t*-ga. Kõiki neid muudatusi põhjendas Ernst Nurm (1958) oma kreeka nimesid käsitlevas artiklis. Muuhulgas pidas ta vajalikuks kreekapäraste lõppude (*-os*, *-on*) ja kreekapärase rõhu järjekindlamat kasutamist.

Nurmele vaidles vastu Aleksander Vaga (1957), kes soovis *y*-i säilitamist kreeka nimedes, ja J. V. Veski (1961), kes toonitas kreeka ja ladina keele tihedat ajaloolist seotust ning pooldas seetõttu varasemat ladinapärast transkriptsiooni. Näidetest ilmnes, et ta soovis kreeka nimedes näha ka ladina lõppe ja rõhke (*Polyphémus*, *Dionýsus*, *Théseus*). Traditsioonilist transkriptsiooni soovis tagasi samuti Ain Kaalep (1961: 110–111), kes siiski eelistas kreekapäraseid nimekujusid (*Aischylos*, mitte *Aeschylus*, *Philokomasion*, mitte *Philocomasium*). Kreeka nimede kuju arutati pakilise küsimusena Emakeele Seltsi koosolekul 26. aprillil 1959 (Päevakorral ... 1959) ning mitut puhku vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis, kuid ühisele seisukohale ei suudetud jõuda. Ettepanek kirjutada kreeka nimesid põhiliselt E. Muugi 1933. a VÕSist tuntud reeglite kohaselt lükati tagasi, ent ka 1960. a ÕSi reeglite üldkohustuslikuks kehtestamise ettepanek ei saanud tarvilikku hääletenamust (Raiet 1966a, vt ka Erelt 2002: 226).

Tegelikus kasutuses (tõlgetes, klassikalise filoloogia töödes, entsüklopeedias) jätkati siiski kreeka nimede ladinapõhjalist transkribeerimist. 1976. a ÕS lubas seetõttu alternatiivina mõlemaid: nii eesti kirjaviisile kohandatut kui ka ladinapärast. 1995. a pidas Emakeele Seltsi keeleteoimkond võimalikuks loobuda eestipärasest transkriptsioonist hoopiski (Päll 1998: 413), kuid nagu nähtub eelnevast analüüsist, on see siiski kasutusel praeguses piiblitõlkes.

Kreeka nimede latinisatsioonist annab ülevaate tabel 6³³, kus on kasutatud samu tähistusi nagu vene tabelis (p 3.1).

Tabel 6. Kreeka nimede latinisatsiooni koondtabel.

<i>Kr</i>	<i>Piiblis</i>		<i>Transkriptsioon</i>						<i>ELOT</i>
	1739	1997	1918	1926	1953	1960	1976	1995	
α	(a)	=	(a)	a	=	=	=	=	=
αι	(ai,a)	=	ai,a	(ai)	ai,a ¹	=	=	=	(ai)
αυ			(au)	=	au	=	=	=	av,af ²
β	(b,p) ³	(b)	(b)	b	=	=	=	=	v
γ	(g,k) ³	(g)	(g)	g	=	=	=	=	=
γγ				ng	=	=	=	=	=
γκ					nk	=	=	=	(gk)
γξ					nks	=	nks/nx	nx	=
γχ					nh	=	nh/nch	nch	=
δ	(d,t) ³	=	(d)	d	=	=	=	=	=
ε	(e)	=	(e)	e	=	=	=	=	=
ευ	(ei)	(eu)	(eu)	=	eu	=	=	=	ev,ef ²
ζ	(s)	(z,s?)	(z)	z	=	=	=	=	=
η	(e)	=	(e)	e	=	=	=	=	i
ηυ									iv,if ²
θ	(t)	=	(th)	th	=	t	t/th	th	=
ι	(i)	=	(i)	i	=	=	=	=	=
κ	(k)	=	(k)	k	=	=	=	=	=
λ	(l)	=	(l)	l	=	=	=	=	=
μ	(m)	=	(m)	m	=	=	=	=	=
μπ									b,mp ⁴
ν	(n)	=	(n)	n	=	=	=	=	=

³³ Latinisatsioonisüsteemide allikad: 1918 – EKÕS, 1926 – Muuk (= VÕS 1933), 1953 – VÕS, 1960 – ÕS, 1976 – ÕS, 1995 – Päll 1998 (= ÕS 1999). ELOT märgib kreeklaste omaladina standardit ELOT 743.

<i>Kr</i>	<i>Püüblis</i>		<i>Transkriptsioon</i>						<i>ELOT</i>
	1739	1997	1918	1926	1953	1960	1976	1995	
ξ	(ks)	=	(x)	x	ks	=	ks/x	x	=
ο	(o)	=	(o)	o	=	=	=	=	=
οι			(oi,ō)	(oi)	oi,i ⁵	=	=	=	(oi)
ου	(u)	=		u	=	=	=	=	(ou)
π	(p)	=	(p)	p	=	=	=	=	=
ρ	(r)	=	(r)	r	=	=	=	=	=
ῥ	(r)	=		(rh)	rh	r	r/rh	rh	
σ,ς	(s)	=	(s)	s	=	=	=	=	=
τ	(t)	=	(t)	t	=	=	=	=	=
υ	(i)	(ü)	(y,ü)	y	ü	=	ü/y	y	=
φ	(w,hw)	(f)	f	ph	f	=	f/ph	ph	f
χ	(k)	(k,hh)	(ch)	ch	h,hh ⁶	=	h,hh/ch	ch	=
ψ			(ps)	ps	=	=	=	=	=
ω	(o)	=	(o)	o	=	=	=	=	=
ϝ	(ø)	=	(ø)	ø	=	=	=	=	
Ϟ	(h)	=	(h)	h	=	=	=	=	
Ϡ	(ø)	=	(ø)	ø	=	=	=	=	

Märkused.

¹ kohanime lõppdiftongis *a*, mujal *ai* (1953).

² esimene variant konsonantide β, γ, δ, ζ, λ, μ, ν, ρ ja kõigi vokaalide ees; teine variant konsonantide θ, κ, ξ, π, σ, τ, φ, χ, ψ ees ja sõna lõpul (ELOT).

³ esimene variant üldjuhul, teine nime algul (1739).

⁴ sõna algul või lõpul *b*, sõna keskel *mp* (ELOT).

⁵ kohanime lõppdiftongis *i*, mujal *oi* (1953).

⁶ *h*, vokaalide vahel *hh* (1953).

Tänapäeva kreeka keeles on mõnede tähtede hääldus teistsugune kui vanakreeka keeles. Uuskreeka nimede edasiandmise raskustele juhtis meil esimest korda tähelepanu Aleksander Kurtina (1966) seoses D. Hadzisi (Χατζής) novellivalimiku tõlkega. Peamised erinevalt hääldatavad tähed ja täheühendid on β (*v*), η ja υ (*i*), αυ (*av*, *af*), ευ (*ev*, *ef*) ja ηυ (*iv*, *if*). Helilist *b*-d ja *d*-d on hakatud kreeka kirjaviisis

märkima $\mu\pi$ ja $\nu\tau$ -ga, nt transkribeeritakse *Baudelaire* kreeka teksti kujul Μπωντελαϊρ (Wellisch 1978: 292).

Uuskreeka nimede latinisatsiooni komplitseerivad 1) vanakreeka traditsioonide paljude nimede puhul, mis esinesid nii Vana-Kreekas kui on ka praeguses tarvituses, 2) kahe keelekuju (*dimotiki* ja *katharévousa*) pikaajaline võistlus, mis alles viimastel aastakümnetel on selgelt kaldunud esimese (*dimotiki*) kasuks, kuid sugugi mitte alati ametlikes nimekujudes. Kreeklaste omaladina (ELOT 743), mis 1987. a kiideti heaks ÜRO viiendal kohanimekorralduskonverentsil (WGRS 2003), võeti seetõttu vastu suurte kõhklustega. Omaladina rajaneb traditsioonilisel ladina transkriptsioonil (iseloosulikele on vasted $\theta \rightarrow th$, $\xi \rightarrow x$, $\upsilon \rightarrow y$, $\chi \rightarrow ch$), ent võtab arvesse ka nüüdisaäldust ($\eta \rightarrow i$, $\mu\pi \rightarrow b$ ja mp , millegipärast erinevalt klassikalisest transkriptsioonist $\phi \rightarrow f$).

Rahvusvaheliselt heakskiidetud latinisatsioon on vormistatud selliselt, et ei defineerita selle täpset rakendust. Resolutsioonile lisatud tabelist võib tuletada kolm erinevat täpsusastet: 1) pööratav transkriptsioon (selles kasutatakse allajoonimist, eristamaks mitmemõttelisi tähti, nt $o \rightarrow \underline{o}$, $\omega \rightarrow \underline{\omega}$; $\gamma\gamma \rightarrow \underline{ng}$, $\eta\upsilon \rightarrow \underline{iv}$ või $\underline{if}$); 2) täielik transkriptsioon (koos rõhumärkidega), 3) lihtsustatud transkriptsioon (ilma rõhumärkideta). Näiteks nime Ἅγιος Γεώργιος võib latiniseerida kas *Ágios Geórgios*, *Ágios Geórgios* või *Agios Georgios*. Emakeele Seltsi keeleteoimkond, kiites 1995. a heaks uuskreeka nimede jaoks kreeklaste omaladina, soovitas täielikku, st rõhumärkidega transkriptsiooni. Selle eelisena nähti täpsuse kõrval seda, et nii saab kergemini eristada uus- ja vanakreeka latinisatsioone, vrd Πελοπόννησος $\rightarrow$ *Peloponnesos* (traditsiooniline vanakreeka tabeli kohane kuju) ja Πελοπόννισος (uuskreeka kuju). Raskesti lahendatavaks probleemiks eriti kohanimedel puhul jääb aga see, millal kasutada uuskreeka tabelit, millal vanakreeka tabelit ja millal nimi mugandada. (Päll 1998: 413.)

Kreeka omaladina on heaks kiitnud ka Briti ja USA kohanimekorraldajad (nende varasemale süsteemile olid iseloosulikele nt $\gamma \rightarrow g$ ja y , $\delta \rightarrow dh$, $\upsilon \rightarrow i$, $\chi \rightarrow kh$), kuid selle tegeliku juurdumiseni mujal maailmas läheb ilmselt väga kaua aega. Kreekas ilmub senini kaarte, kus kasutatakse ametlikust hoopis teistsuguseid, enamasti ebatäpseid ümberkirjutusi.

Ebaloomulikele kreeklaste omaladinale on tähelepanu pööranud Kaarina Rein (2002), kellele ei ole mõistetav, miks osa kreeka tähti ja tähekombinatsioone transkribeeritakse selles häälduse, osa aga kirja pildi järgi. Ta esitab ettepaneku kehtestada lisaks häälduspärase transkriptsiooni, kuivõrd ka vene nimede jaoks on olemas kaks tabelit, üks traditsiooniline eesti süsteem, teine rahvusvaheline latinisatsioon. Reinu pakutav süsteem meenutab kõige rohkem 1953. a VÕSi oma, sest selles on küll $\chi \rightarrow h(h)$, ent siiski $\theta \rightarrow th$ (mitte t nagu ÕS 1960s), samas eesti transkriptsiooni põhimõtetele sobimatult $\xi \rightarrow x$ (vrd $\upsilon \rightarrow i$, mitte y). Slaavi ümberkirjutussüsteemidele omaselt on pakutud kreeka σ vokaalide vahel asendada *ss*-iga (Ὠνάσσης $\rightarrow$ *Onassis*). Tegelikud kreeka nimekujud eesti ajakirjanduses, ilukirjanduses, vahel ka teatmeteostes on tõesti segu kõikvõimalikest kirjutusviisidest, nagu Rein tabavalt täheldab; tabel on selle heaks illustratsiooniks.

3.3. Heebrea nimed

Heebrea nimedest rääkides tuleb samuti alustada nende edasiandmisest eesti piiblitõlkes, mistõttu käsitlus osaliselt kordab kreeka nimede all esitatut.

Nii nagu kreeka nimedes, asendati 1739. a piiblitõlkes sõnaalgulised *g*, *b*, *d* vastavalt *k*, *p*, *t*-ga, nt *Kilgali* (gen, 5Mo 11:30, גִּלְגַּל Gilgal³⁴), *Petpeori* (gen, 5Mo 3:29, בֵּית־פֶּעֹר Bet-Pe'or), *Timona* (Jos 15:22, דִּימוֹנָה Dimona). Heebrea tähte כ anti edasi alati *k*-ga (heebrea häälduses כ [k] ja כּ [x]): *Kisloni* (gen, 4Ms 34:21, כִּסְלוֹן Kislon), *Lakisi* (gen, Jos 10:3, לַכִּישׁ Lakhish), *Aksawi* (gen, Jos 11:1, אַכְשָׁף Akhshaf). Niisamuti ei tehtud vahet ב-tähe kahel eri hääldusel (ב [b] ja בּ [v]), nt *Petseri* (gen, sõnaalgusest tingitud *p*, 5Mo 4:43, בֶּצֶר Bezer), *Ebali* (gen, 5Mo 11:29, עֵיבָל 'Eval). פ-tähe vasteks oli *dagesh*'iga (פּ) *p*, muidu *w* (tegelik hääldus [f]), nt *Pikoli* (gen, 1Ms 21:22, פִּיכֹל Pikhol), *Piswi* (1Aj 7:38, פִּסְפָּה Pispā), *Jawo* (Jos 19:46, יָפוֹ Yafō), *Sawon* (Jos 13:27, זַפּוֹן Zafon). Tähte צ [ts] anti sõna algul edasi *s*-iga, mujal *ts*-iga, nt *Sedadi* (gen, 4Ms 34:8, צֶדָד Zedad), *Sorra* (Jos 15:33, צֹרְאָה Zor'a), *Atsori* (gen, Jos 11:1, חֲצֹר Hazor), *Mitspa* (Jos 11:3, מִצְפָּה Mizpa). ש [ʃ] ja ז [z] vasteks oli ühtviisi *s* ning ק-d [q] märgiti *k*-ga: *Kedesi* (gen, Jos 12:22, קֶדֶשׁ Qedesh), *Samgar* (Km 3:31, שָׁמְגָר Shamgar), *Asekast* (elatiiv, Jos 10:10, עֲזָקָה 'Azeqa), *Sakkuri* (gen, 4Ms 13:4, זַכּוּר Zakkur).

Transkriptsioon ei olnud väga järjekindel, eriti ה ja ח puhul, nime algul jäid nad enamasti märkimata (järgides ilmselt *Vulgata* traditsiooni), vrd *Hadorami* (gen, 1Ms 10:27, הָדוֹרָם Hadoram), *Arumi* (gen, 1Aj 4:8, הָרֹם Harum), *Eweri* (gen, Jos 12:17, חֶפֶר Hefer). Vokaalide vahel varieerus transkriptsioon samuti, vrd *Maalaleli* (gen, 1Ms 5:12, מַהֲלָלֵל Mahalalel), *Jukali* (gen, Jr 37:3, יְהוּכָל Yehukhal), *Saruen* (Jos 19:6, שָׁרוּחַן Sharuhēn), *Seretsahar* (Jos 13:19, צֶרֶת הַשָּׁחַר Zeret haShahar), *Ahheri* (gen, 1Aj 7:12, אֲחֵר Ahēr). Täht ע jäi üldiselt märkimata.

Piiblitõlkeid kogu maailmas mõjustas oluliselt ladinakeelse *Vulgata* traditsioon, kuni reformatsioonini lähtuti heebrea nimede edasiandmisel ladina transkriptsioonist. Viimases puudusid sobivad vasted heebrea tähtedele צ [ts] ja ש [ʃ], seetõttu isegi neis keeltes, kus neid häälikuid oleks saanud eraldi tähistada, piirduti sageli vaid ladina transkriptsiooni kohandusega (Wellisch 1978: 152).

Kui võrrelda heebrea nimede ladina transkriptsiooni *Vulgatas* (Wellisch 1978: 149–152) eesti piiblitõlkes kasutatud transkriptsiooniga, siis võib näha vähemalt kahte erinevust, kus eesti transkriptsioon oli ladina omast täpsem. Heebrea פ vasteks *Vulgatas* oli alati *ph*, sõltumata sellest, kas hääldus oli [p] või [f]. Eesti

---

³⁴ Heebrea nimede häälduse edasiandmiseks on kasutatud nende omaladinat (vt tabelit 7 allpool), mis on inglispõhjaline, sh ז hääldub [ts], ח [x], ש [ʃ], ה [h] või [x].

transkriptsioonis tehti vahet, ent *f*-i asemel oli tollasele kirjaviisile iseloomulikult *w* (mis teisest küljest oli kokkulangev *ṡ* transkriptsiooniga, nt *Awwim* Jos 18:23, אַװִימ *‘Awwim*). *ṡ* vasteks *Vulgatas* oli *s*, eesti piiblitõlkes aga nime keskel või lõpul *ts*.

1935.–1937. a peetud vaidlustes piiblinimede kirjutuse üle kordusid osalt samad küsimused mis kreekagi nimede puhul. H. Pöld (1935: 18) tegi ettepaneku vokaalide vahel *s* transkribeerida kahekordselt, nt *Jessaja*, *Oossea*, *Iissaskar*, kuid teised seda ei toetanud. Võttes aluseks soome piiblitõlke (1931), pakkus H. Pöld pikkade vokaalide märkimist kahekordse tähega, ent ta ei esitanud kuigi selgeid reegleid, mistõttu S. Aaslava (1935: 29–30) leidis, et keegi teine peale H. Põllu ei oskaks neid rakendada, vahest H. Pöld isegi ei transkribeeriks üht ja sama nime alati samal viisil.

1940. aastal ilmunud „Suures Piiblis“ jätkati piiblinimede kirjutamise seniseid põhimõtteid, sh *g*, *b*, *d* edasiandmist *k*, *p*, *t*-ga nime algul. Suurem muudatus oli vokaalide pikkuse edasiandmine, heebrea pikki vokaale märgiti esimeses silbis kahe tähega (järgsilpides seevastu ikka ühega), nt *Eebali* (gen), *Laakise* (gen), *Saawon*, *Tiimona*, *Saaruhén* (põhjendust vt Masing 1935: 35). Järjekindlamalt märgiti ka heebrea tähti ה ja ח: *Haarumi* (gen), *Heeweri* (gen), *Mahalaleli* (gen), ent siiski nt *Juukali* (gen, vrd hbr *Yehukhal*).

Praegune piiblitõlge (1997) on säilitanud heebrea pikkade vokaalide märkimise esimeses silbis. Nime algul märgitakse nüüd *g*, *b*, *d*-d, nt *Gilgali* (gen), *Beet-Peori* (gen), *Diimona*. Eristama on hakatud *f*-häälikut: *Jaafó*, *Saafon*, *Heeferi* (gen). Üksikutel juhtudel esineb mitteheebrea nimedes isegi *š*, nt *Ašima* (2Kn 17:30) Loobutud on *ts*-häälikust, seeasemel on igas positsioonis *s*: *Haasori* (gen), *Mispamaal* (adessiiv, Jos 11:3), *Hasar-Suual* (Jos 19:3, חֲצִיר שׁוּׁעַל *Hazar Shu‘al*). H. Pöld (1935: 18) pooldas veel *ts*-i säilitamist, samuti kui piiblitoimkond (Aaslava 1935b: 68), kuigi juba tollal olevat mõned eelistanud selle edasiandmist *s*-iga. Masing (1935: 34) näis eelistavat *s*-i, ent „Suure Piibli“ redaktsioonis säilitas siiski *ts*-i, v.a konsonandi naabruses, nt *Mispa*.

Piiblis olevate kreeka ja heebrea nimede kirjutusviisis on kaks erinevust, mis on seletatavad nähtavasti traditsiooniga. Kreeka *χ* vasteks on *h(h)*, sarnaselt häälduva heebrea ח vasteks aga *k*. Heebrea kirjas seostuvad tihedasti ח [x] ja כ [k], mis *Vulgatas* transkribeeriti ühtmoodi *ch*-ga. Teiseks on kreeka ζ vasteks *z*, heebrea צ vasteks aga *z*-i asemel *s*. Siin võiks oletada J. Aaviku mõju, kes eelistas [z]-häälikut transkriptsioonis tähistada *s*-iga (vt eespool vene nimede käsitlust). (Kreeka ζ eeldatav hääldus [dz]-na aga lubas Aavikul *z*-tähe kreeka nimede transkriptsioonis säilitada.)

Heebrea nimede latinisatsioonist annab ülevaate tabel 7³⁵ (tähistused nagu eelmistes tabelites).

---

³⁵ Latinisatsioonisüsteemide allikad: ÜRO = Iisraeli omaladina 1957 (WGRS 2003), ISO 259:1984, Viitso 1970.

Tabel 7. Heebrea nimede latinisatsiooni koondtabel.

Heebrea*	Piiblis			Transkr.	Transliteratsioon	
	1739	1940	1997	ÜRO	ISO	Viitso
א	(ə)	=	=	ʾ,ə ¹	ʾ	=
ב	(b,p) ²	=	(b)	b	b̄	b̄
ב	(b)	=	=	v	b	b
ג (ג)	(g,k) ²	=	(g)	g	g (ġ)	g (ġ)
ד (ד)	(d,t) ²	=	(d)	d	d (ḏ)	d (ḏ)
ה	(h,ə) ^{3a}	(h,ə) ^{3b}	=	h,ə ^{3b}	h	xh
ו	(w)	=	(v)	w	=	v
ז	(s)	=	=	z	=	=
ח	(h,ə) ²	(h)	=	ḥ	ḥ	x
ט	(t)	=	=	t	ṭ	t
י	(j)	=	=	y	=	j
כ, ק	(k)	=	=	k	k̄	k̄h
כ, ק	(k)	=	=	kh	k	kh
ל	(l)	=	=	l	=	=
מ, מ	(m)	=	=	m	=	=
נ, נ	(n)	=	=	n	=	=
ס	(s)	=	=	s	=	sh
ע	(ə,e)	=	=	ʿ	=	"
פ	(p)	=	=	p	p̄	p̄h
פ, פ	(w)	=	(f)	f	p	ph
צ, צ	(ts,s) ²	=	(s)	z	ṣ	s
ק	(k)	=	=	q	=	k
ר	(r)	=	=	r	=	=
ש	(s)	=	=	sh	š	=
ש	(s)	=	=	s	ś	=
ת (ת)	(t)	=	=	t	t (ṭ)	th (ṭh)
א	(a)	=	=	a	=	=

Heebrea*	Piiblis			Transkr.	Transliteratsioon	
	1739	1940	1997	ÜRO	ISO	Viitso
• ֿ	(a)	=	=	a	ă	=
• ֿ	(a,o) ⁷	(a,aa ⁴ ,o) ⁷	=	a,o	â	ā
• ֿ	(e)	=	=	e	ę	e
• ֿ				e	ě	ě
• ֿ	(e)	(e,ee) ⁴	=	e,é ⁵	e	ē
• ֿ	(e)	(e,ee) ⁴	=	e	(ey)	(ēj)
• ֿ	(e,ø) ⁶	=	=	e,ø ⁶	ø	ě,ø ⁶
• ֿ	(i)	=	=	i	=	=
• ֿ	(i)	(i,ii) ⁴	=	i	(iy)	(ij)
• ֿ	(o)	=	=	o	ö	=
• ֿ	(o)	(o,oo) ⁴	=	o	=	ō
• ֿ	(o)	(o,oo) ⁴	=	o	ô	(vō)
• ֿ	(u)	=	=	u	=	=
• ֿ	(u)	(u,uu) ⁴	=	u	û	ū

Märkused.

* Sulgudes variante latiniseeritakse ÜRO süsteemis ühekordsete tähtedega, kui nad ei ole vokaalide vahel, muudel juhtudel latiniseeritakse märk kahekordselt, nii nagu *dagesh*'iga (sisepunktiga) märgid üldiselt. Kui mõnes reas on koma järel näidatud teine variant, siis see on sõna lõpul kasutatav allograaf.

¹ sõna algul jääb märkimata (ÜRO).

² esimene variant üldjuhul, teine nime algul (1739).

^{3a} jääb märkimata sõna keskel ja lõpul, sageli ka algul (1739).

^{3b} jääb märkimata sõna lõpul (1940, ÜRO).

⁴ esimene variant üldjuhul, teine esimeses silbis (1940).

⁵ rõhulist e-d tähistatakse mõnikord kaartidel ja nimestikes é-ga (ÜRO).

⁶ jääb märkimata, kui ei hääldu.

⁷ hääldub o-na enamasti kinnises rõhuta silbis.

Heebrea nimede latiniseerimiseks koostati süsteeme juba varasest keskajast peale, kui piibli uurimisel pöörduiti uuesti algallikate poole. Bibliograafia vajadusi silmas pidades transliteerimisjuhiste koostamine algas XIX sajandi lõpul. Iisraeli riigis hakkas latinisatsiooniküsimustega tegelema Heebrea Keele Akadeemia, kelle ettepanekul kehtestati 1957. a ametlikult kahetasandiline latinisatsioon: nn lihtne ja täpsem süsteem (Wellisch 1978: 297–304). Neist esimene sai aluseks 1977. a

ÜRO kolmandal kohanimekonverentsil rahvusvaheliselt heakskiidetud süsteemile. Teise põhjal töötas ISO välja oma transliteratsioonisüsteemi (soovitusena kehtestatud 1962. a, praegune standard on ISO 259:1984).

Eestis soovitas heebrea omaladinat kasutada Emakeele Seltsi keeleteoimkond 1996. a. Kui kreeka nimede puhul on valida koguni kolme meetodi vahel (uus-kreeka, vanakreeka ja mugandamine), siis heebrea puhul tuleb valida, millal säilitada piiblipärane mugandatud kirjutusviis (*Jeruusalemm, Naatsaret, Petlemm*), millal lähtuda tänapäeva heebrea vormist (ÕS 1999s nt *Ashdod, Lod, Teverya*). (Päll 1998: 413.)

3.4. Ukraina, valgevene, bulgaaria ja serbia nimed

Teiste slaavi nimedega peale vene hakati Eestis tõsisemalt tegelema 1960. aastate keskpaiku, seoses vaidlusega NSV Liidu rahvaste nimede kirjutamise üle uues entsüklopeedias. Ain Kaalep (1961: 112) oli juba varem soovinud ÕSis näha ukraina ja valgevene nimede kirjutamise juhiseid.

Ukraina nimede transkribeerimise tabeli töötas välja Harald Rajamets (1975). Ta leidis, et on paratamatu lähtuda põhimõtetest, mis olid juba välja kujunenud vene nimede kirjutamisel. Mh tähendas see c-i ja x transkribeerimist ss-i ja hh-ga vokaalide vahel ning sõna lõpus (rõhulise silbi) vokaali järel. Ukraina r hääldub küll umbes nii nagu eesti h, ent pidades silmas pööratavust, arvas Rajamets otstarbekaks anda talle tähttäheleline vaste g (g-häälikut märkiv ukraina r oli sellal tähestikust kaotatud). Vokaalidele pakkus Rajamets mh vasted i → i (kuigi hääldub *ji-na*) ja и → õ (v.a г, к, х, ж, ч, ш, щ järel, kus и → i). Pisut keerulisemad olid täheühendite ий ja иъ vasted, siin soovitas ta arvestada mh silbi rõhulisust, nt Андрій → *Andrii*. Kui õigekeelsuskomisjon 1975. a ukraina nimede transkriptsiooni arutas, siis kiideti Rajametsa tabel heaks, v.a ий ja иъ puhul, jättes kõrvale silbi rõhulisuse arvestamise (Андрій → *Andri*). Samuti ühtlustati я kohta käiv reegel vene omaga (eesnimede lõpul i ja й järel я → a). Ilukirjanduses lubati r vastena kasutada ka h-d (*Hanna*). (Erelt 1976: 354–355.)

Valgevene nimede transkribeerimise juhised töötas välja Olev Jõgi, pärast väikesi parandusi võttis VÕK need vastu samal ajal ukraina tabeliga (Erelt 1976: 355–356). Et valgevene kirjaviis on väga foneetiline (see hõlmab ka võõrsõnu, nt камунізм 'kommunism'), siis ei tekkinud arutamisel suuremaid raskusi. Nagu ukrainas, on ka valgevene r lähedane eesti h-le, ent vasteks valiti transliteratiivsem g. Valgevene e ja э moodustavad erinevalt vene keelest omavahel analoogilise paari nagu ё–о, я–а, ю–у, st esimene märgib konsonandi järel selle palatalisatsiooni, mujal aga j-iga algavat vokaali; sellest ka järjekindel э kasutamine ч ja ш järel (Чарнышэвіч, Чэрск) ja palataliseeritud p-i eristamine palataliseerimata p-ist (врд Брэст ja Вяречча). Eesti transkriptsioonis on mõlema tähe vasteks siiski konsonandi järel ainult e (*Brest, Vjarettiša*).

Vene nimede transkribeerimises täpsustati 1995. a c-i ja x reegleid ning я vastet eesnimede lõpul; analoogilised muutused tehti 1998. a ukraina ja valgevene tabelites (Kirjakeele teataja II: 9).

Ukraina ja valgevene omaladinad on alles kujunemisjärgus ega ole veel rahvusvaheliselt heaks kiidetud. Kuid nad näivad arenevat täiesti erinevas suunas. Ukraina nimede edasiandmise kohta võõrkeelses tekstis toob näiteid juba Rajamets (1975). 1993. a töötati välja esimene latinisatsioonikavand, mis alguses kandis kõnekat pealkirja „Ukraina tähestiku ladina (inglise) tähtedega edasiandmise ajutised reeglid“. Inglise kirjaviisi jäi aluseks ka 1996. a justiitsministri kinnitatud riiklikule süsteemile, mis on praegu kehtiv. Selles on nt niisugused vasted: ж → zh, х → kh, ц → ts, ч → ch, ш → sh, щ → sch (sic!). Joteeritud vokaale я, є, ю soovitatakse sõna alguses edasi anda kombinatsiooniga y + vokaal (ya, ye, yu), mujal i + vokaal (ia, ie, iu), viimases reeglis võiks näha poola kirjaviisi mõju. Võrreldes 1993. a süsteemiga on pööratavus veelgi vähenenud, nt ei eristata enam i-d sõna sees (ї → üldjuhul i, sõna alguses yi, 1993. a і → i); praktilises kasutuses on lubatavad veelgi suuremad lihtsustused, nt jätta märkimata palatalisatsiooni tähistav ь → ' ja apostroofi vaste ' → ". Ukraina r vasteks on h, ent tähestikku on taastatud [g]-na häälduv r. (WGRS 2003.)

Valgevene omaladina on seevastu algusest peale arenenud slaavi kirjaviisi alusel, kuid mingist stabiilsusest rääkida pole põhjust, süsteeme on 1990. aastate algusest peale muudkui kehtestatud ja seejärel muudetud. Varaseim teadaolev instruksioon on aastaist 1993–1994, kui võeti üle vene latinisatsioon (1983. a GOST) ja tehti üksnes hädapärased muutused (г → h, ь → u, х → h). 1998. a kinnitati ametlikult uus süsteem, mis püüdis võimalikult süstemaatiliselt edasi anda valgevene foneetilist kirjaviisi. Põhilised muutused oli x → ch, ь → u ja joteeritud vokaalide e, ё, я erinev edasiandmine, sõltuvalt sellest, kas nad palataliseerivad eelnevat konsonanti ('e, 'o, 'u, 'a) või mitte (je, jo, ju, ja). Kuivõrd e vasteks sai kas je või 'e, siis latiniseeriti э lihtsalt e-ga. Seni viimane muutus tehti 2000. a, kui kinnitati eelmise tabeli muudetud variant, palatalisatsiooni hakati tähistama i-sidevokaaliga (seega 'e, 'o, 'u, 'a asemel ie, io, iu, ia). (WGRS 2003.) Nii ch sissetoomine [x] vastena kui ka i-ga palatalisatsiooni märkimine lähendab valgevene omaladinat poola kirjaviisile. Valgevene mitteametlik ajalooline ladinatäheline kirjaviis (*lacinka*³⁶) on juba üsna lähedane ametlikule omaladinalale. Et praegune ametlik latinisatsioon ei ole veel juurdunud, näitab 2003. a ilmunud kohanimeloend³⁷, kus kasutatav süsteem erineb mõnes üksikasjas ametlikust, hoolimata sissejuhatuses antud kinnitusest, et järgitakse ametlikku süsteemi.

---

³⁶ Vt <http://www.cus.cam.ac.uk/~np214/lacin.htm>, 2004-09.

³⁷ Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь. Мінская вобласць. «Тэхналогія», Мінск 2003.

USAs ja Suurbritannias kasutatakse ukraina ja valgevene nimede edasiandmiseks omi süsteeme (vastavalt 1965. ja 1979. aastast, vt BGN 1994). Kuigi need rajanevad inglise kirjaviisil, erineb ukraina süsteem siiski ukrainlaste omaladinast, olles viimasest transliteratiivsem.

ISO transliteratsioonis (ISO 9:1995) käsitatakse kirillitsat ühtse kirjana, mistõttu vasted antakse vaid eri märkidele, sõltumata hääldusest. Nii on и vasteks alati *i*, ka ukraina tekstist lähtumise korral. Vene tähestikus puuduvate ukraina ja valgevene tähtede vasted on järgmised: $r \rightarrow \dot{r}$, $e \rightarrow \acute{e}$, $i \rightarrow \dot{i}$, $\ddot{i} \rightarrow \ddot{i}$, $\ddot{y} \rightarrow \ddot{y}$, $' \rightarrow '.$

Praeguses olukorras on ilmselt kõige mõistlikum Eestis jääda seniste transkriptsioonireeglite juurde, mis käsitlevad vene, ukraina ja valgevene nimesid ühiselt aluselt. Valgevene omaladina võiks olla suhteliselt vastuvõetav (nii nagu venelaste omaladina), sest on loogiline ja eesti transkriptsioonile lähedasem. Sedasama ei saa öelda ukraina omaladina kohta.

Bulgaaria nimede kirjutamiseks oli Eestis kaalumisel kaks võimalust: bulgaarlaste omaladina (1972) või eesti transkriptsioon teiste slaavi keelte eeskujul. VÕK eelistas omaladinat, sest see on lihtne, ei tekita trükitehnilisi raskusi ja vastab hästi bulgaaria keele hääldusele. Eestlaste jaoks võõrtähed *c*, *č*, *đ* on tuttavad teistest keeltest ning *đ* (bulgaaria ђ) hääldus *a*-na poleks ka suur eksimus. Võimalik eesti transkriptsioon ei oleks niikuinii bulgaarlaste omaladinast oluliselt erinev saanud. (Erelt 1977.) Rahvusvaheliselt kiideti bulgaaria omaladina heaks ÜRO 3. kohanimekonverentsil 1977. a. Uus otsus tühistas 1972. a resolutsiooni, mis lubas alternatiivset (inglispõhjalist) süsteemi teatud tähtede puhul. (WGRS 2003.) Et rahvusvahelises latinisatsioonis oli ühe tähe diakriitik teistsugune (Ѣ $\rightarrow$ *ǣ*), siis parandas VÕK oma otsust vastavalt (Päll 1988).

Serbia nimede kirjutamiseks soovitas VÕK kasutada horvaadi ladina tähestikku, sest 1954. a Novi Sadi dokumendi kohaselt oli serbia-horvaadi keelel kaks võrdväärset tähestikku, ladina ja kirillitsa (Erelt 1977). Kuigi need kaks keelt on hiljem n-õ lahku läinud, on see põhimõte jäänud kehtima. ÜRO soovitas serbia kirillitsas kirjutatud nimede jaoks rööpselt ladina tähestikku 1977. a ning kinnitas seda veel kord 2002. a (siis muudeti resolutsiooni sõnastust, asendades „serbia-horvaadi“ lihtsalt „serbiaga“) (WGRS 2003).

3.5. Armeenia ja gruusia nimed

Gruusia nimede transkribeerimise tabeli esitas kõigepealt Uno Ussisoo (1967). Kuigi üldiselt väga foneetiline, on mõnele gruusia konsonandile raske leida eesti tähestikust ühest vastet, nii on paratamatu զ ja ղ mõlemad transkribeerida *g*-ga ning յ ja յ *k*-ga. Gruusia konsonante Վ ja Ֆ iseloomustas Ussisoo kui „energilisi“, mida tuleb transkribeerida sarnaselt լ ja Բ-ga, vastavalt *ts* ja *tš*. Klusiilide hulgas eristuvat kolme sarja (helilised, tugevad teravad ja aspireeritud) pani ta ette transkribeerida täpsemalt: *g–b–d*, *k–p–t* ja *kh–ph–th*. Viimase rühma puhul ei olnud ta küll kindel,

arvates, et ehk sobib see üksnes isikunimedes (*Šotha Rusthaveli* oli sellal juba tuntud). Vokaalidevaheline *ʔ* oli Ussisool ss. Kui VÕK 1975. a gruusia tabelit käsitles, siis võeti see vastu koos aspiratsiooni eristamisega, *ʔ* vasteks sai aga igas positsioonis *s* (Erelt 1976: 356). Siin hakkas gruusia (ja ka teiste mitteslaavi keelte) tabel erineva vene nimede transkriptsioonist, muutudes transliteratiivsemaks.

Armeenia nimede transkribeerimise juhised koostasid Mart Rimmel ja Henn Saari, VÕK võttis need vastu samal ajal gruusiaga (Erelt 1976: 356–357). Nii nagu gruusia tabelis, eristati siin aspireeritud klusiile, vrd *q* → *k*, *p* → *kh*, *u* → *p*, *ʃ* → *ph*, *ʈ* → *t*, *ʈ* → *th*. Vokaalidevaheline *u* jäi ka armeenia tabelis ühekordseks *s*-iks. Ent kui võrrelda armeenia tabelit gruusia omaga, siis torkab silma erinevus kolme konsonandi transkriptsioonis: *ɣ* → *gh*, *g* → *tsh*, *ʒ* → *tš*.³⁸ Igatahes on armeenia tabel gruusia omast transliteratiivsem, jättes vahet tegemata vaid kahel *r*-il (*n* ja *n*) ja *o*-l (*n* ja *o*).

Armeenia omaladina kohta andmed puuduvad, ent Gruusias on vastav süsteem 2002. aastast olemas, esialgu kaartidel kasutamiseks. Omaladina on inglispõhjaline (*sh* *ɟ* → *zh*, *ʃ* → *sh*, *ʒ* → *j*), aspireeritud konsonante eraldi ei tähistata (*k*, *p*, *t*, *ts*, *ch*), nende abruptiivseid paarikuid märgitakse aga ülakomaga (*k'*, *p'*, *t'*, *ts'*, *ch'*). Gruusia *g* vasteks on *q'*, kuigi tal mitteabruptiivne (st aspireeritud) vaste puudub. (WGRS 2003.)

USAs ja Suurbritannias kasutatakse mõlema keele kohta oma inglispõhjalisi süsteeme (1981. aastast, vt BGN 1994). Üsna tülikas on aga BGN/PCGNI süsteemi ja gruusia omaladina vastavus, nimelt märgitakse esimeses aspireeritud konsonante ülakomaga, samas kui abruptiivsed jäävad lisamärgita. Gruusia omaladinas on see täpselt vastupidi. Muidu on süsteemid identsed.

ISO transliteratsioonides (ISO 9984:1996 gruusia ja ISO 9985:1996 armeenia) märgitakse aspireeritud konsonante ühtlaselt ülakomaga (v.a armeenia afrikaatide puhul), muus osas järgitakse ilmselt teaduslike transliteratsioonide traditsioone (nt gruusia *ɟ* → *ž*, *ʃ* → *š*, *ʒ* → *c*, *ʒ* → *č*, *d* → *j*, *ʒ* → *j*, *b* → *x*).

Eestis on seni jällegi paratamatu jääda oma transkriptsioonisüsteemide juurde.

3.6. Turgi keelte nimed

NSV Liidu turgi (türgi-tatari) keelte nimede transkribeerimise ettepaneku esitas kõigepealt Ain Kaalep (1967). Ta nentis, et nendes keeltes kasutatakse oma keeletähestikku, mis on vene omast erinev, ja neil puudub seni latiniseerimise traditsioon. Nimesid on võimalik edasi anda kirjpildil alusel eesti tähestiku vahenditega, laskumata häälduse arvestamisel peensustesse. Kaalep esitas üksnes

³⁸ Teaduslikus transkriptsioonis rühmitatakse ühte sarja abruptiivsed konsonandid *ɟ*, *ʒ*, *ʒ*, *ʒ* ja *ʒ*, teise sarja aspireeritud konsonandid *ɟ*, *ʒ*, *ʒ*, *ʒ* ja *ʒ*. VÕKi andmeil (Erelt 1976: 357) küll afrikaate aspireerituina ei kirjeldata.

peamised erinevused vene tähestikust ja selgitas iga keele kirjaviisi põhimõtteid. VÕK hakkas turgi nimesid arutama 1977. a, tabelid valmistasid ette Ly Seppel (aserbaidžaaani ja türkmeeni), Artur Laast (kasahhi ja kirgiisi) ning Haljand Udam (usbeki). Tabelid kinnitati 1978. a.³⁹ Peamised sõlmküsimumused, mida arutati, olid järgmised.

1. Kuidas edasi anda [j]-häälikut diftongi järelosisena: *i* või *j*-iga? Eelistades transliteratiivsust (vrd aserbaidžaaani Айбәһиз → *Ajbäniz*, aga Шайг → *Šaig*), otsustati jääda *j*-i juurde. (Sama lahendus oli esindatud juba armeenia tabelis.)

2. Kuidas märkida sõnalõpulist pikka ий-d usbeki keeles? Ühtluse huvides tadžiki kirjaviisiga (seal ühe tähega и) otsustati see märkida ühe *i*-ga.

3. Kuidas edasi anda vokaalidevahelist [s]-i, kas ühe või kahe *s*-iga? Lähtudes gruusia ja armeenia eeskujust, jäädi ühekordse *s*-i kui transliteratiivsema juurde.

4. Kuidas eristada eesti transkriptsioonis nõrka [h]-d tugevast [x]-st? Et eesti tähestiku täiendamine *ch* vms-ga ei tulnud arvesse, siis lepidi lahendusega, kus tugevat [x]-d sai eraldi tähistada üksnes vokaalide vahel ja sõna lõpul vokaali järel. (Et seegi ei ole alati transliteratiivne, näitab tadžiki Каҳҳорӣ → *Kahhori*.)

5. Usbeki (ja tadžiki) *o* on õieti *o* ja *a* vahepealne häälik, kuid et mõlemas keeles on ka *a*-täht, mida transkribeeritakse *a*-ga, siis on esimese märkimine *o*-ga ühemõttelisem. (Erelt 1978.)

Seega valiti kõigil vaidlusalustel juhtudel lahenduseks see, mis oli transliteratiivsem (pööratavam), ent ei väljunud eesti tähestiku piirest.

Kaalep tõi oma artiklis näiteid ka teiste turgi keelte (tatari, baškiiri, jakuudi jne) tähtede edasiandmisest, ent ühtegi muud tabelit pole seni ametlikult kinnitatud. Praktikas (ilukirjandustõlgetes, „Maailma kohanimed“ sõnastikus) on seni olnud piisav lähtuda 1978. a kinnitatud tabelite põhimõtetest.

3.7. Orientaalkeelte nimed

Varaseimad juhised muude mitteladinatäheliste keelte nimede kohta märkisid vaid, et nimed kirjutatakse ümber meil tarvitavasse tähestikku „võimalikult vastavalt nende algkeelsele hääldamisele, arvestades seejuures nende rahvusvaheliselt üldtarvitavat kuju (näit. hiina ja jaapani nimed)“ (VÕS 1933: 15). Hiina ja jaapani nimesid vaatles kõigepealt lähemalt Leo Leesment (1934). Ta pani ette lähtuda hiina nimede puhul inglaste Wade'i transkriptsioonist, millele anda eestipärane kuju, nt *T'ien-shan* > *Thien (Tien)-šan*, *K'ung-tzu* > *Khung (Kung)-tse*. Niisamuti jaapani nimede edasiandmiseks sobis tema arvates kohandada inglispõhjalist

---

³⁹ Pärast seda on ladina tähestikule üle läinud aserbaidžaaani keel (1991), türkmeeni keel (1993, uus tähestik 1999) ja usbeki keel (1993, uus tähestik 1995), mistõttu senised eesti transkriptsiooni tabelid on aegunud. Keeletoimkond soovitab nüüd nende keelte nimesid kirjutada algupärasel ladinatähelisel kujul (Päll 1998: 414; Päll 2003b).

Hepburni süsteemi, nt *Fuji-yama* > *Fudži-jama*. Enam-vähem selle soovitusel järgi talitatigi „Eesti entsüklopeedias“.

Hiina nimedega hakati uuesti lähemalt tegelema 1950. aastatel, kui Hiinaga loodi suhteid. Emakeele Seltsi juhatus moodustas Pent Nurmekunna ettepanekul komisjoni, kes töötas välja juhised hiina nimede kirjutamiseks (Juhised ... 1957). Neis oli lähtutud hiina silpide vene transkriptsioonist (Kafarov-Palladia süsteemist), sest Hiina-teemalisi tekste tõlgiti tollal valdavalt vene keelest. Mõned näited juhiste kohastest nimekujudest: *Futsjen* 'Fujian', *Kansu* 'Gansu', *Šansi* 'Shanxi', *Thaijüan* 'Taiyuan', *Tshinghai* 'Qinghai', *Tšõtsjang* 'Zhejiang', *Tšhungtšing* 'Chongqing'.

Juhiseid rakendada eriti ei jõutudki, sest umbes samal ajal töötati Hiinas välja omaladina (*pinyin*), mis lõplikul kujul kinnitati 1958. a (selle kujunemist ning sisu tutvustavad Nurmekund 1958, Kaalep & Nurmekund 1960). Et see langes sobivalt kokku uue õigekeelsussõnaraamatu ilmumisega (Nurm 1960: 418–419), siis avaldati ÕS 1960s hiina nimede kirjutamise tabel, kus olid ära toodud hiina omaladina ja vene transkriptsioonisilpide vastavused.

Asjaolu, et hiina nimede vene transkriptsioon oli üheselt teisendatav latinisatsiooniks ja ÕSis avaldati vastavad tabelid, võimaldas suhteliselt kiiresti *pinyin*'ile üle minna, hoolimata isegi mõnede nimede raskesti „hääldatavusest“. Henno Meriste (1967) jõudis juba tõdeda, et „eestlased kuuluvad nüüd nende väga väheste rahvaste hulka, kes järgnesid hiinlaste ettepanekule, ja on võib-olla ainsad maailmas, kes seda nii järjekindlalt silmas peavad“.

Meie õnneks tuli muu maailm meile järele. ÜRO kolmandal kohanimekonverentsil 1977. a kiideti *pinyin* heaks rahvusvahelise süsteemina Hiina nimede kirjutamiseks. Ingliskeelses maailmaosas jätkus küll mõnda aega traditsioonilise Wade'i-Gilesi süsteemi kasutamine, ent see hääbus mõnede entusiastide pingutusest hoolimata tasapisi. Kui 2000. a läks lõpuks *pinyin*'ile üle ka Kongressi Raamatukogu, siis nägid paljud selles viimase bastioni langemist. Praeguseks on hiinlaste omaladina kahtlemata kõige edukam latinisatsioon maailmas, sest selle taga on mh *pinyin*'i järjekindel rakendamine Hiinas endas.

Jaapani nimede puhul võeti alguses aluseks Leesmendi soovitatud kirjutusviis, st Hepburni transkriptsiooni eesti vaste. Veel ÕS 1960 järgis sedasama joont, vrd *Fudžijama* 'Fuji', *Jokohama* 'Yokohama', *Šikoku* 'Shikoku'. Henn Saari (1969: 687–688) soovitas kasutada jaapanlaste ladinatähelist kirjaviisi, nii nagu see Haacki uues, 1968. a atlasest kajastus. ENE artikkel „Jaapan“ (1971) ja hiljem ÕS 1976 võtsidki Hepburni latinisatsiooni (*Hebon-shiki*) kasutusele.

Jaapanis endas ei ole aga latinisatsioon sugugi nii üheselt otsustatud, sest seal on kaks võistlevat süsteemi. Ameerika misjonäri James Curtis Hepburni 1867. a esimest korda kasutusele võetud ja 1886. a parandatud süsteem tuli ingliskeelses maailmaosas laialdaselt kasutusele ning tänapäeval on levinud praktiliselt ülemaailmseks. Jaapanis tal ametlikku tunnustust ei ole, kuid seda kasutatakse laialdaselt ärielus ja nt passide nimekirjutuses.

Jaapani ametlik latinisatsioon *kunrei-siki* on kehtestatud 1954. a; see on 1933. a süsteemi (*Kokutei Rōmazi*) parandatud versioon, mille algmed ulatuvad 1905. aastasse. (Wellisch 1978: 82–92.) Kahe süsteemi suurimad erinevused on mõnede silpide märkimises; seal, kus *Hebon-shiki* järgib inglise hääldust, on *kunrei-siki* lähtunud silpkirjas väljendatud foneemilisest põhimõttest, nt kui *kunrei-siki*’s moodustavad ühe rea silbid *ta, ti, tu, te, to*, siis *Hebon-shiki*’s on needsamad silbid *ta, chi, tsu, te, to*. Üldiselt on nimed äratuntavad sõltumata süsteemist ja ühest süsteemist teise konverteeritavad (siiski mitte täielikult).

Kahe võistleva süsteemi olemasolu on seni takistanud ühtse latinisatsiooni rahvusvahelist heakskiitmist. ISO 3602:1989 tugineb *kunrei-siki*’le.

Araabia nimedele pööras esimest korda lähemat tähelepanu Pent Nurmekund (1963), kes nentis alustuseks, et araabia keelealal valitseb sisuliselt kakskeelsus: ametlik on üldaraabia (koraanil põhinev) kirjakeel, ent kohapeal kõneldavad keelekujud erinevad sellest tunduvalt. Mitmele araabia konsonandile puuduvad eesti tähestikus sobivad vasted, vokaalid on kirjakeeles küll selged, ent kõnekeeles vahelduvad suuresti. Nurmekunna soovitus oli piirduda transkriptsioonis eesti tähestikuga, jättes ära diakriitikud. Ta pidas võimalikuks kaht lähenemist: kas märkida araabia nimede pikki vokaale alati (*Bairuut* ’Beirut’, *Buur Saiid* ’Port Said’, *Hhidžaaz* ’Al-Ĥijāz’, *Kaahira* ’Kairo’, *Ribaat* ’Rabat’) või üksnes esimeses silbis (*Bairut*, *Buur Said*, *Hhidžaz*, *Ribat*).

Rahvusvaheliselt on araabia nimede latiniseerimiseks välja töötatud määratul hulgal süsteeme, mis enamasti sisaldavad hulgaliselt diakriitikeid. Teaduskirjanduses on levinuim XIX rahvusvahelisel orientalistide kongressil 1935. a heakskiidetud süsteem, mis sai hiljem aluseks ISO transliteratsioonile (ISO 233:1984, esimene väljaanne 1961. a). (Wellisch 1978: 272–280.)

Araabia kohanimedega jaoks ühtse latinisatsiooni kehtestamist on raskendanud varasem minevik, endised koloniaalvõimud tekitasid olukorra, kus pikka aega on võistelnud eri inglispõhjalised (Egiptus, Iraak, Sudaan, Araabia poolsaare maad) ja prantsuspõhjalised (Alžeeria, Maroko, Tuneesia, Süüria, Liibanon) ümberkirjutusviisid. 1971. a Beirutis suutsid araabia maad korraks leppida kokku ühtse süsteemi, mis 1972. a ÜRO teisel kohanimekonverentsil ka heaks kiideti (nn Beirutis parandatud süsteem). Ent resolutsioonile lisati klausel: heaks kiita nende maade jaoks, kus see süsteem on ametlikult tunnustatud. See jättis tegelikult kõik otsad lahti, sest frankofoonsed maad, eriti läänepoolsed Aafrika riigid, seda kasutusele ei võtnud. Järgnevatel ÜRO konverentsidel on araabia eksperdid järjepidevalt korranud kaht teineteisega raskesti sobitatavat teesi: 1) Beirutis süsteem vajab viimistlemist enne, kui ta muutub sobivaks ka prantsuse orientatsiooniga maadele; 2) araabia kirjakeel on ühtne, mistõttu prantsuspärane rööpsüsteem (Prantsusmaa pakutud nn Beirutis süsteemi variant B) ei tule kõne allagi. 2002. a Berliinis leppisid araabia eksperdid kokku teatavates parandustes (sedii asemel sooviti hakata kasutama allajoonimist, nt *d*, *h*, *t*, ja *ʔ* → *dh*, mitte *z*), kuid seni ei ole neid Araabia Liiga heaks kiitnud. (WGRS 2003.)

Eestis on araabia nimede edasiandmise praktika olnud väga kirev. 1930. aastate „Eesti entsüklopeedias“ kasutati otseselt araabia nimede märkimiseks teatavat eestipõhjalist transliteratsiooni (näiteid vt p 3). Hilisem ENE ja ENE/EE võtsid kasutusele praktilise transkriptsiooni, mis osaliselt tugines nende nimede vene transkriptsioonile. Araabia isikunimesid kirjutati varem ja kirjutatakse praegu nii, nagu need rahvusvaheliselt levinud on, seega enamasti kas inglisi- või prantsus-päraselt.

Emakeele Seltsi keeleteimkond soovitas 1996. a araabia nimede kirjutamiseks kasutada ÜRO soovitatud Beirutis süsteemi, ent oli samuti sunnitud tunnistama, et mitme läänepoolse araabia maa (Alžeeria, Maroko, Mauritania) jaoks see ei sobi. Neil juhtudel soovitati rahvusvaheliselt tavapärasest prantsuse transkriptsiooni. (Päll 1998: 413.) Araabia nimede küsimusi see otsus muidugi lõplikult ei lahendanud, ent lahendus jääbki rohkem sõltuma araabia maade eneste praktikast.

Pärsia nimed eesti kontekstis võttis vaatluse alla Enn Ernits (1972), kes soovitas leida kindla tähistuse [x]-häälikule ja kõrisulghäälikule ning märkida pearõhulise silbi pikka vokaali (*Rudakii*, *Teh(e)raan*, *Abadaan*). Põhjaliku ülevaate pärsia häälikusüsteemist, selle tähistamisest kirjas ning sobivatest vastetest praktilises eesti kirjutusviisis esitas Haljand Udam (1972). Eesti vasted piirdusid eesti tähestikuga. Vokaalipikkuse märkimist ta üldiselt vajalikuks ei pidanud, v.a ehk mõnes võõrsõnas.

Pärsia rahvusvaheline latinisatsioon on heaks kiidetud ÜRO kohanimekonverentsil 1967. a, see lähtub Iraanis 1966. a kehtestatud ametlikust süsteemist. Eestis soovitas seda keeleteimkond kasutada 1996. a. (WGRS 2003, Päll 1998: 414.)

Tadžiki nimede eesti transkriptsiooni tabeli võttis VÕK vastu 1978. a koos turgi tabelitega, selle oli ette valmistanud Haljand Udam (Erelt 1978).

India, täpsemalt hindi nimesid käsitles lähemalt Pent Nurmekund (1963), kes soovitas kõrvale jätta inglise keele vahendusel tekkinud kujud. Tema nõuandel fikseeriti juba ÕS 1960s India pealinna nimena *Dehli*, mitte inglispäraselt *Delhi*.⁴⁰ Nurmekunna ettepanekute kohaselt tulnuks kirjutada nt *Aagra* (ingl Agra), *Bangalur* (Bangalore), *Himalaja*, *Kalkat(t)a*, *Laahaur* (Lahore), *Paakistan*. Praktikast inglispäraste nimede kõrvaletõrjumist ei ole siiski toimunud ei Indias ega rahvusvaheliselt ning kuigi 1972. ja 1977. a ÜRO kohanimekonverentsidel soovitati India nimede latiniseerimiseks kasutada D. N. Sharma väljatöötatud süsteeme, ei ole need tegelikult kusagil tarvitusele tulnud. Indias kasutatakse ladinakirjalistes dokumentides jätkuvalt kas traditsioonilisi inglispäraseid nimekujusid⁴¹ või

---

⁴⁰ Hiljem on siiski selgunud, et hindi keeles on tavalisem nimi दिल्ली *Dillī*, mitte देहली *Dehlī*.

⁴¹ Viimastel aastatel on küll parandatud üksikute nimede transkriptsiooni, lähendamaks neid kohalikele nimekujudele, nt *Bombay* > *Mumbai*, *Calcutta* > *Kolkata*, kuid mingist süsteempärasusest pole põhjust kõnelda. Vt ka Breton 1998.

1875. a-st pärit W. W. Hunteri transkriptsiooni, mis märgib nimesid lihtsustatult (lisamärgiks on vaid makron, mille abil tähistatakse vokaalipikkust, v.a siis, kui pikk vokaal on sõna lõpul). Emakeele Seltsi keeleteoimkond soovitas ÜRO latinisatsioone kasutada vaid juhul, kui on vajalik transkribeerida nimesid otse vastavatest keeltest (Päll 1998: 414).

Ülejäänud orientaalkeeled pole eestikeelses kirjanduses ümberkirjutusviiside seisukohalt suurt tähelepanu köitnud. **Korea** nimede jaoks soovitas keeleteoimkond 1996. a kasutada McCune'i-Reischaueri süsteemi, mis on rahvusvaheliselt levinuim, selle võistlejaks lähiajal kujuneb kindlasti Lõuna-Koreas 2000. a kehtestatud omaladina (ent see ei kehti Põhja-Koreas). **Mongoli** nimede kohta on olemas üks praktilise transkriptsiooni tabel (Päll 1999a: 603–604), omaladina on väljatöötamisel. **Kagu-Aasia** (birma, khmeeri, lao, tai) nimede kirjutamiseks on kasutusel rahvusvaheliselt levinuimad süsteemid, khmeeri latinisatsioon on ÜRO kohanimekonverentsil heaks kiidetud 1972. a (ent Kambodžas endas on kasutusel teistsugune ajutine süsteem) ning tai latinisatsioon 1967. a (parandatud versioonis 2002. a). (WGRS 2003.)

Mainida tuleks veel Etioopias kasutatavat **amhari** keelt. ÜRO kohanimekonverentsil 1967. a kiideti heaks Etioopia omaladina (1962), mida on sestpeale kaartidel üsna järjekindlalt rakendatud. USAs ja Suurbritannias kasutatav süsteem langeb põhilises, v.a diakriitilised märgid, nimetatuga kokku. Praeguses Etioopias on aga diakriitilistest märkidest ja ülakomast nimesdes hoopiski loobutud. (WGRS 2003.) Faktiliselt on sama süsteemi kasutatud **tigrinja** keele puhul, mida samuti kirjutatakse etioopia silpkirjas.

3.8. Latinisatsioonide rakendamise väljavaated

Oma konversiooni käsitlevas monograafias on Hans Wellisch selgelt kriitiline püha latinisatsiooniürituse suhtes, milles ta näeb sageli kas lihtsameelsust või varjatud katset maailma ladinausku pöörata. Kirjeldades üksikasjalikult seda, kuidas „segadusest“ ülesaamiseks valmivad mõne kirja üha uued ja paremad latinisatsioonikavad, mis väidetavasti lahendavad kõik varasemad probleemid, ent mis siiski jäävad vaid autorite endi fantaasiaks, tekitab ta tõesti mulje, et kogu sagin on asjatu.

Selles näib Wellischil olevat õigus, et raamatukogunduses on transliteratsiooni tähtsus üle paisutatud ja kasutajate huvides oleks tegelikult näha kirjeid nende originaalkirjas, ilma et nad peaksid end kurssi viima kohalikus raamatukogus parajasti kasutusel oleva ümberkirjutusviisiga. Transliteraerimine on mugavam raamatukogu korraldajale, mitte kasutajale.⁴² Tänapäeval on Unicode'i üha laiem

---

⁴² USA raamatukogudes on enamasti kõik kirjed ühtses ladina tähestikjärjestuses. Wellisch propageerib erikirjaliste kirjete eraldi järjestamist. Eesti raamatukogudes see osaliselt nii ongi, sest meil ei ole venekeelseid kirjeid ladina tähestikku ümber kirjutatud. Ent näiteks

kasutusele võtmisega tekkimas ka tehnilised võimalused bibliokirjete tekitamiseks mitmes kirjas korraga. Siiski on tõenäoline, et vähekenogenud või vastavat kirja oskamatu kasutaja mugavusi arvestades peab mingi latiniseeritud, aga vahest vähem täpne variant kirjetest jääma.

Mis puutub kartograafiasse ja üldisesse teabelevisse, siis seal jääb konversioon paratamatuks. Nii nagu eri kirjasüsteemid ei kao nähtavas tulevikus, nii ei kao ka vajadus teises kirjas keele elemente – kõige sagedamini just nimesid – oma kirjas edasi anda.

Ümberkirjutuspraktikas tegelikult valitsev kirevus jääb meid samuti pikaks ajaks saatma, selleks on palju subjektiivseid ja objektiivseid põhjusi. Jättes kõrvale subjektiivsed, nt lohakusest või hoolimatusest tekkinud vead, sihiliku ignoreerimise jne, vaadeldagu järgnevalt neid objektiivseid asjaolusid, millega latinisatsiooni edu või ebaedu on seotud.

Võib kõhkluseta öelda, et kõigist võimalikest asjaoludest olulisim on latinisatsiooni **üldine rakendatus lähtemaal** (doonorriigis), st riigis, mille nimesid ladinatähelises maailmaosas kasutatakse. Kui vastav maa ise kasutab oma võõrkeelsetes publikatsioonides, dokumentides, kaartidel, teeviitadel jm, st kogu avalikus elus, üht kindlat süsteemi, siis võib kindel olla, et muu maailm järgneb sellele varem või hiljem. Hiina ja tai omaladina on edukate latinisatsioonide näited, edukuse skaala teises otsas on India, kes ei rakenda omal maal isegi omaenda ettepanekul kehtestatud latinisatsioone⁴³, mistõttu seda ei tehta loomulikult ka kusagil mujal.

Üldine rakendatus tähendab seda, et sama süsteemi alla painutatakse võimalikult paljud rakendusvaldkonnad ja kõik latiniseeritavad elemendid. Kui kohanimedid kaartidel latiniseeritakse ühtmoodi, teeviitadel ja avalikus teabelevis aga teistmoodi, siis ei soodusta see ühtse latinisatsiooni kasutuselevõttu. Niisuguse olukorra näidet pakub praegune Venemaa, kus ÜRO heakskiidetud latinisatsioon on kasutusel üksnes kartograafias.

Et kõiki latiniseeritavaid elemente, st näiteks isikunimesid, kohanimedid, firmasid, kaubamärke jne, latiniseeritaks ühtsete reeglite järgi, on samuti hädavajalik. Praegu veel on aga paljudes riikides väga tavaline, et kohanimede jaoks (eriti kartograafias) kehtivad ühed reeglid, isikunimede jaoks passides teised reeglid ja vahel ärinimede jaoks (avalikus teabelevis) kolmandad. Et ühe riigi järjekordne mainimine siin oleks ühekülgne, siis toodagu näiteks Bulgaaria, kus ÜRO

---

abhaasikeelse pealkirjaga raamatu ülesleidmine siinkirjutajal esimese katsega ei õnnestunud.

⁴³ ÜRO kohanimeürituste kuluaarides on väidetud, et India keelte latinisatsioonisüsteemid võeti omal ajal vastu n-ö avansina, sest India ekspert tahtis saada autoriteetset lisatoetust nende juurutamiseks oma kodumaal. See aga ei õnnestunud. ÜRO on sellest õppust võtnud ja on edaspidi heaks kiitnud üksnes süsteeme, mis lähtemaal on juba rakendatud.

heakskiidetud 1972. a latinisatsioonile on 1999. a lisandunud nn passitranskriptsioon, mis on lihtsustatud ja inglispõhjaline.

Isiku- ja kohanimetarvituse erinevused on mingis mõttes sisse programmeeritud, sest kui rahvusvahelise kohanimekorraldusega on tegeldud väga pikka aega ja saavutatud mingeidki tulemusi, siis rahvusvahelisest isikunimekorraldusest saab rääkida üksnes tingimisi. Iga riik lahendab oma isikunimekirjutuse probleemid ise ja seda teevad tavaliselt teised valitsusasutused kui need, kelle vastutusalas on kohanimed. Üsna sage praktika mitteladinatäheliste keeltega riikides on see, et kodanikud võivad omale välispassi muretsedes ise öelda, kuidas nad soovivad oma nime ladina tähtedega kirjutada.

Massiteabevahendite mõju on kindlasti järgmine oluline asjaolu, mis võib aidata kaasa latinisatsiooni levikule või seda hoopis takistada. Uudistes, reisirakendustes ja mujal kasutatavad nimekujud kinnistuvad avalikus teadvuses, kuni neid võetakse enesest mõistetatavana. Arvatakse, et ingliskeelses maailmaosas aitas hiina *pinyin*'i levikule kõige tõhusamalt kaasa just ajakirjandus. Kui kunagi tundus inglastele nimi *Peking* ainuvõimalik, siis nüüd on *Beijing* sedavõrd harjumuspärane, et isegi restoranimenüüdes on Pekingi part juba kirjastatud kui *Beijing duck* (Kadmon 2000: 147) (Meil oleks võrreldav muutus näiteks *Pilseni* õlle asendamine *Plzeňi* õllega.)

Massiteabevahendid tegid tuntuks mh Lõuna-Korea latinisatsiooni, sest jalgpalli maailmameistrivõistluste ajal 2002. a said tuntuks linnad *Busan* ja *Daegu*, mis muidu kehtinud soovitude järgi oleksid pidanud olema *Pusan* ning *Taegu*.

Vahekeelte mõju on samuti tähtis. Mõnedest keeltest pärit nimed ei jõua teabelevisse peaaegu kunagi otse, vaid mõne tuntuma keele kaudu. India kohanime inglise vahendusest oli juba juttu, samuti on selge, et Venemaa muude keelte nimed võetakse enamasti üle vene keele vahendusel. Vahekeelte roll ilmselt ei kao kunagi, niisugune on lihtsalt teabelevi seaduspära, et hulgaliselt tõlgitakse vaid mõnest, mitte kõigist võimalikest keeltest. Vahekeeled võivad latinisatsioonile mõjuda pärssivalt või (märksa harvem) seda soodustavalt. Pärssivuse ilmekaks näiteks on inglise vahenduse mõju serbia nimede edasiandmisele eesti tekstides: kuivõrd uudiseid tõlgitakse enamasti inglise keelest, lähevad sageli kaduma diakriitilised märgid, sh need, mille märkimiseks eesti tekstis pole mingeid tehnilisi raskusi, nt š nimes *Milošević*.⁴⁴ Harvaesinevalt soodustavas rollis eesti keele jaoks oli näiteks vene keel hiina nimede edasiandmise suhtes (vt p 3.7).

Kui enamasti on probleemiks see, et muu maailm ei võta rahvusvahelisi soovitusi omaks, siis tuleb kindlasti esile tuua ka juhte, kus ladinatäheline maailmaosa kasutab järjekindlalt rahvusvaheliselt heakskiidetud latinisatsioone,

---

⁴⁴ Tõlkides mõni aasta tagasi Jugoslaavia tagaotsitavate isikute kohta käivat õigusakti, milles sisaldus nende isikute nimestik, oli Eesti Õigustõlkekeskus sunnitud lisama märkuse, et nimesdes puuduvad diakriitilised märgid, sest nii hulgaliselt ei olnud neid võimalik ise kindlaks teha.

mida asjaomane maa ise ei kasuta. Kõige selgem näide selle kohta on mõnede araabia maade nimepraktika. Pärast seda, kui rahvusvaheliselt kiideti heaks araabia Beiruti latinisatsioon, on seda sageli kartograafias rakendatud ka nende maade puhul, kus see ei ole ametlikult kehtiv, nt Egiptus, Liibanon, Sudaan ja Süüria.⁴⁵ Khmeeri latinisatsioon, mis 1972. a heaks kiideti, rajanes Kambodža 1959. a omaladinal, kuid riik on ise hiljem meelt muutnud ja kasutab praegu lihtsustatud süsteemi (ilma diakriitikuteta, erinevused puudutavad üksnes vokaalide märkimist).

Eesti nimekorralduses on ideaalseks ikka peetud olukorda, kus kõiki ühe keele nimesid, st peamiselt isiku- ja kohanimesid kirjutatakse ümber ühe ja sama süsteemi kohaselt. Kiites heaks mitmed rahvusvahelised latinisatsioonid, on lähtunud arusaamast, et neidki võib rakendada kõikehõlmavalt. Rahvusvaheline tegelikkus on paraku sageli selline, et peale üksikute erandite on ÜRO kohanimekonverentsidel heakskiidetud latinisatsioonid kasutusel eeskätt kohanime puhul; isikunime kirjutamisel valitseb edasi osalt traditsiooniline, osalt kaootiline kirjutusviis. Riigid, kes on omaladinaid kehtestanud, on peaaegu alati olnud sunnitud mööndusi tegema isikunimedele. Lõuna-Korea omaladinagi lubab säilitada harjumuspärased perekonnanimed, seega ei ole oodata, et kõik arvukad kodanikud, kes kannavad korea keeles üht sagedaimat perekonnanime ㄹ – *Li, Lee, Ri, Rhee, Yi* jpt –, taandaksid selle lähiajal ühele invariandile, nimelt *I*.

---

⁴⁵ Egiptuses on oma inglispõhjaline transkriptsioon, Sudaanis ei kasutata diakriitiku.

4. KOKKULEPPELISED VÕÖRNIMED

Kui ühel kohal või muul objektil on eri keeltes eri nimed, siis nende nimevariantide omavahelised seosed võib üldistada kolmeks tüübiks: mugandid, ennisvormitõlked ja erilähtesed nimed. Esineda võivad ka nende tüüpide kombinatsioonid.

Nime mugandamisel võetakse lähteks muukeelne nimi ning sobitatakse seda oma keele häälduse ja/või kirja-pildiga. Nime algupära jääb põhimõtteliselt äratuntavaks. Vrd Eesti võõrast päritolu kohanimed *Kilingi* (< Schilling), *Voltveti* (< Wolffeldt) jt.

Ennisvormitõlge tähendab seda, et lähtenime aluseks olevad sõnad on tõlgitud tulemkeelde ja vormistatud tulemkeelse nimena. Nime keelelist algupära ei ole tagantjärele vormiliselt võimalik määrata, sest isegi, kui on teada muukeelne oletatav lähtenimi, ei pruugi selge olla tõlkimise suund. Appi peavad tulema keeevälised teadmised, nt on muidugi selge, et mitmed välismaa kohanimed eestikeelsed vasted on võõrkeelsete nimede ennisvormitõlked. Kuid Eestis ei ole see suund alati kindel. Tallinna vanalinna eestikeelsed tänavanimed näiteks on üsna vanad ega pruugi sugugi olla saksa nimede tõlkevastad (vrd saksa *Karristraße* 'Karja tn', mis on mugandatud eesti nimest, samuti eesti *Harju tn*, mis on nime saanud suuna tõttu muistsel Harjumaale Tallinnast lõunas veel enne Rävala-Revala sulandumist sellesse XIV sajandil.)

Erilähtesed nimed on niisugused, kus kahe nime vahel etümoloogilist seost ei ole võimalik näidata. Eesti *Rootsi* ja rootsi *Sverige* on ilmselt eri algupära. *Ojamaad* on peetud varem *Gotlandi* nime „sugulaseks“ (ojulased = goodid?), kuid uuematel andmetel tundub usutavaim, et *Ojamaa* lähteks on rootsi kohaliku murde sõna *āj*, mitmuses *ājar*, millega tähistatakse saart (Pall 1999). Seos on kahtlemata olemas Alutaguse külanimel *Kuningaküla* ja vene *Князь-Село*, kus tõlkeseose (eesti > vene juhul *Король-Село* vms, vene > eesti juhul *Vürstiküla*) asemel leiame ühise päritoluga germaani laentüve *kuningas*, *князь*.

Tallinna tänavanimede tsaariaegsed kolmekeelsed variandid pakuvad rikkalikku näitestikku kõigi nende kolme tüübi kohta. Eesti keelde mugandatud on peamiselt isikunimedest tulenenud tänavanimed, nt *Mündi* (algselt *Mundi* < sks *Mundtsraße*), *Maakri* (sks *Makerstraße*) jm. Palju on nimedes tõlkevahekorda, nt *Kuninga* (sks *Königstraße*, vn *Королевская улица*), *Rüütli* (sks *Ritterstraße*, vn *Рыцарская улица*) jm. Ent erilähtesustki esineb ja erikeelsete nimede vahekorrad on kohati väga eksitavad (vrd *Harju tn* – sks *Schmiedestraße* – vn *Новая улица*; *Uus tn* – sks *Neustraße* – vn *Земляная улица*). Lähemalt erikeelsete nimede vahekorra kohta Eesti kohanimedes vt Päll 1999b.

Kui piirduda Eesti-väliste võõrnimedega, siis saaks lähtenime ja eesti tekstis kasutatava vaste võrdlemisel eristada needsamad kolm tüüpi:

1) mugandid: *Leedu* (leedu *Lietuva*), *Poola* (pl *Polska*), *Riia* (läti *Rīga*), *Šveits* (sks *Schweiz*), *Viin* (sks *Wien*);

2) ennisvormitõlked: *Lõunasaar* (Uus-Meremaal, ingl *South Island*), *Tulemaa* (hisp *Tierra del Fuego*), *Uus-Meremaa* (ingl *New Zealand*, *Zealand* < hollandi *Zeeland*);

3) erilähtesed nimed: *Casablanca* (ar *Ad-Dār al-Bayḏāʾ*), *Holland* (holl *Nederland*), *Rootsi* (rts *Sverige*), *Ungari* (ungari *Magyarország*), *Venemaa* (vn *Россия, Русь*).

Juba põgus näidete loetelu näitab niisuguse formalistliku jaotuse küsitavust. Eesti tekstis kasutatavad vasted ei ole sageli tekkinud lähtekeelse nime põhjal, vaid mingi muu keele vahendusel, nii on *Ungari* ja vahest ka *Poola* tekkinud saksakeelse nime põhjal (*Ungarn, Polen*). Nimi *Holland* on lähtekeelne, st hollandikeelne, ent Hollandis seda kogu riigi kohta (Madalmaade Kuningriik) üldiselt ei kasutata. Formalistlikult on raske liigitada nime *Valgevene*: ühest küljest on tegu selge tõlkega (valgevene *Беларусь*, vn *Белоруссия*, vrd ingl varasem *White Russia*, sks *Weißrussland*, sm *Valko-Venäjä*), kuid teisalt on suhte *Vene–Русь* puhul tegu erilähteste tüvedega.

Jaotuse suurim puudus on see, et ta paneb ühte liiki nii selgelt eestipärased põlisnimed kui ka eesti keelde mugandamata, tsitaatkirjaviisis nimed (vrd 3. rühm: *Venemaa* ja *Casablanca*).

Praktilisem tundub niisugune rühmitus, kus ühte rühma koondatakse struktuurilt ja päritolult sarnased nimed. Nii võib eristada vähemalt nelja rühma: omanimed, tõlkenimed, mugandnimed ja kaudkeelsed nimed. Esimesed kolm on tinglikult eestikeelsed nimed, kaudkeelsed seda ei ole, vaid säilitavad oma võõrkeelsuse. Struktuuriliselt on selgeimini eristatavad tõlkenimed (ennisvormitõlked) ja mugandnimed, omanimede välised tunnused jäävad kõige ähmasemaks.

Omanimede rühm hõlmab struktuurilt kõige eestipärasemaid nimesid; nende põhitunnus ongi see, et neil on täiesti eesti omasõnade struktuur ja eesti nimedele omased tunnused, mh järgivad nad kohanimedes omastavalist malli. Samas on omanimede eristamine muganditest (kas *Varssavi* on omanimi või poola *Warszawa* või vene *Беруава* mugand?) ja tõlgetest (*Valgjärv* Põhja-Venemaa *Белое озеро* vastena) vahel pigem kokkuleppe küsimus.

Kaudkeelsed nimed on kokkuleppeliste võõrnimede alajaotusse sattunud põhjusel, et olles küll võõrkeelsed nimed, ei vasta nende kasutamine võõrnimede üldreeglitele, sest nime ei kasutata lähtekeelsel, vaid vahekeele kaudu saadud kujul.

Põlisuse/omasuse – võõruse skaalal asetuvad ühte otsa omanimed, teise otsa kaudkeelsed nimed. Kui võrrelda seda jaotust apellatiivide võõrusjaotusega (omasõnad – võõrsõnad – tsitaatsõnad), siis on omanimed ja tõlkenimed võrreldavad omasõnadega, mugandnimed võõrsõnadega ja kaudkeelsed nimed tsitaatsõnadega. Tõlkenimede eristamist omanimedest põhjendab see, et need on enamasti hilisema kirjakeelse tekkega ega kujuta endast sageli ka „tüüpilisi“ Eesti kohanimedid (*Elevandiluurannik, Teravmäed, Maagimäestik, Korallimeri*). P-s 1.2 mainitud põhjustel ei saa nimede võõrusjaotuse termineid moodustada analoogiliselt üldsõnavara jagunemisele, st omanimed – võõrnimed – tsitaatnimed.

Puhtaid piire nende rühmade vahel seega pole, palju on segavorme. Kuivõrd nimed on sageli mitmeosalised, võib üks osa olla reeglipärane, teine aga mitte (nt *Lõuna-Shetlandi saared* – reeglipärane *Shetland* + hargtäiendi *South* tõlge).

4.1. Omanimed⁴⁶

Omanimede alla on siin arvatud puht eestipärased, st omasõna struktuuriga ja eesti nimedele vastavate tunnustega võõrobjektide nimed. Tegemist on päritolult vanima nimekihiga.

Võõrkohanimede kohta, mis sellesse rühma kuuluksid, on kasutatud ka terminit NAABRUSNIMI e NAABERKOHANIMI (Saari 1976: 141, Päll 1986a). See toonitab asjaolu, et valdav osa niisuguseid nimesid märgivad meie naabermaadel asuvaid kohti. Et aga mõnigi seda tüüpi kohanimi märgib kaugemaid kohti (ega ole tõlkenimi) ja terminit peaks saama kasutada ka isikunimede puhul, on siinses töös valitud üldisem ja paraku tinglikum termin OMANIMI.

Omanimede tekkepõhjused võib liigitada kaheks: 1) tihe kauaaegne suhtlemine vastava alaga ja 2) eestlaste kohalik asustus. Valdav osa omanimedest on rahvaomase tekkega, suuline laen või tõlge lähtekeelsest nimest.

Kauaaegsete kontaktide tulemusena on tekkinud eestikeelsed nimed naabermaadele (*Läti, Rootsi, Soome, Venemaa*), tähtsatele linnadele (*Pihkva, Riia, Turu*), jõgedele (*Salatsi, Väina*) ja muudele loodusesemetele (*Ahvenamaa, Ojamaa*). Need moodustavad omanimede vanima kihistuse. Mida lähemale Eesti piiridele, seda tõenäolisem on võimalus, et nimi ongi algselt eesti *resp.* läänemere-soome päritoluga, nt *Ruhja* (Rüjiena) või *Salatsi* (Salaca).

Eestipäraseid nimesid kannavad või on kandnud ka pisemad objektid, mis on mingis suhtes olnud olulised. Omaaegsed kalendrid kirjeldasid linnadevahelisi teekondi, nimetades tee peale jäävaid sildu, mõisaid ja kõrtse. 1816. a kalendris on Riia–Tartu maanteel nimetatud kohti *Ropa* 'Straupe', *Lenzi moisa* 'Lenči', Riia–Pärnu maanteel *Rantso* 'Rencēnmuīža'. Körber 1866 esitab kohanime *Ahtsama sild* 'Brücke, g.d. Aa bei Riga', st üle Koiva jõe minev sild Riia lähedal. Lähem vaatlus lubab selle seostada läti *Ādaži* nimega, mis Endzelīnsi (1932: 30) oletuse kohaselt võiks lähtuda liivi sõnast *ādōs* 'eng, schmal'. Sild kui oluline teetähis Riiga minekul sai ilmselt liivi nimest lähtuva eesti vaste.

Mitmed vahetutest kontaktidest sündinud eestipärased vasted levisid üksnes mõnes Eesti paikkonnas ega pääsenud hiljem kirjakeeles maksvusele, nt saarlaste *Liibo* või *Liibuse* 'Liepāja', *Vānda* 'Ventspils' (vrd liivi *Vānta*) ja *Tooninga* 'Dundaga' (liivi *Dūoņig*). Võrupärase *Aluliina* 'Alüksne' asemel (variandid *Alulinna, Aoliina, Alalinna, Aalu, Allu, Aallu, Alukse*) kasutati niisamuti pikka aega hoopis saksapärase nime *Marienburg* mugandust *Marienburgi* (harva ka *Maria*

---

⁴⁶ Põhjalikumat omanimede (naabrusnimede) käsitlust vt Päll 1986a.

linn). Vähe tuntud omanimedena võiks mainida veel setude nime *Porkva* või *Porgova* 'Porhov' ja Lüganusel kirja pandud *Lavassaar* 'Moštšnoi' (soome *Lavansaari*).

Eestlaste ja lätlaste ühine Liivimaa kubermang tekitas omal ajal tiheda suhtlemise selle üksuse piires ja nimed muganesid hulgaliselt. Juba O. W. Masingu Marahwa Näddala-Lehes esineb mitmeid eestipärastatud Läti kohanimesid, nt *Pikkerna kirrikust* (1822: 183, lt *Biķernieki*), *Lemsalo kihhelkonnas* (1823: 103, Limbaži), *Treppi mõisas* (1825: 362, Trapene). Mõned neist on sedavõrd eestistatud, et on raske lokaliseerida, nt *Lane wallas* (1822: 183), *Lauritsa wallas* (1822: 114, arvatavasti Labrenči), *Nauka wallas* (1823: 389, arvatavasti Nauksēni). Õpetatud Eesti Seltsi kaardikogus leidub u 1840. aastal koostatud käsikirjaline kaart „Tallina ja Ria kubbermang“ (lähemalt vt Paatsi 1993: 78), millel on ehtsate eestikeelsete nimede (*Ruhja*, *Oppe* 'Ape', *Allo* 'Alüksne', *Koiwa-linna kirrik* 'Gaujiena') kõrval ka ilmselt eestipärastatud nimesid: *Arraske* 'Āraiši', *Jürriburi* 'Zaube' (< sks *Jürgensburg*), *Ubbenurme* 'Umurga' (< sks *Ubbenorm*), *Westeni* 'Vestiena' (vrd sks *Festen*), *Wolwardi* 'Ēvele' (< sks *Wohlfahrt*). Ka 1859. a „Maa Kaardi-Ramat“ jätkas nimede eestistamist, ent lähtus mitmel puhul just läti, mitte saksa nimekujust: *Dundaga* (= läti, sks *Dondangen*), *Rauna* (= läti, sks *Ronneburg*), *Ummurge* (läti *Umurga*, sks *Ubbenorm*).

XIX ja XX sajandi alguse ajakirjanduses oli nimede mugandamine küllalt tavaline ja seetõttu ei ole alati võimalik määrata, kas mingi nimekuju on rahvaomane või lihtsalt juhuslik mugand. Siin-seal esinevaid nimekujusid *Annemõis* 'Anna', *Eeveli* 'Ēvele', *Eige jõgi* 'Īge', *Jeertseni* 'Jērcēni', *Kalnemõis* 'Kalnamuiža', *Kooka mõis* 'Kocēni' (varem Kokmuiža), *Maalupi* 'Mālupe', *Semeri* 'Ziemeri' jms ei saa seetõttu üksikasjalikumate andmete puudumisel kindlaleks omanimedeks lugeda.

Omaette rühmana võiks omanimede hulgas eristada ajalooliste nimede rekonstrueeringuid või rahvaetümoloogilisi teisendeid. Nimed, nagu *Ümera* 'Jumara (?)', *Üksküla* 'Īkšķile', *Sāde jõgi* 'Seda', on käibe leitud ajalookirjanduse kaudu, nende autentsuses võib kahelda.⁴⁷ *Lemsalu* 'Limbaži' on arvatavasti samuti rahvaetümoloogiline teisend saksa nimest *Lemsal* (vrd Eestis *Tamsalu* ja sks *Tamsal*), sest liivi nimena on fikseeritud *Lämmist nīn* (Endzelīns 1961: 307). *Ipiku* 'Īpiķi' on ühe piiriäärse koha rahvapärane nimi, ent seekõrval on tarvitatud ka vanemast kirjapanekust *Oepick* etümologiseeritud kuju *Ööbiku*.

Uute omanimede tekitamine jätkus 1930. aastateni. VÕS 1933 esitas Daugavpilsi eestipäraseks vasteks *Väinalinn* (varem kasutati saksa nime *Dünaburg* mugandusi, nt *Tinnaburgi lin* Gildenmann 1849: 91). *Ilmjärv* 'Ilmen' ja *Selijärv* 'Seliger' (järved Põhja-Venemaal) pärinevad samuti sellest ajast.

Eespool oli mainitud, et üks omanimede tekkepõhjust on olnud eesti asustus. Siin tuleks kõigepealt nimetada eesti keelesaari Leivus, Lutsis ja Kraasnas. Nende

---

⁴⁷ Üksküla algse nimekuju kohta lähemalt vt Sutrop 2004.

toponüümikas on esindatud nii puht eestipäraseid nimesid kui ka läti või vene nimede mugandused. Leivu nimede hulgas on nt eestipäraseid *Katrõmõtsa* 'Jaunčonkas', *Laudumäe* 'Lubukalni', *Mäekülä* 'Brūniņi', *Pajušilla* 'Kārklupe', lätipäraseid *Mõtsšlääga* 'Mežslokas', *Paikna* 'Paiķēni', *Vääkali* 'Kalnvēji' (algsest Vējkalni), *Ämšikülä* 'Amši'. Lutsi eestipäraseid nimesid on nt *Mäekülä* 'Mazā Pīkova', *Mägise* 'Barisi', *Palokõrdsi* 'Baravuški', *Puukõsõ* 'Pivkaiņi', mugandatud nimesid *Laisena* 'Laizāni', *Loodi* 'Lociši', *Paldatsi* 'Boldači'. Kraasnas on enamjaolt vene nimede mugandused (*Ivatsova* 'Ivantsevo', *Paraskova* 'Baraškino' jm), kuid ei puudu ka puht eesti nimesid, nt *Hanikülä* 'Lomõ', *Käpäkülä* 'Ussovo', *Mõisa* 'Mõza', *Nahakülä* 'Agafonovo'.

Kui keelesaarte kohanimesid on kahtlemata suhteliselt vanad, siis uuema kihistuse moodustavad eesti asunduste nimesid. Lätis on peale keelesaarte paiknenud suuremaid või väiksemaid eestlaste rühmi nt Aluliinas (Alūksnes), Hopas (Apes), Koivaliinas (Gaujienas), Vana-Laitsnas (Veclaicenes), Salatsis (Salacgrīvas), Volmaris (Valmieras), Rensles (Rencēnis), Ruhjas (Rūjienas), Aravestel (Arakstes) jm. Venemaa eesti asundustest on seni põhjalikema ülevaate koostanud Andres Nigol (1918). Nende nimede hulgas võib leida nii kirjeldavaid toponüüme (*Allmäe* 'Podgornoje', *Mägede* 'Kleskuši', *Nurme* 'Nurma', *Punase Lageda* 'Estosadok'), tekkeaja rahvusromantilisi ideaale kajastavaid nimesid (*Koidula*, *Linda*, *Sakala*, *Salme*, *Sulevi*) kui ka muid eestipäraseid nimesid (*Aasiku* e *Tikapesa* 'Tikopiss', *Kivisaare* 'Selo-Gora'). Valdav osa on siiski vene nimede mugandused (*Kassavitsa* 'Kassavitsõ', *Krimmi Huutor* 'Krõmski Hutor', *Lälitsa* 'Ljalitsõ', *Simititsa* 'Zimititsõ'), sh päritolule viitavad nimesid (*Baltiika*, *Estonia*, *Estonka*, *Lifljandka*).

Kui omanimesid võrrelda lähtekeelsete nimedega, siis saab välja tuua needsamad kolm rühma mis eespool mainitud: erilähtesed nimesid (*Rootsi* 'Sverige'), tõlkenimesid (Leivu *Mäemõiza* 'Kalncempji', varem Kalnamuiza) ja mugandid (suurem osa, nt Lutsi *Määdina* 'Mērdzene').

Kahtlemata moodustavad omanimesid, täpsemalt aga naabrusnimesid võõrnimede kõige vanema ja väärtuslikuma kihistuse ning nad väärivad sellisena jäädvustamist ja vastutustundlikku kasutamist.

4.2. Tõlkenimesid

Tõlkenimesid siin käsitletava rühmana on täpsemalt väljendudes **ennisvormitõlked**, st nime aluseks olev(ad) apellatiiv(id) on tõlgitud tulekkeelde ja vormistatud tulekkeele reeglite kohaseks nimeks. Eelmises jaotuses käsitletud eesti omanimedest eristab tõlkenimesid põhiliselt nende hilisem, kirjakeelne teke.

Esmalt tuleks aga selgitada tõlkimise kahte tähendust. Nimede tõlkimine laias tähenduses (nimetatagu seda siin päristõlkeks) hõlmab mis tahes lähtekeelses tekstis nime asendamist tulekkeelses tekstis kasutusel oleva nimekujuga, mis sedasama objekti tähistab, nt kui inglise tekstis esinevad nimesid *Chelyabinsk*, *Pskov*, *North Island*, *Tierra del Fuego*, *Fiji*, *Geneva*, siis eesti tekstis on nende nimede vasted

Tšeljabinšk, Pihkva, Põhjasaar, Tulemaa, Fidži, Genf. Neist ennisvormitõlge on üksnes *Põhjasaar* (üks Uus-Meremaa kahest põhisaarest), ülejäänud juhtudel asendame nime inglise transkriptsiooni eesti transkriptsiooniga (*Tšeljabinšk*), inglise tekstis tarvitatava endonüümi eesti omanimega (*Pihkva*), tõlkenimega (*Tulemaa*) või mugandiga (*Fidži*) või inglise eksonüümi eesti eksonüümiga, mis täpsemalt on kaudkeelne (saksa) nimi (*Genf*); võimalikke kombinatsioone on muidugi rohkem. Nime päristõlge käib alati ühe kindla objekti kohta ja võib olla erinev nime ennisvormitõlkest, näiteks oli omaaegse saksakeelse *Schmiedestraße* eestikeelseks vasteks Valgas *Sepa tänav* (päristõlge = ennisvormitõlge), Tallinnas aga *Harju tänav* (päristõlge ≠ ennisvormitõlge); venekeelne *Морская улица* oli Haapsalus *Mere tänav*, Tallinnas *Pikk tänav*.

Tõlkimine iseenesest kahandab nime funktsionaalsust, st nimeobjekti ühemõttelist identifitseerimist, sest keeltevahelised tõlkesuhted ei ole kunagi üksühesed, nii et ühele lähtekeele sõnale vastaks tulemkeeles alati ainult üks sõna ja vastupidi. Tõlkida võib mitmeti, näiteks on prantsuse *Côte d'Ivoire* tõlgitud tavaliselt *Elevandiluurannikuks*, ent XIX sajandil on ta olnud *Hambarand* (Jakobson 1868) ning XX sajandi lõpu poole mõõndud ka uudissõnalist vastet *Vandlirannik* (VÕK 1983). Eesti linnade kohanimistu ajaloolist mitmekordsust on eespool juba kirjeldatud, siin võib näiteks tuua, kuidas tõlgiti omal ajal Tartu tänavanimesid. Sks *Fischerstraße*, vn *Рыбацкая улица* on eesti tõlkes olnud *Kalameeste uulits*, *Kalamehe uulits* ja (al 1927) *Kaluri tänav*. Sks *Weidenstraße* tõlkeks on olnud nii *Karja-uulits* kui ka (praegune) *Paju tänav*, vene keeli *Выгонная улица* ja *Ивовая улица*, sest *Weide* tähendab nii paju kui ka karjamaad. Küütri tänava saksakeelne nimi *Küterstraße* tuleneb alamsaksa sõnast *kuter* 'lihunik, vorstimeister', ent vene keelde tõlkides lähtuti ekslikult sõnast *küfer* 'püttsepp', saades niiviisi vasteks *Бочарная улица*. Tõlkimine põhjustab seega nii paratamatuid kui ka tahtmatuid moonutusi. Tõlkimise tarvidus tänapäeva mitmekeelsetel aladel, nt soome- ja rootsikeelse nimistuga Helsingis, piirab nimepaneku võimalusi, sest alati on tarvis arvestada ka nimede tõlgitavust ning võimalikku eksitavust teises keeles; samuti ei saa nimedena kasutada sünonüüme (nagu nt Tallinnas *Õõbiku* ja *Sisaski tn*).

Tõlkimine on vastuvõetavam juhul, kui nime osutusseos reaalse maailma objektiga pole esmane, näiteks ilukirjanduses on tavaks tõlkida nimesid, millel on oluline mõistesisu või mis aitavad luua kunstikavatsuslikku fooni (tüüpiline lastekirjanduses, nt rootsi *Pippi Långstrump* – *Pipi Pikksukk*, *Kurrekurreduttön* – *Kurrunurruvutisaar* – vene *Тыка-Тока*, vt ka Saari 1993b: 25–26).

Mida „apellatiivsem“, kirjeldavam on nimi, seda kergemini kiputakse seda tõlkima. Kui vaadelda omasõna struktuuriga tõlkenimesid väliskohanime hulgast, siis saab seal eristada järgmisi rühmi:

a) ilmakaarte ja suhtelise asukohaga seotud kohanimed: *Idaneem* (ingl *East Cape*), *Keskmassiiv* (pr *Massif Central*), *Kirdemaa* (norra *Nordautlandet*), *Kõrvalahelik* (Kaukaasias, vn *Боковой хребтом*), *Loodevääil* (ingl *Northwest*

Passage), *Vahemeri* (1849 *Wahhe-merri*, sks *Mittelmeer*, ingl *Mediterranean Sea*, pr *Méditerranée*), *Ülemjärv* (ingl *Lake Superior*);

b) värvustega seotud kohanimed: *Kollane meri* (hn *Huang Hai*), *Punane nõgu* (hn *Sichuan Pendi*, eesti nimi on ilmselt saksa *Rotes Becken*'i tõlge), *Roheneemesaared* (portugali *Ilhas do Cabo Verde*), *Valge meri* (vn *Белое море*);

c) muud kirjeldavat tüüpi kohanimed: *Kolme Pagoodi kuru* (birma *Paya Thônzu Taunggyalan*, tai *Dan Chedi Sam Ong*), *Peaahelik* (Kaukaasias, vn *Главный хребет*), *Rannikuahelikud* (ingl *Coast Ranges*), *Suur järvistu* (ingl *Great Lakes*), *Suur Vallrahu* (inglise *Great Barrier Reef*), *Suur Veelahkmeahelik* (ingl *Great Dividing Range*), *Tuulealused saared* (Polüneesias pr *îles sous le Vent*, Cabo Verdes portugali *Ilhas de Sotavento*, Kariibi piirkonnas ingl *Leeward Islands*), *Üheksanda Kraadi väin* (ingl *Nine Degree Channel*).

Tõlgitud on ka metafoorseid nimesid, nt *Hea Lootuse neem* (ingl *Cape of Good Hope*), *Jõulusaar* (ingl *Christmas Island*), *Karusaar* (norra *Bjørnøya*), *Laudmägi* (ingl *Table Mountain*), *Lihavõttesaar* (hisp *Isla de Pascua*), *Luukererannik* (Namiibias, ingl *Skeleton Coast*), *Neitsisaared* (ingl *Virgin Islands*), *Näljastepp* (kasahhi *Mõrzaöl*, usbeki *Mirzhacho 'l*), *Raudvärav* (serbia *Đerdap*, rumeenia *Porțile de Fier*), *Seltsisaared* (pr *îles de la Société*), *Surmaorg* (ingl *Death Valley*), *Suur Orjajärv* (ingl *Great Slave Lake*⁴⁸).

Mitmed tõlkenimed on võõrsõna struktuuriga. Lähte- ja tulemnime erinevus on peamiselt foneetiline, mistõttu seda tüüpi nimi meenutab mugandnime: *Admiraliteedisaares* (ingl *Admiralty Islands*), *Antipoodid* (ingl *Antipodes Islands*), *Draakonimäed* (afrikaani *Drakensberg*), *Fööniksisaares* (ingl *Phoenix Islands*), *Korallimeri* (ingl *Coral Sea*), *Markiisaares* (pr *îles Marquises*), *Moskiitorannik* (hisp *Costa de Mosquitos*), *Oktoobrirevolutsiooni saar* (vn *остров Октябрьской революции*).

Omamoodi vaheastme tõlke- ja mugandnimede vahel moodustavad etnonüümidega seotud kohanimed: *Evengimaa* (vn *Эвенкия*), *Jukagiiri kiltmaa* (vn *Юкагирское плоскогорье*), *Neenetsimaa* (vn *Ненецкий автономный округ*), *Nogai stepp* (vn *Ногайская степь*), *Šani mägismaa* (birma *Shan Kônbyinmyin*), *Taani väin* (Gröönimaa ja Islandi vahel, taani *Danmark Strædet*, islandi *Danmerkursund ~ Grænlandshaf*), *Talõši mäed* (aserbaidžaaani *Talış dağları*, pärsia *Kūhhā-ye Ṭavālesh*), *Tatari väin* (vn *Татарский пролив*).

Vahepealseks omanimede ja tõlkenimede vahel saab lugeda juhtumeid, kus lähtekeelne isikunimi on asendatud eestipärase vastega: *Aleksandri saarestik* (nimetatud Alaskas Vene keisri järgi, ingl *Alexander Archipelago*), *Peeter Suure laht* (vn *залив Петра Великого*), *Peetri väljak* (Vatikanis, it *Piazza di San Pietro*), *Saalomoni saared* (nimetatud piibli kuningas Saalomoni järgi 1586. a, ingl *Solomon Islands*).

---

⁴⁸ Tegemist on eksliku tõlkega, sest inglise nimi tuleneb indiaanihõimu nimetusest *Slave(y)* või *Slaves* [ˈsleviːz], millel ei ole midagi tegemist orjandusega, vt Diamant 2001: 94–95.

Päris ilmselt ei ole tõlkenimed alati tõlgitud otse lähtekeelest, vaid sageli vahekeelte kaudu. Eesti keele puhul on põhilisteks vahekeelteks olnud saksa ja vene, uuemal ajal ehk ka inglise. Vahekeeli on võimalik selgemalt tuvastada vaid mõnel juhul, näiteks *Uus-Meremaa* lähtub üsna ilmselt saksakeelsest nimest *Neuseeland*, mitte inglise *New Zealand*'ist, *Tulemaa* lähteks on tõenäoliselt saksa *Feuerland* või vene *Огненная Земля* (inglise keeles kasutatakse endonüümi *Tierra del Fuego*), *Nõelaneem* on vahest saadud vene vastest *мыс Игольный* (vrd ingl *Cape Agulhas*, saksa *Kap Agulhas*, ent siiski ka *Nadelkap*). *Kasahhi kinkmaa* on vene *Казахский мелкосопочник*'u tõlge (vrd muutüvelist kasahhi nime *Сарыарқа Sarõarka*).

Tõlkenimede vanima kihistuse moodustavad piiblinimed Kümnelinnamaa (1739 *kümne linna maalt* Mt 4:25, lad *Decapolis*), Surnumeri (1694 translatiiv *Surno Järweks*, 1739 *sola merri* 1Ms 14:3, ar *al-baḥr al-Mayyit*, hbr *yam haMelaḥ*, lad *mare mortuum*), Õlimägi (1632 *se õllimehje alla*, 1739 *õllipude mäele* 2Sm 15:30, ar *jabal aṭ-Ṭūr*, hbr *har haZetim*, lad *mons Oliveti* ~ *Olivarum*). XIX sajandi geograafiaõpikutes (vt lähemalt p 7.2) said tuntuks nt Hea Lootuse neem (1849 *Hea-lotusse eestmägi*), Jäämeri (1849 *Pohja Jeä merri*), Kaljumäestik (1854 *Kaljo-mäed*), Kollane meri (1849 *Kollane merri*), Kullarannik (prg Ghana, 1849 *Kulla rand*), Madalmaad (1854 *Maddalma*), Must meri (1849 *Must merri*), Roheneemesaared (1849 *Rohhelisse-eestmäe sared*), Seltsisaared (1854 *Seltsi-sared*), Teravmäed (1849 *tärrewa-mäggede sared*), Ülemjärv (1854 *Üllem-järv*). Mõnedki tollased tõlkenimed ei jäänud hiljem eri põhjustel püsima, vrd *Ea-ma-saar* (1854, = Island), *Kipre-sared* (1854, ingl *Navigators Islands*, prg Samoa), *Mustmets* (1854, = Schwarzwald), *Palju-saarestik* (1868, = Polüneesia), *Pohja-ninna* (1854, = Nordkapp), *Rohho-sared* (1854, ingl *Spice Islands*, prg Maluku), *Saarte merri* (1849, = Egeuse meri), *Seitsme-mäggede-ma* (1854, sks *Siebenbürgen*, Transilvaania), *Sõbrusse sared* (1849, ingl *Friendly Islands*, prg Tonga), *ue-leitud-ma saar* (1849, = Newfoundland), *uus Ma saar* (1849, = Novaja Zemlja). XX sajandi allikates esmakordselt mainitud tõlkenimed on nt *Admiraliteedisaares* (1936), *Draakonimäed* (~ mäestik, 1933) ja *Suur Karujärv* (1936). Mõned 1930. aastate tõlkenimed jäid samuti hiljem kõrvale, nt *Taevaminemise saar* (1936, = Ascension), *Tähemägi* (1936, = Orizaba) ja *Väikesed saared* (1936, = Mikroneesia).

Tõlkenimede üldhulgas on enim mäestike ja saarestike nimesid ja rannikunimesid (*Kullarannik*, *Orjarannik*, *Piprarannik*, *Viirukirannik*). Paljud haldusüksuste nimed sisaldavad ilmakaari või suhtelise asukoha viiteid ning on tõlgitavad, nagu nt *Idaprovints*, *Keskringond*, *Lõunaprovints*, *Rannikupiirkond* (paljudes eri riikides). Omaette väikese rühma moodustavad linnasisesed kohanimed, nt *Ladina kvartal* (Pariisis, pr *Quartier Latin*), *Markuse väljak* (Venezias, it *Piazza di San Marco*), *Paleeväljak* (Peterburis, vn *Дворцовая площадь*), *Punane väljak* (Moskvas, vn *Красная площадь*), *Taevase Rahu väljak* (hn *Tiananmen*). Linnasisesene kohanimistu on üsna sageli etümoloogiliselt läbipaistev ja seetõttu kiputakse seda kergesti tõlkima.

Eespool on käsitletud terviklikke tõlkenimesid, ent märksa levinum on üksikute nimeosade tõlkimine. Neid on vaadeldud eraldi: hargtäiendi tõlkimist p 4.6 all ja liigisõna tõlget p 5.2 all.

4.3. Mugandnimed

Mugandamisel sobitatakse lähtekeelse nime kirjaipilti ja/või hääldust omakeelsega. Mugandada saab ka üksnes hääldust, jättes lähtekirjaipildi reeglipäraseks. Nime hääldatakse sel juhul mitte lähtekeele, vaid tulemkeele kirjaviisi kohaselt. Sõnaraamatus „Maailma kohanimed“ (1999) on seda tüüpi nimed nt *Baikal* (esisilbi-rõhuga, vn *baik`al*), *Bengal* (vrd inglispärane hääldus *bengool*) *Budapest* (ungari *budapäst*), *Gent* (hollandi *hent*), *London* (ingl *land(ö)n*), *Malta* (ingl *moolta*), *Moldova* (moldova-rumeenia *moldoova*), *Moskva* (vn *maskvaa*), *Niger* (pr *nižee*), *Oslo* (norra *uslu*), *Portugal* (portugali *purtug`al*), *Rostov* (vn *rost`off*), *Žemaitija* (leedu *žāmaidij`a*). Järgnevas on siiski vaadeldud vaid kokkuleppelise kirjaipildiga võõrnimesid, st neid juhtumeid, kus lähtenime hääldust üritatakse edasi anda oma kirjaviisi vahenditega. Et keeled on üksteisest foneetiliselt erinevad, siis on loogiline eeldada, et kirjaipildi mugandamisega kaasneb suuremal või vähemal määral alati ka häälduse mugandamine.

Üsna tinglikult võiks eristada kaht tüüpi mugandamist: 1) transkriptsiooniline (puht kirjaipildiline) mugandus ja 2) struktuuriline mugandus (eestipärastus). Esimene piirneb võõrtähtede ja teisiti häälduvate tähtede asendamisega eesti tähestiku tähtedega, teine läheb sellest kaugemale, asendades sarjati ka üksikuid järjendeid ja grammatilisi tunnuseid.

Transkriptsioonilise mugandamise puhul võib eristada järgmisi muutusi kirjaipildis⁴⁹:

1) võõrtähtede (*c, q, w, x, y* jms) asendamine: portugali *Açores* > *Assoorid*, sks *Alexandria* > *Aleksandria*, ingl-hisp *California* > *Kalifornia, ingl-pr *Canada* > *Kanada*, ingl *Deccan* > *Dekkan*, ingl *Hawaii* > *Havai, sks *Kambodscha* > *Kambodža* (vrd ka vn *Камбоджа*), sks *Kotschinchina* > *Kotšinhina*, sks *Luxemburg* > *Luksemburg*, malai *Malaysia* > *Malaisia*, hisp *México* > *Mehhiko*, kr *Olympos* > *Olümpos*, lad *collis Quirinalis* > *Kvirinaal, ingl-pr *Seychelles* > *Seišellid*, hn *Taiwan* > †*Taivan*, sks *Wien* > *Viin*, poola *Wisła* > *Visla;

2) teisiti häälduvate tähtede asendamine: sks *Byzanz* > *Bütsants*, kr *Ephesos* > *Efesos, ingl *Fiji* > *Fidži*, ingl *Gujarat* > *Gudžarat, ingl *Hindu Kush* > *Hindukuš*,

---

⁴⁹ Tärniga (*) näited märgivad mööndavaid nimekujusid (mis pole esikohakujud), ristiga (†) näited vananenud nimesid. Kui mugandatud on eeldatavasti vahekeelsest nimekujust, siis näidatakse lähtekujuna seda, mitte lähtekeelset nime.

sks *Palästina* > *Palestiina*⁵⁰, ingl *Punjab* / sks *Pandschab* > *Pandžab*, sks *Piräus* > *Pireus*, hn *Shanghai* > †*Šanghai*, hn *Tian Shan* > *Tjan-Šan;

3) klusiilide märkimine vastavalt vältele: it *Appennino* > *Apenniinid*, sks *Attika* > *Atika*, ingl *Calcutta* > †*Kalkuta*, lad *Cappadocia* > *Kapadookia*, sks *Malakka* > *Malaka*, sks *Marokko* > *Maroko*, sks *Mekka* > *Meka*, sks *Mokka* > *Moka, ingl *Philippines* > *Filipiinid*;

4) muude konsonantide pikkuse märkimine: serbia *Kosovo* > †*Kossovo*, sks *Krim* > *Krimm*;

5) pearõhulise silbi, eriti lahtise silbi vokaali märkimine kahekordselt: hisp *Argentina* > *Argentiina, hisp *Bolivia* > *Boliivia*, sks *Donau* > *Doonau*, sks *Kopenhagen* > *Kopenhaagen*, hisp *Cuba* / sks *Kuba* > *Kuuba*, vn *Лена* > *Leena*, sks *Libanon* > *Liibanon*, ingl-sks *Medina* > *Mediina*, lad *Nilus* > *Nilus*, it-lad *Roma* > *Rooma*, sks *Sinai* > *Siinai*, sks *Tibet* > *Tiibet*, vn *Тыла* > *Tuula; vn *Бакы* > *Bakuu*, vn *Ока* > *Okaa, hisp (El) *Perú* > *Peruu*, vn *Чума* > *Tšitaa; vn *Амур* > *Amuur*, sks *Berlin* > *Berliin*, sks *Mosambik* > *Mosambiik*, ingl-sks *Sudan* > *Sudaan*, sks *Tirol* > *Tiroom*, sks *Vesuv* > *Vesuuv*;

6) hääldumatute tähtede ärajätmine: ingl *Lesotho* > †*Lesoto*, sks *Lübeck* > *Lüübek, kr *Marathon* > *Maraton*, lad *Parthia* > *Partia*, sks *Rhein* > *Rein*, rts *Stockholm* > †*Stokholm*;

7) diakriitiliste märkide ärajätmine: pr *Bénin* > *Benin*, poola *Łódź* > †*Lodz*, pr *Sénégal* > *Senegal*;

8) z-i asendamine s-iga: vn *Азербайджан* > *Aserbaidžaan*, ingl *Zambia* > *Sambia*, ingl *Zanzibar* > *Sansibar*, ingl *Zimbabwe* > †*Simbabve*, ingl *Tanzania* > *Tansaania*, vn *Узбекистан* > *Usbekistan*.

Pisut suurem foneetiline mugandus on pearõhu ülekandmine esimesele silbile, nt vn *Азов* > *Aasov*, vn *Казань* > *Kaasan*, vn *Нева* > *Neeva*, hbr *HaSharon* (hääldus *hašaroon*) > *Saaron*, vn *Урал* > *Uural*.

Struktuurilise mugandamise juhtumeid võib rühmitada järgmiselt.

1. Mitmuslikud nimekujud. Lähtekeelse nime mitmusvorm asendatakse eesti mitmusega, nt sks *Alpen* > *Alpid*, ingl *Andaman Islands* / sks *Andamanen* > *Andamanid* (=Andamani saared), pr *Ardenne* > *Ardennid*, lad *Arginusae* > *Arginuusid*, katalaani *Illes Balears* / sks *Balearen* > *Baleaarid*, ingl *Hebrides* > *Hebriidid*, vn *Хибины* > *Hibiinid*, ingl *Caroline Islands* / sks *Karolinen* > *Karoliinid*, hisp *Cordilleras* > *Kordiljeerid*, vn *Курилы* > *Kuriilid*, sks *Maskarenen* > *Maskareenid*, vn *Мугоджары* > *Mugodžaarid*, hisp *Islas Pitiusas* > *Pitiuusid*, sks *Pyrenäen* > *Püreneed*, pr *Cévennes* > *Sevennid*, sks *Vogesen* > *Vogeesid* (vrd pr *Vosges*). Et rõhk langeb sageli mitmuse tunnuse eelsele silbile, tekitades nõnda vältevaheldusliku vormi, siis kajastub muganduses klusiili pikkuse muutus: it

---

⁵⁰ Saksa *ä*-le (< lad *ae*, kreeka *ai*) vastab ladina nimeses tavaliselt *e* (*Raetia* > *Reetia*), kreeka nimeses *ai* (*Aitoolia*, vrd sks *Ätolien*); *ö* (< lad *oe*, kreeka *oi*) on ladina nimeses *ö* (*Moesia* > *Möösia*), kreeka päritoluga nimeses *oi* (*Foiniikia*, vrd sks *Phönikien*).

Dolomiti > *Dolomiidid*, sks *Karawanken* > *Karavangid*, norra *Lofoten* > *Lofoodid*, poola-tšehhi *Sudety* > *Sudeedid*. Mitmuslik vorm esineb vahel ka siis, kui seda lähtekeeles ei ole: it *Appennino* (mäestik) > *Apenniinid*, kr *Dodekánisos* > *Dodekaneesid*. Tavaliselt on siis mitmuslikud vormid teistes keeltes või on tegu analoogiaga, sest mäestiku- ja saarestikunimed on sageli mitmuslikud.

2. *ia*-lõpulised maanimed. Algselt ladinalähtesed *ia*-lõpuga maanimed on eesti keeles kujundanud ühtse malli, kus *ia*-lõpule eelneb pearõhuline III-välteline silp, sõltumata lähtekeelsest kujust, nt *Aitoolia* (kr *Aitolía*), *Austria* (< lad), *Dalmaatsia* (lad *Dalmatia*), *Foiniikia* (*ia*-lõpuline saksa ja inglise mõjul, vrd lad *Phoenice*, kr *Phoinike*), *Früügia* (lad *Phrygia*), *Itaalia* (it *Italia*), *Liguuria* (it *Liguria*), *Lükaonia* (lad *Lycaonia*), *Müüsia* (lad *Mysia*), *Pisiidia* (lad *Pisidia*), *Süüria* (lad *Syria*). See lõpp on saanud valdavaks uute maanimede moodustamisel: *Austraalia* (ingl *Australia* < lad *Terra Australis* 'lõunamaa'), *Boliivia* (hisp *Bolivia* < Simón Bolívari nimest), *Indoneesia* (indoneesia *Indonesia* < *India* + kr *nesia* 'saared'), *Namiibia* (ingl *Namibia* < Namibi kõrb), *Sambia* (ingl *Zambia* < Zambezi jõgi), *Tansaania* (ingl *Tanzania* < *Tanganyika* + *Zanzibar*). Mitmed *ia*-lõpulised nimed on tuletatud etnonüümist, eriti endise NSV Liidu aladel: *Abhaasia* (vn *Абхазия*, vrd abhaasi *Aphsnō*), *Balkaaria* (vn *Балкария*, vrd balkaari *Malkar*), *Baškiiria* (vn *Башикурия*, baškiiri *Baškortostan*), *Hakassia* (vn *Хакасия*), *Kalmõkkia* (vn *Калмыкия*, kalmõki *Halmg Tanghtš*), *Karakalpakkia* (vn *Каракалпакия*, vrd karakalpaki *Karakalpakstan*), *Mongoolia* (mongoli *Mongol*, ent vrd vn *Монголия*), *Somaalia* (somaali *Soomaaliya*).

ia-lõpp on paljudes keeltes kodunenud väikeste variatsioonidega: *-ia* (hispaania, inglise, itaalia, portugali, soome, ungari), *-ie* (prantsuse, tšehhi), *-ië* (hollandi), *-ien* (rootsi, saksa), *-ija* (leedu, läti, sloveeni), *-y* (inglise traditsioonilistes nimedes, nt *Italy*) jne. Vene keeles muutus *ия*-lõpp sedavõrd produktiivseks, et ka maa enda nimi muudeti Peeter Esimese ajal selliseks (*Русь* > *Россия*), vrd ka nimesid *Голландия* 'Holland', *Финляндия* 'Soome', *Швейцария* 'Šveits', *Швеция* 'Rootsi', *Шотландия* 'Šotimaa', *Черногория* 'Montenegro (Crna Gora)', kus teistes keeltes *ia*-lõpp enamasti puudub.

Eesti *ia*-lõpulised maanimed on üldiselt moodustatud mugandina mõne teise keele vastava vormi põhjal, kuigi mõnel juhul lähtekeeles endas *ia*-lõppu ei tarvitata, vrd *Burgundia* (pr *Bourgogne*, sks *Burgund*, ent vn *Бургундия*), *Kastiilia* (hisp *Castilla*, ent sks *Kastilien*), *Podoolia* (ukraina *Podillja*, vn *Подолье*, ent sks *Podolien*, ingl *Podolia*), *Podlaasia* (poola *Podlasie*, ent sks *Podlachien*, soome *Podlasia*). Näib, et tegemist on üha laieneva malliga, sest sellega liituvad üha uued nimed, nt *Tšetšeenia* (tšetšeeni *Noxçiyçö*, vn *Чечня*, ent pr *Tchéchénie*, sks *Tschetschenien*, soome *Tšetšenia*), *Inguššia* (inguši *Ghalghajtš*; vene nimes *Ингушетия* kajastub gruusiapärane maanimelõpp *-ethi*, vrd *იმერეთი Imerethi*, *კახეთი Kakhethi*, *მესხეთი Meshethi*). Üsna ilmselt liialdas *ia*-vormidega omal ajal Jakobson (*Siibenbürgia* jms, vt p 7.3), ent ülepingutust esineb nüüdki. Näiteks on väärvorm „Karabahhia“ õige *Karabakh*'i asemel (vrd aserbaidžaaani *Qarabağ*, armeenia *Gharabagh*, vn *Карабах*). Mõõndav nimekuju *Keenia* (< sks *Kenia*, mitte

aga *ia*-sarjale omaselt „Kenien“) on algselt hoopis inglise *Kenya* (mäe nimi), millel ei ole midagi ühist muude *ia*-lõpuliste nimedega.

ia-lõpulised linnanimed üldiselt mugandamisele ei allu, vähesed erandid on *Aleksandria* (ar *Al-Iskandarīyah*) ja mööndav *Veneetsia* (it *Venezia*). Varem on rohkemaid linnanimedid mugandatud (*Pretooria*, *Monroovia* jms); mugandlik kirjutusviis säilib piiblinimedes, nt *Antiookia* (türgi *Antakya*), *Arimaatia* (ar *Rantīs*), *Ataalia* (türgi *Antalya*), *Apolloonia* (kr *Apollonía*), *Samaaria* (ar *Sabasfīyah*), *Tibeeria* (hbr *Teverya*).

3. *maa*-lõpulised nimed. Mugandatud on nimesid, mis

a) on etnonüümilise päritoluga: *Baskimaa* (baski *Euskal Herria*), *Betsuaana-maa* (ingl *Bechuanaland*), *Friisimaa* (hollandi *Friesland*, friisi *Fryslân*), *Iirimaa* (< saksa *Irland*, ingl *Ireland*, iiri *Éire*), *Marimaa* (mari *Marij El*, vn *Марийская республика* /lühike vaste puudub/), *Svaasimaa* (< ingl *Swaziland*, swaasi *eSwatini*);

b) sisaldavad lähtekeeles või vahekeeles „maale“ viitavat osist (neistki osa pärinevad hõimunimetustest): *Frangimaa* (sks *Frankenland*), *Gröönimaa* (< saksa *Grönland*, taani *Grønland*, grööni *Kalaallit Nunaat* 'meie maa'), *Jüütimaa* (< saksa *Jütland*, taani *Jylland*), *Kapimaa* (< sks *Kapland*, afrikaani *Kaapland*, ingl *Cape Province*), *Kuningas Kristian X maa* (taani *Kong Christian Xs Land*), *Reinimaa* (sks *Rheinland*), *Saarimaa* (sks *Saarland*);

c) märgivad maa-ala: *Aasovimaa* (vn *Приазовье*), *Amuurimaa* (vn *Приамурье*), *Juudamaa* (hbr *Yehuda*, lad *Iudaea*), *Kaspiamaa* (vn *Прикаспий*), *Švaabimaa* (sks *Schwaben*), *Taga-Baikalimaa* (vn *Забайкалье*), *Volgamaa* (vn *Поволжье*).

Etnonüümi põhjal on *maa*-lõpuliste nimede moodustamine eesti keeles täiesti regulaarne, nii on KNABis vasted antud ka nt Põhja-Kaukaasia piirkondadele: *Abasiinimaa* (vn *Абазинта* ~ *Отчий край абазин*), *Dargimaa* (vn *Даргинская земля*), *Lakimaa* (vn *Лакия*), *Šarsugimaa* (vn *Шансугия*) ja *Tšamalimaa* (vn *Чамалия*).

4. Omastavakujulised, peamiselt etnonüümidest pärit nimed. Valdav osa nendest nimedest kuulub ilmselt omanimede rühma (*Läti*, *Poola*, *Rootsi*, *Soome*), kuid siia on liitunud ka mõned võõrsõnalised nimed: *Šani* (osariik Birmas, birma *Shan Pyinè*, šani *Tai*), *Tšehhi* (tšehhi *Česko*) jt. Omapärane mugandrühm on kujunenud saksa *n*-lõpulistest nimedest: *Baieri* (sks *Bayern*), *Pommeri* (sks *Pommern*) ja *Tüüringi* (sks *Thüringen*)⁵¹; samasse rühma kuulub veel *Ungari* (vrd sks *Ungarn*). Argikeeles on omastavalist tüüpi nt *Kasahhi* (Kasahstan), *Tadžiki* (Tadžikistan) ja *Usbeki* (Usbekistan).

---

⁵¹ Saksa *n*-lõpu eestipärasemale vastele juhib esmakordset tähelepanu Andrus Saareste (1922: 37). Kahesilbilistele *n*-lõpulistele nimedele liitub mugandatuna *-maa* (*Preußen* > *Preisimaa*, *Sachsen* > *Saksimaa*, *Schwaben* > *Švaabimaa*, 1930. aastatel *Baden* > *Baadimaa*). Kolmesilbilised mugandid on ilma *-maa*'ta, ent kaks neist ei järgi omastavalist malli: *Lotring* (sks *Lothringen*) ja *Vestfaal* (sks *Westfalen*).

Tegelikus keelekasutuses on omastavakujulised ja *maa*-lõpuga vormid sageli rööpselt kasutusel: *Iiri* ~ *Iirimaa*, *Saksi* ~ *Saksimaa*, *Šoti* ~ *Šotimaa*, *Tšehhi* ~ *Tšehhimaa*. On aga esitatud ka ettepanekuid *maa*-lõppu nimedes piirata (Alto 1934).

5. *stan*-lõpulised nimed. Väikesearvuline lõpuni väljakujunemata rühm, millest suurem osa (nt *Baškortostan*, *Dagestan*, *Hindustan*, *Kõrgõzstan*) ei ole mugandid, vaid reeglipärased nimed. Eesti mugandid näivad üldistuvat kahte struktuuritüüpi: 1) kaks silpi + *-stan*, rõhk 1. või 3. silbil (*Kasahstan*, *Radžastan*); 2) kolm silpi + *-stan*, rõhk lõpust 3. silbil või viimasel silbil (*Afganistan*, *Belutšistan*, *Tadžikistan*, *Usbekistan*).

Mitmuslikud kohanimed, *ia*-lõpulised maanimed ja järelosaga *-maa* nimed on loetletud nende hulgas, mida on tavaks mugandada (EKK 2000: 47). Siiski ei ole ka need rühmad eranditeta; mugandamata on nt *Nicobarid* (mitmuse tunnus liitub algupärase kirja pildiga nimele), *Colombia*⁵², *Ruhrimaa* (mugandamata esikomponent).

Mugandnimed on eksonüümid, mis on tekkinud enamasti ammu, sageli vahekeelsete nimekujude põhjal. Valdav osa mugandnimedest on lähtunud saksa-, natuke väiksem osa venekeelsest nimekujust, nii nagu nähtub eespool esitatud näidetest. Harvemini esinevad vahekeeled on ladina (nt *Hispaania*, 1811 *Hispaniam* < *Hispania*, vrd sks *Spanien*, vn *Испания*; *Sileesia* < lad *Silesia* või vn *Силезия*, vrd sks *Schlesien*) ja rootsi (*Kreeka*, 1686 *Greeka*, 1715 *Kreka* < *Grekland*, vrd sks *Griechenland*⁵³).

Vana kirjaviisi ajal mugandati põhimõtteliselt kõiki nimesid. Aluseks oli piiblinimede kirjaviis: nime alguses kirjutati *g*, *b*, *d* asemel *k*, *p*, *t* ning võõrhäälikud asendati (*f* > *v* või *hv*, *š* > *s(s)* jne). Tänapäevase, uue kirjaviisi kohase mugandamis-malli on andnud C. R. Jakobson (1868), kes üritas nime hääldust edasi anda võrdlemisi täpselt (vt lähemalt p 7.3). 1940. aastate lõpu uus häälduspärastamiskampaania (vt 7.5) oli nimede algkeelse hääldamise täpse edasiandmise suhtes rõhutatult tõrges (Aben 1954: 174 *Neukirchen*'i ümberkirjutamise teemal), mugandamisideaalid tundusid suunduvat tagasi piiblinimede juurde, mida ka korduvalt eeskujuks toodi (Elisto 1948: 139).

Mõni mugand on arvatavasti tekkinud juhuslikult. Kui küllaltki pikka aega olid kõrvuti tarvitusel gootipärane *w* ja uue antiikva *v*, siis tekitas see segadust ka nimekirjutuses. Ilmselt see seletab, miks algsest Antwerpenist sai *Antverpen* (VÕS 1933) ja Poola ajaloolise pealinna nimeks kirjutati *Krakov* (on iseloomulik, et Ainelu 1936 kirjutab ka *Katovice*, mitte õigel kujul *Katowice*).

Mugandnimed on enamasti reeglipäraste (lähtekeelsete) nimede e endonüümide ortograafilised teisendid. Kui endonüümid on rahvusvaheliselt tunnustatud, siis

---

⁵² Selle erandi teket seletab pikemalt Saari 1986.

⁵³ Paul Ariste (1981: 134) peab sõna *kreek* (alam)saksa laenuks (*greke*).

nende mugandamisel internatsionaalsus kustutatakse sel teel, et muudetakse nime kirjaipilti; nimed jäävad ikka võõrapärasteks (Saari 2004: 133).

4.4. Kaudkeelsed nimed

Ajaloolistel põhjustel on eesti tarvituses kinnistunud ka paljud võõrkeelsed kohanimed, mis ei vasta kohalikule ametlikule nimele (endonüümile). Nende kasutamist tingivad traditsioon või mõne riigi nimesituatsioon, vahel ka teadmatus sellest, milline on õige endonüüm, mistõttu piirduakse vahekeelse nimekujuga.

Traditsioonilised kaudkeelsed nimed käivad alade kohta, mille puhul üldiselt kasutame reeglipäraseid nimesid. Suur osa neid nimesid on saksakeelsed või langevad kokku saksa tekstis tarvitataivate nimekujudega: *Bagdad* (ar *Baghdād*), *Bangkok* (tai *Krung Thep*), *Belgrad* (serbia *Beograd*), *Brüssel* (pr *Bruxelles*, hollandi *Brussel*), *Bukarest* (rumeenia *București*), *Damaskus* (ar *Dimashq*), *Genf* (pr *Genève*), *Haiti* (pr *Haïti*), *Hongkong* (hn *Xianggang*, ingl *Hong Kong*), *Island* (islandi *Ísland*), *Kamerun* (pr *Cameroun*, ingl *Cameroon*), *Kanton* (hn *Guangzhou*), *Kaukasus*, *Korsika* (pr *Corse*), *Havanna* (hisp *La Habana*), *Lissabon* (portugali *Lisboa*), *Montenegro* (< it, serbia *Crna Gora*), *Nizza* (< it, pr *Nice*), *Ruanda* (pr *Rwanda*), *Sansibar* (ingl *Zanzibar*), *Singapur* (ingl *Singapore*), *Sokotra* (ar *Suqūṭrā*), *Saragossa* (hisp *Zaragoza*), *Tanganjika* (ingl *Tanganyika*), *Taurus* (türgi *Toros*), *Teheran* (pärsia *Tehrān*), *Tigris* (ar *Dijlah*, türgi *Dicle*). Vene keele kaudu saadud nimed on nt *Fergana* (usbeki *Farg'ona*), *Horezm* (usbeki *Xorazm*), *Nahhitševan* (aserbaidžaaani *Naxçıvan*), *Suhhumi* (abhaasi *Akva*, gruusia *Sohhumi*) ja *Taškent* (usbeki *Toshkent*).

Mõne riigi nimesituatsioon on niisugune, et sealsete endonüümide kirjutamiseks puudub rahvusvaheliselt heakskiidetud süsteem; sel juhul kasutatakse sageli traditsioonilisi kujusid. Nii ei ole Maroko ja Alžeeria araabia nimede kirjutamiseks kindlat süsteemi, mistõttu tegelikus tarvituses on endiste koloniaalvõimude ajal kinnistunud nimekujusid: hisp *Casablanca* (ar *Ad-Dār al-Bayḏā*'), pr *Constantine* (ar *Qsanṭīn*). Sri Lankas on ametikeeled singali ja tamili, ent rahvusvahelises kasutuses on endiselt inglispärased nimed, nt *Colombo* (singali *Kōḷamba*, tamili *Kōḷumpu*), *Kandy* (singali *Mahanuvara*). Samasugust olukorda võib täheldada Birmas (inglispärased nimed), Laoses (prantsuspärased nimed) ja mujal. Nii-suguseid nimesid võib pidada esialgu paratamatult kaudkeelseteks nimedeks.⁵⁴

Teadmatus põhjustab kaudkeelsete nimede kasutamist tänapäeval veel sageli endise Nõukogude Liidu alade kohanimedega puhul, kui kättesaadavad allikad näitavad üksnes venekeelseid nimesid; see situatsioon on loodetavasti ajutine.

---

⁵⁴ Rahvusvaheliselt väga levinud eksonüüme tähistatakse KNABis sageli märgendiga *Eur* (= (paljude) Euroopa keeltes).

Kaudtranskriptsiooniga on tegu, kui mitteladinatähelise keele nimesid antakse edasi vahekeeles kasutusel oleva transkriptsiooni kaudu, nt kui armeenia nime antakse eesti tekstis edasi vene transkriptsiooni vahendusel (Մաղկահովիտ → Цахкаовит → *Tsahkaovit*, vrd otsetranskriptsioon *Tsaghkahovit*). Tulemuseks on kaudkeelne nimi, sest ei järgita minimaalse moonutuse nõuet (vt Saari 1993b: 6). Kaudtranskriptsioon on enamasti kasutusel üksnes paratamatusest, kui lähtenimed ei ole kättesaadavad.

Õigupoolest on suur osa kaudkeelseid nimesid niisugused, mis eesti kirjaviisiga sobivad; selgelt võõrkirjaviisis on nt *Schlüsselburg* (vn Шлуссельбург, taastatud saksapärase linnanimi), *Nizza* ja mitmed paratamatult kaudkeelsed nimed (*Casablanca*, *Colombo*, *Constantine*).

Kui võõrkohanimele hulgalise edasiandmise traditsioon XIX sajandil eesti keeles tekkis, siis rajanes see suurel määral vahekeelte, peamiselt saksa nimeususel. Kaudkeelsete nimede arv on aga aja jooksul pidevalt vähenenud. Viimaste aastakümnete jooksul on reeglipärastega asendatud *Borneo* > indoneesia *Kalimantan*, *Brügge* > hollandi *Brugge*, *Erserum* > türki *Erzurum*, *Genua* > it *Genova*, *Iguassu* > portugali *Iguaçu*, *Kišinjov* > moldova *Chişinău*, *Ostende* > hollandi *Oostende*, *Padua* > it *Padova*, *Triest* > it *Trieste*, *Täbris* > pärsia *Tabriz*.

4.5. Kokkuleppeliste võõrisikunimede erisusi

Võrreldes kohanimedega on võõrisikunimede puhul mõned erisused. Kõigepealt tuleb märkida, et isikunimede kirjutamine on olnud pikka aega suhteliselt reeglipärane ja kõrvalekaldeid on olnud vaid tuntumate ajalooliste isikunimede puhul. Teiseks on pigem mugandatud eesnimesid kui perekonnanimesid; seda on võimaldanud paljude eesnimede ühine kristlik päritolu.

Võõrisikunimede hulgas võib põhimõtteliselt eristada neidsamu rühmi mis võõrkohanimes. Nende hulgas on olemas kindlasti eesti omanimede struktuurile vastavaid nimesid, nt monarhide eestipärased nimed *Kaarel* (Rootsi kuninga kohta rahvalauludes jm) ja *Peeter* (Vene tsaari kohta), või need harvad juhtumid peamiselt ilukirjanduses, kui võõrkeelsetele kanoonilistele eesnimedele on vasteks antud eesti kanoonilised nimed (prantsuse *Pierre* > *Peeter*, inglise *John* > *Jaan* jne). Kuid omanimesid on praktiliselt võimatu eristada muganditest, sest nad ei ole ükski eesti algupärane.

Isikunimede tõlkimine on harv, seda on esinenud varem lisa- ja perekonnanimede puhul, näiteid keskaegsest Tallinnast toob Leo Tiik (1987: 83): ladina *Albus* = sks *Witte*, eesti *Agewalke* = sks *Abbentrode* jne. Püsivamaks on jäänud mõnede ajalooliste tegelaste lisanimede tõlked (*Richard Lõvisüda*, *Ivan ~ Juhan Julm* jt). Kui nime ennistähendus on millegi poolest oluline, siis on põhjendatud isikunime tõlkimine nt ilukirjanduses (hüüdnimi *Sitke Bill*, indiaanlasnimi *Must Pistrik* jms, vt Saari 1993b: 26).

Mugandamine puudutab eeskätt eesnimesid⁵⁵, kuid siin on oluline sisuline erinevus, võrreldes kohanimedega. Kohanime mugandamine hõlmab tavaliselt ühe kindla objekti nime, teised sama algupäraga kohanimed ei pruugi muganduda, nt piibli kohanimi *Petlemm* on mugandatud, ent asulad nimega *Bethlehem* USAs ja mujal maailmas jäävad reeglipärase nimega. Eesnimede puhul tuleb aga eristada nime kahte olekut: nime varuastmes (nimi, mida lapsele võidakse panna) ja nime käibeastmes (konkreetses isiku eesnimi).⁵⁶ Varuastmenimede tasandil vastavad kristliku päritoluga eesti eesnimedele teistes keeltes analoogilised kanoonilised nimed, nt eesti *Peeter* – sks ja ingl *Peter* – pr *Pierre* – soome *Pekka* – vn *Илья* – läti *Pēteris* jne. Kui mingi võõrkeelse käibeastmenime asemele eesti tekstis panna sama algupäraga eesti kanooniline nimi, siis ei saa rääkida vastava nime mugandamisest, sest vasteks valitakse juba keeles (eestlaste nimevaras) olemasolev nimi. Niisugust toimingut võiks nimetada KANOONILISEKS VASTENDAMISEKS.⁵⁷ See on üsna sage kiriklikus kontekstis, nt piibli pühakute järgi nimetatud kirikunimede puhul, vrd sks *Johanniskirche* > *Jaani kirik*, it *Basilica San Pietro* (Vatikanis) > *Peetri kirik*.

Kanooniline vastendamine on võimalik üksnes väga kitsas ja ähmases ulatuses, sest ka kiriklikest nimedest on mitmeid teisendeid ja lühendeid (vrd *Johannes* ~ *Johan* ~ *Juhan* ~ *Jaan* ~ *Hannes* ~ *Hans* ~ *Ants*). Reaalsete isikunimede, st käibeastmenimede puhul tuleb seda ette ilmselt vaid argitasandil, st kui võõrkeelse nimega isik sulandub muukeelsesesse keskkonda; dokumentides pole kanoonilist vastendamist uueal ajal enam mööndud (v.a mõned vene eesnimed, vt allpool).⁵⁸

Kaudkeelsed isikunimed on eestikeelsetes tekstides varem esinenud peamiselt saksa nimetarvituse vahendusel, ent aja jooksul on nad taandunud (*Magellan* > *Magalhães*, Hispaania kuningad *Philipp* > *Felipe* ja *Karl* > *Carlos*). Tänapäeval esineb kaudkeelseid nimesid enamasti teadmatusel või mõne maa nime-situatsioonist tingituna.

Võib esile tuua neli rühma, mille puhul kokkuleppelised võõrisikunimed on kasutust leidnud.

---

⁵⁵ Mugandatakse ka nt valitsejasugude nimesid: *Abbasiidid*, *Ahhemeniidid*, *Karolingid*, *Merovingid*, *Sassaniidid* jne.

⁵⁶ Terminid Henn Saarilt (1993b: 15). Sedalaadi vastandust on varemgi esile toodud, nimeteoreetik Allan Gardineril (*The Theory of Proper Names*, 1940) on nt kehastumata (*disembodied*) ja kehastunud (*embodied*) nimed.

⁵⁷ Henn Saari (1993b: 24) nimetab seda keeleajalooliseks vastendamiseks, mis sobib, kui silmas pidada mitte ainult kristlikke vm usuga seotud nimesid.

⁵⁸ Mõnes teises keeles peale eesti on kanoonilist vastendamist nähtud ka tarbekirjanduses, nt on Hispaania entsüklopeedias Eesti riigitegelaste hulgas mainitud *Constantino Päts* ja *Juan Teemant*.

1. Piibli isikunimed on esimesest piiblitõlkest peale olnud mugandatud ning pannud tegelikult aluse eesnimede kanoonilisele vastendamisele, mis on laienenud ka muudele kristlikele, täpsemalt pühakunimedele. Kanooniliselt vastendatakse paavstide (*Johannes Paulus* jt), piiskoppide jt kirikutegelaste nimesid. Traditsioon võib kirikuti erineda ja nt Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikus on eestikeelne pühakute nimistu seni veel kujunemas.⁵⁹

2. Vene-eesti tabelite märkustes on alates 1945. aastast erandlikena olnud lubatud vastendada mõnd vene eesnime: *Луиза* → *Liisa*, *Вера* → *Veera*, *Лена* → *Leena*, *Тут* → *Tiit* (VÕS 1946: 19); hiljem lisandusid *Нина* → *Niina* (VÕS 1953: 349) ja *Лидия* → *Liidia* (ÕS 1960: 855). See „ühtemoodi hääldatavate eesnimede“ hulk on olnud kogu aeg vaieldav, 1950.–1970. aastatel pakuti sageli sellele lisa, nt *Александр* → *Aleksander*, *Людмила* → *Ludmilla*, *Ева* → *Eeva*, *Ильза* → *Ilse* (Elisto 1960, Leosk 1975). Niisugust piiramatut erandite laiendamist kritiseeris Henn Saari (1975), kelle ettepanekul fikseeriti 1976. a ÕSis, et viit vene eesnime võib mugandatuna (*Veera*, *Leena*, *Liisa*, *Niina*, *Tiit*) kasutada üksnes väljaspool dokumente ja teatmeteoseid, nt ilukirjanduses. Hiljem on sellestki mööndusest loobutud (EKK 2000: 55).

3. Mugandatult on lubatud kirjutada Vene tuntumate valitsejate nimesid *Peeter*, *Katariina*, *Aleksander*, *Paul* (reeglina esitatud 1945. a VÕSist alates). Ent siingi on uuemal ajal soovitatud, et õpikutes ja teatmeteostes antaks lisaks originaalnimi (*Pjotr*, *Jekaterina*, *Aleksandr*, *Pavel*, EKK 2000: 55). Muude Euroopa monarhide nimed on tänapäeval eesti tekstis reeglipärased.

4. Henn Saari (1975) on ette pannud, et eestipäraseks mugandatud eesnime võiks „rahva ammuse austuse märgiks“ kasutada kolme ajaloolise tegelase puhul: *Aleksander Puškin*, *Leo Tolstoj* ja *Peeter Tšaikovski*. Esimest kahte mainib ka ÕS 1976 (lk 901).

4.6. Eri meetodite kombinatsioonid. Piiritlemisprobleemid

Võõrnimed koosnevad sageli mitmest osast ja seetõttu võib eri osade suhtes rakendada eri võtteid, nt ennisvormitõlget või mugandamist; osa võib jätta reeglipäraseks jne. Tavalisimad segakombinatsioonid on järgmised.

1. Hargtäiendi tõlge. Nimetuuma täpsustav atribuut (suur, väike, uus, vana, ida-, lääne- jne) tõlgitakse eesti keelde, nimetuum ise võib jääda reeglipäraseks (*Kõrg-Tauern*, sks *Hohe Tauern*; *Punane Volta*, pr *Volta Rouge*; *Suur-Fatra*, slovaki *Veľká Fatra*; *Suur-Jenissei*, vn *Большой Енисей*), olla eesti omanimi (*Suur-Poola*,

---

⁵⁹ Selle kohta vt Mattias Palli, „Nimed kiriklikus pruugis“ (Usk ja Elu 1998, nr 2, lk 14–15). Paradoksaalsel kombel kaldub idakiriku Eesti haru eelistama läänepoolse kiriku ladinapärast nimetraditsiooni; samas kui eesti uuem piiblitõlge eelistab kreekapäraseid nimevorme.

poola *Wielkopolska*), tõlkenimi (*Suur Soolajärv*, ingl *Great Salt Lake*), mugandnimi (*Lõuna-Austraalia*, ingl *South Australia*; *Sinine Niilus*, ar *Al-Baḥr al-Azraq*) või kaudkeelne nimi (*Väike-Kaukasus*, vrd sks *Kleiner Kaukasus*). Sageli tõlgitakse haldusüksuste, jõgede, mäestike ja saarestike nimedes esinevaid hargtäiendeid, eriti siis, kui nende lähtekeel (inglise, saksa, vene jm) on tuntud.

2. Tiitli tõlge. Mõned isikunimelised kohanimed sisaldavad tõlgitavat tiitlit, nt *Kuninganna Elizabethi saared* (ingl *Queen Elizabeth Islands*), *Kuningas Karli maa* (norra *Kong Karls land*), *Prints Edwardi saar* (ingl *Prince Edward Island*), *Walesi Prints saar* (ingl *Prince of Wales Island*).

3. Sidesõna tõlge. Kui kaks nime on omavahel ühendatud sidesõnaga, siis võidakse sidesõna tõlkida; nimed ise võivad olla reeglipärased (*São Tomé ja Príncipe*, portugali *São Tomé e Príncipe*; *Saint-Pierre ja Miquelon*, pr *Saint-Pierre-et-Miquelon*; *Trinidad ja Tobago*, ingl *Trinidad and Tobago*) või mugandatud (*Bosnia ja Hertsegoviina*, bosnia-horvaadi-serbia *Bosna i Hercegovina*).

4. Muud osalised tõlked või mugandused, nt *Ruhrimaa* (sks *Ruhrgebiet*), *Saksi-Anhalt* (sks *Sachsen-Anhalt*).

Struktuuriline mugandamine võib aset leida ka niisugusel kujul, et „tõlgitakse“ eeskätt lähtenime grammatiline konstruktsioon, nime osad ise võivad säilitada reeglipärase vormi: *Allgäu Alpid* (sks *Allgäuer Alpen*), *Apuane Alpid* (it *Alpi Apuane*), *Cotti Alpid* (pr *Alpes Cottiennes*, it *Alpi Cozie*), *Dauphiné Alpid* (pr *Alpes du Dauphiné*), *Ossiachi Tauern* (sks *Ossiacher Tauern*). Siin ei ole tegemist tüüpilise mugandamisega, kuid tulemuseks on siiski eksonüüm.

Omaette raskesti liigitatavad juhtumid on sellised kohanimed, mille puhul eesti tekstis asendatakse endonüümne (st kohalikus ametikeeles kasutatav) nimi selle algse lähtekeelse nimega, nt hisp *Cabo de Hornos* > eesti *Hoorni neem* (lähteks on hollandi meresõitja Willem Schouteni antud nimi kodulinna Hoorni järgi), hisp *Estrecho de Magallanes* > eesti *Magalhãesi väin*. Samasse rühma kuuluksid ka algselt ladinatäheliste keelte nimede järgi pandud kohanimed Venemaal: *Dickson* (nimetatud rootsi kaupmehe järgi, vn *Диксон*), *Gheorghiu-Dej* (rumeenia töölis-aktivisti Gheorghe Gheorghiu-Deji järgi, vn *Георгиу-Деж*, nüüd uuesti *Liski*), *Marx* (linn Saratovi oblastis, vn *Маркс*), *Togliatti* (itaalia töölisaktivisti Palmiro Togliatti järgi, vn *Тольятти*). Kui nimi on tuletusliitega või käändes, siis ei ole algupärase nimekuju taastamine enam sobilik, vrd *Libknehtivka* (ukraina *Лібкнехтівка* < sks *Liebknecht*), *imeni Karla Marksa* (mitu asulat Venemaal, vn *имени Карла Маркса*).

Kokkuleppeliste võõrnimede analüüsitud rühmad on paratamatult tinglikud ja hajuasate tunnustega; neid võiks käsitleda teatavate prototüüpidenä, mille täpne piiritlemine üksiknime ei ole alati võimalik. Näiteks võib nime *Kroonlinn* (vn *Кронштадт* < sks *Kronstadt*) esiosa tõlgendada kui mugandit või hoopis tõlget. Esimesele võimalusele viitavad XIX sajandi alguse nimekujud: 1821 *Kroonstati-liin*, 1854 *Kroonstat*; teisele aga Jakobsoni (1868) kasutatud *Kroonilin*.

Eri tüüpi võõrnimede sagedusest „Maailma kohanimed“ (1999) valimis annab ülevaate tabel 8 (valimi kohta vt 1.3; vrd ka tabeliga 2).

Tabel 8. Võõrnimede tüübid „Maaailma kohanimed“ (1999) valimis.

<i>Võõrnimede tüübid</i>		<i>Sagedus</i>	<i>%</i>
Reeglipärased võõrnimed	muutmatu ülevõtt	2206	52,0%
	ümberkirjutus	962	22,7%
Kokkuleppelised võõrnimed	omanimed	79	1,9%
	tõlkenimed	135	3,2%
	mugandnimed	446	10,5%
	kaudkeelsed nimed	154	3,6%
Segavormid		259	6,1%
Kokku		4241	100%

5. VÕÖRNIMEDE SOBITAMINE

Reeglipäraste võõrnimede peatükis vaadeldi peamiselt nimede tähtortograafia küsimusi. Võõrnimede ülevõtmisel tuleb aga arvestada lisaks muid aspekte, nimelt seda, milline on ülevõetava nime lähtevorm, kas üle võetakse kogu nimi (koos liigisõnaga) või ainult nimetuum, samuti küsimust, kuidas nime hääldada ja kääntata. Päriselt ei pääse mööda ka nimede algustähe probleemist. Olen need kokku võtnud võõrnimede sobitamise ühisnimetaja alla.

5.1. Nime lähtevormi valik

Nimed võivad tekstis esineda mitmel kujul ja seepärast on põhjust rääkida nime ESINDUSKUJUST – sellest, mis kantakse nimestikesse, siltidele, kaartidele jne ning mis on aluseks teiskeelsetesse tekstidesse ülevõtmisel. ÜRO kohanimekonverentsi resolutsioon (I/4, 1967, C4) ütleb, et kui nimed esinevad varieeruval kujul või eri grammatilistes vormides, peaks nimemääraja otsustama, milline neist on standardne; käänduvate nimede puhul on selleks tavaliselt nominatiivne vorm. Eesti nimekorralduses on seda reeglit tutvustatud **nimetavapõhimõtte**nä: teiskeelne nimetav kääne on meilgi nimetavaks käändeks (Emakeele Seltsis ... 1978: 188; pikemalt Saari 1993b: 13–14).

Nimetavapõhimõte on aidanud selgust luua mitmetesse vaidlustesse nime õige kuju üle. Kui kreeka ja ladina nominatiivilõpud võeti eesti tavas nimedega koos üle juba üsna varakult (see oli nii piiblitõlke traditsioonis, vrd *Egiptus* ja *Peetrus*, erinevalt saksa lõppudeta tavast, vrd sks *Homer* ja *Horaz*, vn *Гомер* ja *Гораций*, meil *Homeros* ja *Horatius*), siis suuremat kõikuvust on olnud läti isikunimedega ja vene perekonnanimede naissoovormidega.

Läti isikunimede ümber sündinud arusaamatuse juured on osaliselt läti enda nimetarvituse kõikuvuses, sest pikka aega kasutasid lätlased teiskeelsetes tekstides oma nominatiivis *s*-lõpulisi perekonnanimesid ilma lõputa (läti *Bergmanis*, teistes keeltes saksapäraselt *Bergmann*). Veel 1945. a nägi tollane ametlik juhis ette kirjutada läti perekonnanimed, mille tüve lõpphäälik järgkäänetes ei muutu, vene transkriptsioonis ilma nominatiivi lõputa (*Bērziņš* → *Берзинь*, *Krišjānis* → *Кришьян*); neis aga, kus tüve lõpphäälik muutub, nominatiivi lõpp säilitada (*Lācis* → *Лацис*, vrd genitiiv *Lāča*) (Superanskaja 1978: 101). 1960. aastatel jõuti kokkuleppele säilitada vene transkriptsioonis *is*-lõpp (nimedes, nagu *Auseklis*, *Krauklītis*), kuid *s*- ja *š*-lõpuliste (*Arājs*, *Mediņš*) osas oldi veel erimeelsed (Läti nimede ... 1962: 539). Alles 1981. a instruksioon nägi ette säilitada kõik läti perekonnanimede nominatiivi lõpud, kuid lubas siiski ära jätta lõpu neis läti eesnimedes, mis „kuuluvad nimede rahvusvahelisse fondi ja millel on paralleelid vene keeles“, nt *Alberts* → *Албертс* ~ *Альберт*, *Francis* → *Францис* ~ *Франц*, *Hermanis* → *Херманис* ~ *Герман* (Instrukcija 1982).

Eesti kontekstis sõnastas läti *s*-lõpu ärajätmise reegli kõigepealt Johannes Aavik 1921. a, soovitades kirjutada mitte *Ulmanis*, vaid *Ulman*. 1929. a toetas seda Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteimkond ning 1931. a Emakeele Seltsi juhatus (Eesti Keel 1931, lk 108). Lõpliku reegli andis EKS-i keeleteimkond 5. aprillil 1932: jätta ära Läti perekonnanimede lõpus olev *-s*, *-š*, v.a need 2silbilised *is*-lõpulised nimed, mis rahvusvaheliselt tarvitusel, nt *Rainis*, *Jaunis*, *Lalis* (EKS-i Keeleteimkonna otsuseid 1932).⁶⁰ Tegelikus tarvituses ei suudetud seda reeglit aga kuidagi omandada ning paljud teatmeteosed (nt „Eesti entsüklopeedia“ 1932–1937) ei võtnudki teda omaks. Viimati esitati läti perekonnanimede kohta käiv reegel ÕS 1960s, ent seejärel puhkenud diskussioonis (vt Läti nimede ... 1962, Karma 1962) leiti üksmeelselt, et reegel ei ole põhjendatud ning vajab tühistamist. Võrdluseks toodi lõppude säilitamine kreeka, ladina ja leedu nimedes. VÕK tegi soovitud otsuse 1963. a (Raiet 1963).

Läti nimede lõpu kohta käiv reegel „diskrimineeris“ mehi, sest naissoo lõpud nimedes (*-a*, *-e*) jäid püsima. Teistpidi vahetegemine ilmnes 1920.–30. aastatel vene perekonnanimedes, mille puhul soovitati mitte tarvitada naissoolõppe *-ova*, *-eva* (Muuk 1925, 1926b). Soovitus toetas Emakeele Seltsi juhatus (Eesti Keel 1931, lk 108). 1930. aastate ametlik isikunimede dokumentatsioon järgis seda suundumust Eesti venelastest kodanike nimedes (Teder 1939: 22). Eesti iseseisvuse kaotus ja venekeelse asjaajamise juurdetulek viisid selle reegli kadumiseni. 1941. a tõdeti, et tegelikus keelepruugis naissoovormid säilitatakse, mistõttu seda võiks lugeda reeglipäraseks (Roos 1970: 691, reeglina vt VÕS 1946: 19, märkus 3). Tänapäeval arvestatakse *ov*-lõpuliste perekonnanimede naissoovormide kasutamisel nimekandja rahvust (eestlasnimed, nagu *Kasikov*, *Leibov* jt sellele ei allu) ning soovi.⁶¹

Nimetavapõhimõtte järgimine ei lahenda siiski probleeme juhtudel, kui nimel on muid variatsioone. Skandinaavia keeltes on olemas määratud lõppartikkel *-en*, *-et*, mis võib esineda ka nimedes. Nende kasutamine pole alati kindel nende keelte endigi seisukohalt. ÕS 1960s oli varasemale pruugile toetudes normitud nt *Hardangerfjord* (praegu norra *Hardangerfjorden*), *Sognefjord* (norra *-fjorden*) ja *Varangerfjord* (norra *-fjorden*); ÕS 1999s on lõppartiklist pääsetud sel teel, et nimi on vormistatud liigisõna tõlkega: *Hardangeri fjord*, *Sogne fjord*, *Varangeri fjord*. Vähem tuntud nimed KNABis on siiski määratud lõpuga: Taanis *Limfjorden*, Norras *Bekkarfjorden*, *Hopsfjorden*, *Langfjorden* jne.

---

⁶⁰ Üksikasjaliku ajaloolise ülevaate läti nimelõppudega seonduvast ja käsitlustest eesti keelekorraldajate poolt annab Tõnu Karma (1962).

⁶¹ 2002. a oli isikunimeseaduse eelnõu töörühmas esil ettepanek mitte lubada Eestis perekonnanimede varieerumist sootunnustest lähtuvalt. See oleks puudutanud vene jm slaavi, ent ka leedu ja läti perekonnanimesid. Ettepanek lükati kui diskrimineeriv tagasi. Poolas, Leedus jm on siiski naissoolõppude üle pidevalt diskussioone, sest neis näevad mõned teistmoodi diskriminatsiooni (eriti leedu *-aitė*, *-ytė* kui vallalise naise tunnuse puhul).

Täiesti läbivalt kahel kujul esinevad kohanimed albaania keeles: määramata (indefiniitses) ja määratud (definiitses) vormis, nt Albaania pealinn *Tiranë* (määramata) ja *Tirana* (määratud); *Shkodër* ja *Shkodra*, *Elbasan* ja *Elbasani*. Albaania grammatika esitab nende erinevust nii: konkreetset ainulist objekti määratlevad nimisõnad, sh pärisnimed esinevad nominatiivis ja ablatiivis määratud vormis (*Londra është kryeqyteti i Anglisë* 'London on Inglismaa pealinn'), ent öeldistäitena, määrusena, lisandina ja üttena määramata vormis (*Erdha në Moskë me shërbim* 'Sõitsin Moskvasse lähetusele') (Eintrei 1982: 18–19). Albaanias väljaantud kaartidel kasutatakse määramata vormi; ilmselt seda sobiks üldjuhul kasutada, kuigi mõnes atlases on näha ka määratud vorme.

Nominatiiv on nimede esinduskuju üsna üldiselt, ent on iseloomulik, et vanemas nimepruugis on esinduskujuks peetud ka teisi käändevorme. Eesti naabrusnimede hulgas on näiteks juhtumeid, kus eeldatavasti on mugandatud läti genitiivist lähtuvaid nimekujusid: leivu *Aaduma* (läti *Ādams*, aga mõisanimena *Ādama muiža*), *Liisuma* (*Ližuma*, läti *Lizums*, ent vrd *Lizuma muiža*), *Leivukülä* (läti mitmuslik *Līves*, selle gen *Līvu*). Selles, et mitmed vene nime mugandid on *a*-lõpuga (*Oudova*, *Pihkva*, *Porkva*, *Rambova*), ei tuleks vahest siiski näha vene genitiivi mõju – mis ei tohiks tekstis olla kuigi sage vorm –, vaid see võiks kajastada vanemat produktiivset türevokaali, praeguse universaalse *-i* eelkäijat (vrd ka Jeruusalemma, Soodoma jm piiblinimede türevokaali). Paljudes Eesti enda kohanimes on algne genitiivne kuju muutunud uueks nominatiivseks esinduskujuks; uut paradigmat kajastab ka käänamine: *eelistan elamiseks Nõmmet või Jänestet* (mitte *Nõmme ega *Jäneseid), *sõidan mööda Ehitajatet* (= Ehitajate teed) jne.

Märksa tõsisemad esinduskujule pretendeerijad on kohanimede lokatiivsed kujud. Et tegu on tekstisagedate vormidega, siis võidakse hõlpsasti üle võtta just neid. Lauri Kettunen (1955: 347–348) on oletanud, et „Taani hindamisraamatu“ mõnede kohanimede sagedad lõpud *-l* ja *-s* (vrd *Attol* 'Hatu', *Katal* 'Kata', *Waradas* 'Varudi', *Carias* 'Karja') võivad kajastada nende nimede kohakäändelisi (alalütleva, seesütleva) vorme.

Näitena keelest, kus lokatiiv pürib olema esinduskuju, sobib suulu keel. Selles keeles on grammatilised tunnused enamasti väljendatud prefiksile abil, k.a nimedes, nt *uVusumuzi*, *uJohannes*, *uDlamini* (*u-* on noomeniklassi 1a prefiks). Kohanimed esinevad tekstis kõige sagedamini lokatiivsel kujul, mille prefiksiks on *e-*, ent seekõrval on olemas ka nominatiivne vorm, nt *uMgungundlovu* : lokatiiv *eMgungundlovu* 'Pietermaritzburg', *iTheku* : lokatiiv *eThekwini* 'Durban'.⁶² Kuigi enamik suulu kohanimesid on kaardil fikseeritud nominatiivsel kujul, pooldavad mõned, nt Adrian Koopman, põhikujuna siiski lokatiivi. Sel juhul algaaksid

⁶² Suulu nimede ortograafias ei ole seni lõplikku kindlust ka algustähhereeglis. Kasutusel on kolm varianti: nimealguse suurtäht (*Umngeni*), esimese konsonandi suurtäht (*uMngeni*) ja tüvealguse suurtäht (*umNgeni*); levinuim on teine variant (Koopman 2002: 120).

kohanimeleendis peaaegu kõik suulu kohanimed *e*-ga. XX sajandi algupoolel ja hiljemgi on harrastatud prefiksi ärajätmist (*Mgungundlovu*), ent see moonutab loomulikke nimesid veelgi rohkem. (Koopman 2002: 109–121.)

5.2. Liigisõna tõlge

Nimi koosneb sageli kahest osast: unikaalosast (nimetuumast ja hargtäiendist, onomastikaterminiga atribuudist) ja üldosast (liigisõnast, determinandist). Liigisõna võib, aga ei pruugi kuuluda nime koosseisu; mõnel juhul on ta fakultatiivne.

Et liigisõna on apellatiiv, siis on võimalik tema tõlkimine. Kohanimedes on liigisõna tõlkimine sedavõrd tavaline, et sel teel saadud kohanimesid ei peeta tavaliselt eksonüümiks. Ranges mõttes nad seda siiski on, ent ÜRO kohanimekonverentsi soovitus (resolutsioon III/19, 1977) on mitte võtta eksonüümide loetelusse neid, mis erinevad originaalist üksnes liigisõna tõlke poolest.

Liigisõna tõlkimisel muutub nime grammatiline struktuur: liigisõna paigutub eesti nimefraasile harjumuspäraselt järelasendisse ja nimetuum on omastavas käändes: ingl *Lake Huron* > *Huroni järv*. Kui lähtekeel on isoleerivat tüüpi, siis ei valmista niisuguse tarindi moodustamine enamasti probleeme, nt hn *Guangdong Bandao* > *Guangdongi poolsaar*, ingl *Orkney Islands* > *Orkney saared*, jaapani *Ōsumi-kaikyō* > *Ōsumi väin*, pr *Pointe de Saint-Mathieu* > *Saint-Mathieu neem*.

Paljudes keeltes on nimetuumad ühendis liigisõnaga mingis grammatilises vormis, kõige tavalisemalt kas genitiivis või adjektiivsel kujul. Üldine tava on neil juhtudel taandada, kui võimalik, nime tuum nominatiivse noomeni kujule ja moodustada sellest eesti omastavaga tarind.

1. Genitiivsed nimetuumad: kreeka *Κόλπος Αγίου Όρους* > *Ágio Órose laht*; leedu *Alytaus apskritis* > *Alytuse maakond*, *Kauno marios* > *Kaunase veehoidla*, *Vilkaviškio rajonas* > *Vilkaviškise rajoon*; läti *Aijažu ezers* > *Aijaži järv*, *Ezersloku ezers* > *Ezerslokase järv*, *Rāznas ezers* > *Rāzna järv*; vene *пролив Дмитрия Лантеева* > *Dmitri Laptevi väin*, *остров Ушакова* > *Ušakovi saar*.

2. Adjektiivsed nimetuumad: kreeka *Κορινθιακός Κόλπος* > *Kórinthose laht*, *Πατραϊκός Κόλπος* > *Pátra laht*; poola *województwo lubelskie* > *Lublini vojevoodkond*, *województwo świętokrzyskie* > *Święty Krzyżi vojevoodkond*; sks *Neusiedler See* > *Neusiedli järv*; ungari *Pölöskei-erdő* > *Pölöske mets*; valgevene *Гродзенская вобласць* > *Grodna oblast*; vene *Нижегородская область* > *Nižni Novgorodi oblast*, *Тверская область* > *Tveri oblast*.

Peaaegu kõigis toodud näidetes on tegemist sekundaarnimedega, st genitiivne ja adjektiivne nimetuum kohanimes pärineb algselt mingi asula, isiku vms nimest. Kui aga nimetuum on puht apellatiiv, numeraal või mittepropriaalne adjektiiv, siis tekib liigisõna tõlkimisel tõrge, vrd läti *Garais ezers* 'pikk järv', vn *острова Аэросъёмки* 'aeropildistuse saared' (Laptevi mere), *Волчыи горы* 'hundimäed'. Väljarääsuks pakutav kogu nime tõlkimine (*остров Уединения* > *Üksinduse saar*,

vt Elisto 1948: 46, vrd Saari 1993b: 25) võib sobida ainult üksikjuhtudel, parem oleks neis ühendites jätta liigisõna tõlkimata ja säilitada nimi ühe tervikuna.

Nimetuumaja ja liigisõna kokkukirjutuse korral ei ole liigisõna tõlkimine üldjuhul mõistlik ega võimalikki, nt läti *Dūņezers*, *Ķīšezers*, soome *Iijärvi*, *Kalkujärvi*, *Kivijärvi*. Mõeldav oleks see üksnes selge sekundaarnime puhul, kui see on tavapärane, nt soome *Oulunjärvi* > *Oulu järv*. Saksa *Bodensee* tõlge *Bodeni järveks* (ÕS 1960, uuemal ajal lihtsalt *Boden*; varaseimad fikseeringud eesti tekstis 1849 *Poden*, 1854 *Poden-järw*) on ilmselt traditsiooniline või on seda mõjustanud vn *Боденское озеро*.

Vormitõrge, mis tekib kirjeldavat apellatiivi sisaldava nimetuumaga nime puhul, on seletatav ilmselt eesti keele enda morfoloogilise tüübiga, sest mall, milles nime tuum on omastavas käändes, sobib eesti keeles just sekundaarsete kohanimedele tähistamiseks (vrd *Kadrioru park*, *Tallinna laht*). Kui panna omastavasse käändesse lähtekeele omadussõna (läti *Garais ezers* > „Garaise järv“, ingl *Red River* > „Redi jõgi“) või omastavaline nimetuum (läti *Skolas iela* > „Skolase tänav“), siis mõjub see talumatu hübriidina.⁶³ Vene transkriptsioonis niisugust tõrget ei teki, vrd *озеро Гарайс*, *улица Сколас*.

Mikrotoponüümid on eriti linnades sageli etümoloogiliselt läbipaistvad ja nende sobitamisel tekib hulgaliselt probleeme. Ernst Nurm (1965: 168–169) on küllalt üksikasjalikult käsitlenud Vene tänavate, väljakute, sildade jne nimede edasiandmist eesti keeles. Tema poolt näidetes soovitatud liigisõna tõlkimine (*Заводская улица* > *Zavodskaja tänav*, *Театральный переулок* > *Teatralnõi põiktänav*, *улица Горького* > *Gorki tänav*, *Суворовский проспект* > *Suvorovi prospekt*) toob kaasa mõnel juhul kogu nime tõlkimise vajaduse (*площадь Революции* > *Revolutsiooni väljak*, *улица Мира* > *Rahu tänav*). Võrreldes neid näiteid muude keelte mikrotoponüümide kasutusega eesti tekstides (soome *Aleksanterinkatu*, läti *Valdemāra iela*, rootsi *Kungsgatan*, ingl *Downing Street*, sks *Unter den Linden*), tuleks soovitada mikrotoponüümide ülevõttu ilma liigisõna tõlkimata. Erandi saab teha traditsioonilistele tõlgetele (*Красная площадь* = *Punane väljak*) ja ühekordsetele, pigem seletuseks mõeldavatele tõlgetele (läti *Velna kancele* > *Kuradikantsel*, vt Saari 1993b: 21 joonealune märkus).

Tegelikus nimekasutuses tuleb aeg-ajalt ette olukorda, kus liigisõna ei tõlgita, kuid nimele lisatakse omakeelne liigisõna, tekitades niiviisi hübriidnime (Eestis tuntud *озеро Вирцъярвзе* näite all). Põhjuseks on tavaliselt teadmatuse, sest kõiki võõrkeelseid liigisõnu ei tunta ära. Nimekorraldajad on liigisõnade topeldamist üldiselt tauninud (inglasi hoiatab selle eest nt Marcel Aurousseau 1957: 77), kuid mõneski keeles ei tundu see olevat probleem (vrd allajoonitud liigisõnad vene

---

⁶³ Tuleb tunnistada, et see häirivus esineb ainult siis, kui tegu on tuttavate keeltega. Vähem tuntud keelte puhul võib hübriidvorme tekkida üsnagi kontrollimatult. Näiteks rumeenia *Munții Apuseni* sobitamine *Apuseni mägedeks* ei ole õige, sest nimetuumaks on tõlgitav adjektiiv ('lääne-', seega on tegu 'läänemäestikuga'; Stani-Fertl 2001: 27).

transkriptsioonis: hiina *озеро Дунтинху*, jaapani *остров Симоносима*, korea *остров Уллындо*, mongoli *озеро Убсу-Нур*, tiibeti *озеро Силинг-Цо*).

5.3. Algustähesobitus

Suure ja väikese algustähe vastandus esineb ladinatähelistes keeltes (ent mitte sugugi ühesuguselt, vrd eesti, saksa ja inglise algustähereegleid), armeenia, kreeka ja kürillilistes keeltes. Eesti nimedes kirjutatakse nime põhiosa (tuum) suure algustähega, ent kirjeldavad nimeosad (liigisõna, tüübinimetus, tiitel jm) üldjuhul väikese tähega.⁶⁴ Nime teistest keeltest üle võttes tuleb otsustada, kas säilitada lähtekeele algustäheeristus, ja mida teha juhul, kui niisugust eristust lähtekirjas ei ole.

Ladinatähelistest keeltest ülevõetavate nimede puhul säilib nende algustäht nii nagu lähtekeeles, nt *hotell rue de Rivoli lähedal, Wall Street, Staden mellan broarna* (Stockholmi linnaosa), mitte *hotell Rue de Rivoli lähedal, Wall street ega Staden mellan Broarna* (Saari 1993a: 382). See on otstarbekas reegel, kuigi tekitab kasutajas vahel ebalust, vrd Läti asulanimesid *Amatas skola* (*skola* 'kool'), *Gatartas pansionāts*, *Kalnciema fonds*, *Pekas kalns* (*kalns* 'mägi'), *Tomes zivjaudzētava* (*zivjaudzētava* 'kalakasvandus'), *Vāveres krogs* (*krogs* 'kõrts') või Praha tänavanimesid *K Brusce, K celinám, U Palaty, U paloučku, V Americe, V bažínách, Za Avii, Za bažantnici* (kui prepositsioonile järgneb nimi, on suur algustäht; kui apellatiiv, siis väike). Kui liigisõna jääb nimes tõlkimata, on mõistlik säilitada selle algustäht vastavalt keelele, vrd ingl *Times Square*, läti *Brīvības iela*. Kahjuks ei järgi seda reeglit nt USA kohanimenõukogu, kes oma väliskohanimeade failis kirjutab kõik liigisõnad suure algustähega, sh Eesti kohanimed *Aardla Järv, Aegviidu Jaam, Ahelo Jõgi, Anikaitse Pank, Ariste Laht* jms.

Ümberkirjutuse puhul saaks algustähte säilitada juhul, kui lähtekiri seda teeb, nt *Dolgaja gora* (vn *Долгая гора*), *Bušova Planina* (makedoonia *Бушова Планина, планина* 'mäestik'). Kui lähtekirjas seda eristust pole, siis võetakse aluseks kas latinisatsioonitavas antud reeglid (nt hiina liigisõnad kirjutatakse alati suure tähega: *Huang He, Xi Jiang* jne), rahvusvaheline tava (jaapani *Fuji* ehk liigisõnaga *Fuji-san*) või rakendatakse oma reegleid (gruusia საქართველოს ზეობა → *Sakharthvelos Heoba*, vrd sama Abhaasia asula nime vene keeles *Грузинское ущелье*).

Üksnes pikaajalise kasutamisega võib seletada seda erireeglit, mis kehtib perioodiliste väljaannete nimede kohta: ladina tähestikuga keeltest võetud nimede algustäheortograafiat ei muudeta, teistest tähestikest transkribeerimisel kohaldatakse oma reeglit (EKK 2000: 64, vt ka Saari 1993a: 369 joonealust märkust), vrd leedu *Lietuvos rytas*, vene *Argumentō i Faktō* („*Аргументы и факты*“). Tänapäeval,

---

⁶⁴ Algustähemallide teoreetilist käsitlust vt Saari 1974 ja 1993a: 364–383.

kui vene ajalehtede nimed ei ole uudistes enam iga päev esiplaanil, võiks sellest erireeglist vabalt loobuda.

5.4. Hääldus

Võõrnimede häälduse käsitus on oluline vähemalt kahest aspektist: 1) nime hääldusest sõltub nime käändtüüp; 2) suulises kõnes peab võõrnimi foneetiliselt latusalt liituma muu tekstiga. Kontrast võõrnime ja muu teksti vahel peab ilmselt olema väiksem suulises kui kirjalikus tekstis. Järgnevalt käsitletakse eelkõige võõrkeelseid nimesid, sest eestipäraseks mugandatud kirja­pildiga nime hääldamise kirjutab ette kirja­pilt ning hääldus on analoogiline võõrsõnadega.

Häälduse kohta on pikka aega piirdutud tõdemusega, et võõrnimesid tuleb hääldada mõõdukalt originaalilähedaselt (ÕS 1960: 856, EKG 1964: 126, EKK 2000: 464, Päll 2000b). Üks esimesi, kes nime­de hääldust käsitles, oli Johannes Aavik (1914). 1933. a avaldas ta sellekohase põhjaliku abivahendi „20 Euroopa keelt“. Üldjuhisenä soovitas ta hääldada võõrkeelte nimesid algkeele kohaselt niivõrd, kui see eesti keeles tarvitusel olevate häälikutega on võimalik: *Chopin* (šopään), *Voltaire* (voltäär), *Shakespeare* (šEEKspiir) jne. Ülearust täpsust ta siiski ei pooldanud, pidades õigeks hääldada *New York* (njuujork), *Chicago* (sic! šikaago), *Columbia* (kolumbia), mitte „njuujook, šikaagou, kölambiö“, nagu VÕS 1933 seda soovitas. (Aavik 1936: 364.)

VÕSi hääldusjuhistes mindigi 1936. a-st alates kirja­pildilähedasema häälduse poole. Seda täheldas mh Elmar Elisto (1948: 129–132): *Alabama* (älöbaamö > alabaama), *Birmingham* (böömingöm > börmingam), *Colorado* (kolöraadou > koloraado), *Kentucky* (kentaki > kentuki), *Wyoming* (uaioumin(g) > vaiooming) jne. Järgnevalt on VÕSid ja seejärel ÕSid esitanud häälduse enam-vähem lihtsustatud kujul, entsüklopeediad aga (nii 1930. aastate oma kui ka hilisemad) on eelistanud hääldust märkida suhteliselt täpselt, kasutades ka lisasümboleid (foneetilisi märke).

Võõrnimede hääldust on uuemal ajal käsitlenud pikemalt Einar Kraut (Kraut jt 1998). Tema esildise alusel võttis 2000. a üksikasjalikuma soovitus­e vastu Emakeele Seltsi kee­letoimkond (Päll 2000b).

Üldreegliks võõrnimede puhul jääb nende mõõdukas originaalilähedane hääldus, arvestades eesti hääldusalust ja häälikusüsteemi. Reegel ei käi üksikute reeglipäraselt kirjutatavate võõrnimede kohta, mille hääldamine kirja­pildi, täpsemalt eesti hääldusreeglite kohaselt on kujunenud traditsiooniks (vt 4.3 mugandite all). Kuid nendegi puhul ei ole viga, kui nime soovitakse originaalilähedaselt hääldada ja sellele vastavalt käänta, nt *Arkansas* /'arkans'oo/⁶⁵ : omastav *Arkansas*’.

---

⁶⁵ Kaldkriipsude vahel on siin peatükis märgitud eestipärast hääldust, ent see on n-ö võõrsõnakirjaviisis. Välidet ja palatalisatsiooni antakse edasi „Maailma kohanime­de“ (1999) sõnaraamatu süsteemis, st vältemärk (‘ I ja II, ` III) paikneb sisehäälikute ees,

Häälikulised vasted. Keeletoimkond leidis, et võõrnimede korrektseks hääldamiseks piisab eesti häälikusüsteemi kuuluvatest häälikutest, ning loomulikuks tuleb pidada nimedes eesti hääldusluse ja võõrsõnade üldiste hääldusmallide järgimist.

Eesti häälikusüsteemi on lisaks omasõnades esinevatele häälikutele omaks võetud /f/ ja /š/, mida võib nimetada võõrsõnahäälikuteks (Saari 1985a: 62). Koos omasõnahäälikutega moodustavad nad omahäälikute koguhulga.

Tähtede *b*, *d*, *g* helitut hääldamist on võõrsõnades soovitatud nõutud pikemat aega, kuid võõrnimede puhul on eriti 1960. aastatel väljendatud ebalust. Oli neid, kes soovisid või mõõnsid *b*, *d*, *g* helilist hääldust (Paul Viires, Valmen Hallap), ja oli neid, kes sellele kindlalt vastu vaidlesid (Mati Hint, Henn Saari, Kullo Vende); vahekokkuvõtte neist vaidlustest esitas Mati Hint (1968a: 100–106). Keeletoimkond, tunnistades põhialuseks võõrsõnade hääldusmalli ja seega soovitades *b*, *d*, *g* helitut hääldamist, mõõnis siiski, et on olukordi, kus kuulajatele tahetakse näidata nime võõrust või vihjata kirja pildile, ja sel juhul ei saa välistada nimealguliste *b*, *d*, *g* helilist hääldamist nime esmamainimisel.

Natuke suurem kõikumine oli tähtede *z* ja *ž* häälikulise vaste normimises. Veel 1960. aastatel tõlgendati neid heliliste häälikutena (EKG 1963: 52–53, 58), kuigi loogilisem oleks neid esitada /s/-i ja /š/ nõrga vastena (Hint 1968a: 100–106). VÕK tunnistas kaudselt nende helitust 1983. a, kui määras *z*-tähe nimeks *zett* (häälduses (*t*)sett, Saari 1985a: 60–61). Üks helilisuse-helituse näitajaid on rõhuliite *-ki/-gi* õigekiri; *ž* järel soovitati *gi*-liidet (*garaažgi*) veel 1976. a (ÕS 1976: 873), ent 1995. a tegi keeletoimkond korrektiivi selleski, pidades reeglipäraseks *ki*-liidet (*garaažki*, Kerge 2000). Seega kehtivad *z*-i ja *ž* kohta võõrnimede hääldamisel samad põhimõtted mis *b*, *d*, *g* puhul.

Z-tähe ajalooliselt kahetine hääldus (saksa ja vene) ning tema hilisem tõlgendus helilise häälikuna muutis ta problemaatiliseks, mistõttu temast püüti vabaneda mitte ainult võõrsõnades (*kainozoikum* > *kainosoikum* jms), vaid ka võõrnimedes.⁶⁶ 1930. aastate *Azerbeidžan*, *Kazakstan*, *Kirgizistan* ja *Uzbekistan* jäid 1940. aastatel peetud ägedate vaidluste tagajärjel just seetõttu oma *z*-ist ilma (vt Elisto 1948: 125–128).

Võõrhäälikuid, st eesti keeles puuduvaid häälikuid saab edasi anda kas kuuldeliselt lähima eesti häälikuvastega (nt araabia [h] > /h(h)/: *Ḥaḍramawt* /hadram`aut/), kirja pildile vihjava hääldusega (nt hispaania [b] nime alguses > /v/: *Vigo* /v`iigo/) või neid saab jätta hääldamata (nt araabia heliline kõriatshäälik [ʔ]: *ʿAmmān* /amm`aan/) (Päll 2000b: 738). Inglise häälikuid [θ] ja [ð] soovitab Einar Kraut edasi anda /f/-i ja /v/-ga, nt *Smith* /smiff/, *Galsworthy* /goolzwöövi/ (Kraut jt 1998: 28), ent keeletoimkond peab võimalikuks ka kirja pildile vihjavaid häälikuid

---

palatalisatsiooni tähistab vajaduse korral *j*.

⁶⁶ Iseloomulik on artikkel pealkirjaga „Kuidas vabaneda *z*-tähest eesti keeles“ (Nurm 1971), milles mh soovitati *z*-i asemel *s*-i võõrnimetuletistes (*rjaslanlane*, *sinovjevlane* jt).

/t/ ja /d/ (nt *Thatcher* /t`ätšer/) või isegi inglise häälikute matkimist eestikeelses kõnes.

Ühte meelt ollakse enamasti olnud selles, et võõrkeelte redutseeritud häälikuid võiks eesti kõnes edasi anda võimalikult kirjapildilähedaselt. See puudutab eriti vene nimede hääldust, nt *Nikolajeva* /nikol`aajeva/ (mitte /nikal`aajeva/), *Lomonosov* /lomon`ossov/ (mitte /laman`ossav/) jt, samuti inglise nimesid, nt *Boston* /b`oston/ (Kindlam 1976: 168–169, Saari 1993b: 23, Kraut jt 1998: 28, Päll 2000b: 737).

Eraldi tuleks välja tuua need juhtumid, kus hääldust on kohandatud käänamise huvides. Nii on traditsiooniliselt hääldatud inglise *r*-lõpulistest ja prantsuse nasaal-lõpulistest nimedes lõpukonsonanti, mis võimaldab neid käänata konsonantlõpulistele nimedena, nt *Baker* /b`eiker/ : *Bakeri* /b`eikeri/ (mitte *Baker* /b`eike/ : *Baker'* /b`eike/), *Lyon* /li`oon/ : *Lyoni* /li`ooni/ (mitte *Lyon* /li`ool/ : *Lyoni* /li`ool/). Prantsuse *r*-lõpulistest nimedes seevastu seda traditsiooni ei ole, vrd *Meunier* /mönj`ee/ : *Meunier'* /mönj`ee/. Mõne nime puhul on loomulikum paigutada ta vältevahelduslikku tüüpi, seeasemel et alghääldust jälgendada, vrd *Edinburgh* (ingl [edinbərə]) /`edinb`urg/ : osastav *Edinburghi* /`edinb`urgi/ (mitte *Edinburgh* 't /`edinböröt/), *Lincoln* [linkən] /l`ink`oln/ : osastav *Lincolni* /l`ink`olni/ (mitte *Lincolnit* /l`inkonit/), rootsi *Göteborg* [jø:teborj] /j`ööteb`org/ : osastav *Göteborgi* /j`ööteb`orgi/. Rumeenia-moldova nimede lõpus olev *-i* palataliseerib eelnevat konsonanti, nt *Bălți* [bältsj], *Botoșani* [botoʃani], ent lihtsam on hääldada neid nimesid eesti keeles *i*-lõpulistena /b`öltsi/, /botoš`aani/, vrd osastav *Bălțit* /b`öltsit/, mitte *Bălți* /b`ölts/ : *Bălți'* /b`ölts'/.

Omapärane vaheldus on kujunenud vene *ov*-lõpulistest lõppsilbirõhuga nimedes, kus nominatiivis hääldatakse lõppu /-`off/, genitiivis aga /-`oovi/, nt *Panov* /pan`off/ : *Panovi* /pan`oovi/. Partitiivis on ilmselt võimalikud mõlemad moodused /pan`offi/ ja /pan`oovi/. On olnud ettepanekuid seda kuidagi ühtlustada, nt hääldada alati *f*-iga (Kindlam 1976: 169). Kui järgida täpselt algkeelepärast hääldust, siis võiks analoogilist vaheldust tekkida ka nt saksa nimedes: *Heidelberg* /h`aidelb`erk/ : *Heidelbergi* /h`aidelb`ergi/.

Pearõhk. Üldiselt säilitatakse nimes lähtekeele pearõhk. Üksnes tuntumate nimede puhul on eesti häälduses kujunenud lähtekeelsest erinev rõhk: 1) esisilbirõhk vene nimedes, nt *Baikal*, *Jaroslavl*, *Orenburg*, *Rostov*, *Sahhalin*, *Tambov* (vene häälduses rõhk lõppsilbil); 2) nimetavas kolmesilbiliste sõnade puhul lõppsilbilt esimesele silbile kanduma kalduv pearõhk, mis on kooskõlas eesti fonotaktika reeglitega ja võõrsõnades üsna tavaline, võõrnimede näited on *Amsterdam*, *Jerevan*, *Magadan*, *Pavlodar*, *Rotterdam*.

Kvantiteedisuhted. Lähtekeeles esinevad pikkade ja lühikeste häälikute erisused tuleb võimalikult säilitada. Mõnes keeles, nt idaslaavi keeled, poola, enamik romaani keeli, suahiili ja indoneesia, toob rõhk kaasa lahtise silbi vokaali vältuse piknemise; seda on võimalik eesti häälduses kajastada: *Kanin* /k`aanin/, *Zakopane* /zakop`aanel/, *Querétaro* /ker`eetarol/, *Nairobi* /nair`oobil/, *Bali* /b`aali/.

Lähtekeeltes ei pruugi häälikupikkusel seejuures olla fonoloogilist tähendust ning nt hispaania, portugali või vene keele kirjeldamisel vokaalipikkuse mõistet ei tunta.

Prosoodiline sobitamine. Mõned lähtekeelte fonoloogilised jooned, nt silbitoon või intonatsioon, jäävad eesti häälduses täielikult kajastamata, kuid kõigile võõrnimedele määratakse kõnes juurde eesti fonoloogilisse süsteemi vältimatult kuuluv silbivälde. Kindlatele vältemallidele võõrnimedes osutas esimesena Tiit-Rein Viitso (1972). Välte määramisel lähtutakse peamiselt silbistruktuurist ja seda on üksikasjalikumalt kirjeldatud eesti võõrsõnu uurides.⁶⁷ Järgnev struktuuritüüpide loetelu on saadud ainsuse nimetava järgi rühmitades; hõlmatud on pika rõhusilbiga nimed, st need, milles välteküsimus võib üldse tekkida. Tähistustes märgib C konsonanti (R sonoranti), V vokaali, CC pikka konsonanti või konsonantühendit ning VV pikka vokaali või diftongi. Tähistus VV/CC (= VVC, VCC või VVCC) viitab pikale silbile. Silpide arvu loetakse pearõhusisest silbist alates. Erandlikku alltüüpi tähistab väiketäht (a, b).

1. ÜHESILBILISED NOOMENID:

1A. **s`*epp*** `VV/CC (omastav `VV/CCV), nt *Alsace* /alz`ass/, *Ammān* /amm`aan/, *Andijon* /andidž`onn/, *Basseterre* /bast`eer/, *B`elt*, *B`onn*, *Cayenne* /kaj`enn/, *Don* /d`onn/, *Guiyang* /kuij`ang/, *Ir`aan*, *Kordofan* /kordof`aan/, *Luxembourg* /lügzamb`uur/, *Nukus* /nuk`uss/, *Pécs* /p`eeš/.

1Aa. Csk-lõpulised peamiselt slaavi päritoluga nimed ja mõned diftonge sisaldavad võõrnimed, mille omastav on vältevahelduseta `VV/CCV, nt *Boksito-g`orsk*, *M`insk*, *Ussur`iisk*; *L`aos*, *Pir`eus*.

1B. **m`*aa*** `VV, nt *Accra* /akr`aa/, *Adōg`ee*, *Astana* /astan`aa/, *Atōr`au*, *Brie* /br`ii/, *Eritr`ea*, *G`oa*, *Jessentuki* /jessentuk`ii/, *Mindān`ao*, *Navoiy* /navo`ii/, *Saint-Denis* /sān-dōn`ii/.

2. KAHESILBILISED NOOMENID:

2A. **l`*ahja*** `VV/CCV, nt *Acapulco* /akap`ulko/, *Ahh`aia*, *Alabama* /alab`aama/, *Al`aska*, *Bellinzona* /bellints`oonal/, *Chicago* /šik`aago/, *Gdynia* /gd`ōnja/, *Jalisco* /hal`isko/, *Mar`oko*, *Nav`arra*, *Piacenza* /pjatš`entsal/, *Pisa* /p`iizal/, *Recife* /riss`ifil/, *Sav`oia*, *Vanu`atu*.

2Aa. Kui sisehäälikud on VV/CCR, siis saab rõhusilp III välte, nt *Capri* /k`apri/, *Džomol`ungma*, *Hekla* /h`ehkla/, *Kénitra* /ken`itra/, *Spratly* /spr`ätli/.

2Ab. Läti ja soome nimedes on tavalisem III välde: *D`urbe*, *Düre* /d`uure/, *K`uhmo*, *L`ouhi*, *Oulu*, *Strenči* /str`entši/, *V`aasa*, *Venta* /v`äntal/. Muud erandeid: *Eur`oopa*, *J`uuda*, *K`imrō*, *Sl`antsō*, *Tšeboksarō* /tšeboks`aarō/.

2Ac. sk-sisehäälikutega nimedes on III välde: *Hmeln`ōtski*, *Kr`anjaska*, *Lessog`orski*.

---

⁶⁷ Vältemallide kirjeldust võõrsõnades vt Päll 1986c, eesti noomenites üldiselt koos arvandmetega vt Päll 1986b. Võõrnimede vältemallide kirjeldus rajaneb nimetatud uurimustel.

2B1. *'album* `VV/CCVC, nt *'Aasov*, *Aden* /*'aaden*/, *Cochin* /*k'otšin*/, *Glazov* /*gl'aazov*/, *Hopen* /*h'uupen*/, *Kalim`antan*, *Oświęcim* /*osvj'entsim*/, *P`orhov*, *S`iion*.

2B1a. Mõnda nime hääldatakse kirja pildi põhjal teisevältelisenä: *Bytom* /*b'otom*/, *K`atar*.

2B2. *k`atus* `VV/CCVs (s-lõpulised nimed), nt *Ark`ansas*, *'Arktis*, *Götzis* /*g'ötzis*/, *Honduras* /*hond`uuras*/, *K`aunas*, *Tunis* /*t'uunis*/.

2B2a. Kui sisehäälikud on VV/CCR, siis antakse rõhusilbile III välde, nt *'Atlas*, *'Elbrus*, *K`üpros*.

2B2b. Ladinalähtetestes *us*-lõpulistes ja kreekalähtetestes *os*-lõpulistes nimedes on III välde, nt *Dam`askus*, *Eg`iptus*, *'Indus*, *L`esbos*, *Mil`eetos*, *N`iilus*, *Ol`ümpos*, *P`ontos*, *T`aurus*.

2B2c. Läti ja soome nimedes on tavalisem III välde: *'Aunus*, *S`aldus*.

2C. *'öpik* `VV/CCVCC, nt *Arh`angelsk*, *Lausitz* /*l'auzits*/, *Miskolc* /*m'ışkolts*/, *Pr`öpjats*, *Zürich* /*ts'üürihh*/.

2Ca. Osa selle silbistruktuuriga nimesid on kahe rõhulised, nn *k`onts`ert*-tüüp (*VV/CC`VV/CC*, omastav *`VV/CC`VV/CCV*), nt *Aletschhorn* /*al`etš`orn*/, *'Alföld*, *B`angk`ok*, *'Erfurt*, *'Eufr`at*, *Freiburg* /*fr`aib`urg*/, *'Isl`and*, *Melbourne* /*m`elb`örn*/, *N`orfolk*, *N`orrl`and*, *Rostock* /*r`ost`ok*/, *Småland* /*sm`ool`and*/, *Wałbrzych* /*v`albž`õhh*/, *Kahe rõhuliste sõnadega liituvad need, millel teises silbis pikk vokaalaines* (*apt`eek*-tüüp): *Bayreuth* /*b`air`oit*/, *Borås* /*b`uur`oos*/, *'Iisr`ael*, *Newport* /*nj`uup`oort*/, *Veszprém* /*v`äspr`eem*/.

2D. *v`aar`ao* `VV/CC`VV, nt *'Aar`au*, *D`ess`au*, *D`oon`au*, *Kėdainiai* /*ked`ainj`ai*/, *Lucknow* /*l`akn`aul*/, *Malmö* /*m`alm`öö*/, *P`orv`oo*, *S`aim`aa*, *S`iin`ai*.

2Da. Kui lõppsilbis on pikk vokaal või diftongeerunud vokaal, siis võidakse seda väitemalli seisukohalt tõlgendada ka lühivokaalina (2A *l`ahja*-tüüp): *Kantō* /*k`antool*/, *Sacramento* /*säkräm`entoul*/, *Ṭanṭā* /*t`antaa*/.

3. KOLMESILBILISED NOOMENID:

3A11. *d`oomino* `VV/CCVCV (viimane silp konsonantalguine), nt *Córdoba* /*k`ordoval*/, *Genova* /*dž`eenoval*/, *L`aadoga*, *L`imbaži*, *Mérida* /*m`eerida*/.

3A11a. Kui sisehäälikud on VV/CCR, siis saab rõhusilp III välte, nt *'Ostrava*.

3A11b. Läti, soome ja vene nimedes on tavalisem III välde, nt *Ādaži* /*'aadaži*/, *Ag`inskoje*, *Belaja* /*b`eelaja*/, *D`augava*, *D`undaga*, *H`einola*, *Ivanovo* /*iv`aanovo*/, *V`iiburi*, *V`ärtsilä*.

3A11c. Kui teises silbis on pikk vokaalaines, siis tekib sellele kaasrõhk: *Liepāja* /*l`iep`aaja*/, *Nauksēni* /*n`auks`ääni*/.

3A12. *m`aagia* `VV/CCV`V (viimane silp vokaalalguine), nt *'Aadria*, *Abh`aasia*, *Aconcagua* /*akonk`aagua*/, *Cuneo* /*k`uuneol*/, *Kalm`õkkia*, *Luleå* /*l`üüleol*/, *Ontario* /*ont`aario*/, *Pretoria* /*pret`ooria*/.

3A2. *m`uusika* `VV/CCVCCV, nt *'Aafrika*, *Am`eerika*, *'Arktika*, *Blekinge* /*bl`eekingel*/, *G`orlivka*, *M`ehhiko*.

3A2a. Kahesõnalisena tajutavates nimedes on III välde, nt *'Aizp`ute*, *L`iel`irbe*, *Roskilde* /*r`osk`ille*/.

3A2b. Kui teises silbis on pikk vokaalaines, siis tekib sellele kaasrõhk: *ʼAizkrʼaukle*, *ʼAivʼiekste*, *Aknīste* /*ʼaknʼiiste*/.

3B11. **pʼersonal** ʼVV/CCVCVC (viimane silp konsonantalguline), nt *Krʼasnodar*, *Lʼiibanon*, *Mechelen* /*mʼehhelen*/, *Minneʼapolis*, *Pʼortugal*.

3B11a. Soome nimedes on tavalisem III välde: *Kʼaskinen*, *Kʼostamus*, *Pʼielinen*.

3B11b. Ladina-kreekapärastes s-lõpulistest nimedes on III välde: *Bʼosporus*, *Kʼaukasus*, *Pelopʼonnesos*.

3B11c. Kahesõnalisena tajutavates nimedes on III välde, nt *Mʼõrgorod*, *Nʼovgorod*.

3B11d. Kui teises silbis on pikk vokaalaines, siis tekib sellele kaasrõhk: *Nijmegen* /*nʼäimʼeehen*/, *Westfalen* /*vʼestfʼaalen*/, *Wiesbaden* /*vʼiisbʼaaden*/.

3B12. **mʼuuseum** ʼVV/CCVVC (viimane silp vokaalalguline), nt *Herculaneum* /*herkulʼaaneum*/, *Kapitʼoolium*, *Mauritius* /*maurʼiitsius*/.

3B2. **pʼalderjan** ʼVV/CCVCCVC, nt *Diyarbakır* /*dijʼarbakõr*/, *Groningen* /*hrʼooningen*/, *Kʼupiškis*, *Mʼanipur*, *Rotterdam* /*rʼoterdam*/, *Sʼingapur*.

3B2a. Kahesõnalisena tajutavates nimedes (1A+2B1) on III välde, nt *Antwerpen* /*ʼantvʼerpen*/, *Grʼaubʼünden*, *Nʼorrbʼotten*, *Obwalden* /*ʼopvʼalden*/.

3C. **vʼeerandʼik** ʼVV/CCV[C]CʼVV/CC (omastav ʼVV/CCV[C]CʼVV/CCV), nt *Akershus* /*ʼaakershʼüüs*/, *Bangalore* /*bʼangalʼoor*/, *Bʼukarʼest*, *Hʼammerfʼest*, *Hʼeidelbʼerg*, *Jerʼuusalʼemm*, *Lʼuksembʼurg*, *Nʼaatsarʼet*, *Regensburg* /*rʼeegensbʼurg*/, *Telemark* /*tʼeelemʼark*/, *Visegrád* /*vʼišegrʼaad*/.

3Ca. Kahesõnalisena tajutavates nimedes võib olla III välde, nt *Bangladesh* /*bʼangladʼeš*/, *Jacksonville* /*džʼäksnvʼill*/, *Keflavík* /*kjʼeplavʼiik*/, *Västmanland* /*vʼestmanlʼand*/.

Üksikjuhtudel võib olla isegi kolmerõhuline nimi: *Vestsjælland* /*vʼestšʼellʼann*/, *Vorarlberg* /*fʼoorʼarlʼbʼerg*/.

3Cb. Kui teises silbis on pikk vokaalaines, siis tekib sellele kaasrõhk: *Linköping* /*lʼintšʼööping*/, *Malmöhus* /*mʼalmʼööhʼüüs*/.

3D. **ʼassortʼii** ʼVV/CCV[C]CʼVV, nt *Åbenrå* /*ʼoobenrʼool*/, *Gipuzkoa* /*gʼipuskʼoal*/, *Herisau* /*hʼeerizʼaul*/, *Kotzebue* /*kʼotsebʼuul*/, *Tʼokelʼau*.

3Da. Kahesõnalisena tajutavates nimedes võib olla III välde, nt *ʼUusimʼaa*.

Neljasilbiliste ja pikemate võõrnimede puhul jagunevad nimed mitmeks taktiks ja järgivad eespool toodud vältemalle (*Sʼarajʼevo*, *Kʼavgolʼovo*, *Gällivare* /*jʼellivʼaare*/, *Eskilstuna* /*ʼeskilstʼüüna*/, *Baranavičõ* /*barʼaanavʼitšõ*/, *Podgorica* /*pʼodgorʼitsa*/, *Tatabánya* /*tʼatabʼaanja*/, *Kʼauniʼainen*, *Utsunomiya* /*ʼutsunʼomija*/).

Võõrnimede vältemallide puhul kehtivad peamiselt needsamad reeglid ja seaduspärad mis võõrsõnadegi puhul (Päll 1986b: 39; Päll 1986c):

a) pikk rõhusilp saab II välte, kui järgmise silbi vokaali järel on pikk konsonantaines; kolmesilbiliste noomenite puhul tähendab see teise silbi kinnisust;

b) kolmesilbilistes nimedes saab esimene silp II välte, kui viimases silbis on pikk vokaal- või konsonantaines;

c) sisehäälikute struktuuri VCCR või VVC[C]R korral kaldub nimi olema III vältes, v.a juhul, kui tekib vastuolu **a** ja **b** nõudega.

Samas võib esile tuua järgmised erinevused.

1. Võõrnimedes esineb sagedamini liitsõnale tüüpilist rõhuliigendust, st kahe- või kolmesilbilist nime tajutakse justkui liitsõna (2Ca, 3A2a, 3B11c, 3B2a, 3Ca, 3Da). See taju võib olla põhjendatav lähtenime selge liitsõnalisusega (*N`orrI`and*, *Gr`aub`ünden*), kuid seda võib tingida ka soov anda nimele sobivat käändtüüpi (*Euf`r`at*) või sobitada foneetiliselt järgsilbi pikka, ent mitte pearõhulist vokaalainest (*Akn`iste /`akn`iiste/*).

2. Võõrnimedes jäljendatakse järgsilbi pikki vokaale, mis pole pearõhulised, ning see tingib kõrvalekaldeid üldmallist (3A11c, 3A2b, 3B11d, 3Cb).

3. Välte erandlikkus võib olla rohkem tingitud nime keelelisest päritolust: pikki pearõhulisi silpe läti ja soome nimedes tajutakse enamasti lähedastena meie kolmandavärtelistele silpidele ja seetõttu kalduvad need sageli kõrvale üldmallist (2Ab, 3B2c, 3A11b, 3B11a).

Välde ei ole mitmes silbistruktuuritüübis morfoloogiliselt oluline, st sellest ei sõltu käändtüüp, ja seetõttu on tema kõikumine neis tüüpides argikeeles sage. *D`oomino-* ja *p`ersonal-*tüübis (3A11, 3B11) on ka võõrsõnade hääldamisel levinud III välde (Päll 1986b: 31, 34) ning seetõttu on sama tüüpi võõrnimedes välde õieti üsna kõikuv (*Kosovo /k`ossovo ~ k`ossovo/, Napoli /n`aapoli ~ n`aapoli/*).

5.5. Käänamine

Võõrnimede käänamine on suhteliselt reeglipärane ning on hõlpsasti tuletatav nende silbistruktuuritüübist. Järgnevalt on võetud aluseks „Eesti keele käsiraamatu“ (2000) käändkonnad ja ÕS 1999 tüüpsõnad⁶⁸ ning seostatud need eelmises jaotuses käsitletud tüüpidega.

I käändkonda (ÕS 1999s 1. ja 2. tüüp) kuuluvad silbistruktuuritüübid 1B *m`aa*, 2D *v`aar`ao* ja 3D *`assort`ii*.

II käändkonnas kuuluvad kõigepealt *p`esa*-tüüpi (ÕS 1999 3. tüüp) lühikese rõhusilbiga sõnad, mida eelmises jaotuses ei ole käsitletud, nt *Chiba /tj`iba/*, *G`obi*, *H`äme*, *K`ara* (meri), *K`emi*, *K`omi*, *Murray /m`ari/*, *S`alo*. Et paljudes võõrkeeltes rõhulise lahtise silbi vokaal kuuldu pikalt, siis ei ole alati praktikas selge, kas lugeda nimesid kuuluvaks siia tüüpi või III käändkonna 7. tüüpi (*r`atsu*), nt nimed *B`ali /~ b`aali?/, B`ija* (jõgi) /~ b`iija?/, *K`ivu* (järv) /~ k`iivu?/.

s`eminar*-tüüpi (ÕS 1999 6. tüüp) kuuluvad silbistruktuuritüübid 3B11 *p`ersonal, 3B12 *m`uuseum*, 3B2 *p`alderjan* ja eespool käsitlemata lühikese esilbiga

---

⁶⁸ ÕS 1999s on ühe tüüpsõna alla mahutatud nii välte- kui ka laadivahelduslikke sõnu (20., 21. ja 22. tüüp). Võõrkeelsetes nimedes laadivaheldust ei esine ja nad kuuluvad avatud tüüpidesse.

nimed (nt *K'amerun*, *M'anipur*, *M'aribor*, *'Oregon*), v.a need, mis lõpevad *s*-iga (vt V käändkonna 12. tüüp). *m'uuseum*-tüüpi sõnad võivad käänduda ka IV käändkonna 9. tüübi kohaselt.

III käändkonda (ÕS 1999 7. tüüp, *r'atsu*, *k'ere*) kuulub silbistruktuuritüüp 2A *l'ahja*. Esimesevärtelisi kahesilbilisi *e*-lõpulisi võõrnimesid on suhteliselt vähe, peamiselt soome nimed: *H'äme*, *Tampere* /*t'amb'ere*/.

IV käändkonna 8. tüüpi (*'õpik*, *'ohutu*) kuuluvad silbistruktuuritüübid 2C *'õpik*, 3A11 *d'oomino* (v.a *i*-lõpulised), 3A12 *m'aagia*, 3A2 *m'uusika* (v.a *i*-lõpulised). 9. tüüpi (*r'edel*, *v'äeti*) kuuluvad 2B1 *'album*, 3B12 *m'uuseum* (rööpselt II käändkonna 6. tüübiga) ning *i*-lõpulised 3A11 *d'oomino* ja 3A2 *m'uusika*. Erandlikest silbistruktuuritüüpidest kuuluvad siia 1Aa (nt *M'insk*) ja 2Aa, 2Ab, 2Ac (nt *Capri* /*k'apri*/).

V käändkonnas kuuluvad 12. tüüpi (*'ohuline*, *p'eegeldus*, *'üldine*) välistest sõltumata *s*-lõpulised silbistruktuuritüübid 3B11 *p'ersonal*, 3B2 *p'alderjan*, lühikese esisilbiga nimed (nt *'Alavus*) ning erandlikult kolmandavärtelised 2B2a (*'Atlas*), 2B2b (*N'iilus*) ja 2B2c (*'Aunus*). 13. tüüpi (*s'oolane*, *t'ehas*) kuulub silbistruktuuritüüp 2B2 *k'atus*.

VI käändkonnas kuuluvad peaaegu kõik võõrnimed silbistruktuuritüübiga 1A *s'epp*, 2Ca *k'onts'ert* ja 3C *v'eerand'ik* ÕS 1999 20. tüüpi, sest nende türevokaal on *-i*. Türevokaaliga *-a* (21. ja 22. tüüp) on mõned piiblinimed (*Jer'uusal'emm*, *P'etl'emm*, *K'apern'aum*).

VII käändkonnas on üksnes suletud tüübid ja võõrnimed sinna ei kuulu.

Türevokaal. Konsonantlõpuliste võõrnimede türevokaaliks on üsna üldiselt kujunenud *-i*. Kahe- ja enamasilbilised nimed, mis lõpevad rõhuta vokaali järel *s*-iga, saavad türevokaaliks *-e*, nt *Honduras* : *Hondurase*, *Saldus* : *Salduse* (kui rõhk on viimasel silbil, siis on türevokaaliks *-i*, nt *Purus* : *Purusi*, *Panevėžys* : *Panevėžysi*). Neid nimesid on ajuti käänatud ka *i*-tüvelistena (*Burgos* : *Burgosi*), kuigi juba üsna varakult on soovitatud *e*-tüve (Veski 1912: 9). Probleemaatiline on määrata türevokaali juhul, kui *s* hääldub tegelikult tugevana, nt *Cádiz* /*k'aadis(s)*/ : *Cádize* /*k'aadise*/ või *Cádizi* /*k'aadissi*/.

ik-, harvem *ing*-lõpulistes nimedes, eriti isikunimedes esineb türevokaalina ka *-u*, nt *Botvinnik* : *Botvinniku*, *Šverník* : *Šverniku*, *Golding* : *Goldingu* (Kindlam 1976: 138–139). Kohanimed (*Dubrovnik*, *Naltšik*, *Narvik*) on seni normitud siiski *i*-tüvelistena.

Eesti kirjakeele algusjärgus oli võõrnimede türevokaal veel osalt kõikuv. Mülleril oli selleks peaaegu üksnes *i*, nt *Bethlehem* *Linna*, *Jerusalem* *Linna*, *Nazaretis*, *Sionis*; kohati ka *e*, nt *Franckrike* *Kuñingkas*, *Römere* *Rachwa*. Vokaal *a* esines üksnes ühendis *Sodoma ninck Gomorra Liña*⁶⁹. Rossihniuse pruuk ei erinenud siin oluliselt, üksnes korra esines *Capernaumme* *lihnan* (145, algallikate viited vt 7.1), niisamuti oli Stahlil *Capernaumme* *sisse lex* (III 28). Stahlil lisandus

---

⁶⁹ Vrd ka Ariste 1981: 126–128.

juba *a*-lisi vorme: *Assura Kunninga ehs* (IV), eriti „Leyen Spiegelis“ (1641–1649): *Jerusalemme jure tullit* (1, 364), *Ephremā minna* (368), *Siona tüttret* (3 jj), *Torn Silohas* (675). Tüvevokaalide *a* ja *i* vahel kõikumine jätkus ka hilisemates tekstides, alles 1739. a piibel fikseeris *a*-listena Jeruusalemma, Kapernauma ja Petlemma, kuigi neis nimedes tuleb tekstis mõnikord esile ka *i*.

Hilisemal ajal on *a*-tüvelist käänamist enam olnud O. W. Masingu Marahwa Näddala-Lehhes, nt *Pikkerna kirrikust* 'Bikernieki' (1822: 183), *Doblona makonnas* 'Dobele' (1822: 65, vrd sks *Doblen*), *Krimmas* (inessiiv, 1825: 148), *Kremonas* 'Krimulda' (inessiiv, 1821: 367, vrd sks *Kremon*), *Orela kubbernemangus* 'Orjol' (1822: 211). Masing võtab ühtlasi julgelt kasutusele *k'indel* : *k'indla*-tüübi (IV käändkond), mistõttu mõned nimed omandavad üsna eestiilmelise kuju: *Dresdna linnas* 'Dresden' (1822: 322), *Durbnaks* (*nimmetakse*) 'Durbe' (1825: 394, vrd sks *Durben*), *Kolsna mõisast* 'Biriņi' (1822: 85, vrd sks *Koltzen*), *Meemla linna* 'Klaipēda' (1822: 222, vrd sks *Memel*), *Miitwa linnast* 'Jelgava' (1822: 61, vrd sks *Mitau*), *Piltnast* 'Piltene' (1821: 98, vrd sks *Pilten*), *Poosna mõisast* 'Pociems' (vrd sks *Posendorf*), *Treidnas* 'Turaida' (1821: 367, vrd sks *Treyden*).

Üsna vanaks, arvatavasti läänemeresoomeliseks *a*-tüvevokaali kajastuseks võiks pidada lõppe naabrusnimedes *Oudova*, *Pihkva*, *Porkva*, *Rambova* jts, samuti nimedes *Kreeka*, *Poola* ja *Saksa*.

Astmevaheldus. Võõrnimedes on tänapäeval võimalik üksnes vältevaheldus (ÕSi 20.–22. tüüp). Klusiilidega seoses pälvib tähelepanu nende pikkuse kajastumine ortograafias, mis mõnevõrra erineb võõrkoha- ja võõrisikunimede puhul. Võõrkohanimes on võimalik nõrgas astmes *kk*, *pp*, *tt* asemel kirjutada *k*, *p*, *t* (*Nordkapp* : *Nordkapi*), samuti võib ette tulla pikkusmuutust (tugevas astmes *k*, *p*, *t*, nõrgas astmes *g*, *b*, *d*, nt *New York* : *New Yorgi*, *Frankfurt* : *Frankfurdi*, reeglina esitas selle Nurm 1959: 551). Võõrisikunimede puhul niisugust muutust ei esine (*Watt* : *Watti*, *Kant* : *Kanti*), kuigi kõnes vältevaheldust see häälduses ei tühista, st omastava vorm on ikka teisevälteline (EKG 1964: 72–73). Emakeele Seltsi keeleteoimkond asus 1996. a maanimesid (konkreetselt Norfolki nime) arutades seisukohale, et pikkusmuutus võib esineda vaid tuntumates kohanimes, muidu võiks üldreeglina nime algkuju käänamisel säilida (EKK 2000: 276). Seni ei ole aga tekitanud probleemi algvormis ühekordse *k*, *p*, *t* topeldamine osastavas käändes (*Biške* : *Biškekki*, *Blok* : *Blokki*, *Maikop* : *Maikoppi*, *Gujarat* : *Gujaratti*, *Irtõš* : *Irtõšši*, vt ka Kindlam 1976: 143–144).

Üsna suur hulk võõrnimesid on niisugused, kus rõhulises lõppsilbis on ühekordne vokaali- ja konsonanditäht (v.a *k*, *p*, *t*, *f*, *š*), nt *Abakan*, *Ahmadabad*, *Aragón*, *Bhutan*, *Dakar*, *Don*, *Karakol*, *Mojõnkum*, *Ob*, *Qom*, *Srem*, *Tarim*. Oma hääldustüübilt kuuluvad nad vältevahelduslikku VI käändkonda, ent kirja pilt kolmandavältelisust ei kajasta. Et kõne alla ei saa tulla ei kirja pildi mugandamine (*Donn*, *Orjoll* jne) ega võõrsõnadele sarnaselt *i*-lõpuliseks tegemine (vrd *glõgg* > *glõgi*, *pub* > *pubi*), siis on senistes normingutes need nimed liidetud astmevahelduseta 6. tüübiga (*seminar*), sest igakordne häälduse lisamine suurele hulga

ei ole tundunud praktiline. Alati pole päris selge, millist häälikut lõppsilbis pikendada.⁷⁰ Emakeele Seltsi keeleteimkond otsustas seepärast heaks kiita selgituse, et 6. tüüpi määramine kajastab nende nimede käändelõppe üksnes kirjpildi seisukohalt. Suulises kõnes on loomulik, et üks lõppsilbi häälikutest (konsonant või vokaal) pikeneb ja nimi käändub vältevaheldusliku malli kohaselt (20. tüüp), nt *Erzurum* : *Erzurumi* : *Erzurumi*, kõnes /*erzur`umm* : *erzur`ummi* : *erzur`ummi*/ (Päll 2000b: 738).

Võõrnimede käänamises on varasemal ajal olnud ka laadivahelduslikke jooni. Üks selliseid on *burg*-lõpuliste nimede käänamine *-burg* : *-buri*, mille praegused kajastused on *Peterburi* ja *Viiburi*. Niisugust käänamist tuli ette juba XIX sajandi alguses, nt *Peterburri linnas* (Luce 1812: 93), *Peterpurri-lin* (1821. a kalender). Masingul oli *Hamburri-linnas* (1822: 177), *Jamburri* (1823: 245), *Peterpurri linnast* (1823: 15), *Wiburri-linnas* (1825: 162). Gildenmanni geograafiaõpikus (1849, lk 40–41) oli see vaheldus päris reeglipärane: *Meeklenburri Swerini hertsogi riik* 'Mecklenburg-Schwerin', *Oldenburk* : *Oldenburri*, *Lippe-Saumburri würsti riik* 'Schaumburg-Lippe', *Wartburri los* 'Wartburg', *Koburri-Kota hertsogi riik* 'Coburg-Gotha', *Altenburk* : *Altenburri*, *Homburk* : *Homburri* jne. Sama vaheldus jätkus 1854. a geograafiaõpikus ja 1859. a atlases. Veel XX sajandi alguses esines niisugune pruuk ajakirjanduses (*Ronneburi* 'Rauna' < sks *Ronneburg*, *Vana-Schwaneburi* 'Gulbene' < sks *Alt-Schwanenburg*, vt Päll 1986a: 333).

Soome nimed. Keelesuguluse tõttu on soome nimedes eesti nimedega sarnaseid lõppe ja järelosiseid käänatud kaht moodi: nagu võõrnime (*Kettunen* : *Kettuneni*, *Vuolijoki* : *Vuolijoki*) ja nagu eestipärast nime (*Kettunen* : *Kettuse*, *Vuolijoki* : *Vuolijoe*). Esimest on nimetatud ka eestipäraseks käänamiseks (Nurm 1960), teist soomepäraseks (Kindlam 1976: 142). Vaidlusi kummagi viisi õigsuse teemal on peetud 1930. aastatel ja uuesti 1950.–70. aastatel, pooldajaid on olnud nii esimesel (A. Saareste, J. V. Veski, E. Nurm, E. Kindlam) kui ka teisel viisil (L. Kettunen, O. Ojasson, E. Elisto).⁷¹ Radikaalseima lähenemise korral on vahel peetud võimalikuks isegi kohanime järelosis asendada eestipärase vastega, kui ta esineb otseses tähenduses, st liigisõna tõlkida, nt *Kauhajoki* > *Kauhajõgi*, *Orijärvi* > *Orijärv* (Elisto 1967, sama praktikast esineb – tõsi, ebamäärasel ulatusel – juba 1930. aastate „Eesti entsüklopeedias“, nt märksõnad *Kaisaneem*, *Tammisaar*, *Tarvasjõgi*, *Utajärv*, *Utsjõgi*, *Vehkalaht*). Tänapäeva keelekorraldusallikad lubavad mõlemat käänamisviisi (EEK 2000: 276), mainimata siiski liigisõna tõlkimise võimalust.

⁷⁰ Nt nime *Don* käänatakse kõnes sageli /*d`onn* : *d`oni* : *d`onni*/, harvem /*d`onn* : *d`onni* : *d`onni*/; *Bug* käänatakse /*b`ukk* : *b`ugi* : *b`ugi*/ või /*b`ukk* : *b`ugi* : *b`ugit*/ (Päll 1986b: 20).

⁷¹ Üksikasjalikuma ajaloolise ülevaate esitab Ester Kindlam (1976: 140–143).

Ülakoma kasutamine. Olgugi ortograafiaküsimus, kerkib ülakoma probleem just võõrnimede käänamisel. Ülakoma kasutamise vajadust on märgitud varakult, kuid selgeid reegleid ei olnud. Varasemat praktikat alates Aavikust kuni kaasaegsete keelekäsitlusteni analüüsis põhjalikult Ester Kindlam (1976: 149–156), kes pooldas apostroofi kui ärajätumärki, tähistamaks seda, et nime lõpust jääb täht või täheühend hääldamata: *Camus'd*, *Boulanger'd*, *Amiens'i*, *Maupassant'i*, *Perrault'ga*, *Evie't*, *Maggie'le*, *Hume'i*, *Corneille'l*, *Versaille's*, *Cannes'i*, *Nantes'i*. Tänapäeva reegel on siiski lihtsam: ülakoma on vaja, kui a) nimi lõpeb häälduses vokaaliga, aga kirjas konsonandiga (*Godot'd*), b) nimi lõpeb häälduses konsonandiga, aga kirjas vokaaliga (*Jane'il*), c) ühesilbiliste sõnade mõnedes käändevormides, kui need oleksid muidu raskesti äratuntavad (*Po'd*, *Kon'iga*) (Saari 1993a: 419–420, EKK 2000: 276). Kindlami näidetest võiks seega kirjutada ülakomata *Amiensi*, *Maupassanti*, *Eviet*, *Maggiele* ja vahest isegi *Cannesi*, *Nantesi*. Ent vajaduse korral võib ülakoma kasutada muudelgi juhtudel, nt nimetava eraldamiseks (*sõideti Kanchari'ni*) või võõruse toonitamiseks (*Freetownist Kabala'sse*) (Saari 1993a: 420).

6. VÕÖRNIMEKORRALDUS

Nimed on keele osa ja alluvad seetõttu normimisele, erinevalt üldkeele sõnadest isegi rangemalt, sest ametlike nimede panekut reguleerivad õigusaktid. Keelelises mõttes tähendab nime normimine tema kindla kirjakuju fikseerimist, sobiva häälduse, käändtüübi jm asjaolude määramist. Kohanime normimine (ingl *geographical names standardization*) on UNGEGNi definitsiooni järgi „nimeorgani poolt kindlat geograafilist objekti tähistava nime või nimede täpse kirjakuju ning muude nimekasutuse tingimuste ettekirjutamine“ (Kadmon 2002: 24).

Võõrnimed oma reeglipärases osas on võõrkeelsed nimed ja seetõttu eesti keele seisukohalt normimisele ei kuulu.⁷² Normida saab üksnes sobitusprotseduure: ümberkirjutusviisi, käänamist ja hääldamist (Saari 1993b: 13–15). Eestipärased ja eestipärastatud võõrnimed seevastu on normitavad.

Henn Saari (1993a: 15–16, Emakeele Seltsis ... 1978: 188) on esile tõstnud **korrigeeritavuspõhimõtet**, mis tähendab seda, et originaalile vastav kuju tuleb lugeda õigemaks kui sama nime mis tahes muu kuju. Vajadus nimekuju korrigeerida võib ilmneda mitmel juhul: 1) nimi on mõnda teksti sattunud kaudkeelsel või lausa vigasel kujul; 2) muudetakse lähtekeele kirjaviisi või nimede ümberkirjutusviisi (läti *Zimse* > *Cimze*, türkmeeni *Aşgabat* > *Aşgabat*, pärsia *Kum* > *Qom*); 3) muudetakse nimeobjekti nime (*Tsaritsõn* > *Stalingrad* > *Volgograd*). Ühelgi juhul ei saa eesti tekstis jääda senise nimekuju juurde, vaid tuleb üle võtta korrigeeritud nimi, kui ei soovita tekitada uut eksonüümi. Korrigeeritavus kehtib ka ühe keeleala või maa piires, kui parandatakse seniseid moonutatud nimesid, nt endistes asumaades.

6.1. Reeglipärase ja kokkuleppelise nimekasutuse piirid

Pärast seda, kui on kindlaks määratud võõrnimede reeglipärane kirjutusviis, jääb keskeks küsimuseks see, millised on reeglipärase ja kokkuleppelise nimekasutuse piirid, ehk kohanimedel puhul täpsemalt: millisel juhul kasutada endonüümi, millal eksonüümi? Seejuures vastuseks ei pruugi olla üksnes emb-kumb, vaid ka mõlemad.

Kindlaks ülemaailmseks ideaaliks nimekorralduses on liikuda üha enam endonüümide kasutamise poole. Sama kindel on, et see ideaal ei teostu kunagi täielikult, nii kaua kui maailmas on eri keeli.

---

⁷² Samamoodi lähenevad USA ja Briti kohanimekorraldajad teiste maade kohanimedele: nad ei normi võõrnimesid, vaid üksnes kiidavad heaks või soovivad oma maa ametiasutustes kasutada teistes riikides normitud kohanimesid.

Lähteks on alates 1976. a. ÕSist⁷³ olnud põhimõte, et kõik endonüümid on õigekeelsuslikus mõttes õiged. 1999. a sõnastuses on see nii: „Rahvuslikke nimekujusid ladina tähestikku kasutavatest keeltest ja reeglikohast ümberkirjutust (latinisatsiooni) võõrtähestikku kasutavatest keeltest ei tule lugeda eksimuseks eesti õigekeelsuse vastu“ (ÕS 1999: 972).

Kuigi juurdunud eestipäraste nimede asemel endonüüme kasutada on tarvis haruharva, on see põhimõte oluline just piiripealsetel juhtumitel, kui keelekasutaja ebaleb. Kui endonüüm on alati õige, siis sobib neil puhkudel tarvitada just endonüümi.

Järgnevalt on vaatluse all asjaolud, mis mõjutavad seda, kas võõrnime kasutada reeglipärasel või kokkuleppelisel kujul.

1. Traditsioon on ilmselt olulisim kokkuleppeliste võõrnimede säilitaja. Juba siis, kui 1911. a lõplikult fikseeriti võõrnimede kirjutamise tänapäevane reegel, lisati klauslina, et selle alla ei kuulu nimed, mis meil juba traditsiooniliselt on eestipäraseks kujunenud. Traditsioon on muidugi ebamäärane ja eri tõlgendusi võimaldav, XX sajandi alguses oli nimekasutus veel üsna kõikuv. Kindlasti võib traditsioonilisteks pidada omanimesid (naabrusnimesid), mis moodustavad võõrnimistu (muinsus)väärtuslikema kihi.

Traditsioon ei ole aga piisav argument siis, kui ta satub vastuollu korrigeeritavuspõhimõttega, nt kui nimi on kinnistunud eksitaval või vigasel kujul (*Antwerpen* p.o *Antwerpen*, *Phönjan* p.o *P'yöngyang*).

2. Eksonüüme on püütud piiritleda ka nimeobjektiliikide järgi, nt nii, et eksonüüme kasutatakse juhul, kui tegemist on 1) iseseisva riigiga, 2) suurema maaalaga, 3) Euroopa riigi pealinnaga, 4) suurema ja tuntud linnaga, 5) suurema jõega või muu veekoguga (Nurm 1959). See piiritlus seab nimekasutuse sõltuvusse keelevälistest asjaoludest (nt maa poliitiline staatus) ja sunnib teisalt mugandama või eestipärastama muidu reeglipäraselt nime, mis nimetatud liiki kuulub (*Liechtenstein* > *Liihtenštein* jms). Lõpuks on selleski piiritluses piisavalt tõlgendamisruumi määratlustega „suurem“ ja „tuntud“. Tõsiasi on muidugi, et maanimede hulgas on eksonüüme suhteliselt rohkesti. Rahvusvahelistel kohanimekorraldusüritustel on aeg-ajalt esitatud mõtet, et eksonüümide kasutamise piirang ei tohiks maanimede kohta üldse käia.

3. Nime keeleline vorm on üks võimalikke kriteeriume, mida uuemal ajal on rakendatud (VÕK 1983) täienduseks traditsioonile. Mugandada saab 1) mitmusliku vormistusega nimesid, 2) *ia*-lõpulisi maanimesid, 2) *maa*-osisega nimesid. See kriteerium on suhteliselt selgepiiriline ega võimalda mitmest tõlgendust. Samas võimaldab ta uute eksonüümide teket (nt *Itškeeria*), mis iseenesest pole soovitatav. Praktikas ei ole sedagi kriteeriumi lõpuni rakendatud (vt 4.3).

4. Nimeobjekti tundus on asjaolu, millest kahjuks ei pääse mööda juhul, kui ajakirjandus on kinnistanud nime, mis pole enam reeglipärane. Üsna keeruline on

---

⁷³ Mõtte esitas esmakordselt Henn Saari (1969: 690).

õpetada nt Ukraina linna *Чорнобиль* õiget ukrainakeelset nime *Tšornobõl*, kui selles linnas toimunud tuumaõnnetus on teinud tuntuks vene keele kaudu saadud nimekuju *Tšernobõl*. Ajaloosündmuste kaudu on kinnistunud teisigi nimesid, mis aga enamasti on kasutusel üksnes selle sündmusega seoses. Nii on tuntud *Austerlitzi lahing* (1805), kuid sellele nime andnud linna nimetataks nüüdisreisijuhis ikka reeglipärase nimega *Slavkov u Brna*. Tuntus on õnneks ajas muutuv suurus.

5. Ajaline piirang uute eksonüümide tekkele, st mingist hetkest alates otsustatakse uusi eksonüüme juurde mitte tekitada. Niisugust lähenemist võis eesti nimekorralduses märgata 1970. aastatel, kui uusi maanimesid ajakirjanduses enam ei mugandatud (*Bangladesh, Namibia, São Tomé ja Príncipe*).

6. Teksti laad ja teema võivad soodustada eksonüümide kasutamist. Ajalugu käsitlevates tekstides on loomulik kasutada omaaegseid nimesid, sealhulgas rohkem naabrusnimesid. Tänapäeva Läti reisijuhis võivad esineda näiteks kohanimed *Cēsis, Daugava, Jelgava, Valmiera*, kuid ajaloost rääkides on tavapärasem kasutada nimesid *Võnnu, Väina, Miitavi ja Volmari*. Ajalooliste nimede kasutamisel on aga erisusi, millest lähemalt allpool.

Teine suurem erandlike nimede rühm on seotud piibliga. Piiblinimed kui vanim eesti võõrnimede kiht on traditsiooniliselt olnud mugandatud ja seda on peetud sakraaltekstidele omaseks. 1987. a piiblinimesid arutanud VÕK otsustas edaspidigi soovitada senist kirjutusviisi, täpsemalt Uku Masingu ja J. V. Veski toimetatud 1938.–1940. a „Suure Piibli“ oma, kuigi see tekitas kohati vastuolusid nime nüüdis- ja piiblikasutuse vahel, nt *Damaskus*, piibli *Tamaskus* (Päll 1987a). Leo Karlov (1988) leidis, et Suure Piibli kirjutusviis polnud küllalt järjekindel ja eestipärane. Teisalt avaldati ka arvamust, et lõhe piibli- ja üldkeele nimetarvituse vahel ei tohiks olla kunstlikult suur (Paul 1999: 348). Uusimas piiblitõlkes pole VÕKi soovitus enam täiel määral arvestatud (vt 3.2–3.3).

7. Väljaande liik ja sihtrühm on tänapäeval muutumas üheks oluliseks kriteeriumiks, sest kasutajaskond on laienenud üle riigipiiride. Kaartide puhul tuleb näiteks arvestada, et neid kasutavad ka mitte-eestlased ja seetõttu ametlikel kaartidel (riigi halduskaart, topograafiline põhikaart jm) ja rahvusvahelisele publikule mõeldud kaartidel (teedeatlased jms) tuleb eelistada endonüüme, millele võib lisada teisel kohal eksonüüme. Puhtalt eesti kasutajale mõeldud kaartidel ja nt kooliatlastes võib loomulikult lähtuda üldistest endo- ja eksonüümide piiritlemise soovitustest.

8. Viimasena, kuid sugugi mitte tähtsusetuna tuleb nimetada emotsioone, täpsemalt ajaloolisest taustast, poliitilistest suhetest ja muust tingitud üldist õhkkonda, mis määrab paljuski selle, kas kasutatakse endonüüme või eksonüüme ja kas üks või teine teguviis põhjustab raskusi või mitte. Eesti ja Läti suhted on üldiselt olnud probleemitud, seetõttu ei ole eesti eksonüümide kasutamine Läti ala kohta teadaolevalt kunagi tekitanud tüli; vastupidi, 1930. aastatel toonitati kahe riigi liitlassuhteid sellega, et ametlikes kõnedes kasutati Läti kohta sageli endonüümset nime *Latvija*. Kui eksonüümid meenutavad aga varasemat domineerimist, kajastavad ekspansiooniplaane vms, siis muutuvad nad kiiresti ebasoovitavaks. 1920.–1930. aastate Eestis võeti kindel seisukoht, et Eesti kohanimed peavad olema

eestikeelsed ja eksonüüme (saksa *Dorpat* 'Tartu', *Reval* 'Tallinn' jms) ei lubata ametlikult kasutada. Taustaks oli soov esile tõsta rahvusvahelisele üldusele Eesti eestlaslikku identiteeti, et eristada end varasemast Vene või Saksa piiriala staatusest. Koguni maa enda nime üle teistes keeltes vaieldi, soovitati nt eestikeelset nime *Eesti* või selle mugandust (saksa *Eestien*, vene *Эстия*).

Üks Euroopa keerulisimaid ajaloolisi sasipuntraid on seotud Kesk-Euroopa riikliku ja keelelise kujunemisega ning saksa keele (ja osalt asustuse) varasema domineerimisega, mida kajastavad arvukad saksa eksonüümid. Teine maailmasõda üksnes teravdas teiste riikide vastuseisu saksa eksonüümidele ning Saksa DVs oli saksa eksonüümide kasutamine nende alade kohta ülimalt piiratud. Pärast sotsialismi kokkuvarisemist ja Saksamaa taasühendamist on saksa eksonüüme hakatud uuesti rohkem tarvitama, kuid see tekitab jätkuvalt pingeid. Isegi need, kes agiteerivad enam eksonüüme kasutama (vt nt Peter Jordan 2000), leiavad, et eksonüümide kasutamisel tuleks arvesse võtta poliitilisi argumente ning eksonüümid ei tohiks otseselt välja joonistada omaaegseid etnilisi või poliitilisi piire.

Teine potentsiaalne eksonüümide konfliktipiirkond seostub endise Nõukogude Liiduga, kus sellest iseseisvunud riigid on sageli loobunud oma kohanime(de) venepärastest mugandustest ja kasutavad otseselt rahvuskeelest pärinevaid nimekujusid, samas kui Venemaal on alates 1995. aastast antud tagasikäik ja soovitakse endisi Nõukogude-aegseid, vrd kohalikke nimesid *Алматы*, *Башкортостан*, *Беларусь*, *Кыргызстан*, *Молдова*, *Тыва* ja Venemaa keskvaldum eelistusi *Алма-Ата*, *Башикия*, *Белоруссия*, *Киргизия*, *Молдавия*, *Тува* (nagu nähtub näidetest, osalevad selles vastasseisus ka Venemaa autonoomsed vabariigid; nimekujud *Таллинн* ja *Таллин* kuuluvad samasse ritta).

Siinkohal tuleks defineerida üks rahvusvahelise nimekorralduse suundumusi, mis ilmselt omandab järjest laiemat ulatust – **endonüümi rahvusvahelistamine**. See tähendab olukorda, kus mingi maa ise hakkab oma kohanime(sid) teistes keeltes kasutama endonüümsel kujul ja soovib, et teised seda järgiksid. Kõrvalistele jääb mulje nime muutmisest, ent tegelikult oma keeles nime ei muudeta (vt ka 1.4). Esimesi niisuguseid muutusi oli *Pärsia* nimetamine *Iraaniks* 1935. a ja *Siiami* nimetamine *Taiks* 1939. a (1945–1949 oli maa uuesti Siiam).⁷⁴ Pärast sõda on niisuguseid muutusi olnud järjest eriti maanimede puhul, nt (eesti tekstis kasutataval kujul) *Beṣṣuaanamaa* > *Botswana* (1966), *Birma* > *Myanmar* (1989), *Elevandiluurannik* > *Côte d'Ivoire* (1985), *Ida-Timor* > *Timor-Leste* (2002), *Kirgiisia* > *Kõrgõzstan* (1990), *Moldaavia* > *Moldova* (1990), *Roheneemesaared* > *Cabo Verde* (1986), *Tseilon* > *Sri Lanka* (maa singalikeelne nimi oli algselt *Lankā(va)* 'saar, maa', 1972. a lisati nime ette pühadust ja õnnistatust märkiv

---

⁷⁴ Iraani ja Tai nimekujud olid juba varem tuntud, ent rohkem etnilises tähenduses, vt „Eesti entsüklopeedia“ VI kd (1936), vg 1245, ja VII kd. (1936), vg 752. Pärsia ja tai keeles on olemas ka nimekujud *Fārs* 'Pärsia' ja *Sayam* 'Siiam'.

sanskritipärane tiitel *śrī*). Mõned muutused on jäänud lühiajaliseks, nt *Kampuchea* (1976–1991, *Kambodža* khmeerikeelne nimi).

Et sellise muudatuse algatab maa ise, siis jääb teistel maadel üle otsustada, kas seda järgida või mitte. Diplomaatiline viisakus eeldab aktsepteerimist, ent eri põhjustel võidakse sellest loobuda. Eestis ja mitmes naaberriigis ei ole näiteks järgitud Valgevene soovi kasutada maa nimenäite valgevenepärast kuju *Belaruss* (*Беларусь*), sest senist omakeelset nime peetakse sedavõrd traditsiooniliseks. Prantslased on vastu ÜRO nimekirjas maade endi soovil fikseeritud prantsuskeelsetele nimekujudele *Biélarus* ja *Moldova*, eelistades harjumuspäraseid nimesid *Biélorussie* ning *Moldavie*. Põhiline vastuargument ongi tavaliselt lingvistiline; ettepanek ei vastavat keelereeglitele. Ent harva on seda tänapäeval väljendatud nii otsekoheselt kui Marcel Aourousseau (1957: 23) Tai-Siiahi otsust kritiseerides: „Ei olnud siiamlastel kohasem otsustada, kuidas nende maad meie keeles nimetada, kui meil otsustada, kuidas miski peab siia keeles olema“. Mõistagi muudab niisugune lähenemine rahvusvahelise nimekorralduse sisuliselt võimatuks.

Tuleb tunnistada, et nimede puhul on „keelereeglitele mittevastavus“ suhteliselt tinglik argument ning enamasti on uute nimekujude vastu seismise põhjused kas poliitilised või lihtsalt harjumuslikud. Ei ole näiteks võimalik väita, et Eesti pealinna nime *Tallinn* ei luba keelereeglid transkribeerida vene tähestikku kahe *n*-iga kujul *Таллинн*, samas kui vene transkriptsioonis juba on nimed *Бонн*, *Хайльбронн* 'Heilbronn' ja *Лолланн* 'Lolland'.

Et tegelikult nimekasutuses on ühe keele piires olemas lokaalseid variatsioone, selle kohta on palju näiteid. Saksa keel on ametikeel Austrias, Liechtensteinis, Saksamaal, Šveitsis ja väikeses osas Belgias; saksakeelsete maade alalise kohanimekomitee koostatud maanimede loend (1997) toob esile küllalt mitmeid erinevusi kolmes suuremas riigis, nt Austrias ja Saksamaal *Bangladesch*, *Botsuana*, *Dschibuti*, *Kap Verde* 'Cabo Verde', *Marshallinseln*, *Salomonen*, *Simbabwe*, *Vereinigtes Königreich* 'Ühendkuningriik', Šveitsis seevastu *Bangladesh*, *Botswana*, *Djibouti*, *Kapverden*, *Marshall-Inseln*, *Salomon-Inseln*, *Zimbabwe*, *Grossbritannien*; ent samas nt Austrias ja Šveitsis *Brunei*, Saksamaal *Brunei Darussalam*, Saksamaal ja Šveitsis lühinimi *Föderierte Staaten von Mikronesien* 'Mikroneesia Liiduriigid', Austrias *Mikronesien*. Erinevusi on ka Prantsusmaa ja Kanada Québeci provintsi nimekasutuses. Vene keele lokaalset variatsiooni Eestis kajastab kohanimedest süstemaatiline adjektiivide tuletamine *ск*-liite vahetult tüvele liitmise abil, mis erineb üldvene mallist; vene nimekorraldajad on seda möönnud, kuigi eelistaksid oma malli, nt *Пайде* – *пайдинский* ~ *пайдеский*; *Раквере* – *ракверский* ~ *раквереский*; *Тарту* – *тартуский* ~ *тартинский* (Levašov 1986: 10 jm).

Poliitiline korrektsus on teine nüüdisnimistut kujundav tendents ja sellegi põhjused on sageli ajaloos ja varasemates negatiivsetes assotsiatsioonides. Nii

öeldakse *Musta Aafrika* kohta nüüd *Sahara-tagune Aafrika*⁷⁵ (ingl *sub-Saharan Africa*) ja *Taga-Kaukaasia* on muutumas *Lõuna-Kaukaasiaks*. Poliitilise korrektsuse näiteid on kindlasti teiste maade soovide arvestamine, kuid muidugi on tegemist mitmeti tõlgendatava nähtusega: poliitiliseks korrektsuseks võib nimetada nii seda, kui arvestatakse maa enda ametlikku nimetust (nt *Makedoonia Vabariik*), kui ka seda, kui arvestatakse mõne teise riigi protesti selle vastu (Kreeka nõudmisel kasutatakse ÜROs ja mujal ametlikult nimekuju *endine Jugoslaavia Makedoonia Vabariik*). (Poliitilise korrektsuse kohta keeles üldse vt ka Erelt 2002: 19–20.)

Endonüümide ja eksonüümide suhe on ajas ja ruumis muutuv; sageli on võimalik valida, kumba kasutada. Seepärast on eksonüüme liigitatud **väärtushinnangu** alusel. ÕS 1999s ja „Maailma kohanimed“ sõnastikus on eksonüümid liigitatud kolme järku.

1. Esikohanimed – eesti tavavasted, st üldiseks piiranguteta kasutamiseks sobivad eksonüümid, nt *Pariis*, *Pihkva*, *Turu*, *Venemaa*.

2. Teisekohanimed – mööndavad eesti vasted, mis on küll kasutusel, ent mille asemel on soovitatavam kasutada endonüümi, nt *Lüübek* (parem: *Lübeck*), *Porkva* (parem: *Porhov*), *Visla* (parem: *Wisla*). Samasse järku kuuluvad eksonüümid, mida kasutatakse ajaloolises või piibli kontekstis: *Vindavi* (praegu *Ventspils*), *Võnnu* (*Cēsis*); *Antiookia* (piiblis, prg *Antakya*), *Askelon* (*Ashqelon*).

3. Ebasoovitavad nimed, peamiselt kirjapildimugandid, mida varem on tarvitatud, ent nüüd ei peeta korrektseks, nt *Lesoto* (> *Lesotho*), *Madriid* (> *Madrid*), *Nikaraagua* (> *Nicaragua*). (Päll 1998: 411; 1999a: 23–24.)

Sellest jaotusest pisut eraldi on veel üks rühm, mida KNABis ja sõnaraamatus tähistatakse märgendiga *van*: kohtade varasemad nimed, nt *Betšuaanamaa* (prg *Botswana*), *Ülem-Volta* (prg *Burkina Faso*). Neid nimesid võib, aga ei pruugi kasutada varasemast ajast kõneldes. KNABis on märgendiga *van* tähistatud enamikku vanu eksonüüme, sh XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse allikate nimekujusid; märgend *ebas* (= ebasoovitav) on lisatud siis, kui nimekuju on uuemal ajal esinenud ja tähelepanu tahetakse pöörata tema ebakorrektsusele.

Seda jaotust on võimalik võrrelda saksa eksonüümide väärtusliigitusega, mille on esitanud Roman Stani-Fertl (2001: 25, 33): 1. tavaeksonüüm (*gebräuchliches Exonym*, = eespoolse jaotuse 1. rühm), 2. vananev eksonüüm (*veraltendes E.*, = eespoolse jaotuse mööndav eesti vaste), 3. ajalooline eksonüüm (*historisches E.*, mööndava rühma alaliik), 4. piirkondlik eksonüüm (*regionales E.*, mida kasutatakse kas Austrias, Saksamaal või Šveitsis; üldisemas jaotuses arvatakse kokku vananevate eksonüümidega), 5. ebasoovitav eksonüüm (*zu vermeidendes E.*), 6. mitte-eksonüüm (*kein E.*, nimed, mis Stani-Fertli loendis esinevad, kuid pole eksonüümid, vaid nt transkribeeritud, mitmemaiste nimede vasted jne).

Ajalooliste nimede puhul kerkib küsimusi, mis nõuavad eraldi lahendust, alustades sellest, mida lugeda lähtekeeleks (kust võetakse endonüüm), ja lõpetades

⁷⁵ Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitatud tõlge.

korduvalt oma riiklikku kuuluvust vahetanud aladega, mille puhul käsitletavale ajahetkele sobiva nime valik on tehniliseltki keerukas. Soovitusi andes tuleb silmas pidada, et sedasama lähenemist saaks rakendada ka Eesti oma ajaloo tutvustamisel võõramaalastele.

1. Kui koha etniline koosseis ei ole aja jooksul muutunud, vaid üksnes riiklik kuuluvus, siis tuleks kasutada nüüdiskeelset nime, sõltumata vahepeal valitsenud muukeelsetest võimudest, nt võiks Slovakkia, Tšehhi, Ukraina ja Valgevene kohanimesid kasutada slovaki-, tšehhi-, ukraina- ja valgevenekeelsel kujul, sõltumata ajaperioodist, mida käsitletakse.

2. Kui muutunud on täielikult ka koha etniline koosseis, siis tuleks kõne alla varasemast ajaloost rääkides kasutada varasemale rahvale omast nime. Piiri tõmbamine on üksikjuhtudel keeruline, nt on muidugi selge, et Istanbuli ajalugu enne 1453. aastat on sobiv käsitleda Konstantinoopoli nime all, aga Poola ja Saksa vastastikku korduvalt käest kätte käinud segarahvastikuga alade puhul tekib kahtlemata raskusi.

3. Kui koha nime on muudetud (vt 1.4 c-punkti), siis on õige kasutada vastavale ajastule omast nime, nt Volgogradi asemel rääkida Stalingradist (1925–1961) või Tsaritsõnist (kuni 1925). Karjala kannase või Ida-Preisimaa varasemast ajast kirjutades on ainumõeldav kasutada vastavalt soome- ja saksakeelseid kohanimesid, sest seal muutus nii etniline koosseis kui ka muudeti ametlikult kohanimed.

Antiikaja kohanime lähtekeeltena tulevad kõne alla tollased kirjakeeled ladina, kreeka, aramea, heebrea, egiptuse jt, sest need on sageli ainsad, mille põhjal me üht või teist nime tunneme.

Endonüümide ja eksonüümide vahetada nimekorralduslikult piiritledes oleks kasulik arvestada veel järgmisi **taktikalisi soovitusi**.

1. Tuleks hoiduda endonüümi asendamisest eksonüümiga: kui on otsustatud soovitada endonüümi kasutamist, siis ei sobi mõne aja pärast uuesti tagasi tulla eksonüümi juurde ja keelekasutajat sellega segadusse ajada. Nii on üldiselt püütud kinni hoida VÕK 1983 nimekirjast, kuigi mitmedki nimed tundusid omas ajas radikaalsed. Samas ei ole välistatud korrektiivid, kui tegelik kasutus soovitudele kuidagi järele ei tule: 1996. a pandi esikohanimeks uuesti *Bukarest*, *Helsingi*, *Kopenhaagen* ja *Lissabon*, sest VÕKi soovitatud endonüümid *București*, *Helsinki*, *København* ja *Lisboa* ei olnud käibele tulnud.

2. Tuleks hoiduda eksonüümi asendamisest eksonüümiga, st mitte muuta juurdunud eksonüüme, kui tulemuseks on uus eksonüüm. On olnud ettepanekuid nt parandada Fääri saared Fõrja saarteks, Horvaatia Kroaatiaks, Montenegro e Tšernogooria Tšernagoraks, Usbekistan uuesti Uzbekistaniks jne. Ükski ettepanдав nimekuju ei ole siiski endonüüm, mistõttu keelekasutajale on muutuse põhjust raske seletada. Peab siiski tunnistama, et VÕK 1983 võttis ette mõne sellelaadse muutuse: *Ginea* > *Guinea*, *Malediivid* > *Maldiivid*, *Mauretaania* > *Mauritaania*.

3. Vigaseks või muidu vastuvõetamatuks osutunud eksonüüm asendatagu endonüümiga; nii on parandatud *Krakov* *Kraków*'iks, *Phõnjan* *P'jõngyang*'iks.

4. Kui võimalik, välditagu nime mitmekordse ümbernormimise ohtu. See nõuaks enamasti muidugi selgeltnägemise võimeid, kuid 1996. a oli Emakeele Seltsi keeleteoimkonnal teada, et usbeki keel on kohe üle minemas ladina tähestikule, mistõttu kõige tuntumad nimed (*Buhhaara, Hiiva, Taškent*) jäeti esialgu harjumuspärasele kujule, seeasemel et soovitada nende eesti transkriptsiooni (*Buhhoro, Hiva, Toškent*). Alles 2002. a koos usbeki ladinatähelise kirjaviisi soovimisega pandi esikohale usbeki endonüümid (*Buxoro, Xiva, Toshkent*).

5. Et küllalt suur osa teabest tõlgitakse, tasub arvestada ka seda, kuidas mõnda nime kasutatakse vahekeeltes, nt inglise, saksa, soome ja vene keeles. Kui mõne koha puhul tuntakse üldiselt eksonüüme, siis ei ole eestikeelses tekstis vaja tingimata endonüümile üle minna; nt on meil endiselt kasutusel *Bangkok, Belgrad, Hongkong, Manila* ja *Sumatra*, mitte endonüümid *Krung Thep, Beograd, Xianggang, Maynila* ja *Sumatera*. Ei tohiks aga siiski jäljendada nende keelte massiteabevahendite hoolimatust nt endise Nõukogude Liidu vabariikide endonüümide vastu.

Eksonüümid jäävad keeltesse alles. Mõned keeled näivad olevat eksonüümirikkamad, teised soosivad rohkem endonüüme. Rahvusvaheliselt levinumatel keeltel on eksonüümide piiramise osas suurem mõju ja eeskuju (vt ka Närhi 1999: 119–120). USA ja Briti kohanimekorraldajate pingutuste tulemusena on inglise keel oma ametlikes väljendusvormides üsna eksonüümivaenulik, erinevalt nt prantsuse ja saksa keelest, ehkki teatavat survet eksonüümide juurdetekkimisele tuntakse ka USAs, nt soovitakse erinevalt BGNi reeglitest tõlkida liigisõnu, ära jätta diakriitilisi märke, kasutada kohapealseid traditsioonilisi latinisatsioone „ametlike“ asemel (nt *Ahmedabad* Indias, mitte *Ahmadābād*), tõlkida etümoloogiliselt läbipaistvaid nimesid (nt *Gambela People's State* Etioopias, mitte *Gambēla Hizboch Kilil*) jne (UNEGN 2002: CRP.78). Väikesearvulise kõnelejaskonnaga keelte puhul võib kohati täheldada suurt eksonüümilembust: purismi poolest tuntud islandi keeles on palju eksonüüme (nt *Eysýsla* 'Saaremaa', *Gautland* 'Ojamaa', *Helsingjafoss* 'Helsingi', *Hólmgarður* 'Veliki Novgorod', *Kirjálaboṭn* 'Soome laht'), samuti kui fääri keeles (kunstlikest liialdustest fäärikeelses maailmaatlases vt Jógvan í Lon Jacobsen 1999). Ohustatud keeled näevad eksonüüme kui osa omakeelsest maailmapildist. Maoori keele puhul kasutatakse argumendina isegi dekoloniseerimise vajadust: senine maailmapilt on kätte tulnud inglaste vahendusel, mistõttu on vajalik luua otseside maailmaga ja panna nimed maoorile arusaadavasse vormi, eelistades pigem ennisvormitõlkeid kui mugandusi (*Whenua Kākāriki* 'Gröönimaa') ning mugandades pigem lähtekeelest kui inglise vahendusel (*Nihono*, mitte *Hapana* 'Jaapan') (Matthews 2004).

6.2. Rahvusvaheline nimekorraldus⁷⁶

Rahvusvaheline koostöö on tinginud vajaduse kokku leppida nimede rahvusvahelise kasutamise põhimõtetes. Seni on võimalik rääkida kahjuks üksnes kohanime rahvusvahelisest korraldamisest; isiku- ja ärinimede osas järgivad riigid üldiselt kiivalt omaenda seadusi.

Kohanimekorralduse teema tõstasid kõigepealt geograafid. Nimed tõusid esile esimesel rahvusvahelisel geograafiakongressil 1871. a Antwerpenis, kui otsustati rahvusvaheliseks tarbeks tunnustada kõigi ladinatäheliste maade ametlikke nimesid. Saksa geograaf Albrecht Penck esitas V geograafiakongressil 1891. a Bernis ettepaneku koostada maailmakaart mõõtkavas 1 : 1 000 000, millega seoses oleks vaja kokku leppida kaardiprojektsiooni, tingmärkide ja kujunduse kõrval ka kohanime normitud kirjaviisis. IX kongressil 1908. a Genfis nimetati komisjon, kelle ülesandeks sai uurida kohanime kirjutamist kaartidel. X geograafiakongress 1913. a Roomas otsustas aktsepteerida kõiki ametlikult latiniseeritud nimesid. Seega olid tähtsaimad põhimõtted XX sajandi alguseks juba välja kujunenud. XV geograafiakongressil 1938. a Amsterdamis soovitati rahvusvaheliseks kasutamiseks Ülemaailmse Postiliidu väljaandes *Dictionnaire des Bureaux de Poste* esitatud nimesid (need olid kooskõlas geograafide soovitustega).

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni loomisega avanesid laiemad võimalused rahvusvaheliseks diskussiooniks nimede normimise teemal. 1949. a olid kohanimed esmakordselt arutusel ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogus (ECOSOC). 1953. a saatis ÜRO oma liikmesriikidele ringkirja, milles palus arvamusi nimede rahvusvahelise normimise vajaduse kohta. Tuginedes neile vastustele ja mitmele ettepanekule, võttis ECOSOC järgnevalt vastu resolutsioone, milles konkretiseeriti rahvusvahelise nimekorralduse põhimõtteid ja ülesandeid. Jõuti üksmeelele selles, et kogu nimekorralduses on kaks tegurit:

- a) riiklik nimekorraldus, mida iga maa juhib iseseisvalt;
- b) rahvusvaheline kokkulepe riikide normitud nimekujude teistesse keeltesse ülekandmise standardmeetodite kohta.

Ühine arusaam saavutati selles, et ladinatähelistes keeltes kasutatavad kohanimed jäävad rahvusvahelises tarvituses muutmata (oli olnud ettepanekuid rakendada kõikjal näiteks nimede inglispärast transkriptsiooni).

ECOSOCi 1959. a resolutsiooni põhjal kutsus ÜRO peasekretär 1960. a esimest korda kokku kohanimeekspertide rühma. Rühma esimeheks oli Meredith F. Burrill USAst, liikmed olid Prantsusmaalt, Inglismaalt, Iraanist, Guatemalast ja Hiinast. Rühm koostas kohanimeprobleemistiku kohta üksikasjaliku raporti, milles soovitas teema arutamiseks kokku kutsuda rahvusvahelise konverentsi.

---

⁷⁶ Varasema ajaloo kohta annab ülevaate Marcel Aourousseau (1957), ÜRO rolli kohta täpsemalt Max de Henseler (1992). Siinne peatükk tugineb varem ilmunud ülevaatele Keeles ja Kirjanduses (Päll 1993).

4.–22. septembril 1967 toimuski Genfis esimene ÜRO kohanimekorralduskonverents, kus oli 111 esindajat 54 maalt. Konverentsi resolutsioonid kinnistasid ekspertrühma varasema töö tulemusi ja panid aluse rahvusvahelise nimekoostöö arengule. 1968. a tunnustas ECOSOC nimekorralduse tähtsust ning soovitas ekspertide rühmal jätkata sidepidamist eri maadega ja valmistada ette küsimusi järgmiseks konverentsiks.

ÜRO kohanimekorralduskonverentsid on järgnevalt toimunud iga viie aasta järel (vt tabel 9). Peale riikide valitsuste määratud esindajate osalevad konverentsidel vaatlejatena ÜRO allorganisatsioonid, valitsusvälised ja rahvusvahelised teadusorganisatsioonid. Vastavalt varem teatatud päevakorra projektile võivad osalejad esitada konverentsile käsitlemiseks informatsiooni oma maa nimekorralduse tulemuste kohta ja resolutsioonide ettepanekuid. Olulisemates küsimustes püütakse vastu võtta resolutsioone, mis – nagu rahvusvahelistel üritustel ikka – ei ole otseselt kohustavad, vaid on soovitava iseloomuga.

Tabel 9. ÜRO kohanimekorralduskonverentsid.⁷⁷

<i>Jrk</i>	<i>Toimumiskoht</i>	<i>Aeg</i>	<i>Vastuvõetud resolutsioone</i>
I	Genf	4.–22. IX 1967	20
II	London	10.–31. V 1972	39
III	Ateena	17. VIII–7. IX 1977	27
IV	Genf	24. VIII–14. IX 1982	26
V	Montréal	18.–31. VIII 1987	26
VI	New York	25. VIII–3. IX 1992	14
VII	New York	13.–22. I 1998	15
VIII	Berliin	27. VIII–5. IX 2002	17

Konverentside vaheajal on põhiline rahvusvaheline nimekoostöö organ **ÜRO kohanimeekspertide rühm** (ingl *UNGEGN – United Nations Group of Experts on Geographical Names*), mis oma praeguse nimetuse sai 1972. a ja mis on üks ECOSOCi alalisi ekspertrühmi. UNGEGN koguneb tavaliselt iga kahe aasta tagant ning vahetult iga konverentsi eel ja järel. Praeguseks on peetud 22 istungit, neist viimane 2004. a aprillis New Yorgis.

⁷⁷ Konverentside üksikasjalikumad ülevaated on Eestis kättesaadavad soome nimekorraldajate artiklite kaudu, vt Nissilä 1968, Aalto 1972, Närhi 1978 ja 1988, Hakulinen & Paikkala 1998. Eesti lugejatele on rahvusvahelist nimekorraldust varem tutvustanud Valdek Pall (1969) ja Henn Saari (1969, 1975, 1976: 138–145, 1993b).

UNGEGN on põhikirja kohaselt kollegiaalne konsultatiivne organ, kelle otsused on soovituslikud. Rühma eesmärgid on järgmised:

a) rõhutada riikliku ja rahvusvahelise kohanime normimise tähtsust ja sellest saadavat praktilist kasu,

b) koguda riikide ja rahvusvaheliste organite selleteemalise töö tulemusi ja levitada neid kõigile liikmesriikidele,

c) uurida nimekorralduse põhimõtteid, poliitikat ja meetodeid ning teha selle põhjal ettepanekuid,

d) vahendada teaduslikku ja tehnilist abi nimekorralduse arendamiseks eeskätt arengumaades,

e) olla sidepidajaks liikmesriikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide vahel nimekorraldusküsimustes,

f) täita ÜRO kohanimekorralduskonverentside antud ülesandeid.

Ekspertrühm juhindub lisaks ÜRO hartale kahest põhimõttest: 1) nimekorraldus peab rajanema teadussaavutustel nii keelekorralduses kui ka andmetötluse tehnilistes vahendites; 2) nimede rahvusvahelise normimise aluseks on riiklik (rahvuslik) normimine.⁷⁸

UNGEGN koosneb põhikirja järgi keelelis-geograafiliste jaotiste (ingl *linguistic/geographical divisions*) ekspertidest. Jaotised on mõeldud piirkondliku nimekoostöö edendamiseks. Eesti on liitunud Balti jaotisega, kokku on neid 22: 1) Ameerika Ühendriikide/Kanada; 2) araabia; 3) Balti; 4) Edela-Aasia (peale araabia); 5) Hiina; 6) hollandi- ja saksa keelne; 7) Ida-Aafrika; 8) Ida-Aasia (peale Hiina); 9) Ida-Euroopa, Põhja- ja Kesk-Aasia; 10) Ida-Vahemere (peale araabia); 11) India; 12) Kagu-Aasia ja Vaikse ookeani edelaosa; 13) keldi; 14) Kesk-Aafrika; 15) Kesk-Ida-Euroopa ja Kagu-Euroopa; 16) Ladina-Ameerika; 17) Lõuna-Aafrika; 18) Lääne-Aafrika; 19) prantsuskeelne; 20) Põhjala; 21) romaani-kreeka; 22) Ühendkuningriigi jaotis.

Üksiküsimuste lahendamiseks on UNGEGNi raames loodud töörihmad, mis käsitlevad järgmisi teemasid: 1) avalikkus ja finantseerimine, 2) eksonüümid, 3) hääldus, 4) latinisatsioonisüsteemid, 5) maade nimed, 6) terminoloogia, 7) toponüümikoolitus, 8) toponüümilised andmekogud ja nimeloendid, 9) töö tulemuslikkuse hindamine.

Rahvusvahelise kohanimekorralduse **põhimõtted** kajastuvad konverentside resolutsioonides ja mitmeid on lähemalt vaadeldud juba töö teistes osades. Kokkuvõtlikult on need järgmised (sulgudes viited resolutsioonidele, Rooma number märgib konverentsi, araabia number resolutsiooni järjekorranumbrit).

---

⁷⁸ Siinkohal mõeldakse riikide, mitte rahvuste tasandil toimuvat tegevust. Eesti nimekorraldajad on seda mõistet varem sageli nimetanud *rahvuslikuks normimiseks*, pidades muidugi silmas eesti rahvuslikku normimist, erinevalt üleliidulisest.

1. Igal riigil on suveräänne õigus otsustada oma maa kohanimede üle (riiklik normimine). Rahvusvaheliselt tunnustatakse neid kohanimesid, mida riigid on ise kehtestanud (rahvusvaheline normimine). (I/4, III/16, VI/9.)

2. Igale mitteladinatähelisele keelele kehtestatakse rahvusvahelise kasutuse jaoks üks ja ühtne latinisatsioon (I/9). Süsteemi saab heaks kiita lähtemaa ettepanekul, kui ta on tegelikkuses juba kasutusel (IV/15). Ladinatäheliste keelte puhul tuleb säilitada ka diakriitilised märgid, mis märgivad nende keelte seisukohalt olulisi nähtusi (I/10).

3. On väga vajalik piirata rahvusvaheliselt eksonüümide kasutamist. Riikidel soovitatakse vaadata läbi oma maal kasutatavad eksonüümid, jätta kõrvale väheolulised ning avaldada eksonüümide ammendavad loetelud, mida enam ei täiendata. (II/28, II/29, III/18, IV/20.) Loetelusse ei pea võtma eksonüüme, mis erinevad originaalist üksnes diakriitiku või artikli ärajätmise, lisamise või muutmise poolest; nime käände- või tuletusvormi poolest; liigisõna tõlke poolest (III/19). Kaartidel, dokumentides jm väljaannetes tuleks esikohale panna alati endonüüm (V/13).

4. Mitmemaiste, st korraga mitme maa suveräänsuse alla jäävate kohtade nimetamisel soovitatakse kõigepealt asjaosalistel riikidel enestel kokku leppida üks ametlik nimi. Kui see ei õnnestu, siis tuleb rahvusvahelistes väljaannetes kasutada kõiki asjaomaste riikide normitud nimesid (III/20). Riikide suveräänsusalast väljapoole jäävate kohtade (merede, veealuste objektide, Antarktika) nimetamisel on vajalik rahvusvaheline kokkulepe (II/23, II/26).

5. Mitmekeelsetes maades tuleks sätestada nimed kõigis ametikeeltes, näidates nende võrdväarsust või tähtsusjärjestust (I/4). Mitme maa vahel jagatud vähemuste (nt saamide) kohanimedes tuleks tarvitada ühesugust kirjaviisi (II/36), vähemuste ja põlisrahvaste kohanimede kaitse on osa nende kultuuri kaitsest (V/22, VIII/1).

Selleks, et nimekorraldus oleks tõhus, on vajalik nimeinfot koguda, uurida, korrastada ja levitada. UNGEGNi istungitel ja kohanimekonverentsidel on seetõttu arutusel järgmised **tegevussuunad**.

1. Kohanimede kogumine on nimekorralduse esmane ülesanne paljudes maades, sealhulgas on tarvis koguda kirjakeeleta keelte kohanimesid ja neid kaartidel jm ametlikult fikseerida (I/16, I/18, I/20, V/22, VII/5).

2. Oluline on, et igal riigil oleks olemas ametlik nimekorraldusorgan (ingl *names authority*) või sätestatud täpselt pädevad organid, kes nimekorraldusega tegelevad ja ametlikke nimesid määravad. Nimeotsused tuleb dokumenteerida ja neid laialt tutvustada. (I/4, V/15.)

3. Kõige laiemalt on nimeinfot võimalik levitada kohanimeloendite (ingl *gazetteer*) ja kaartide vahendusel, uuemal ajal on kesksel kohal kohanime-andmebaasid ja nende võrguversioonid, mille abil saab hõlpsalt andmed kätte mis tahes maailma paigast. Nimeloendid ja andmebaasid peaksid normitud nimede kõrval sisaldama teisi kasutatud nimekujusid (nimed varasemates allikates, rööpnimed, murdekujud jne), nimetatava koha asukohaviite (koordinaadid, halduskuuluvus) ja esmase kirjelduse (liik, ulatus, seos teiste kohtadega).

Andmebaasid peaksid olema vastastikku andmevahetuse seisukohalt ühitatavad ja järgima teatavaid minimaalseid standardeid. (I/4(E), I/14, II/35, III/2, III/3, IV/18, V/16, VII/6, VIII/6.)

4. Riike on kutsutud üles koostama ja ajatasa hoidma oma maa kohanimetarvituse juhtnööre (ingl *toponymic guidelines for map and other editors*), mis võtaksid kokku peamised põhimõtted ja faktid ühe maa kohta: keeled, tähes- tikud, õigekirjareeglid, kohanimede ametliku korralduse, kaardil kasutatavate sõnade ja lühendite loendi, haldusjaotuse jm (IV/4, V/14, VI/7).

5. Nimekorraldusega tegelemine vajab koolitust, seepärast pööratakse tähelepanu toponüümikursustele ja õppematerjalide levitamisele (II/18, III/15, IV/5, IV/6, V/21, VI/13, VII/11, VII/12, VIII/15). Seda saab teha ka Interneti vahendusel (VII/9).

6. Nimekorralduses on tähtis järgida ühtset terminoloogiat (I/19, II/14, II/14, IV/8, VI/11, VIII/3).

Lisaks on konverentsidel kogutud andmeid maanimede kohta (III/6, IV/10, IV/11, VI/10, VII/8, VIII/12), arutatud kohanimede hääldust (III/7, VIII/11), antud soovitusi nt turismikaartide koostamiseks (II/38), nõutud kaartidel märget nimede ametlikkuse või usaldusvääruse kohta (III/4) ja toponüümide eristamist muust kaarditekstist (V/11).

Nagu rahvusvahelises koostöös ikka, ei toimi see alati tõhusalt ning takerdub vahel poliitilistesse probleemidesse, nt Jaapani mere/Idamere küsimusse (korealased on vastu Jaapani mere nime kasutamisele) või Makedoonia ametliku nimetuse arutamisse. Kuid pikas perspektiivis on see töö siiski vilja kandnud. Tänapäeval ei seata enam kahtluse alla endonüümide tunnustamise põhimõtet; üha enam toetatakse kohapealsete tegelike nimekujude tunnustamist (VII/5, siin võiks näha paralleele Võru kohanimede normimisega Eestis). Kohanimedes nähakse üha sagedamini kultuuripärandi osa (VIII/9).

Võrdluseks refereeritagu kas või seda, mida arvas nimede rahvusvahelisest normimisest Briti kohanimekomitee pikaaegne (1936–1955) sekretär Marcel Arousseau (1957), kes avaldas oma raamatu just enne ÜRO kohanimekoostöö algust. Ta leidis, et seniseid juurdunud kohanimesid ei ole tarvis parandada, ka siis, kui nad ei ole keeleliselt korrektsed. Olevat arusaamatu, miks mõned soovivad kohanimedele kaartidel kehtestada teatavat korrapärasust, mida näiteks telefoni- raamatu nimedes kunagi ei näe (vrd *Philips, Philipps, Phillips, Phillipps*). Nimed olevat geograafia teenistuses, mitte kirjapanija mugavuse jaoks. Kahjuks olevat aga esmaavastajate pandud nimesid, nt Sandwichi saared⁷⁹ hiljem kohalike nimedega asendatud. Nimede kirjutamiseks oleks hea kehtestada üks universaalne tähestik, head näited on Hunteri latinisatsioon Indias ja omaaegne Austria-Ungari horvaadi- pärane kirjaviis Balkanil.

---

⁷⁹ Praegu Hawaii saared.

Need on tüüpilise suurriikliku konservatiivse mõtteviisi avaldused, mida nüüdisajal keegi vaevalt julgeks nii avameelselt väljendada, kuigi selle mõtlemise retsidiivide võib mõnel siiski veel kahtlustada.

Nagu öeldud, puudub praegu kohanimedega võrreldaval kujul **rahvusvaheline isikunimekorraldus**, kuigi tuleb arvata, et mitmes inimõigusi käsitlevas rahvusvahelises kokkuleppes on inimese õigust oma nimele tunnustatud. Kõige aktuaalsemad teemad isikunimekorralduses peaksid olema inimese õigus oma emakeelsele nimele ja selle muutmatule säilitamisele või reeglipärasele ümberkirjutamisele teiste riikide dokumentides (siin on tehnilised probleemid märksa tõsisemad kui kohanimede puhul), samuti õigus järgida oma rahvuslikku isikunimemalli (nime koostis, päritavus, sootunnused jne). Et nende küsimuste lahendamine ei ole lihtne, pole tarvis tõestada.

7. EESTI VÕÖRNIMEKIRJUTUSE KUJUNEMINE

On ilmne, et eestlased tundsid varakult oma lähemaid ja kaugemaidki naabreid. Kaudseks tunnistuseks on asjaolu, et selliste maade ja rahvaste nimed nagu *Rootsi*, *Saksa*, *Vene* on ühised peaaegu kogu läänemeresoome keelterühmale, seega küllalt vanad. Natuke kaugemate maade-rahvaste puhul tekivad juba erinevused ja küsitavused: eestikeelne *Taani* näib olevat küll vormilt põline rahvalik nimi, ent veel XIX ja XX sajandi vahetusel kuni 1920. aastateni kirjutati *Daanimaa*, Wiedemannil on see *Tāh-mā*, *Tāni-mā*, *Tānia-mā*, *Tanmarka* (*Tanmarki*)-mā, O. W. Masingu Marahwa Näddala-Lehhes 1821 *Tanima*, 1822 *Danima*, B. Gildenmanni geograafiaõpikus 1849 *Tännemargi* ehk *Tani kunningriik*, Karl XI matuselaulus 1697 *Tennenmarka* (gen., Saareste–Cederberg 1925: 256), rahvalauludes *Tänne* ~ *Tääne* (rahvanimetusega *tanimark* ~ *tammergid* jts) (Peegel 1972: 28). Ühtsest rahvakeelsest nimest näib asi kaugel olevat, kuigi välistada ei saa asjaolu, et kirjutajad lihtsalt ei tundnud siin rahvalikku keelepruuki.

Küsimus, mida teati enne, ja mis õpiti kirjandusest, jääb seega *Taani* puhul lõplikult selgitamata, sest pole võimatu, et sellisena on nimi hilisem laen ja varem tunti taanlasi teistsuguste nimetuste all. Samas *Uus-Meremaa* puhul pole põhjust kahelda, et niisugune eestikeelne nimi tekkis hiljemalt 1854. a raamatukirjutajate tarkusest („Koli-ramatu“ viiendas jaos: *Uus-Merre-ma*, vrd 1849 veel *ue-Seelandi saar*). Üksnes juhuse keerdkäiguna tuleb seletada, et *Uus-Meremaa* jäi püsima, ent *Uus-Leitudmaa* (1854 *Uus-leitudma-saar*) on meie jaoks tänapäeval siiski *Newfoundland*.

7.1. Korrapäratu kirjaviisi ajajärk

Vaadeldes vanimaid teadaolevaid eestikeelseid tekste, tuleb tõdeda, et tollaste kirjutajate jaoks ei erinenud võõrnimede kirjutamine oluliselt sellest, mis oli oma keeles harjumuspäraseks saanud. Tunti küll mitmeid eestikeelseid kohanimesid (1570 *Rottsehl Rickes* 'Rootsis', 1637 Stahli eesti keele grammatikas *lettimah*, *Saxamah*, *Somemah*, *wennemah*), kuid muus osas võeti rahulikult üle kirja pilt, millega kirjutaja oli harjunud. **Mülleri** käsikirjalistes jutlustes 1600–1606 leiame nimed, nagu *Bethlehem* *Linna*s (Habicht jt 2000: 4.10), *Phrygia* *Linna* *siddes* (10.6), *Sodoma* *ninck* *Gomorrha* (9.6) jne. Vorm *Römere* *Rachwa* (26.2) reedab lähtumist saksa adjektiivivormist (*Römer Volk). Joachim **Rossihniuse** 1632. a katekismus ja Heinrich **Stahli** „Hand- und Hauszbuch“ (1632–1638) pakuvad samasugust pilti: Rossihniusel *Mesopotamia*, *Judaea* *ninck* *Cappadocia*, *Ponto*

ninck Asia, Phrygia ninck Pamphilia (lk 115⁸⁰), *Stahlil Mesopotamia/ ninck Judea/ ninck Cappadocia/ Ponto/ ninck Asia/ Phrigia ninck Pamphilia* (III 83).

Siiski ei pääsetud ka tollal nimede sobitamisest eestikeelsesse teksti. Sellega pandi alus tänini kehtivatele põhimõtetele. Üks niisuguseid on kirjutamata reegel, et võõrkohanimi on nime täiendosana alati omastavas käändes, vrd *Genf* ja *Genfi järv*, *Rein* ja *Reini jõgi*. Vanimates eestikeelsetes kirjapanekutes leiamegi nimed sel juhul omastavalisena, vrd Rossihniusel *Capernaumme lihnan* (145), *Israelli mah sissen* (80, 82), *Stahlil Genezaretti merre ehres* (III 101), *Sioni mehje pehle* (II 132). Erandiks on üksnes mõni lühike tekst, vrd 1641–1645 Lars Vigaeuse teises jutluses *Capernaum linna* (Saareste–Cederberg 1925: 80), *Nain linna* (seals), samuti ebaeestipärase sõnajärjega näited, Rossihniusel *se merre wehren Genezaret* (126), *ülle se jeh Kidron* (187), *Stahlil ülle se jögke Kidron* (III 216). *Stahlil* on niisuguseid vääratusi üsna vähe, näite kokkulangemine Rossihniusega lubaks oletada ühist lähtumist mingist vanemast vigasemast tekstist. Et täiendosa omastavaline kuju ei tarvitse olla iseenesest mõistetav, selle kohta meenutatagu nimetavalise täiendosaga eesti kohanimesid *Heinlaid*, *Lammasküla*, *Metsküla*, *Vaskjõgi*, ent ka soome väliskohanimesid *Jordanjoki*, *Araljärvi*, *Geneve(n)järvi* jms.

Nimede mugandamisega tehti varastes tekstides samuti algust. Pälvib tähelepanu, et nimed võeti pigem ladina kui saksa keelest, nii on *ia*-lõpulised nimed (*Cappadocia*, *Phrygia*) kasutusel üldiselt. Huvitava eestipärasusena tundub Mülleri *Egüpti Maa* (*Ägüpti Maa*, *Egiptü Maa*), mis on nii ka Rossihniusel (*Ägypti Mah*, *Egypti mah*), *Stahlil* (*Egypti mah*, *Egipti mah*) ja teistel kaasaegsetel (Gutsclaffil 1649–1656 *Egypti mahlt*, ca. 1650 Saaremaa käsikirjas *Ägüpti maha*). Tegemist ei ole ei puhtalt saksa ega ladina nimega, vaid nimetüvega. 1739. a piibel tõi käibebe juba ladinapärase lõpuga *Egiptusse-ma*.

Esindatud on nimede tõlkimine: Müllerial *se Punnaße Merre sen*, Rossihniusel (44) *werrewe Merre sissen*, *Stahlil* (IV) *se punnase merre siddes*. Õlimägi saab kirja kujul *ölimäge mannu* (Rossihnius 1632: 71), *se öllimehje alla* (*Stahl* 1632: III 60).

Eriti *Stahlil* jäi nimedesse aga küllalt sageli selgeid saksapäraseid vorme, nt *Galileische Merre ehres* (III 157), ja alamsaksapärasusi⁸¹, nt *Babiloniscki wangist* (1641: 74), *Römisck Keisri all* (1641: 63), *Röhmiskide Tyrannide alla* (1641: 198). Erandlik ei olnud tollases kirjapruugis ka isikunimede ladina käändelõppude säilitamine (1674 *Sinna towotanut ollet lebbi IEsu(m) Christum meye Issanda*, Saareste–Cederberg 1925: 159).

---

⁸⁰ Näited siin ja edaspidi kuni 1850. aastani on osaliselt pärit Vello Paatsi väljakirjutustest magistritöö 1993 lisakoites, samuti allikapublikatsioonidest (Habicht jt 2000, Kingisepp jt 2002 jm).

⁸¹ Ariste 1981: 141. Toodud näited on tõlgendatavad ka rootsipärasustena.

Piibliväliseid võõrkohanimesid oli tollastes tekstides vähe, põhjalikuma ülevaate neist (*Beyri Mahle* 'Baierisse', *Konis* 'Skånes', *Pergi* 'Bergeni' jt) on andnud Julius Mägiste (1964).

7.2. Vana kirjaviisi ajajärk

Bengt Gottfried Forselius ja Johann Hornung algatasid XVII sajandi lõpul rahvapärase kirjaviisi, mida tänapäeval tuntakse vana kirjaviisina. See tähendas muuhulgas võõrtähtede (Virginiusel *f, q, ck*, Forseliusel ka *v, x, y, z*) kõrvaldamist. Nii tekkis ühtlasi võõrnimede uus kirjutusviis, sest muutused puudutasid ka neid; võõrtähed asendati lähimate vastetega: *f* ja *v* – *w*-ga, *x* – *ks*-iga, *z* – *ts*-iga, *y* – *i* või *ü*-ga jne. **Adrian Virginiuse** tõlkes ilmunud lõunaestikeelne „Wastne Testament“ (1686) esindab nimede transkriptsioonis peaaegu kõiki jooni, mis on omased ka järgnevatele piiblitõlgetele⁸²: *Amwipolist* 'Amfipolist' (Ap 17:1), *Eüwrati Jöh pähle* (Ilm 16:12), *Eweesun* 'Ephesoses' (Ap 18:19), *Kapernaumin* (Mt 4:13), *Kürenist* (Mt 27:32), *Pawuhe* 'Pafosesse' (Ap 13:6), *Sürowönitzest* 'Sürofoiniikiast' (Mk 7:26), *Tüatirahe* 'Tüatiirasse' (Ilm 1:11), *Tüateri Lihnast* (Ap 16:6), *Wrügia* (Ap 2:10). Ent säilinud on veel *ch* (*h*-ga märgitakse vokaali pikkust: *Mühri*) ja lõunaesti kirjakeelele iseloomulik *z*, millega tähistati afrikaati *ts*: *Achaja Mah* (Ap 18:12), *Antiochian* (Ap 11:26), *Jericho* (Hb 11:30), *Trachoniti Mah* (Lk 3:1), *Kappadozia* (Ap 2:9), *Lizia Mahl* 'Lüükias' (Ap 27:5), *Zilizia Mahl* 'Kiliikias' (Ap 15:23), *Wönizia* 'Foiniikia' (Ap 15:3). Virginiuse tõlkest saab alguse tava asendada nime alguses nõrgad klusiilid (*g, b, d*) vastavate tugevate konsonantidega (üksikuid näiteid on ka varasemast ajast, nt Gutsblaffi Vana Testamendi tõlkes 1649–1656). Virginius kasutab seda asendust siiski ainult *b* ja *d* puhul: *Pabiloni* (Mt 1:11), *Petahniatte* 'Betaaniasse' (Mt 21:17), *Petlehem* (Lk 2:4), *Pitinia Mahl* 'Bitüünias' (1Pt 1:1), *Talmaziahe* 'Dalmaatsiasse' (2Tm 4:10), *Tamaskun* 'Damaskuses' (Ap 9:10). Nime alguse *g* on huvitaval kombel säilinud: *Galazia* (Ap 18:23), *Galilea* (Mt 4:18), *Genezaretti Jerwe* (Lk 5:1), *Golgata* (Mk 15:22), *Gomorra* (Mt 10:15), *Greeka Mah* (Mk 7:26).

Vana kirjaviis pääses lõplikult võidule 1739. a piiblitõlkega. Kuigi on teada, et nimede puhul eelistas Forselius ise algsete nimekujude täpsemat säilitamist (Paul 1999: 346), võttis piibli tõlkija **Anton Thor Helle** võõrtähtede kõrvaldamise nõuet tõsiselt. Üle on võetud enamik Virginiuse nimemugandusi, loobutud on *ch*-st ja *z*-st: *Ahkaja-ma* (Ap 18:12), *Antiohkias* (Ap 11:26), *Jeriko* (Hb 11:30), *Trakoniti-ma* (Lk 3:1), *Kappadokia* (Ap 2:9), *Kilikia-maal* (Ap 15:23), *Likia-maal* (Ap 27:5), *Wönikiast* (Ap 15:3). Nime alguse *g*-st on saanud *k*: *Kalatia* (Ap 18:23), *Kalilea* (Mt 4:18), *Kenetsareti järwe* (Lk 5:1), *Kolgata* (Mk 15:22), *Komorra* (Mt 10:15),

⁸² Samas mugandas Virginius mõnda nime rohkem, kui see järgnevates tõlgetes tavaks sai, vrd *Jahn*, *Pahwel*, mitte *Johannes* ega *Paulus* (Ross 2004: 138).

Kreka (Mk 7:26). Harjumuspärase kuju saavad *Egiptus* ja *Petlemm* (transitiiv *Petlemmaks* Lk 2:4). Ohtralt on mugandatud Vana Testamendi nimesid (Jos 15:21–62): *Atsarkadda*, *Atsor*, *Aweka*, *Eder*, *Jagur*, *Iim*, *Kabbon*, *Kederot*, *Kina*, *Paala*, *Petaraba*, *Pettagon*, *Pettapua*, *Telem*, *Timona*, *Tuma*. (Võrdluseks needsamad nimed uusimast, 1997. a redigeeritud tõlkest: *Hasar-Gadda*, *Haasor*, *Afeka*, *Eeder*, *Jaagur*, *Ijjim*, *Kabbon*, *Gederot*, *Kiina*, *Baala*, *Beet-Araba*, *Beet-Daagon*, *Beet-Tappuah*, *Telem*, *Diimona*, *Duuma*.)

Piiblitõlgetest sai seega alguse võõrnimede mugandatud kirjutusviis ja piibli nimed olid pikka aega peaaegu ainsad, mida eestikeelses kirjavaras tunti. Kui XVIII sajandi lõpupoolel ja XIX sajandi alguses avarus eestlaste maailmapilt (vt lähemalt Paatsi 1993) ning kirjasõnasse ilmus ka teiste paikade kohanimesid, siis oli loomulik, et need järgisid sedasama põhimõtet. 1812 ilmunud J. W. L. v. Luce „Sarema Jutto ramatu“ II osas leiduvad nimekujud *Ahwrika maal* (lk 74), *Inglismaal* (190), *Ispania male* (43), *Kinea maal* (48), *Norwegi male* (43), *Portokali male* (43), *Prunswigi maal* 'Braunschweigis' (71), *Tani male* (43), *Wiitsima* 'Šveits' (43), *Wrantsosi male* 'Prantsusmaale' (43) jts.

Otto Wilhelm Masingu tegevusega algas uus ajajärk kirjakeele arengus. Tema „Pühhapäwa Wahhe-luggemiste“ (1818) ja eriti Marahwa Näddala-Lehhe (1821–1823, 1825) kaudu tuli eestikeelsesesse ringlusse korraga hulgaliselt ka kaugete paikade ja isikute nimesid. Kuigi Masing jätkas üldiselt nimede mugandamist, nt *Kliid* 'Clyde' (1823: 29), *Meklenpurri maal* 'Mecklenburg' (1822: 119), *Pabiloni-ma* (1822: 157), *Patawia* 'Batavia' (Masing 1818: 96), *Pramburri maalt* 'Brandenburg' (1821: 225), *Setlandi sariks* 'Shetland' (Masing 1818: 33), *Tünapurri* 'Daugavpils' (< sks *Dünaburg*, 1821: 4), *Wirtembergi maa* 'Württemberg' (1822: 91), ei karda ta säilitada nime alguses *b*, *d*, *g-d*, samuti *f-i* ja vahel originaalkirjaviisi: *Braunschweigi linnas* (1825: 359), *Bremeni linna* (1823: 29), *Donau jõggi* (1823: 53), *Drenthe* (1821: 374), *Friedrichsham* 'Hamina' (1822: 222), *Gatschina* (1823: 353), *Gottland* (1822: 23), *Newcastle* (1823: 124), *Philadelphia* (1823: 201), *Tiflisi* (1825: 358), *Uffa kubb.* (1825: 369). Morfoloogilistest erijoontest oli juba juttu p-s 5.5, siin lisatagu käänamine *number* : *numbri* eeskujul: *Arkangli linna* 'Arhangelsk' (1825: 159), *Hanowri-maa* (1825: 19), *Kopenhagnist* (1823: 303), *Neapli linna* 'Napoli' (< sks *Neapel*, 1822: 161). On ilmne, et Masing tõi käibe ka rahvasuus käibivaid väliskohanimesid: *Allukste järw* 'Alüksne järv' (1821: 119), *Norra-ma* (1823: 209, varem ja hiljem sageli saksapäraselt *Norwegi-ma*), *Ohtowa* 'Oudova, Gdov' (1822: 332), *Sallatse jõggi* 'Salatsi' (1821: 120), *Wõnno lin* 'Cēsis, Võnnu' (1821: 93). Huvitav näide nimekujust, mis tundub rahvapärane, on *Lontowa linnast Inglismaal* (1821: 210). Rahvalikkuse teeb usutavaks asjaolu, et Kunda lähedal on Lontova asula (sks *Blücher*) samuti nime saanud Londoni-nimelisest võõrastemajast (BHO: 41).

On arvatud, et Masingi kirjutised ei levinud kuigi laialt ja seetõttu jäi tema mõju kaasaegsetele tagasihoidlikuks. Seda näib kinnitavat tõik, et järgnevatel aastakümnetel naasti ka võõrnimekirjutuses täieliku mugandamise juurde, k.a nimealguse *b*, *d*, *g* küsimuses. **Berend Gildenmanni** „Mailma made õppetus“

(1849) oli esimene eestikeelne geograafiaõpik, mõeldud eeskätt õpetajatele. Selles on sünonüüme arvestamata esitatud üle 1000 kohanime, mis kirjutatud n-ö piibli kirjutusviisis: nime alguses alati *k, p, t, f*-i asemel *w* jne: *Karonne* 'Garonne' (lk 26), *Kermania* (38), *Mansester* (29), *Neisattel* 'Neuchâtel' (38), *Okswurt* 'Oxford' (29), *Pajonne* 'Bayonne' (26), *Piskaia* (25), *Potnia* (23), *Sannen* 'Shannon' (28), *Sawhausen* 'Schaffhausen' (38), *Sürik* 'Zürich' (38), *Tarmstat* 'Darmstadt' (41), *Tüsseldorw* 'Düsseldorf' (42), *Wreiburk* 'Freiburg' (40), *Wünen* 'Fyn' (sks *Fünen*, 33). Gildenmann üritas hääldust üsna täpselt edasi anda, vrd *Königsberk* 'Königsberg' (45), *Meeklenburri* 'Mecklenburg' (33), *Sleswihhi Ma* 'Schleswig' (33), ta enda keelelist tausta iseloomustab *g* järjekindel asendamine *e* ja *i* ees *j*-iga: *Indijirka* 'Indigirka' (79), *Jenw* 'Genf' (37), *Jeorjewsk* 'Georgijevsk' (92), *Kanjes* 'Ganges' (24), *Pärjen* 'Bergen' (37), *Rejensburk* 'Regensburg' (41), *Spitspärjeni* (tärrawa-mäggede) *sared* (67). Mõned nimed on jäänud saksapärasemaks, kui nad ehk tol ajal juba tuntud olid: *Tännemargi riik* 'Taani' (Lucel ja Masingul *Tanima*), *Ööstrigi Ma* (45, Masingul aga juba *Austria*), *Pleskow* 'Pihkva' (87). Küsimusi tekitab *Hommiko merri* (19) Läänemere asemel, vrd 1840. a paiku koostatud käsikirjalisel kaardil (ÖESi kaardikogus nr ÕK 129) *Rootsi merri* (ehk *Läne m.*). Üllatavalt põhjalik on Gildenmann Lähis-Ida nimesid esitledes, kus ta paneb esikohale kaasaegse nime, lisades sulgudesse piiblist tuntu, nt *Latakia* (*Laodikea*), *Nablus* (*Sekemi*), *Ramla* (*Arimatia*), *Ratsse* (*Kaatsa*) 'Gaza' (alguse *r* püüab ilmselt edasi anda araabia nime *Ghazzah* hääldust), *Saide* (*Sidoni*), *Sur* (*Tirusse*) jne (lk 53).

Vana kirjaviisi standardseks nimede allikaks kujunesid ilmselt aga **M. G. Kauzmanni** ja **E. W. W. Schultzi** koostatud „Koli-ramatu“ 5. jagu „Keograhi, ehk õppetud Ma-ilma surussest ja Ma-ilma madest“ (1854), selle kaasandena ilmunud kaart „Eüropa ja Palästina“ (vt Paatsi 1996) ning varsti pärast seda trükitud „Maa Kaardi-Ramat“ (1859) ehk esimene eestikeelne maailmaatlas. Nende kirjutusviis langeb põhiliselt kokku, sest Schultz oli ka atlase redigeerija (Paatsi 1984: 425). Nimed erinevad Gildenmanni omadest selle poolest, et *f*-i vasteks on sagedamini *hw* (Gildenmannil üksnes *w*, vrd 1849 *Awrika Ma* – 1854 *Ahwrika*, 1849 *Pawwini neem* 'Baffini laht' – 1854 *Pahwingi-käär*, siiski on ka „Koli-ramatus“ nt *Haliwaks* 'Halifax', *Poniwatsiusse-merre-kitsus* 'Bonifacio väin' jm) ning Gildenmannile omase muutuse *g > j* asemel on *g* või *k*, nt *Kanges* (Koli-ramat, lk 89), *Kenwi* 'Genf' (140), *Regensburri* (137). Muus osas on muudatused vähesed. Nimed *Tani-ma* (128), *Austria-ma* (131) ja *Pihkwa* (153) on oma õigustes tagasi, samuti tuleb kasutusele *Palti-* ehk *Läne-merri*, mille kohta lisatakse: „mis mu Eüropa-rahwas ka Idda-merreks nimmetawad, sest et temma neilt hommiko pool seisab“ (110). Muudest nimedest, mis kirjaviisi muutumist arvestamata on tänini kasutuses ja alguse saanud tõenäoliselt nimetatud allikatest, mainitagu järgmisi: *Irima* (113, 1849 *Irland*), *Jütima* (114, enne *Jüütland*), *Seltsi-sared* (63), *Sottima* (121, 1849 *Sotlandi Ma*), *Tsili* (67, 1849 *Hile*), *Tulli-ma* (69, 1849 *Weierlandi* (*tulle-ma*) *sared*), *Uus-Merre-ma* (63), *Waikne-merri* 'Vaikne ookean' (61, 1849 *Suur Mailma merri*, Masingul *Kainemerri*), *Üllem-järw* (70). Püsima ei jäänud

Hammaste-rand (84, 1849 *Hamba rand*) 'Elevandiluurannik', *Kipre sared* 'Samoa' (64, ingl *Navigators Islands* tõlge), *Mustmets* 'Schwarzwald' (111), *Rebbase-sared* 'Foxi saared' (74, Alaskas), *Uus-Jork* 'New York' (74), *Uus-leitudma-saar* 'Newfoundland' (74, 1849 *Neiwundlandi (ue-leitud-ma) saar*), *Wäin* 'Sund' (110).

„Maa Kaardi-Ramatus“ (1859) on erinevalt „Koli-ramatust“ säilitatud enamiku nimede alguses *g, b, d*, nt *Braunsweigi-ma, Brüssel, Dantsig, Dublin, Düsseldorw, Grodno, Göttingen*. Paiguti on nimed jäänud üldse mugandamata, nt *Brighton, Utrecht, Wiesbaden*, ja üksikjuhtudel märgitakse š (ž)-häälikut (*Dishon* 'Dijon', *Dobrutsha* 'Dobrudža'), mis enamasti on asendatud *s*-iga, nt *Nissa* 'Niš', *Piatsentsa* 'Piacenza', *Serburg* 'Cherbourg'.

Kuni vana kirjaviisi käibeloleku lõpuni võib täheldada, et väliskohanimedele kirjutamisel valitses üldine mugandamine ning piibli ja muude nimede kirjutamises põhimõttelisi erinevusi polnud. Mis puutub isikunimedesse, siis ka need järgisid sama joont, nt Gildenmanni õpikus oli *Juhan Kutenberk* 'Johann Gutenberg' (27), *Julius Tsesar* 'Julius Caesar' (14), *krahw Sinsendorw* 'Zinzendorf' (40), *Melanton* 'Melanchton' (41), *Napoleon Ponaparte* (27), *Werdinant Magellan* 'Fernão de Magalhães' (13); Johann Wilhelm Ludwig von Luce kirjutas oma nimeks eestikeelse raamatu kaanele 1812 *Johann Willem Luddi Ludse* jne. Siiski hakkas just isikunimede puhul kord-korralt kirjutusviis lähenema algupärasele, eriti siis, kui 1850. aastate lõpus hakkasid pidevalt ilmuma eestikeelsed ajalehed. Võib arvata, et selle muutuse taga seisid nii asjaomased isikud ise, kel ei meeldinud näha oma nimede moonutatud kirja pilti, kui ka tärkav eesti haritlaskond, kellele sakslaste loodud kirjaviis tundus niigi puudulik ja algeline.

7.3. Uue kirjaviisi algus: isikunimede reeglipärastamine

Juba vaidlustes uue kirjaviisi kehtestamise üle tulevad esile taotlused parandada võõrnimede kirjutamist. **F. R. Kreutzwald** pahandab kirjas ajalehele Tallorahwa postimees (9. V 1858, nr 43, lk 356):

„Pika jutu lõpetates pean viimaks veel küsima: Miks pärast teie võera maade, linnade ja inimeste nimesi kirjutates neid kirjatähti ei tarvita, mis iga laps lugemise õpimisel ju tundma saab. Mitmes paigas Saksamaal leitakse rahvast, mis kui meie maa inimesed suuga T ja D, P ja B, G ja K vahhel sugugi vahet ei oska teha, siiski ei kirjuta seal kedagi Pelgia maa, Perlini linn, vaid Belgia, Berlin etc. Ise asi on seal, kus meie keeles neid tähti ei ole, mis Saksa ehk muu võeras keel tarvitab. Aga sovida oleks ka seal, et inimeste ja kohtade nimed omal kombel saaksid kirjutud ja kus tarvis lugemise abimehed rõukude vahele pandud, kuda neid nimesi tuleb lugeda kui meie keelega neid tahame ütelda.“⁸³

---

⁸³ Vastavalt senisele toimetamistavale on uue kirjaviisi tsitaatides gooti *w* asendatud *v*-ga, kuid seda siiski mitte nimenäidetes, sest seal esineb ka eesti gooti kirja mõttes võõrtäht *v*.

Kreutzwaldi soovitusel võeti teiste uue kirjaviisi propageerijate (J. Hurda, C. R. Jakobsoni) poolt üle, samas aga hakkas tekkima lahknevus isiku- ja kohanimede kirjutamises.

Uue kirjaviisi aluseid selgitav **Jakob Hurda** „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi“ (1864) esitas selle erinevuse järgmiselt:

„§ 20. Võõra keele nimedest, mis mitte suguharu nimed [s.t isikunimed – P.P.] pole, on soovida, et Eesti raamatu-kirjutajad aegamööda kõik neid ühte viisi ja sündsals Eesti kombel hakkaksid kirjutama. Kuida see peaks sündima, ei või meie siin kasina ruumi pärast õpetada ja jätame sellepärast tõiseks korraks ja tõises paigas sest pitkemat seletust anda. Aga võõra keele suguharu nimed peavad nõnda kirjutatama, kuida nime kandjad ja nende suguharu pruugiks võtnud ja ei pea kirjutamise viisi mitte muudetama, olgu nimi Vene-, Prantsus-, Inglis-, Saksa- ehk Soome viisil kirjutatud, et segadust ei tõuse ja lugeja kahe-vahale ei jää, keda nimi tähendab. On nimi nõnda kirjutatud, et võõriti lugemist ehk väljaütlemist karta, siis lisatagu klamrite vahel juure, kuida lugeda ehk väljaütelda. Näitused: *Masing* (loe: Maasing), *Fählmann* (loe: Weelmann), *Ahrens* (loe: Aarens), *Rousseau* (loe: Russó), *Potemkin* (loe: Patjómkin), *Newton* (loe: Niuten) n. n. e.“ (Hurt 1864: 14–15.)

Uue kirjaviisi kohase nimede kirjutamise eeskuju andis **Carl Robert Jakobson** oma geograafiaõpikuga („Veikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat“ 1868). Selle eessõnas arvustab ta teravalt senist nimekirjutust, mis väga saksa keele kammitsates on olnud:

„Sest Saksad kirjutavad suurem jagu linna ja muu kohtade nimesi nõnda, nagu neid see rahvas oma kirja seaduste järel kirjutab, kust nimi võetud. Prantsuse nimed kirjutakse prantsuse, Inglise nimed ingliskeeli. Kes neid nimesi õigest tahab välja rääkida, peab ka iga üht keelt nattukene mõistma. Et seda aga igal pool ei ole, sest siis tuleb, et mõned võeramaa linna nimed peaaegu igas saksa koolis iseviisi välja räägitakse. Inglise, Prantsuse ja Venelased seda ei te, vaid nad kirjutavad igaüks oma kirjaviisi järel nagu räägitakse. Ka eesti-keele ise-loodus nõuab, et nõnda kirjutakse, nagu räägitakse, sest muidu peaks läbikaudu igaühe nime taha ühtlasi üles pantama, kuidas teda välja rääkida. Meie vana Geograafia raamatutes kirjutakse kül ka mõned nimed eestikeeli, nagu *Awinjong*, *Bordoo*, *Njukäsl'*, mis Saksad prantsuse ja inglise kirjutamise viisi *Avignon*, *Bordeaux*, *Newcastle* kirjutavad, siis aga ka jälle *Tower*, *Erie*, *Ohio*, mis *Tauer*, *Iiri*, *Oheio* räägitakse. Palju nimesi ei ole ka üht ega tõist.“ (Jakobson 1868: 3–4.)

Tõele au andes liialdas Jakobson muidugi selle väitega, nagu oleks varasemates eestikeelsetes õpikutes olnud liiga palju mugandamata nimekujusid, ent kritiseerida nt nimesid *Suutwark* 'Southwark', *Portsmuut* 'Portsmouth', *Meksiko* 'Mehhiko' nende väärast häälduse pärast oli tal täielik õigus.

Jakobson võttis põhimõtteks kirjutada kõiki nimesid nii, nagu neid hääldatakse, välja arvatud need nimed, „keda kuulsameeste järel nimetakse“. Nimede rõhku tähistas pikk vokaal (*Arhipeelagimeri*, *Guadalkiwiirijõgi*, *Weliiki-Novgorod*), selle puudumisel rõhumärk (*Arhángelsk*, *Bretánje*, *Maróikko*, *Mäkkénsijõgi*), mis oli üksnes häälduse näitamiseks ega kuulunud tavakirjapilti. Oluline uuendus oli taastada nime alguses *b*, *d*, *g* (*Bangkok*, *Barbados*, *Delaware*, *Don*, *Goa*, *Grodno*),

samuti nimedes üldiselt *f* (*Frankfurt, Genf, Hammerfest*) ja *z* (*Amazonijõgi, Bonifaziuse väin, Lorenzijõgi 'Saint Lawrence', San Franzisko*).

Kui arvestada, et Jakobsoni ajal oli fraktuurkirjas veel *w* ning *š*-d ja *ž*-d tähistas ühtviisi *sh*, siis nende erinevuste taandamisel pakuvad Jakobsoni mugandnimed küllaltki tänapäevast pilti – selles osas, kus praegugi kasutusel mugandid. Jakobsoni nimede kirjutusviisist on tänini kasutusel nt *Aafrika, Aasia, Ameerika, Anatoolia, Antiliibanon, Apuulia, Araabia, Armeenia, Assoorid, Austraalia, Baleaari (saarestik), Belgia, Boliivia, Brasiilia, Bulgaaria* jt, kui piirduda üksnes A- ja B-alguliste nimedega. Tõsi, XIX–XX sajandi vahetusel osa neist K. A. Hermannil mõjutusel ajutiselt taandus. Mõnede mugandite rõhk on hiljem nihkunud mujale Jakobsoni pakutust: *Dwiina 'Dvina', Meedina 'Mediina', Uraal 'Uural'*.

Valdav enamik Jakobsoni ortograafilistest muganditest ei ole tänapäeval enam kasutusel, vrd inglise nimed *Aksförd 'Oxford', Bris'l 'Bristol', Börmingham 'Birmingham', Döndii 'Dundee', Gläsgoo 'Glasgow', Keembridsh 'Cambridge', Käterbörü 'Canterbury', Mäntshes't 'Manchester', Määriländ 'Maryland', Peesli 'Paisley'*; prantsuse nimed *Bulonj 'Boulogne', Marselj 'Marseille', Tulong 'Toulon', Wärsalj 'Versaille'*; saksa nimed *Foraalberg 'Vorarlberg', Köönihsberg 'Königsberg', Münhhen 'München'* jne. Hilisemates trükkides parandas Jakobson kohati hääldust veelgi täpsemaks, nt 1885. a *Buloonj 'Boulogne', Marsääj 'Marseille', Wärsaaq 'Versailles'*.

Silmapaistev on Jakobsoni püüe loobuda saksa vahenduskeele mõjudest. Ta esitab itaalia nimed itaaliapäraselt, nt *Firenze* (varem saksapäraselt *Wlorents*), *Geenowa* (seni *Genua*), *Milaano* (seni *Mailand*), *Naapoli* (mitte *Neapel*), *Teewerejõgi* (sks *Tiber*), *Toriino* (mitte *Turin*), *Weneetsia* (mitte *Wenedig*) jne. Niisamuti parandab ta hispaania nimede hääldust, tuues käibele tänini kehtiva *Mehhiko* (varem *Meksiko*) ja kirjutades *Kaadis 'Cádiz'* (varem *Kadiks*), *Kiito 'Quito'* (seni *Kwito*), *Kotopahhi 'Cotopaxi'*, *Maljorka* (varem *Majorka*), *Walenzia 'Valencia'* jne. Üsnagi nüüdisaegselt mõjuvad nimekujud *Lisboa 'Lissabon'* ja *Kjöbenhawen 'Kopenhaagen'*; teatavasti püüti lähtekeelseid nimesid 1980. aastatel uuesti soovitada. Soome kohanimed võtab Jakobson otse soome keelest: *Ahwenanmaa* (varasemates õpikutes *Alandi sared*), *Helsingi, Hämeenlinnan Lääni, Uudenmaa Lääni, Wiiburi Lääni*. Ta ei tunne ka Turu eestikeelset nime (vrd Thor Hellel 1732 *turru*, ent hilisematel autoritel rootsi nimest lähtuv *Abo*), vaid kirjutab *Turku*. Sümpaatiat teiste rahvaste vastu reedab nimevalik isegi kaugemate maade puhul, nt Aafrikast kirjutades eelistab Jakobson kohalikke nimesid: *Bahar-el-Abiad* (*Walge jõgi*, s.t *Valge Niilus*), *Kahiira* (enne teda ja hiljem *Kairo*), *Kuaara jõgi* („varem *Niiger*“), *Nianza järw 'Victoria järv', Saiire ehk Kongo*.

Jakobson kasutab meelsasti ladinapärasest *ia*-lõppu, osalt ilmselt selleks, et vähendada nimede saksapäraselt ilmet: *Atlantia-ocean, Baikaalia järw, Berbeeria* (sks *Berberei*), *Böömia 'Čechy'* (sks *Böhmen*), *Helweetsia* (saksapärasest Šveitsi isegi ei mainita), *Ingriamaa, Mongoolia* (1854 *Mongoli-ma*, sks *Mongolei*), *Määria ehk Moraawia* (sks *Mähren*), *Siibenbürgia 'Transilvaania'* (sks *Siebenbürgen*), *Transbaikaalia, Transkaukaasia, Transwaalia, Tūrheeniameri*.

Mitte kõik nimekujud ei ole päris loogilised, nii on ilmselt inglise hääldusest lähtunud *Dshaawa* 'Jaava' ja *Dshapan* 'Jaapan', hispaania hääldusest *Hamaika* 'Jamaica', saksapärasest lõppu säilitab *Genferi järw* (Genfi järv), *Tshuktsheni poolsaar* jne. Uue omapärase käändtüübina laseb Jakobson käiku vahelduse *Doonau – Doonawi, Moldau – Moldawi*.

Jakobsoni nimekäsitust kokku võttes tuleb nentida, et ta ei taotlenud tegelikult mitte nimede eestipärasdamist, kuigi nende ortograafiline mugandamine seda paistab näitavat, vaid eeskätt õiget algkeelepärasdamist. Et teda ei huvitanud eestistamine, selle kinnituseks on ehk asjaolu, et ta eelistas nimesid *Kordiljeeras de los Andes* 'Kordiljeerid', *Niiderland* (mitte *Madalmaad*), *Nju-Joork* (varem *Uus-Jork*), *Rokki Mauntiins* (sulgudes lisades korra ka *Kaljumägestik*), samuti võrdlemisi pedantseid ja keerukaid hääldusi, nt *Eioowä* 'Iowa', *Känäda*, *Neiäägärä* 'Niagara', *Nju-Orliäns* 'New Orleans' jms. Jakobsoni teeneks tuleb ilmselt lugeda seda, et tema nimekirjutus pani suuresti aluse väliskohanimedele hääldusstandardile ja kinnistas paljude nimede õige häälduse.

Muuseas pälvis Jakobsoni lähenemine võõrnimedeale tähelepanu Soomeski, kus 1840.–1850. aastatel oli peetud ägedat mõttevahetust nimede algkirjapildi säilitamise või soome keelde mugandamise teemal. Esimene lähenemine oli Jakobsoni ajaks juba valdav, seepärast tõdes „noorfennomaan“ Yrjö Koskinen 1869. a, et vennasrahvas Soome lahe lõunakaldal on käimas samu eksituse radu, mis soomlased juba maha jätnud on. (Paikkala 2004: 105–106.)

Nii Hurda kui ka Jakobsoni soovitusel tähendasid seega isiku- ja kohanimed jaoks erinevate põhimõtete kinnistamist: võõrisikunimed algupärasel kirjutusviisil, võõrkohanimed eestipäraselt. Seda lahknevust kinnitati veel kord Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 25. III 1886, kus leiti, et ajaloolised inimeste nimed jäägu nõnda, kuidas neid teaduslikes töödes kirjutatakse, nende hääldamist tähendatagu, kus tarvis, sulgude vahel, nt *Newton* (*njutn*). Seevastu kohtade nimed kirjutatagu enamasti eesti kirjaviisi järgi ning hääldatagu eesti rõhuga, s. o. esimest silpi rõhutades, nt *Ahvrika*, *Amerika*, *Aasia*, *Taanimaa*, *Berlin*, *Paris* (Kurrik 1886). Ühtlasi hakkas võõrnimede ortograafia nüüdsest lahknema piiblinimede õigekirjutusest, sest kirjameeste selts soovitas säilitada piiblinimede alguse *k*, *p*, *t* ning märkida üksnes esimese silbi vokaali pikkust (*Taavet*, *Mooses*, *Luukas*). Piibli tegelikul üleminekul uuele kirjaviisile (Uus Testament 1887, kogu piibel 1889) säilitati aga alguses nimed nii, nagu nad olid vanas kirjaviisis, alles 1898. aasta väljaandes kohendati ka nimede õigekirjutust (Paul 1999: 591–594). Hilisemates vaidlustes piiblinimede õigekirjutuse üle kujunesidki põhilisteks nimealguse klusiilide (*k*, *p*, *t* või *g*, *b*, *d*) ning vokaalipikkuse küsimused (vt Paul 1999: 344–352).

7.4. XX sajandi algus: kohanime reeglipärastamine

Tegelikkuses jäi võõrnimede tarvitus ajakirjanduses kirjuks, isiku- ja kohanimesid kirjutati nii eesti- kui ka võõrapäraselt. Õigus oli **Karl August Hermannil**, kui ta kurtis artiklis „Võõraste sõnade kirjutamisest Eesti keeles“ (1899):

„Eesti keeles neil õieti kirjaviisi ei olegi. Eesti keeles arwab igaüks enesel võimu olevat neid nimesid nii kirjutada, kuda ta tahab ja kuda ta silmapilkne tuju on. Siin on segadus otse seaduseks tõusnud. Üks kirjutab «Afrika, Amerika, Asia», teine jälle «Aafrika, Ameerika, Aasia», kolmas «Ahwrika, Aamerika, Aasia.» Ühel on meele järele «Afghanistan,» teisel «Ahwganistan.» Mõni ütleb küll veel «Berlin,» aga teine vaarub, kas ei tuleks «Perlin» või «Pärliin» kirjutada.“ (Hermann 1899: 29.)

Eriti kurb olevat lugu inglise ja prantsuse nimedega, mida ei osata ei hääldada ega kirjutada. Hermann süüdistab otsesõnu vana kirjaviisi rajajaid selles, et piiblist kaotati tähed *c, f, q, v, x, y, z* ja sellepärast rikuti tuhanded võõrad nimed ära ja tehti otse igavene segadus (Hermann 1899: 60–61). Eeskujuks tuleks võtta soome piibel, kus nimed kirjas algupärasel kujul. Nii võõrsõnades kui ka eriti võõrnimedes tuleks säilitada võõrtähed, nt *Ceylon, Civita, Carlo, Cuba, Quebec, Xerxes, York, Zante, Zaire*. Omapärane on Hermannii reegel vokaalipikkuse märkimise kohta: seda märgitagu vaid 1. ja 3. silbis (*Aasia, Uuri, kandidaat*), mitte mujal (*Amerika, Australia*), sh ka siis mitte, kui nimi algab konsonandiga (*Baden, Basel, Wien*) (Hermann 1899: 147). Nimede mugandajaid pilkab Hermann tähelepanekuga, mis hiljemgi on paikapidav olnud: „Need muudavad pärisnimedest need ümber, mille kandjad surnud või kaugel on, teisi ei julge nad ümber muuta.“ (Hermann 1899: 61.)

Hermannii autoriteet kirjakeele korraldamisel oli suur, praktilist mõju oli tal ka Postimehe (aastani 1885 Eesti Postimees) toimetajana 1882–1896. Võõrsõnade ja -nimede täpset kirjutusviisi propageeris tema „Eesti Üleüldise teaduse raamat ehk encyklopädia konversationilexikon“ (1900–1906, tähed A–B). Seetõttu kaldus nimede kirjutamine järk-järgult üha rohkem algupärase kirjutusviisi kasuks. Tollastest eesti keele õpikutest küll mõned (E. Petersoni ja T. Riomari omad) pooldasid kõigi nimede häälduspärastamist, ent tegelikku tarvitusse need ei jõudnud. Rohkem mõju oli Hans Eineri keeleõpetusel („Eesti keele õpetus algkoolidele“, „Eesti keele õpetus koolidele“, mitu trükki XX sajandi esimesel kahel aastakümnel), kus soovitati, „et segadusest eemale hoida, nii palju kui võimalik, võerast kirjutusviisist kinni pidada, kus juures esimese silbi pitka täishäälikut, kui seda tarvis, kahe tähega võib kirjutada“ (Einer 1902: 85, näited ka hilisematest trükkidest), nt *Aasia, Aafrika, Athena, Baasel, Baatum, Bordeaux, Breemen, Calais, Chiile, Daanimaa, Fidschi, Greeka, Kischinew, Livadia, Neewa, New-York, Rhein, Sachalin, Syrakus, Uural, Versailles, Wien, Zürich*. Suurem osa kohanimesid oli ajakirjanduses 1910. aastateks kasutusel juba algupärasel kujul (Ahven 1958: 82–84).

Seepärast oli loogiline, et kui Eestimaa Rahvahariduse Seltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsi esindajad pidasid 1908–1911 ühiste reeglite arutamiseks **keelekonverentse**

Tapal, Tallinnas ja Tartus, siis viimasel neist, 31. mail 1911 Tartus, kinnistati ka võõrnimede ortograafia põhimõtteliselt ühtsel kujul:

„Inimeste pärisnimed tulevad alati nii kirjutada, nagu nende nimede kandjad neid ise kirjas on tarvitanud; läheb väljarääkimine kirjutamiseviisist lahku, siis tuleb meil selle sõna õige väljarääkimine juurde lisada; iseäranis kooliraamatutes tuleb sõnade väljarääkimise nõuet tingimata ja õieti täita. [– –] Maadeteaduslised nimed (maad, jõed, järved, linnad, mäed jne.) tulevad muutmata kujul kirja panna ja tarbekorral väljarääkimine juurde lisada; näit.: Bordeaux (l. bordoo), Aix (l. ee), Söul (l. schaul). Eesti laadi tulevad ainult niisugused nimed kirjutada, mis meil juba omapäraliselt välja on arenenud; näit.: Jaapan, Hiina, Helvetsia, Inglis-, Prantsusmaa jne.“ (Veski 1912: 12.)

Kuigi leidus reeglis kahtlejaid (eeskätt kardeti nimede vääriti hääldamist ja praktilisi raskusi venekeelsetest ajalehtedest tõlkimisel), kiideti see üldiselt heaks, eriti toetasid seda nooreestlased (Semper 1912: 330–332).

1911. aasta reegel jäi püsima, kuid selgeid piire „omapäraliselt välja arenenud“ ja reeglipäraste kohanimede vahele ei tulnud veel pikka aega: ei 1918. aastal ilmunud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“ ega kolmes köites 1925–1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ ei sisaldanud kohanimesid, kuigi viimase jaoks oli see kavas ning käsikirjas isegi valmis (Kask 1970: 407). Kohanimede ortograafiat hakkas kinnistama alles **Elmar Muugi** „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ (VÕS 1933, 1. trükk) ning muidugi ka Looduse kirjastuse väljaandel ilmunud „Eesti entsüklopeedia“ (1932–1940). VÕS 1933-s olid kohanimed veel eraldi lisana, hilisemates trükkides paigutati nad põhisõnastikku. Kuigi kohanimestut trükist trükki mõnevõrra täiendati ja uuendati, võib öelda, et kõik hilisemadki ÕSide kohanimevalimikud põhinevad Muugi koostatud alusel. VÕS 1933 nimestikus torkavad võrreldes hilisematega silma mitmedki jooned, mida üldiselt on peetud omaseks uuemale nimekorraldusele. Nähtub selge tendents eelistada endonüüme e kohalikke nimesid senistele saksa- või venepärastele (*Kaunas*, mitte *Kovno*; *Praha*, mitte *Praaga*; *Thames*, mitte *Temse*; *Napoli*, mitte *Neaapel*; pigem *Moraavia* kui *Määrimaa* jne); mugandite kõrval esitatakse sageli endonüüme või neile lähendatud vorme, millest mõni mõjub üsna uueaegselt (*Kopenhaagen*, ent ka *Köbenhavn*; *Genf* ja *Genève*; *Brüssel* ja *Bruxelles*; *Genua* ja *Genova*; *Kaljumäestik* ja *Rocky Mountains*). Hiljem on märgata tagasikäiku, nt 1946. a VÕSi trügis puudub *Moraavia*, on üksnes *Määrimaa*.

Seega oli 1930. aastate lõpuks võõrnimede ortograafia põhimõtteliselt stabiliseerunud. Piiblinimede kirjutamise põhimõte tekitas siiski veel 1935.–1937. a elava mõttevahetuse (ülevaateid vt Põld 1935, Aaslava 1935a, 1935b ja 1935c, Masing 1935, Elisto 1937). Uue piiblitõlke eest vastutav Harald Põld kavandas nimede õigekirjutust tuua lähemale üldistele nimekirjutustavadele, võttes aluseks eeskätt E. Muugi „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu“ reeglid (Põld 1935: 15). Temaga vaieldud usuteadlased (Siegfried Aaslava, Hugo /Uku/ Masing) nägid Põllu ettepanekutes küll järjekindlust, kuid ei vaidlustanud üldsuunda (v.a Masing). Seevastu keeleteadlaste poolt oli tunda nimekirjutuse uuendamisele teatavat vastuseisu, ägedaimalt protestis selle vastu Emakeele Seltsi sekretär Elmar Elisto.

Tänu J. V. Veski osalusele piiblitõlkes olevat siiski enamik tuntud pärisnimesid säilitatud eestipärasel kujul (Elisto 1937: 189–190).

7.5. 1940.–1950. aastad: tagasi lähtepunkti?

1940. aastad muutsid eesti keele olukorda põhjalikult. Nimetemaatikast tõusis esimesena teravamalt üles vene nimede transkribeerimine, mida arutati 1941. a Riikliku Kirjastuskeskuse eesti keele toimkonnas (Roos 1970: 686–697, lähemalt alajaotuses 3.1) ja mis hiljemgi jäi tähtsaks teemaks.

Nimekirjutuse reeglid 1945. a ilmunud VÕSi kordustrukis jäid põhiliselt samaks mis ennegi, ent tegelikus kasutuses hakkas uuesti levima nimede mugandatud kirjutusviis. Mugandnimed tulid esmalt kasutusele õpikutes, nt *Seen* 'Seine', *Roon* 'Rhône' jms. Üks selle tendentsi suuri toetajaid oli tollane kirjastuse Pedagoogiline Kirjandus keeleline peatoimetaja **Elmar Elisto**. Tema arvates oli kogu eesti kirjaviisi ajalugu näidanud liikumist lihtsuse ja suurema häälduspärasuse poole. Vanade piiblinimede eestipärastumine olevat hea näide: *Babülon* > *Paabel*, *Betlehem* > *Petlem*, *David* > *Taavet* jne. Alapealkirja all „Eesti keele demokratiseerumisest“ esitas ta mõtte, et progressiivsed oleksid ka nimekujud *Amatson* 'Amazonas', *Luaar* 'Loire', *Missuuri* 'Missouri', *Njuujork* 'New York' jms (Elisto 1948: 139–140). 1947. a toimus sel teemal vaidlus ajalehes Nõukogude Õpetaja, Elmar Elistole (1947) vaidles energiliselt vastu **Johannes Käis**, kes nõudis, et respektieritaks „vennasvabariikides tarvitatavat kohanime kirjutusviisi“, seepärast „ei kõlba Poltaava, Saraatov, Simferoopol, ka mitte Liibavi, Võnnu, vaid Poltava, Saratov, Simferopol, Liepaja, Cesis“ (Käis 1947).

Võitlus kahe suuna vahel kestis vahelduva eduga 1951. aastani. 1949. a sügisel näiteks soovitas Teaduste Akadeemia president „Suures õigekeelsuse sõnaraamatus“ (SÕS) loobuda vene nimede häälduspärastamisest, mis I ja II vihikus ka teostus. SÕS-is esitatud kohanime kirjakuju jäi üldiselt truuks varasematele põhimõtetele ja mugandas nimesid minimaalselt (*Amazonas*, *Babülon*, *Desna*, *Jerevan* jms, kuid siiski nt *Draava*, *Kaama*). Õpikuis korraks seetõttu loobuti paljude nimede mugandamisest (Elisto 1951: aprillis ja mais 1950 tuli „rahvapärane kirjaviis raske südamega likvideerida“), kuid pärast Stalini keeleteaduslike artiklite ilmumist leidsid mitmed põhjust uuesti nimesid parandama hakata. Segadus oli suur, sest 1950. aasta I poolel trükiti üht õpikut lausa kolmes variandis, ainsaks erinevuseks nimede kirjutusviis. 1950. a suvel koostati u 200 nimega loend, mis haridusministri nõusolekul ka õpikutes enamjaolt maksma pandi, nt *Desnaa*, *Erevan*, *Ohhaa*, *Sahaara*, *Suhuumi*, *Suraa*, *Tšitaa* (Elisto 1951).

Stalini kirjutistes, millega tehti lõpp N. Marri uuele õpetusele keelest, oli esile tõstetud keele rahvalikkuse nõue ja selle külge ühendasid end just nimede mugandamise nõudjad, kes hakkasid rääkima nimede „rahvapärasest kirjutusviisist“. Nende eestkõnelejaks sai **Karl Aben**, kes 2. detsembril 1951 avaldas ajalehes Edasi kirjutise „Vabanegem fetišeist“. Ta esitas üleskutse

häälduspärastada kõik võõrnimed ning töötada välja transkribeerimisreeglid kõigi tähtsamate ladinakirjaliste keelte jaoks. Algkeelepärane kirjutusviis oli tema arvates vastuolus üldrahvalikkuse printsiibiga, võõras laiadele rahvahulkadele ja otsekui vägisi peale sunnitud, samas oli ülimalt vastuvõetav „keeleuundajate kitsale kildkonnale“. Lahknevus kirja pildi ja häälduse vahel ning samas eeldus, et võõrnimede (nt *Queuille*, *Boisguillebert*, *Bordeaux*, *Rzeszów*) algupärandilähedast hääldust peetakse eesti keeles korrektseks, tähendavat seda, et eestlasel tuleb nende nimede lugemiseks tunda vastavaid keeli. (Aben 1951.) Veel selgemalt väljendus Aben 1954. a avaldatud kokkuvõtvas artiklis:

„Läänest pärinevaid võõrpärisnimesid, kirjutatud praegu kehtivate reeglite kohaselt võõrapäraselt, eesti keele spetsiifikale võõras ortograafias, tajume meie tänapäeval kui mõttetut raskust. Need võõrnimed on sageli „surnud hinged“ meie elavate sõnade hulgas, millest meie vaikides mööda hiilime, need on hieroglüüfid, mis nõuavad lahtiisfreerimist. Need r i s u s t a v a d meie keelt. [– – –] Tuleb kehtestada selline võõrnimede kirjutamisviis, et oleks võimalik lugeda eestikeelset teksti ka ilma võõrkeeli oskamata.“ (Aben 1954: 179.)

Üleskutse oli avaldatud „mõttevahetuse korras“, kuid tekitas otsekohe terava reaktsiooni, mida tolle aja kohta üliharuldaselt kajastati vähemalt alguses ka ajakirjanduses. Ajalehes Edasi ilmusid lugejate vastukajad (11. XII 1951), põhjalik ülevaade Tartu ülikooli üliõpilaste teadusliku ühingu (ÜTÜ) eesti keele ringi töökoosolekust 7. ja 9. detsembril 1951 (12. XII 1951), seisukohavõtt Magnus Kindlamilt (13. XII 1951), ülevaade arutluskoosolekust Keele ja Kirjanduse Instituudis (19. XII 1951) ning veel kord vastukajad ja diskussiooni kokkuvõtte (21. XII ja 28. XII 1951).

Üliõpilaste koosolekul, kus osales ligi 300 osavõtjat ning 16 esinejat 20 sõnavõtuga, oli enamik kõnelenuist Abeni soovitus vastu. Peamised vastuväited esitas **J. V. Veski**: 1) reeglite väljatöötamine on keerukas; kui aga vahepeal tuleb kasutada transkribeerimisel vene keele vahendust, siis hiljem, vahetult transkribeerimisel tekib juba uusi häälikulisi vastuolusid; 2) tuleks ümber kirjutada hulk passe, millel nime kirjutusviis ei vasta hääldusele (sh isegi *Leppik* ja *Lenzner*); 3) muutuks raskeks meie senise kirjandusliku loomingu kasutamine. Tihti piirdutaks vaid ühe või mõne tähe muutmise (sh *Glasgow*, *Bülow*), mis häälduse poolest ei ole nii olulised, ent kirjapilt muutuks seega tunduvalt. Veski pidas õigeaks järgida seniseid keelereegleid ning seda, et tõlgitaks võõrkeeltest alati otse, siis ei saa tekkida vigaseid pärisnimesid. Teistest sõnavõtjatest (V. Ernits, R. Kull, V. Lehari, E. Lepik, J. Peegel, E. Vääri) ei toetanud Abeni ettepanekut samuti täielikult keegi, tehes siiski vahel mõõndusi kohanimedele. Peeti paremaks pigem hääldada nimesid eestipäraselt, kui moonutada kirjapilti. (Diskussioonikoosolekud ... 1951.)

Ajalehele saabunud vastukajades leidis vastakaid arvamusi, kuid jäägituid toetajaid (nt õigusteaduskonna üliõpilane B. Maiste) oli vähe, rohkem oli kõhklejaid ja vastuolijaid. Esitati uusi vastuväiteid: 1) häälduspärase kirjutusviisiga kaotatakse võimalus näidata isiku rahvust (R. Kull), 2) ka vene keeles tihti translitereeritakse

täht-tähelt (R. Kull), 3) põhilised raskused tekivad vaid inglise, prantsuse ja skandinaavia nimedega (V. Lehari), 4) Lääne-Euroopa nimede ortograafiat ei saa lahutada teiste keelte ortograafiast, kus samuti valitseb segadus (A. Järv).

Ilmselt oli vastuseis ettepanekule sedavõrd selge, et avalik diskussioon lõpetati järsult, kuid trükisõnasse pääses järgneval mõnel aastal siiski Abeni suuna poolt olevaid sõnavõtte. **Magnus Kindlam** (1951) soovitas rääkida hääldusele lähendatud kirjutusviisist (Abeni sõnastust „häälduspärane“ tõlgendasid mitmed vastuvaidlejad sõna-sõnalt, küsides, kas kirjutada nt *Neukirhjen*, *Noökirhjen*, *Neikirhjen* või *Nöikirhjen* 'Neukirchen') ning arvas, et see kirjutusviis peaks piirduma ainult kohanimedega. **Elmar Elisto** (1952, 1953) vaatles juba mugandamise praktilisi küsimusi: pika vokaali märkimine, *k*, *p*, *t* välde, *z* või *s*, *š* või *šš* jms. Ülikooli aulas juunis 1952 peetud teaduslikul konverentsil, mis oli pühendatud Stalini teose „Marksismist keeleteaduses“ ilmumise teisele aastapäevale, esitas ta häälduspäraste kohanimede näiteid (vasted ülakomade vahel siinsed – P.P.): prantsuse *Bordoo* 'Bordeaux', *Versai* 'Versailles', *Marsei* 'Marseilles', *Luaar* 'Loire', *Roon* 'Rhône', *Bretann* 'Bretagne', *Šampann* 'Champagne'; inglise *Koloraado* 'Colorado', *Aidaho* 'Idaho', *Vaiooming* 'Wyoming'; hispaania *Tahho* 'Tajo', *Don Kihhote* 'don Quijote'; itaalia *Kaljari* 'Cagliari' jm. Nn rahvademokraatiamaade puhul soovitas ta otsesõnu toetuda venekeelsele kirjaviisile: *Kluž* 'Cluj', *Pets* 'Pécs', *Djörö* 'Györ', *Štšetsin* 'Szczecin' jne. (Elisto 1953.) Milleni see toetumine viis, näitasid lisatud nimed ilmekalt, vrd ungari nimede hääldust: *Györ* /*djööör*/, *Pécs* /*peetš*/.

Kahtlemata oli Abeni ettepanek väga radikaalne, sellest veel radikaalsem oleks olnud eesti keele üleminek näiteks kirillitsale. Täielikult teostununa oleks „rahvapärane kirjutusviis“ ilmselt tähendanud aga seda, et eesti keel oleks edaspidi täielikult isoleerunud ladinatähelisest maailmast ja oleks nimesid tavatarvituses transkribeerinud eeskätt vene keele vahendusel. Et ettepaneku tegijaks oli just Aben, oli selle poolest loogiline, et läti keeles, mida ta hästi tundis, oli seesama nimede transkriptsioon reeglilik. Ent tolle taga oli nii pikem traditsioon kui ka mõned grammatilised kaalutlused – vajadus lisada nimedele nimetava käände tunnus (-s, -is, -us, -a või -e), mis juba iseenesest provotseerib kogu nime omakeelestamist.

Jätkuvat määramatust nimekirjutuses näitas asjaolu, et **VÕS 1953**-st jäid kohanimed ise ja nende kirjutamise juhised hoopiski välja, sest „võõrnimede kirjutamise küsimus on praegu veel lähemal kaalumisel“ (VÕS 1953: 6). Lähtudes sellest, et avaldada lubati mõnda aega vaid Abenit pooldavaid seisukohti, võib eeldada, et tema ettepanekul oli võimude vaikiv toetus. 1952. a septembris moodustati Tartu ülikooli õppejõududest komisjon, mis pidi välja töötama nimede praktilise edasiandmise juhised. Ametisse pandi hulk alamkomisjone ning nende töö põhjal koostas Karl Aben ühtsed eeskirjad enamiku Euroopa keelte nimede kohta. Need kiideti heaks Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusliku nõukogu koosolekul 23. aprillil 1955 ja soovitati panna avalikule arutlusele. (Nurm 1968: 178.)

See oli siiski viimane kord, kui ettepanek tervikuna esil oli. Järgnenud sulaaeg kukutas nimede laustranskriptsiooni päevakorralt ja arutlused võõrnimede üle võtsid, olgugi ettevaatlikult, realistlikuma suuna. 1958. a ilmus tõlgitud teatmeteos „Välisriigid“, kus kohanimed olid reeglikohaselt antud enamasti algkujul. See ja kavandatav õigekeelsussõnaraamat sundisid kaaluma mõiste „üldtuntud kohanimed“ täpsemat sisu. **Ernst Nurme** (1959) seisukoha järgi kuulusid sellesse rühma:

1) kõigi iseseisvate riikide ning suuremate maa-alade nimed (*Angoola, Ekuador, Jukatan, Kostariika, Pandžaab* jts);

2) kõigi Euroopa pealinnade nimed (*Luksemburg, Tiraana* jts);

3) suuremate ja tuntumate linnade nimed (*Riia, Kiiev, Bakuu, Breemen, Lüübek, Milaano, Naapoli* jts);

4) suuremate jõgede ja muude veekogude nimed (*Niilus, Niiger, Missuuri, Paranaa, Niagaara* jts).

ÕS 1960 ilmunisel selgus, et võrreldes esialgsete kavadega oli häälduspäraseid nimekujusid mõnevõrra vähendatud, seda eeskätt geograafide soovitusel. Sellegipoolest kinnistas ÕS 1960 hulga uusi mugandeid, mille tekkimise põhjuseks piisas sageli nimeobjekti sattumisest mõnesse nimetatud rubriiki, nt „iseseisvad riigid“ *Liihtenštein, San Mariino*, „suuremad maa-alad“ *Šlesvig-Holštein, Baaden-Vürtemberg*, „Euroopa pealinnad“ *Reikjavik, Madriid*, „suuremad ja tuntumad linnad“ *Konstantsa, Pretooria*, „suuremad jõed“ *Mississippi, Poo* jne.

Kohanimevalimiku kriitika lähtus kahest küljest. **Elmar Elisto** pidas mugandeid progressiivseks ja süüdistas E. Nurme, et see juba 1953. a olevat võidelnud mugandite hulga minimaalseks kokkusurumise eest. Elisto nõudis „edasiminekut“, eriti vokaalipikkuse kasutamist rõhu näitamiseks: *Kumaa, Kuraa, Limpopo, Sambeesi, Žigulii, Turaa*. (Elisto 1960.) Teiselt poolt peeti mugandamist just liiga kaugele läinuks (A. Kaalep) ja nähti selle järjekindlusetust. **J. V. Veski** kirjutas: „... ei saa küllalt põhjendatuks pidada seda, et Põhja-Ameerika osariikide nimesid kirjutatakse võõrapäraselt, seevastu aga üksnes häälduspäraselt märgitakse kõigi teiste maade osariike (näit. *Baaden-Vürtemberg* jt.) ja paljusid riike (Lõuna- ja Kesk-Ameerika omi).“ (Veski 1962: 95.)

1960. aastad lubasid eestlastel taas maailmapilti laiendada ning vabaneda mõnest vahenduskeelsest kujust. ÕS 1960 hakkas eelistama itaalia nimesid *Genova* ja *Padova* senistele saksakeelsetele nimedele *Genua* ja *Padua* (ent seda tegi omal ajal juba Jakobsongi ja 1930. aastatelgi polnud itaalia nimed tundmatud, vrd Ainelo 1936: 421, 424); tõi käibele indoneesiakeelsed nimed *Kalimantan* ja *Sulawesi* (viimane õieti *Sulawesi*) ning soovitas hiina nimede omaladina tarvituselevõttu – pärast pikki üritusi luua nende jaoks eesti transkriptsioon (vt nt Juhised ... 1957; uue kirjaviisi tutvustus Kaalep & Nurmekund 1960). Käsitlema hakati ka teiste idakeelte nimede kirjakuju (Nurmekund 1963).

Järgmine suurem diskussioon võõrnimede teemal toimus 1967. a ajalehes Sirp ja Vasar „Eesti nõukogude entsüklopeedia“ (ENE) koostamisega seoses ning puudutas NSV Liidu rahvaste isiku- ja kohanimed. Selle algatajaid oli **Ain**

Kaalep, kes juba 1950. aastate lõpus oli soovitanud Kesk-Aasia rahvaste nimesid kirjutada nende algkujul (Kaalep 1956). Temalt pärines ka türgi-tatari ja tadžiki nimede kirjutusviisi kava (Kaalep 1967). Kirjanike Jaan Krossi, Uno Lahe, Kersti Merilaasi, Ellen Niidu ja August Sanga sellekohasele avalikule küsimusele vastates ENE peatoimetuse küll tunnistas, et põhimõtteliselt on õige rakendada otse-translitereerimist, kuid praktikas olevat seda raske ellu viia. Eesti keele nimetarvitus oleks nende arvates sel juhul isoleeritud kogu muust maailmast. Vastuses avaldati siiski lootust, et järgmise entsüklopeedia ettevalmistajail ei tule enam selle probleemiga kokku põrgata. (Kleis & Raudtits 1967.) Järgnenud mõttevahetuses toetasid Edvin ja Lembe Hiedel, Lennart Meri ja Jaan Kross tingimusteta otse-translitereerimist, väites, et tegelikult pürib ka vene nimetarvitus täpsemate transkribeerimiste poole ning püüab vabaneda paljudest senise traditsiooni ebatäpsustest. Eesti suhted kõnesolevate rahvastega on otsetõlkimise jm sidemete kaudu üha tihenened ja seekaudu saab võimalikuks nimede algkeelepärane edasiandmine.

Skeptilisem **Henno Meriste** (1967) esitas oma seisukoha kuue nõude näol:

1) kõigi nende keelte kohta olgu tagatud autoriteetsus ja asjatundjate seisukohtade ühtsus;

2) tuleb tagada algoritmid, mis aitaksid vene keele kaudu meieni jõudvaid nimesid igal mõeldaval juhul korrektselt transliteerida;

3) otsetranslitereerimisel saadud nimevormide eelistamisel talitatu peale Kesk-Aasia nõnda ka teistes liiduvabariikides ja autonoomsetes vabariikides olevate rahvaste puhul;

4) nimede rahvuspärastamise nõuet rakendatagu ka ukraina ja valgevene nimede puhul;

5) välditagu lõhet isiku- ja kohanimede märkimise vahel;

6) küsitagu ka asjaosaliste eneste arvamust.

Üsna lihtne oli näha, et mitmed neist nõuetest olid tollal väga raskesti täidetavad või üldsegi mitte täidetavad. Nõue 2 ei olnud täidetav isegi ladinatäheliste keelte nimede puhul, mis küll ei seganud nende algkuju kindlaks tegemiseks vaeva nägemast. ENE toimetajad panid lõppkokkuvõttes esikohale venepärase nimekuju ning lisasid vaid isikunimede puhul nende järele paiguti rahvuslikke vorme.

7.6. 1970. aastad: tagasi paremakäeliiklusele

ENE ilmuma hakkamine kergitas päevakorrale võõrnimede kirjutamise üldpõhimõtted. Selle võttis kriitilise vaatluse alla **Mati Hint**. Ta nõudis, et ortograafia-reeglil nagu igal muulgi peab olema selge rakenduspiirkond ja selge rakendusviis. Sellest küljest ei ole laimatu „üldtuntuse“ printsiip, mis on üks aluseid nime häälduspärastamisel. Ei ole võimalik selgelt määratleda, millised on üldtuntud sise- või välisveed. Seal, kus ei ole pikaajalist traditsiooni, on soovitatav tagasi pöörduda lähtekeelsete nimekujude juurde. Häälduspäraseid kohanimi nimetas M. Hint

ortograafiliseks purismiks ja viitas sellele, et reeglistusega seatakse nimekuju sõltuvusse keelevälistest asjaoludest (riikide administratiiv-poliitiline staatus). Traditsioonis juurdunud erandeid, millele ei ole mingeid vastuväiteid, peab olema võimalik esitada täieliku loendina. (Hint 1968b.)

M. Hindile vastates tunnistas **Ernst Nurm**, et häälduspärasamisega oleks võidud tagasihoidlikum olla. See mugandamine olevat suures osas veel 1960. aastani kestnud väitluste vili, sest mitmed olid soovitanud suuremat mugandamist. ÕSi kohanimeloend on kompromiss, kus kellegi seisukohti pole sajabrotsendiliselt arvestatud. Kümme aastat tarvitusel olnud nimekujusid pidas ta traditsiooniliseks ja nende muutmist mittevajalikuks. (Nurm 1968.) Resoluutsemalt astus M. Hindi seisukohtadele vastu **Paul Alvre**, kes väitis, et võõrnimede kodunemine on võtnud suure ulatuse ning see suund on elujõuline ilmselt tulevikuski: „... arvamus, et traditsioonis juurdunud eesti kirja-pildiga juhtumeid (milles tegelikult avaldub kohanimede õigekirja arengu tuum) tuleb käsitleda range erandiloeteluna, pole sisuliselt põhjendatud.“ Oleks võimalik muuta üldreegel koguni vastupidiseks, jättes eranditeks vaid võõrtähti sisaldavad nimed. (Alvre 1968.)

Mitmed tunnistasid siiski M. Hindi argumentide põhjendatust. Ka **J. V. Veski** ja **E. Vääri** nõudsid nimede häälduspärasamisel mõõdotunnet, öeldes, et näiteks jõgede liigitamine suurteks ja väikesteks jäägu siiski geograafide hooleks. Püüdliku järjekindlusega olid nende arvates tehtud sellised ebardlikud nimekujud nagu *Baaden-Vürtemberg, Liihtenštein, San Mariino, Šlesvig-Holštein*. (Veski & Vääri 1967.) **T.-R. Viitso** väitis lisaks, et tegelikult ei ole meil hilisema ümbernormimise käigus varasemaid nimekujusid alati häälduspärasemaks tehtud (*Ahvrika > Aafrika, Kamerun > Kameruun, Uural > Uraal*) (Viitso 1968). TRÜ eesti keele kateedri kollektiivses kirjutises juhiti tähelepanu sellele, et kirjalik norm on arenenud üha sõltumatumaks suulisest ja võõrnimede puhul on tähtsaim kommunikatsiooniseos, s.o võimalus seostada nime mingi objektiga (Erelt jt 1969). Veenva sõnumiga lõpetas diskussiooni **Valdek Pall**, kes tutvustas 1967. a Genfi kohanimekonverentsi tööd ja soovitas, et ka meie respektueriksime selle seisukohti („kohanimede rahvusvahelise normeerimise aluseks olgu rahvuslik normeerimine“), „samuti nagu me loodame, et rahvusvaheliselt tunnustatakse meie rahvusvabariigi seisukohti Eesti kohanimede kirjutamise asjus“ (Pall 1969).

See 1968.–1969. a väitlus tegi lõpu hulga aastaid kestnud ponnistustele anda võõrnimede üha enam eestipärasat rüüd. Edaspidistes aramusavaldustes ei pakutud enam otsesõnu välja nimede eestipärasamist, sest areng liikus vastasuunas. **Henn Saari** esitas 1969. a esmakordselt mõtte, et võõrnime rahvuslik-internatsionaalne kuju ei ole eestikeelses tekstis põhimõtteliselt viga (Saari 1969: 690). Võõrnimekäsitus sai asjalikuma ilme nii praktikas kui ka teoorias. Ühest küljest võttis õigekeelsuskomisjon 1970. aastatel oma tollase teadusliku sekretäri **Tiiu Erelti** algatusel vastu konkreetseid transkribeerimisreeglid NSV Liidu rahvaste nime kirjutamiseks (vt Erelt 1976, 1978, 2002: 236–237). Teiselt poolt sai areneda ka teoreetiline teadmus võõrnimekirjutuse üldistest lähtealustest (Henn Saari

ettekanded Emakeele Seltsi ja Ajakirjanike Liidu kirjastuste sektsioonis, vt Emakeele Seltsis ... 1978 ja Saari 2004: 132–135, 147–154.)

1976. a ilmunud õigekeelsussõnaraamatus (**ÕS 1976**) oli suures osas arvestatud kohanime õigekirjutuse kohta esitatud kriitikat. Kohanimevalimikku oli tublisti täiendatud ja ajakohastatud, kokku esitati u 1950 väliskohanime. ÕS 1960-ga võrreldes muudeti u 60 nimekuju tagasi reeglipäraseks, sh need, mille mugandamist oli kaua kritiseeritud (*Baden-Württemberg, Liechtenstein, San Marino, Schleswig-Holstein*).

ÕS 1976 arvustustes peeti seda suunda positiivseks, nentides, et siiski jääb palju raskusi, kas või araabia nimedega (Meriste 1977). Teisalt oli ka umbusklikku suhtumist, eriti seoses riiginimede reeglipäramisega (Karlova 1978). ÕSi toimetajaid **Rein Kull** kirjutas hiljem: „Väliskohanime kahe põhilise kirjutusviisi – võõrapärase ja mugandatud – tegelik rakendus peaks olema mõneti selgemate kontuuridega ja diferentseeritum, siia on sügenenud (näit. riikide ja suuremate maa-alade nimekuju) tarbetuid haralisusi ning vastuoksusi, mida on märganud keeletarvitajadki.“ (Kull 1978: 678.)

ÕS 1976 kinnistas paljud ENE ja ajakirjanduse poolt varem tarvitusele võetud nimekujud ning lõi eeldused ulatuslikumaks reeglipäramiseks. Õigekeelsuskomisjon oli vahetult enne ÕSi ilmutamist heaks kiitnud ka järgmise reegli: „Rahvuslikke nimekuju ladina tähestikku kasutavatest keeltest ja reegliskohast transkriptsiooni võõrtähestikku kasutavatest keeltest ei tule lugeda eksimuseks eesti õigekeelsuse vastu.“ (ÕS 1976: 829.) ÕS 1976 enda valimikus ei teostunud see juhis kaugeltki järjekindlalt, sest vajalikud muudatused oleksid nõudnud põhjalikumat töötlust. Seetõttu jäi sinna nt mugandeid, mille erinevus originaalst seisnes vaid mõnes ebaolulises tähes (*Antwerpen pro Antwerpen*), oli ebahäälduspäraseid mugandeid (*Krakov pro Kraków* või *Kraakov*) jne.

1975.–1977. a nimeteemalised arutelud õigekeelsuskomisjonis valmistasid tegelikult ette radikaalsemat ja põhimõttelisemat pööret reeglipärase nimekirjutuse poole. Selle väljundiks sai 1983. a VÕKi vastu võetud **otsus maade ja pealinnade nimede ning riiginimetuste tõlgete kohta**. Otsusele lisatud nimestikus oli tõsiselt kärbitud ortograafiliste mugandite arvu, nt *Angoola > Angola, Gaana > Ghana, Honduuras > Honduras, Kostariika > Costa Rica, Madriid > Madrid*. Vahest olulisemgi oli aga kindlamate nimekorralduspõhimõtete heakskiitmine. VÕKi otsuses kinnitati rahvuslikult seotud kohanime õigsust ning seda, et Eesti-väliste kohtade eestikeelsed nimed ja mugandid tuleb esitada loendina. Nimestikku ette valmistanud tööühma (Henn Saari, Valdek Pall, Henno Meriste) juhtmõtted ja kaalutlused olid järgmised: 1) võõrkeelsed nimed ei ole eesti keele osad ega ole eesti keeles normitavad, v.a üksikud sobitusseigad (hääldus, käändtüüp jm); 2) eesti keeles saab normida eestikeelseid kohanimesid, mida on ka Eesti-välistel kohtadel; 3) nimede põhikujuks tänapäeva suhtluses on kirja pilt; 4) võõrkeelse nime pelk kirja pildi poolest mugandamine ei ole soovitatav nähtus; 5) diakriitiliste märkide ärajätu ei saa soovitada; 6) nimestik peab pakkuma valikuvabadusi ja selleks olema

inforohke; 7) nimede töötlemine ja esitamine peab toimuma eeskätt keelelisel alusel. (VÕK 1983.)

Omas ajas tundus otsus mõnelegi radikaalne ning tekitas tõrkeid, nii et koostajad pidid aeg-ajalt oma seisukohti selgitama (vt Saari 1985b, 1986, 2004: 352–356). Kahtlejaid häiris muudatuse järskus ja vahel ka nende arvates ebajärjekindel lähenemine (nt Talvet 1983, Kaplinski 1985, Hint 1985: 526–527). **Jüri Talvet** leidis, et ei ole õige väita, nagu poleks võõrkeelsed nimed eesti keele osad, sest neid kasutatakse eestikeelses tekstis ilma eristava tunnusetähe (kursiiv, jutumärgid jne). Tegelikult olevat nad samal tasandil võõrsõnadega, erinevus on vaid mugandamise astmes. Ka „tarbetu mugandi“ mõiste häiris Talvetit, sest kõigi varasemate mugandamiste taga seisvat teatav loogika. Mugandatakse nimesid, mis ajalooliselt või geograafiliselt on ühe või teise rahvuse jaoks eriti tähenduslikud olnud. Nimedega on seotud omadussõnalised rahvusenimed, nt *Soome – soome, Ungari – ungari*, ja uued soovitusel tekitavat segadust, kuna ei sõandata enam kirjutada *nikaraagua kirjandus* või *argentiina kunst*. (Talvet 1989.) „Omadussõnalised rahvusenimed“ on muidugi traditsiooniliselt tuntud „käändumatute omadussõnadena“ ja nende kirjutamise reeglid ei ole peaaegu kunagi lubanud kasutada väiketähte Talveti toodud näidetes. Tegemist on võõrkeelte adjektiivide mehaanilise teisendamisega eesti keelde ja selle õigekirja.

Soovitatud nimekujud ei läinud kohe käibe, näiteks ENE toimetust tegi neist endale sobiva valiku, kuid samas loobus mitmest muust mugandnimest, mida VÕKi otsus ei sisaldanud. Ajakirjanduses kestis üleminek kauem ja veel 1990. aastate algupoolel oli üsna tavaline näha kord ÕS 1976, kord VÕK 1983 kohaseid nimekujusid ühes ajalehenumbri läbisegi.⁸⁴ Võõrnimekirjutuse reformi mõisteti paiguti ka täiesti väärtalt, nii oli ilmset ülepingutamist 1984. a geograafiaõpikus, kus *Varssavi* oli asendatud *Warszawa*-ga (Saari 1986). Et VÕKi otsust tõlgendati vahel kui vaba voli suvalisi nimekujusid kasutusele võtta, näitab eraalgatusel ilmunud teatmeteos „Eesti riigimehe aastaraamat 1993“ (Tartu 1993), kus toimetaja oli igale autorile jättnud suhteliselt suure vabaduse nimekirjutuses. Loendis oli küll nimesid, mis erinevalt tavakujust vastasid lähtekeelsele nimele ega olnud selles mõttes vea (*Bahrayn, Qatar* – tõsi, araabia nimede rahvusvahelist latinisatsiooni ei olnud tollal veel soovitatud –, *Bolivia* – vrd samas *Brasiilia* –, *Canada, Congo, Liberia, Malaysia, Nigeria, Tchad* jts), kuid oli ka segavorme, mille kirja pilt ei vastanud ei lähtekeele reeglitele ega olnud kooskõlas ka eesti kirjaviisiga (*Mosambik, Seychellid, Swazimaa, Tunesia*).

---

⁸⁴ Ühes paljudest vastukajadest kurdab Olev Toomet segaduse üle peaaegu samade sõnadega nagu Hermann 100 aastat varem: „Praktiliselt kirjutab igaüks võõrnimesid just nii, nagu tema kunagi õppinud on. Üldine printsiip paistab olevat printsiibitus.“ Sellele on lisatud keeleteoimetaja meeleheitest kantud soov, et normid uuesti „peale pandaks“. („Hädas armsa eesti keelega“, *Rahva Hääl*, 4. V 1989, lk 4.)

Võõrnimekirjutuse põhimõtted avas kõige üksikasjalikumalt 1993. a ilmunud „Nimekirjutusraamat“, mille käsikiri valmis küll juba 1977. a, ent kirjutajatest olenemata põhjustel ilmus ta alles 16 aastat hiljem (vt ka Erelt 2002: 237). **Henn Saari** kirjutatud sissejuhatuses käsitleti nimekirjutuse lähtealuseid: kirja primaati ja nimede keelsust, sobitusprotseduure ja nimetava põhimõtet, nimede normimist ja korrigeeritavust, eksonüüme, nimede ümberkirjutust, nimede ühe- ja mitmekordsust jm (Saari 1993b). Raamatu põhiosa moodustasid vene, ukraina, valgevene, gruusia, armeenia, aserbaidžani, kasahhi, kirgiisi, tadžiki, türkmeeni ja usbeki transkriptsioonitabelid ning ukraina, valgevene ja gruusia isiku-, koha- jm nimede loendid.⁸⁵

1996.–1997. aastal jätkas väliskohanimeade arutamist Emakeele Seltsi keeleteoimkond, pidades silmas uue ÕSi kohanimevalimikku. Arutelu tulemusena kiideti heaks maailma maade nimede ning nende elanike nimetuste tabel, soovitati Eestis kasutada mitmeid rahvusvaheliselt tunnustatud latinisatsioonitabeleid (araabia, heebrea, uuskreeka jt) ning täpsustati üksiknimede kirja pilti. Suund kirja pildimugandite arvu vähendamisele jätkus (*Antwerpen* > *Antwerpen*, *Kilimandžaa* > *Kilimanjaro*, *Taivan* > *Taiwan* jms), ent paari nime puhul mööndi uuesti ka traditsioonilist nimekuju (1983. a *București*, *Helsinki*, *København*, *Lisboa*; uues loendis *Bukarest*, *Helsingi*, *Kopenhagen*, *Lissabon*), tunnistades sellega, et nende nimede osas tegelik kasutus ei tulnud kuidagi soovitudele järele. (Päll 1998.)

Keeletoimkonna arutelu tulemusena ilmus **ÕS 1999** lisas uus ja põhjalikum kohanimevalimik, mis lisaks soovitatavatele nimekujudele andis ka nimede ladinatähelise lähtekuju. Samade põhimõtete alusel ilmus sõnastik „Maailma kohanimed“ (Päll 1999a).

7.7. Arengu kokkuvõte

Püüdes kokku võtta võõrnimede arengut skemaatiliselt, võiks seda teha järgmiselt. Kirjalikus traditsioonis tekkis võõrnimede eesti teksti kohandamise tava seoses piibli tõlkega ja usuliste tekstidega. Võõrnimekirjutuse malli kujundasid piiblinimed. Alguses oli tegemist väga vähese mugandamise ja tõlkimisega, ent vana kirjaviisi teke ja selle kirjaviisi reeglite täielik rakendamine võõrnimede le panid ühtlasi aluse võõrnimede ortograafilisele mugandamisele. Võiks öelda, et see mugandamine tekkis isegi pisut juhuslikult, sest oli ka arvamusi, et piiblinimedes võiks säilitada algupärase kirjutusviisi.

Piibli pühadus ja tähtsus kirjakeele reeglite kinnistajana tähendasid seda, et piiblinimede kirjutamise põhimõtteid laiendati muudele võõrnimede le. Niisugune ortograafiline mugandamine oli valdav XIX sajandi teise pooleni. Eestikeelse pideva ajakirjanduse teke, laienev suhtlemine maailmaga, usuliste tekstide osakaalu

---

⁸⁵ Kavas oli ka armeenia nimeloend, ent see jäi tabeli autoril tegemata. (T. Ereli teade.)

vähenedmine jm tõid kaasa selle, et „piibli keel“ ei olnud enam „ilmaliku keele“ arendamisel mõõduandev. Võõrisikunimede kirjutamisel muutus algupärase kirjaipildi säilitamine valdavaks juba enne uue kirjaviisi võidulepääsu 1850. aastatel.

Uus kirjaviis märkis keelekorralduses pööret. Enam ei olnud piibli keel aluseks, vaid vastupidi, piiblit hakati kohandama uuele kirjaviisile. Sedamööda muutusid ka piiblinimed ise diskuteeritavaks. Uus kirjaviis seadustas võõrisikunimede algupärase kirjutusviisi ja kuigi jäi võõrkohanimede suhtes alguses kõhklevalt ortograafilise mugandamise poolele, siis üha arenev ajakirjandus näitas sellise suuna perspektiivitust. 1911. aastal kinnistati ka võõrkohanimedes põhiliselt algupärane kirjutusviis, tegelik keelekasutus järgis seda reeglit valdavalt juba varem.

Järgnevalt muutus probleemiks reeglipärase ja kokkuleppelise võõrnimekirjutuse vahekord. Seda teravdas 1950. aastate alguse katse viia uuesti kõik võõrnimed tagasi ortograafilise mugandamise põhimõttele. Niisugune katse oli võimalik üksnes Eesti suhteliselt täieliku isolatsiooni tingimustes (suur osa ametlikest tekstidest ja uudistest tõlgiti vene keelest) ja seetõttu, et keelt arvati võivat juhtida dekreetidega. Katse hääbus esimese poliitilise sulaga, kuid põhjustas jätkuvaid pinevaid vaidlusi ortograafilise mugandamise piiride üle. ÕS 1960 lähtus eeldusest, et mugandamist saab piiritleda nimeobjektide rühmade kaudu, kuid seesama eeldus põhjustas uute kirjaipildimugandite tekke. ÕS 1976 ajaks oli jõutud veendumusele, et selline reeglistus ei ole töökindel. Õigekeelsuskomisjoni otsus 1983. aastast kinnistas arusaama, et nimede ortograafiline mugandamine on piiritletav eeskätt nime keelelisest vormist lähtudes, kuid ükski põhimõte ei peaks kaasa tooma uute kirjaipildimugandite teket, vaid nende arv tuleks viia mõistliku miinimumini.

Kui võrrelda eesti võõrnimede õigekirjutuse arengut mõne naaberkeelega, siis tundub, et see ei erinenud oluliselt nt soome keele vastavatest arengutest kuni 1930. aastate lõpuni. XIX sajandi keskel oli siiski soomlastel enam diskussioone võõrnimede kirjutamise põhimõtete teemal ja algkirjaipildi säilitamise põhimõte juurdus kindlamalt 1860. aastateks (Paikkala 2004). Suurem lahknevus tekkis 1940.–1950. aastatel eeskätt keelevälistel põhjustel. Need põhjustasid eesti võõrnimekirjutuse destabiliseerumise, mistõttu nimede kirjaipilti revideeriti korduvalt ja rohkem, kui seda oleks juhtunud loomuliku arengu teel.

Negatiivne tagajärg oli see, et võõrnimekirjutuses ei saavutatud pikka aega mingit stabiilsust ja pidevalt oli tarvis võõrnimesid ümber õppida. Võõrnimede üle peetud diskussioonid ei olnud alati puht keelelised, vaid peitsid endas poliitilisi alatoone, olles niiviisi aseaineks vabale poliitilisele mõttevahetusele. Kaudne tõestus sellele on asjaolu, et pärast Eesti taasvabanemist on võõrnimede teema taas muutunud väga marginaalseks, nii nagu ta oli nt 1930. aastatel.

Positiivsena tuleks esile tõsta seda, et tänu diskussioonidele ja üldisele teadlikkusele olid eestlased rohkem valmis nimekirjutuse rahvusvahelisi suundumusi omaks võtma. Mitmel juhul oli Eestis omaks võetud lähenemine muust maailmast ees. Vähemalt kahte seika tuleks mainida. 1960. aastal võeti Eestis kasutusele hiinlaste omaladina ja rakendati seda järjekindlalt (tõsi, seda hõlbustas

vastava vene-ladina silpide tabeli avaldamine); rahvusvaheliselt kiideti see süsteem heaks alles 1977. aastal, olles praeguseks vahest kõige edukam rahvusvahelise latinisatsiooni juurutamise näide. Teiseks võeti Eestis 1975–1978 vastu tabelid tollase NSV Liidu vabariikide (v.a Moldova) keelte nimede kirjutamiseks. Kuigi neid tabeleid rakendati alguses ettevaatlikult ja ebajärjekindlalt (peamiselt vaid isikunimede puhul), võimaldas nende olemasolu 1990. aastate alguses suhteliselt valutult üle minna uute iseseisvate riikide rahvuslike nimekujude kasutamisele.

Ka alates ÕS 1976-st fikseeritud põhimõtte selle kohta, et rahvuslikud nimekujud ei ole eesti tekstis põhimõtteliselt vead, ehk kõik endonüümid on õigekeelsuslikus mõttes lubatavad, on niisugune, mida tuleks pidada uuenduslikuks. Tolleks ajaks oli küll toimunud rahvusvahelisi kohanimekorralduskonverentse, kus algatati n-ö ristsõda eksonüümide vastu, kuid praktikasse jõudsid rahvusvahelised soovituselised alles 1980. aastatel. Praegu on eriti seoses kartograafia üleilmastumisega täheldatav kindel suund sellele, et kaartidel kasutatakse esmajoones endonüüme. See muudab kaarditootmise odavamaks ja lubab sama kaarti väheste kohendustega kasutada eri maades ja erikeelsetes kontekstides. Kuid see on seni endiselt eeskätt kartograafia reegel, mitte üks keelereegleid.

8. VÄLISKOHANIMEDE ANDMEBAASI MUDEL

Andmekogud, mille põhisisuks kohanimed, tekkisid XX sajandil kõigepealt paberkujul, nt sedelkartoteekidena. Tehnika arenedes hakati 1950. aastate lõpus katsetama ka automatiseeritud nimefailide koostamist, kuid alles 1970. aastate alguseks oldi jõutud niikaugele, et tekstilist informatsiooni saadi kodeerida, salvestada ja töödelda elektroonilises keskkonnas. Mitmed riigid võtsid ette oma kohanimeandmekogude digitaliseerimise. USAs alustas Geoloogiatalitus (*U. S. Geological Survey*) andmete kogumist oma kaartidelt 1976. a ja lõpetas esimese faasi 1981. a. Enne oli tarvis kindlaks määrata andmebaasi põhimõtted ja vajalikud andmeväljad. Aastal 1984 alustati andmete täiendamist muude allikate (osariikide kaardid, nimistud, ajaloolised dokumendid) põhjal. 2000. aastast täiendatakse ja parandatakse andmebaasi veebipõhiselt. (Payne 2000.) Umbes sarnase arengutee käisid läbi mitmed muud maad, ent alustades hiljem, said nad kohe enda kasutusse parema tehnoloogia. Praegu on enamikus arenenud riikides olemas andmebaasid, milles keskne osa on kohanimedel. Neist suurimad ja tuntuimad on peale USA Austraalias, Kanadas, Norras, Soomes ja Uus-Meremaal. Paljud neist on Interneti vahendusel kättesaadavad.⁸⁶

Valdav enamik kohanimeandmebaase on puht pragmaatilised, st orienteeritud kohanimedega seotud funktsioonide paremale täitmisele. Nii võib eristada kartograafia, statistika, regionaalhalduse, liikluse vm valdkondade huvides koostatud andmebaase. Kõige enam on kartograafiaametkondade koostatavaid andmebaase, sest kaartidel on vajadus ühtlustatud kohanimede järele kõige ilmsel.

Teaduslikes huvides koostatakse kohanimeandmebaase seni suhteliselt tagasihoidlikumalt. Nendegi hulgas võib eristada ajalookallakuga (sh genealoogilisi) ja filoloogilisi andmebaase. Viimaste seas moodustavad omaette rühma seniste suurte kohanimkartoteekide digitaalversioonid (osaliselt või täielikult olemas nt Norras, Rootsis ja Soomes).

Kohanimeandmebaasid võivad olla põhimõtteliselt mitut tüüpi. Kaardikeskse andmebaasi ülesandeks on toetada (üksnes) kaarditootmist, nimeandmed sellises baasis on tavaliselt seotud kindla kaardilehega, näidates nime paigutust kaardil, suurust, kirjatüüpi (fonti) jm. Nimekeskse andmebaasi keskseks sisuks on nimed ise, näidatakse nime kujunemist, selle variante, seletusi jne; seos nimeobjektiga ei ole esmane, kuigi sellest ei pääseta täielikult mööda. Identsed, kuid eri objekte tähistavad nimed (homonüümid) koondatakse tavaliselt ühte kirjesse. Nimeobjektikeskses andmebaasis on kirjed korraldatud nimeobjektide, st asulate, mägede, jõgede, tänavate, piirkondade jne kaupa; samanimelised objektid antakse eri kirjetena. Eri tüübid sobivad eri rakendusteks: kaardikesksed andmebaasid kaartide tootmiseks, nimekesksed andmebaasid puht filoloogilisteks rakendusteks. Nime-

---

⁸⁶ Viitasid Internetis leiduvale kohanimeinfole vt <http://www.eki.ee/knn/lingid.htm>.

objektikesksed andmebaasid on suhteliselt universaalsed, sest nad sobivad paljudeks rakendusteks, mõnel juhul (nt paikkonna ajaloo uurimisel) on ainumõeldavad.

Kogu maailma hõlmavatest kohanimeandmebaasidest tuleks mainida kõigepealt USA Riikliku Georuumiluure Agentuuri (NGA, *National Geospatial-Intelligence Agency*) peetavat nimekogu **GEOnet** (<http://earth-info.nga.mil/gns/html>), mis hõlmab ligi 4 miljonit nimeobjekti u 5,5 mln nimega (nimekogusse ei kuulu USA enda ja Antarktika nimed) ja peamiselt selle ning USA Geoloogiatalituse andmete põhjal koostatud **Alexandria** digitaalraamatukogu nimeserverit (<http://www.alexandria.ucsb.edu/clients/gazetteer>), mis sisaldab u 4,4 mln kirjet. Nimetamisväärt on ka **Getty kohanimetesaurus** (<http://www.getty.edu/research/tools/vocabulary/tgn/index.html>), mis on loodud peamiselt kunstitekstides esinevate kohanime äratundmiseks, ja interaktiivne maailmaatlas **MultiMap** (<http://uk8.multimap.com/map/places.cgi>). Kõik nad on tüüpilised geoinfokallakuga andmebaasid.

Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasi **KNAB** (<http://www.eki.ee/knab/knab.htm>) hakati koostama 1988. a omaaegsete suurarvutite baasil. 1994. aastast alates on andmebaas kohaldatud personaalarvutitele. KNAB on n i m e o b j e k t i - k e s k n e andmebaas, mis hõlmab nii Eesti kui ka välisriikide kohanimesid; järgnev tutvustus keskendub viimastele. 1999. aastaks integreeriti väliskohanime andmed ühtsesse kogusse, kirjete hulk on kasvanud 2004. a lõpuks 56 000-ni, nimekujude üldarv 187 000-ni.

KNAB koosneb kolmest komponendist: andmefailid, juhised ja töötlusprogrammid. Andmefailid hõlmavad eraldi kohanimekirjeid ja täielikke allikakirjeid. Juhised määratlevad andmefailide ülesehituse, andmeväljade koosseisu ja esitusviisi, standardlühendid ja -koodid. Töötlusprogrammid võimaldavad andmebaasi sisust teha vajalikke loendeid jm väljatrükke, sooritada päringuid, parandada andmefailide sisu jm.

KNABist on olemas täisversioon (personaalarvutis) ja kärbitud Interneti-versioon. Viimane sisaldab peamiselt nimeobjekti põhiaandmeid ja erinevaid nimekujusid, puudu on muu tekstiline osa.⁸⁷

Andmefailid kujutavad endast struktuurimärgenditega teksti, mis koosnevad kirjetest (nimeartiklitest). Kirje üksikuid elemente eristavad kas tingtähised elemendi ees ja järel või rea alguses.

Kohanimekirje sisaldab täiskujul järgmist informatsiooni.

1. Põhinimi, milles eraldi elementidena on eristatavad nimetuum, hargtäiend või eesnimi, arv, liigisõna ja seletus. Põhinimeks on ametlik nimi või muu eelistatav nimi.

2. Nimevariandid, sealhulgas nii (ametlikud) rööpnimed kui ka vananenud või ajaloolised nimed. Registreeritakse ka mingis allikas esinevad vigased nimed.

Nii iga põhinime kui ka nimevariandiga on vahetult seotud veel

---

⁸⁷ Interneti-versiooni päringuprogrammi autor on Indrek Hein.

- a) märgendid, s.o nime keelsus, üld-, kirjutusviisi- ja grammatikamärgendid;
- b) allikas (sõnastik, kaart, nimeotsus, dateering; allikas on antud lühendiga, allikate täiskirjed on eraldi andmefailis);
- c) hääldus (eesti võõrsõnakirjaviisis);
- d) transliteratsioon (kui see erineb nime normaalkujust);
- e) vahetud kommentaarid nimekuju juurde.

3. Nimeartikli staatus: tavaartikkel, ajaloolise nime artikkel vms.

4. Kohanimeobjekti liik (asula, veekogu, saar vms).

5. Kohanimeobjekti praegune riiklik kuuluvus (võib kuuluda korraga mitme riigi alale; eraldi on tähistatud ookeanidel asuvad objektid). Kasutatakse ISO maatahiseid.

6. Kohanimeobjekti kuuluvus mingi haldusüksuse (provintsi, ringkonna jne) alale; tarbe korral võib eristada mitut tasandit (oblast–rajoon–külanõukogu). Kasutatakse ISO 3166-2 tähiseid.

7. Kohanimeobjekti ala endonüümne keel (see on vajalik mitmesugustes töötlustes, kui on tarvis määrata objekti endonüümi).

8. Kohanimeobjekti geograafilised koordinaadid: laiuskraad ja pikkuskraad. Väliskohtade puhul on üldjuhul aluseks NGA ja USA kohanimenõukogu andmebaas GEOnet.

9. Haldusüksuste puhul halduskeskuse nimi.

10. Kohanimeobjekti liigi, halduskuuluvuse jm ajalised laiendused (s.o kuuluvus varasematesse haldusüksustesse, varasem liigikood jms).

11. Nimeobjekti lühike sõnaline iseloomustus (mõeldud sõnastiku jaoks).

12. Alaobjektide nimed (s.o mida hõlmab).

13. Ülaobjektide nimed (s.o mille alla kuulub).

14. Võrdlused teiste nimedega, viited.

15. Nimeobjekti ajalooline tagapõhi; nime kujunemine ja seletused.

Võrdluseks sobib tuua andmeväljad GEOneti andmebaasis. Selles kajastuvad 1) regioonikood (määrab ühe kuuest nimekirjutuseks vajalikust kooditabelist), 2) nimeobjekti unikaalkood, 3) nime unikaalkood, 4) pikkus- ja laiuskraadid (nii kümnendväärtuses kui ka minutite ja sekundite abil väljendatuna), 5) mitmesuguste ristkoordinaatvõrkude (MGRS, UTM, JOG) ruudutähised, 6) liigikood (üldine ja täpsem), 7) asula järgu kood, 8) riigi kood, 9) 1. ja 2. järgu haldusüksuse kood, 10) objekti mõõtmed, 11) nime tüüp (kokkuleppeline, kontrollimata, kohalik, muu variant), 12) keele kood (märgitakse vaid ametlike rööpnimede puhul), 13) nime lühikuju, 14) liigisõna, 15) järjestusnimi (kasutatakse vaid andmetöötlustes), 16) täielik nimi, 17) täielik nimi ilma diakriitikuteta, 18) URL (seob nimeobjekti unikaalkoodi kirjetega GEOneti nimeserveris).

GEOnetiga võrreldes puuduvad KNABis mitmed kartograafia ja objektide üldiste omadustega (suurus, tähtsus) seotud andmeväljad. KNABis seevastu on igale nimekujule määratud tema keelsus ja näidatud allikas (allikad on ilmselt registreeritud ka GEOneti selles osas, mis Internetis jääb avaldamata). Seni

puuduvad KNABis unikaalkoodid, ent need tekitatakse Interneti-versiooni jaoks eraldi.

Erinevalt on lahendatud nimede täpse kirja pildi edasiandmine. GEOnetis on nimed esitatud ladina kirjas, kasutades üht kuuest kooditabelist (Lääne-Euroopa ja Ameerika, Ida-Euroopa, Aafrika ja Lähis-Ida, Kesk-Aasia, Aasia ja Vaikne ookean, Vietnam). KNABis kasutatakse ühtainust kooditabelit, kus sisaldub ladina tähestik, eesti tähestikku kuuluvad lisatähed ning vene kirillitsa (tabel oli kunagi Eestis kasutusel DOS-operatsioonisüsteemides). Kõik kooditabelis sisaldumatud tähed kodeeritakse tingjärjendite abil, mille tähiseks on längkriips (\), dollarimärk (\$) või ja-märk (&). Küljendatud nimeloendis teisevad tingjärjendid õigeteks tähemärkideks. Fikseerimaks mitteladinatähealiste nimekuju originaalkirjapilt kasutatakse võimalikult palju pööratavaid latinisatsioone; kui see ei ole võimalik, lisatakse transliteratsioon või märkide kodeering Unicode'i kohaselt.

KNABis on põhjalikult välja arendatud nimekuju **märgendamine**. Üldmärgendid tähistavad nimekuju väärtushinnanguid (mööndav, ebasoovitav, paralleelne, vananenud), staatust (ametlik, mitteametlik, ettepanek, tegelik), stiili (kirjakeelne, argikeelne, piiblinimi, naljatlev, halvustav), vormi (lühend) jm tunnuseid. Et kasutatavad allikad on eri kvaliteediga, siis on tähistatud juhtumid, kus nimekuju on vigane (trükiveaga vm), ekslikus kohas või allikast raskesti välja loetav (sel juhul ei ole kindel, kas nimi on täpselt ümber kirjutatud). Kirjutusviisimärgend tähistab nime transkriptsiooni liiki (nt eesti, inglise, prantsuse, saksa vm transkriptsioonis), puudulikku kirjutusviisi (allikas puuduvad toonimärgid või diakriitilised märgid üldse) või muud (nt nimi on vananenud kirjaviisis). Grammatikamärgendiga märgitakse nime käänet, sugu, määratust-määramatust vm tunnuseid (märgendatakse ka muukeelseid nimesid).

KNABi **juhised** on mõeldud selleks, et täpselt kindlaks määrata kohanimekirjete vormistamise viisid. Koostatud on järgmised juhised: 1) kirjete struktuur, 2) abijuhtmärgid ja märgendid, 3) kohanimeobjektide liigitus, 4) nimede kirjutusviis, 5) Eesti haldusüksuste lühendid, 6) välisriikide haldusüksuste lühendid, 7) keelte lühendid. Kus vähegi võimalik, kasutatakse ISO koodi (ISO 639 – keeled, ISO 3166 – maad ja haldusüksused). Enamik juhiseid on avaldatud KNABi Interneti-versioonis.

Töötlusprogrammid on kirjutatud programmeerimiskeele Turbo Pascal abil. Need võimaldavad

- 1) kontrollida nimeartiklite struktuuri ja järjestust;
- 2) eri failide artikleid liita, tähestikuliselt vm tunnuste põhjal järjestada;
- 3) sooritada andmebaasis kompleksseid päringuid;
- 4) sortida andmebaasist välja etteantud tunnustega kirjeid (nt põhjalikumaks toimetamiseks) ning neid lähtefailidesse uuesti laiali jagada;
- 5) küljendada nimeartikleid mitmes vormis (koguartiklitena, tulpades) ja mitme rakenduse (Wordi või WordPerfecti, HTMLi) jaoks;

6) teisendada nimeartikleid (asendada märknimi või nimekirje element kindla loendi põhjal, korrastada nimevariantide järjestust, parandada läbivalt üksikuid elemente, kärpida nimeartikli sisu);

7) tekitada mitteladinatäheliste nimede algupärane kirja pilt (WordPerfecti või HTMLi vormingus), kirjutada nimesid kindla tabeli järgi ümber teise transkriptsiooni, muuta märkide kodeeringut failis;

8) teha viiteartikleid, sh noppida välja etteantud tunnustega nimesid;

9) teha nimede ja kirjeelementide statistikat;

10) teha mingi andmefaili allikaviidete loendi (väljavõtte allikate andmefailist). KNABi eeliseks on see, et andmefailid on lihtsad teksti tüüpi failid, mida saab töödelda igasuguste redaktoritega, mis ei lisa failidesse kontrollsümboleid. On olemas ka programmid, mis teisendavad andmefaile vormingusse, mida saab kasutada mõnes standardses andmetöötlusprogrammis.

KOKKUVÕTE

Võõrnimede ülevõtmine omakeelsesse teksti on paratamatus, kui soovitakse suhestuda maailmaga ja kajastada oma keeleala välist teavet. Sõltuvalt teemast ja teksti laadist võib võõrnimede sagedus tekstis varieeruda. Ilukirjandustõlgetes on võõrnimesid kahtlemata tunduvalt vähem kui tarbetekstides. Viimastest uudised ja eriti spordi uudised on aga küllap võõrnimerikkaimad tekstid. Ka teatmiketes võib sõltuvalt teemast nimede kontsentratsioon olla suur.

Mida massilisem on võõrnimede ülevõtu vajadus, seda olulisem on leida töökindel, funktsionaalne ja ökonoomne ülevõtu moodus. Sissejuhatuses mainitud kolmest taktikast (võtta üle nime foneetilis-graafiline kuju, kontseptuaalne sisu või panna iseseisev nimi) on kõige edukamaks osutunud esimene, mis lähtub võõrnime hääldus- ja kirjakujust. Ta on a) töökindel, sest kõigil nimedel on olemas vähemalt häälduskuju; b) funktsionaalne, sest säilitab nime ning objekti seose samal kujul kui vastavas võõrkeeles; c) ökonoomne, sest ülevõtt ei nõua üldjuhul erilist süvenemist ülevõtu moodustesse.

Teised kaks taktikat (tõlkimine, oma traditsioonilise nime kasutamine) on leidnud järgimist väga piiratud ulatuses. Tõlkimise kahjuks räägib vähene töökindlus (kõik nimed ei ole etümoloogiliselt läbipaistvad), puudulik funktsionaalsus (tõlkimine tekitab paratamatuid ja tahtmatuid moonutusi ning muudab nime ja objekti seose ebakindlaks) ning suur ebaökonoomsus (nime ennisvormi kindlaks tegemine võib olla väga vaevarikas).

Nime foneetilis-graafilise kuju ülevõtmisel on esiplaanile nihkunud graafiline ülevõtt. Suur osa tänapäeva nimesid käibivad meid ümbritsevas teabeühiskonnas valdavalt või peaaegu üksnes kirjalikul kujul, ilma et neid peaks hääldama. Graafilise kuju püsikindlus on nime funktsionaalsuse tagamisel osutunud esmatähtsaks. Häälduskuju nii suurt püsikindlust ei ole võimalik tagada. Nime graafiline muutmatu ülevõtt sama graafilise aluse (ladina kirja) puhul on töökindlam, funktsionaalsem ja ökonoomsem kui sama nime häälduskuju võimalikult muutmatu ülevõtt (täielik ülevõtt pole keelte foneetiliste erinevuste tõttu lihtsalt võimalik). Kui graafiline alus on erinev (nt ülevõtt kirillitsast või logograafilisest kirjast), siis on suurem toetumine häälduskujule olnud paratamatu, sest lähtenime on tulnud teisendada uuele graafilisele kujule, ent selgi juhul eelistatakse võimaluse korral lähtekirja üksühest teisendamist (translitereerimist) tulemkirja.

Neljanda taktikate hindamise kriteeriumina oli nimetatud sobituvust, st keele põhistruktuuridega kooskõlas olemist. Võõrnime foneetilis-graafiline ülevõtt tekitab kõige suuremaid raskusi just selles osas, sest ülevõtvast keeles võivad puududa lähtekeelses nimes esinevad häälikud ja tähemärgid. Teatud piirini on võõrjooni suutnud oma keele süsteemiga liita paljud keeled, ka eesti keel on omandanud võõrhäälikuid (*f, š*), millela ei saa võõrsõnades hakkama, ning tunnistanud kõigi ladinatähealiste keelte tähemärkide kasutatavust eestikeelses tekstis (tsitaatsõnades, võõrkeelsetes nimedes). Graafilist muutmatut ülevõttu on võimaldanud eesti kirja üldise fonograafilise põhimõtte kohatine asendamine logograafilise põhimõttega,

st võõrnimede kirjaipildis ei pruugi tähtede ja häälikute suhted olla kokkulangevad eesti oma sõnades esinevate suhetega (teisiseõnu, eesti kirjaviisiga). See on olnud hind, mida on tulnud maksta töökindluse, funktsionaalsuse ja ökonoomsuse eest. Ent logograafilisi jooni on eesti kirjas ilma võõrnimedetagi (lühendid, numbrid, sümbolid), mistõttu võõrnimed ei halvenda oluliselt kirja talitlemisvõimet.

Eesti kirjakeele ajaloolise arengu jooksul, nagu nähtus uurimuses antud ülevaatest, on olnud perioode, kus võõrnimede ülevõtu taktikaid on tulnud hinnata hoopis teistsuguste lähteandmete põhjal. Vana kirjaviisi ajajärgul ei olnud võõrnimede massilise ülevõtu vajadust, mistõttu piiblis valitud lähenemine (piiblinimede ortograafia langes kokku üldsõnade ortograafiaga) oli sobituv ja enam-vähem töökindel (universaalselt rakendatav). Niipea, kui XIX sajandil hoogustus suhtlemine muu maailmaga ja eestikeelsetesse tekstidesse hakkas tulema hulgaliselt võõrnimesid, sai selgeks varasema taktika sobimatus. Algul isikunimed ja seejärel kohanimed hakkasid eestikeelsetesse tekstidesse tulema muutmata kujul, mis XX sajandi alguses kinnistus lõpliku reeglina.

Teine anomaalne periood kirjakeele arengus oli Nõukogude ajal, kui Eesti oli märkimisväärselt isoleeritud muust ladinatähelisest maailmast ja suurt osa teabest vahendati venekeelsete tekstide tõlkimise teel. Üsna ilmselt oli ladinatäheliste nimede muutmatu ülevõtu põhimõtte sellal ebaökonoomne, sest tõlkijad pidid venekeelses tekstis esineva nime algupärase ladinatähelise nimekuju kindlaks-tegemiseks nägema ebaproportsionaalselt palju vaeva. Üksnes neis tingimustes oli võimalik, et esitati ettepanek minna üle võõrnimede häälduspärasele (eesti kirjaviisis) kirjutamisele, sest see oleks olnud ökonoomsem (Karl Abeni järgi olid prantsuse nimed algupärasel kirjakuju „mõttetult raskus“). Praktikas oleks see aga tõenäoliselt tähendanud kriitika vaba toetumist nimede venetähelisele transkriptsioonile, ilma et oleks vaevunud uurima lähtekeelsete nimede tegelikku häälduskuju. Näiline ökonoomsus oleks kaasa toonud vähenenud töökindluse (et vene tähestik ei teiseks ladusalt eesti tähestikuks, oleks ikkagi vajatud mingeid ülevõtureegleid) ning puuduliku funktsionaalsuse (side eesti ja muu ladinatähelise maailma nimetarvituse vahel oleks katkenud).

Uurimuses vaadeldi peamiselt võõrkohanimede ja vähemal määral võõrisikunimede ülevõttu. Nagu selgus, on võõrisikunimede muutmatu ülevõtt olnud enesestmõistetavam kui sama põhimõtte rakendamine võõrkohanimede puhul. Võõrkohanimede tuntum osa (maanimed, suurte linnade, maa-alade ja loodusobjektide nimed) on olnud stabiilselt kasutusel, mistõttu nende ulatuslikum sobitamine eestikeelsetesse teksti ei ole oluliselt vähendanud nimede funktsionaalsust. Eesti kirjakeele arengu ühel perioodil (XIX sajandi teisel poolel) on erinev lähenemine võõrisiku- ja võõrkohanimetele olnud üldiselt tunnustatud, ka praegu on keeli (nt leedu keel), kus niisugust vahetegemist võib märgata.

Uurimuses ei puudutatud teisi võõrnimeliike, mis võiks jääda eraldi edasise uurimise teemaks. Siiski väärub esiletoomist – ka naaberkeeltes ilmnevate tendentside taustal –, et kõige kiivamalt püüavad oma lähtekuju teiskeelsetes tekstides säilitada kaubamärgid, firmad ja perioodiliste väljaannete nimed. Isegi

nendes ladinatähelistes keeltes, kus võõrnimede ümberkirjutamine oma tähestikku on veel üldiseks reegliks (leedu, läti), säilitatakse mainitud nimeliikide lähtekirjapilt. Teisest küljest kõikuvam on lähenemine võõrkeelsete juriidiliste isikute nimede (organonüümide) puhul. Et nende ennisvorm (apellatiivne koostis) on sageli kergesti tuvastatav, kasutatakse eesti keeles seni väga sageli nimede kontseptuaalse sisu edasiandmist e tõlkimist (taktikat B). Soome keeles seevastu on tavalisem säilitada ka juriidilise isiku nimi lähtekeelsel kujul (see ilmneb selgeimini soome- ja rootsikeelsete õppeasutuste nimetustes, vrd *Turun yliopisto* ja *Åbo akademi*). Võib eeldada, et teatud laadi tarbetekstides (lepingutes, tunnistustes, ametlikes teadetes) muutub organonüümide muutmatu ülevõtt edaspidi tavalisemaks ka eesti keeles, sest see säilitab paremini nimede osutusseose.

Võõrnimede võimalikult muutmatu ülevõtt on muutunud reegliks ja selle alusel saab eristada reeglipäraseid ning kokkuleppelisi võõrnimesid. Reeglipärase võõrnimede eelduseks on sobiva lähtekeele valik ning vahel ka sobiva lähtevormi määramine. Muukirjalise keele nime korral on tarvis leida sobiv ümberkirjutusviis. Kokkuleppeliste võõrnimede hulgas võib eristada omanimesid (põliseid omakeelseid võõrkohtade nimesid), tõlkenimesid (ennisvormitõlkeid), mugandeid ja kaudkeelseid nimesid. Nende nimede koguhulk enam ei kasva, pigem võiks edaspidi ette näha nende kahanemist.

Võõrnimed ei muuda eesti keele põhistruktuuri, vaid sobituvad olemasolevate produktiivsete joontega. Võõrnimesid on soovitatav hääldada mõõdukalt originaalilähedaselt, väljumata eesti häälikusüsteemi raamest. Võõrnimede häälduses ilmnevad isegi eesti keelele ainuomased välted, sest keeles on kujunenud kindlad mallid, mille järgi saab välted rakendada keelde tekkivatele uutele sõnadele ja nimedele. Peamine vātemallides ilmnev seaduspära on vālte sõltuvus teise silbi lahtisusest või kinnisusest või teise silbi pikast vokaal- või konsonantainesest (kahesilbilises sõnas), samuti sisehāālikute struktuurist. Koos vōōrsōnadega ilmestavad vōōrnimede vātemallid seda tendentsi, et vāalde muutub keeleajalooliselt seletatavast nāhtusest ūha enam tānapāeva hāāliku- ja silbistruktuuriga kaasnevaks nāhtuseks.

Vōōrnimed on reeglina kāāndsōnad ja neid saab eesti keeles ka kōiki kāānata. Eesti keele morfoloogilise rikkuse taustal toovad just vōōrsōnad ja vōōrnimed esile morfoloogiliselt kōige produktiivsemad, nn avatud kāāndtūūbid, millesse paigutatakse silpide arvu, vālte jm tunnuste pōhjal kōik uued vōōrkeelendid.

Eesti keeles kasutusel olev taktika vōōrnimede ūlevōtmiseks ei ole muude keeltega vōrreldes erandlik, vaid pigem tūūpiline. Ūsna sarnaselt talitab enamik ladinatāhelisi keeli. Peamiselt aglutineerivat tūūpi keelena tuleb eestikeelses tekstis rohkem ette vōōrnime sellist sobitamist, mis muudab lāhtenime kuju vōōramaalase jaoks raskesti āratuntavaks (vōōrnimede kāāndevormid, nt (*ilma*) *Londonita*; liigisōna tōlkimisega paratamatult kaasnev nimetuuma omastav vorm, vrd *Mani saar* ja lāhtenimi *Isle of Man*). Kuid nende teisenduste reeglipārasus vōimaldab suhteliselt kergesti rekonstrueerida enamiku nimede lāhtevormi. Kahemōtteliseks

jäävad siiski mõnede nimede lähtevormid (Mani saare nimest ei selgu, kas lähtevorm on *Man* või *Mani*).

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et võõrainese ülevõtmise taktika eesti keeles on toimiv ja eesti keel on edukalt võimeline „maailma alla neelama“.

LÜHENDID

AES	Akadeemiline Emakeele Selts
ar	araabia keel
BGN	Ameerika Ühendriikide kohanimenõukogu (<i>United States Board on Geographic Names</i>)
gen	genitiiv
hbr	heebrea keel
hisp	hispaania keel
hn	hiina keel
ingl	inglise keel
IPA	Rahvusvaheline Foneetikaassotsiatsioon (<i>International Phonetic Association</i>)
ISO	Rahvusvaheline Standardimisorganisatsioon (<i>International Organization for Standardization</i>)
it	itaalia keel
KNAB	Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas (http://www.eki.ee/knab/knab.htm)
kr	kreeka keel
lad	ladina keel
PCGN	Briti alaline kohanimekomitee (<i>Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use</i>)
pr	prantsuse keel
rts	rootsi keel
sks	saksa keel
sm	soome keel
transl	translatiiv
UNGEGN	Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni kohanimeekspertide rühm (<i>United Nations Group of Experts on Geographical Names</i>)
vn	vene keel
VÕK	vabariiklik õigekeelsuskomisjon

KIRJANDUS

- Aalto, P. 1972. Toinen kansainvälinen maantieteellisten nimien normalistamiskonferenssi. — *Virittäjä*, 4, s. 451–455.
- Aaslava, S. 1935a. Vastuseks eelmisele. — *Eesti Keel*, nr 1, lk 26–33.
- Aaslava, S. 1935b. Piibli pärisnimede transkriptsiooni küsimuste lahendustest. — *Eesti Keel*, nr 2-3, lk 67–71.
- Aaslava, S. 1935c. Täienduseks eelmisele. — *Eesti Keel*, nr 2-3, lk 71–72.
- Aavik, J. 1914. Võõrakeeliste nimede väljarääkimisest. — *Postimees*, 28. VIII (nr 195), lk 2.
- Aavik, J. 1933. *20 Euroopa keelt. 20 Euroopa keele hääldamise reeglid eriti pärisnimede ja tsitaatsõnade ning -lausete hääldamiseks*. Istandik, Tartu.
- Aavik, J. 1936. *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika*. Noor-Eesti Kirjastus Tartus.
- Aben, K. 1951. Vabanegem fetišeist. — *Edasi*, 2. XII.
- Aben, K. 1954. Ladina tähestikuga keeltest pärinevate võõrpärisnimede transkribeerimise eesti keeles. — *Ajaloo-Keeleteaduskonna töid*. TRÜ toimetised. Vihik 35. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, lk 167–195.
- Ahven, E. 1958. *Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900–1917*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused IV. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Ainelo, J. 1936. *Keeleline teatmik*. Noor-Eesti Kirjastus Tartus.
- ALA-LC 1997 = *ALA-LC Romanization Tables: Transliteration Schemes for Non-Roman Scripts*. Library of Congress, Cataloging Policy and Support Office. <http://lcweb.loc.gov/catdir/cpsd/roman.html>.
- Alender, E.; Henno, K.; Hussar, A.; Päll, P.; Saar, E. 2003. *Nimekorralduse analüüs*. Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti keelenõukogu. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Alto, V. 1931. *W ja v pärisnimedes*. — *Eesti Keel*, nr 5, lk 157–159.
- Alto, V. 1934. Kas *Prantsusmaa, Saksamaa* või *Prantsuse, Saksa*? — *Eesti Keel*, nr 3, lk 82–84.
- Alvre, P. 1968. Arvestagem hääldamist ja kirjaviisi traditsioone. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 365–369.
- Ansomardi 1900. Eesti praeguse kirjakeele, kirjaviisi ja grammatika arvustus. — *Rahva Lõbu-leht*, lk 306–310, 370–375, 434–438, 499–504, 558–563, 624–630, 694–697.
- Ariste, P. 1981. *Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega*. Valgus, Tallinn.
- Aurousseau, M. 1957. *The Rendering of Geographical Names*. Hutchinson University Library, London.
- Back, O. 1997. Fragen der Wiedergabe fremdsprachlicher geographischer Namen durch Exonyme oder durch Umschriftung. — *Kartographie und Namenstandardisierung. Symposium über geographische Namen*. Herausgegeben von Ingrid Kretschmer, Helmut Desoye und Karel Kriz. Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie. Band 10. Institut für Geographie der Universität Wien, Ordinariat für Geographie und Kartographie, S. 55–63.
- Berg, K. E. 1811. *Uus ABD ja Luggemisse-Ramat*. Perno linnas.
- Bergmane, A.; Blinkena, A. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. „Zinātne“, Rīga.

- BGN 1994 = *Romanization Systems and Roman-Script Spelling Conventions*. Prepared by the U.S. Board on Geographic Names, Foreign Names Committee Staff. Published by the Defense Mapping Agency.
- BHO = *Baltisches historisches Ortslexikon. Teil I. Estland (einschließlich Nordlivland)*. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Herausgegeben im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Gert von Pistohlkors. Band 8/I. Böhlau Verlag, Köln–Wien 1985.
- Breton, R. 1998. La restitution des toponymes en Inde. — *La toponymie, un patrimoine à préserver. En Inde, en Gascogne, en Alsace, vers une politique de réhabilitation des anciens toponymes ?* Éd. par Solange Wydmusch. L'Harmattan, p. 15–31.
- Breu, J. 1996. Mehrsprachigkeit in der Toponymie. — *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, S. 444–450.
- Constable, P. G. 2002. *Toward a Model for Language Identification. Defining an ontology of language-related categories*. SIL International. <http://www.unicode.org/notes/tn8/SILEWP2002-003.pdf>. 2004-07.
- Coulmas, F. 1989. *The Writing Systems of the World*. Blackwell Publishers.
- Coulmas, F. 1996. Orthographie und Graphemik. — *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, S. 104–109.
- Daniels, P. T.; Bright, W. (ed.) 1996. *The World's Writing Systems*. Oxford University Press, New York, Oxford.
- Diamant, H. 2001. Some Problems of Translations of Proper Names Along the English-French-English Axis. — *A World of Names. Essays in honour of Dr Peter E Raper, Chairman of the United Nations Group of Experts on Geographical Names and President of the Names Society of Southern Africa*. Edited by Lucie A Möller and J U Jacobs. Nomina Africana, Vol. 15, pp. 87–96.
- Diskussioonikoosolekud võõrnimede ortograafia küsimuses. 1951. — *Edasi*, 12. XII.
- Donidze 1976 = Г. И. Донидзе. Важнейшие проблемы русской передачи нерусских топонимов Советского Союза в условиях общности алфавитов русского и других языков народов СССР. — *Топонимика и историческая география*. Москва, с. 33–39.
- Donidze 1993 = Г. И. Донидзе. *Стандартизация географических названий. Аннотированный указатель нормативных и методических изданий 1930–1990 гг.* ЦНИИГАиК, Москва.
- Einer, H. 1902. *Eesti keele õpetus algkoolidele*. Neljas (teine parandatud) trükk. K. A. Raag'i raamatukaupluse kulul, Jürjewis (Tartus).
- Eintrei 1982 = Г. И. Эйнтрей. *Албанский язык (грамматический очерк с текстами и комментариями)*. Учебное пособие. Издательство Ленинградского университета, Ленинград.
- EKG 1963 = *Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia*. 1. vihik. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu.
- EKG 1964 = *Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia*. 2. vihik. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu.
- EKK 2000 = M. Erelt, T. Erelt, K. Ross. *Eesti keele käsiraamat*. Teine, täiendatud trükk. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- EKS-i Keeletoimkonna otsuseid. 1932. — *Eesti Keel*, nr 3, lk 85–86.

- EKSS = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*. Tallinn 1988—.
- EKÕS 1918 = *Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat*. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.
- K.-Ü. „Rahvaülikooli“ kirjastus, Tallinnas.
- Elisto, E. 1937. Erakorraline peakoosolek 7. nov. 1937. Vaidlusi uute evangeeliumitõlgete keele kohta. — *Eesti Keel*, nr 6, lk 186–194.
- Elisto, E. 1947. Eesti keele korraldamisest. — *Nõukogude Õpetaja*, 9. VIII.
- Elisto, E. 1948. *Keelelisi küsimusi*. I. Riiklik Kirjastus „Pedagoogiline Kirjastus“, Tallinn.
- Elisto, E. 1951. Kohanimede kirjutamisest. — *Nõukogude Õpetaja*, 6. VII.
- Elisto, E. 1952. Kohanimede reformist. — *Nõukogude Õpetaja*, 9. VIII.
- Elisto, E. 1953. Kohanimede reformi edasiarendamisest. — *Nõukogude Õpetaja*, 3. I.
- Elisto, E. 1960. Kas tegeliku arenemise poolt või vastu? — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 690–693.
- Elisto, E. 1967. Soome nimede käänamisest. — *Sirp ja Vasar*, 2. VI.
- Emakeele Seltsis. 1978 [H. Saari ettekanded]. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, 4, lk 188, 254–255.
- Endzelin, J. 1932. Zur baltischen Sprachgeschichte. — *Suomalaisen tiedeakatemia toimituksia B XXVII*. Helsinki, S. 22–32.
- Endzelīns, J. 1961. *Latvijas PSR vietvārdi I*, 2. Rīga.
- Endzelīns, J.; Milenbahs, K. 1939. *Latviešu valodas mācība*. 13. iespiedums. Akc. sab. Valters un Sapa, Rīgā.
- Erelt, M.; Kaplinski, J.; Rätsep, H.; Uuspõld, E.; Õim, H. 1969. Lähitugem keelteoreetilistest seisukohtadest! — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 105–106.
- Erelt, T. 1976. Vene, ukraina, valgevene, gruusia ja armeenia nimed eesti kirjas. (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 351–357.
- Erelt, T. 1977. Bulgaaria ja serbohorvaadi nimed eesti kirjas. (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 298–299.
- Erelt, T. 1978. Türgi-tatari ja tadžiki nimed eesti kirjas. (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 738–743.
- Erelt, T. 2002. *Eesti keelekorraldus*. Toimetanud Maire Raadik. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Erelt, T.; Jõgi, O.; Kaalep, A.; Laast, A.; Rajamets, H.; Saari, H.; Seppel, L.; Udam, H.; Ussisoo, U. 1993. *Nimekirjutusraamat*. Valgus, Tallinn.
- Erilt, L. 2001. Nimed ja nimisõnad. — *Keelteoskus kui kultuuri osa*. Koostanud Jaan Õispuu. Toimetanud Marje Joalaid. TPÜ Kirjastus, Tallinn, lk 58–67.
- Ernits, E. 1972. Probleeme ja ettepanekuid seoses pärsia nimede kirjutamisega. — *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 219–220.
- EVS 8:2000 = *Eesti standard EVS 8:2000. Infotehnoloogia reeglid eesti keele ja kultuuri keskkonnas*. <http://www.eki.ee/itstandard/>.
- Gildenmann, B. 1849. *Mailma made õppetus*. Isseärranis Ma rahwa koolmeistritte ja kolide tarwis väljaandnud B. Gildenmann. Pernus. Trükkitud W. Pormi kirjadega.
- Giljarevski & Starostin 1978 = P. С. Гиляревский, Б. А. Старостин. *Иностранные имена и названия в русском тексте*. Справочник. 2-е изд. Москва.
- Haarmann, H. 1991. *Universalgeschichte der Schrift*. Campus Verlag Frankfurt / New York.
- Habicht, K.; Kingisepp, V.-L.; Pirso, U.; Prillop, K. 2000. *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. Tartu Ülikooli eesti keele õppepooli toimetised 12. Tartu.

- Hakulinen, K.; Paikkala, S. 1998. YK:n 7. paikannimikonferenssi 1998. — *Virittäjä*, 3, s. 398–406.
- Haugen, E. 1950. The analysis of linguistic borrowing. — *Language* 26, No. 2, pp. 210–231.
- Hausner, I. 1997. Linguistische und historisch-linguistische Aspekte der Namenstandardisierung. — *Kartographie und Namenstandardisierung. Symposium über geographische Namen*. Herausgegeben von Ingrid Kretschmer, Helmut Desoye und Karel Kriz. Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie. Band 10. Institut für Geographie der Universität Wien, Ordinariat für Geographie und Kartographie, S. 64–72.
- Help, T. 1985. *Linguistic Competence and Morphology*. (Preprint KKI-38.) Tallinn.
- de Henseler, M. C. 1992. *United Nations activities in the field of standardization of geographical names*. [VI ÜRO kohanimekorralduskonverentsi (New York, 25. VIII–3. IX 1992) dokument E/CONF.85/CRP.3.]
- Hermann, K. A. 1899. Võõraste sõnade kirjutamisest Eesti keeles. — *Rahva Lõbu-leht*, nr 2, 3, 6, 7, lk 28–31, 60–61, 129–130, 146–147.
- Hint, M. 1968a. Ortoeepia normeerimise probleeme. — *Keel ja struktuur* 2. Töid struktuuralse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu, lk 1–123.
- Hint, M. 1968b. Võõrpärisnimede ja nende tuletiste õigekirja vaieldavused. — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, 2, lk 32–41, 88–90.
- Hint, M. 1984. See tarkuse raske koorem. — *Sirp ja Vasar*, 16. III, lk 12.
- Hint, M. 1985. Kas salliksime asjalikku keelekorraldusteoriat? (II) — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 523–530.
- Hurt, J. 1864. *Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi*. Väljaandnud Tartu õpetatud Eesti Selts. (Nr. 5.) Tartus. Trükitud H. Laakmanni juures.
- Instrukcija 1982 = Инструкция по передаче латвийских имен собственных на русский язык. Утверждена Постановлением Президиума Верховного Совета Латвийской ССР от 29 октября 1981 года. „Авотс“, Рига.
- ISO 9:1995. *Information and documentation – Transliteration of Cyrillic characters into Latin characters – Slavic and non-Slavic languages*.
- ISO 233:1984. *Documentation – Transliteration of Arabic characters into Latin characters*.
- ISO 233-2:1993. *Information and documentation – Transliteration of Arabic characters into Latin characters – Part 2: Arabic language – Simplified transliteration*.
- ISO 233-3:1999. *Information and documentation – Transliteration of Arabic characters into Latin characters – Part 3: Persian language – Simplified transliteration*.
- ISO 259:1984. *Documentation – Transliteration of Hebrew characters into Latin characters*.
- ISO 259-2:1994. *Information and documentation – Transliteration of Hebrew characters into Latin characters – Part 2: Simplified transliteration*.
- ISO 843:1997. *Information and documentation – Conversion of Greek characters into Latin characters*.
- ISO 3602:1989. *Documentation – Romanization of Japanese (kana script)*.
- ISO 7098:1991. *Information and documentation – Romanization of Chinese*.
- ISO 9984:1996. *Information and documentation – Transliteration of Georgian characters into Latin characters*.

- ISO 9985:1996. *Information and documentation – Transliteration of Armenian characters into Latin characters.*
- ISO 11940:1998. *Information and documentation – Transliteration of Thai.*
- ISO/TR 11941:1996. *Information and documentation – Transliteration of Korean script into Latin characters.*
- ISO 15919:2001. *Information and documentation – Transliteration of Devanagari and related Indic scripts into Latin characters.*
- Issajev 1979 = М. И. Исаев. *Языковое строительство в СССР. (Проблемы создания письменностей народов СССР.)* „Наука“, Москва.
- Jacobsen, J. í L. 1999. Udenlandske navne i det færøske atlas. — *Utanlandske namn i Norden. Rapport frå NORNAs tjuesjette symposium i Oslo 28.–30. mai 1997*. Utgjeven i samarbeid med Nordisk språkråd. Redigert av Botolv Helleland og Leif Nilsson. NORNA-rapporter 68. NORNA-förlaget, Uppsala, pp. 21–30.
- Jakobson, C. R. 1868. *Veikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat*. Kolmes raamatus. Alama koolide kohta kirja pannud C. R. Jakobson. H. Laakmanni kirjade ja kuluga trükkitud. Tartus.
- Jansen, E.; Saari, H. 1999. Kolm kohalikku keelt. — *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, lk 240–249.
- Jordan, P. 2000. The Importance of Using Exonyms – Pleading for a moderate and politically sensitive use. — *Second International Symposium on Geographical Names GeoNames 2000*. Frankfurt am Main, 28–30 March 2000. Compiled by Jörn Sievers with the assistance of Thaddäus Schneider. Edited by the Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN). Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie. Band 19. Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main, pp. 87–92.
- Juhised hiina nimede kirjutamiseks eesti keeles. 1957. — *ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused* 6, nr 3/4, lk 350–354.
- Jõgever, J. 1904. *Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele*. „Postimehe“ trükikoja trükk, Jurjewis (Tartus).
- Kaalep, A. 1956. Lähemale vennasrahvaste kultuurilistele traditsioonidele. (Mõtteid tõlke- ja transkriptsiooniküsimustest.) — *Edasi*, 3. VII.
- Kaalep, A. 1961. „Keele ja Kirjanduse“ ringküsitlesest. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 109–112.
- Kaalep, A. 1967. Türgi-tatari ja tadžiki nimede eesti transliteratsiooni katse. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 275–280.
- Kaalep, T.; Nurmekund, P. 1960. Hiina pärisnimede kirjutamine ladinatähelises kirjaväis. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 351–355.
- Kadmon, N. 2000. *Toponymy. The Lore, Laws and Language of Geographical Names*. Vantage Press, New York.
- Kadmon, N. (ed.) 2002. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. United Nations, New York. (United Nations Group of Experts on Geographical Names.)
- Kangilaski, J. 2001. *Naming: Fregean Sense versus Direct Reference*. MA Thesis. Supervisor: Prof. emer. Eero Loone. University of Tartu, Department of Philosophy. Tartu.
- Kaplinski, J. 1985. Kiusuküsimusi nimede kirjutamise vallast. — *Sirp ja Vasar*, 1. XI.

- Karlov, L. 1978. Õigekeelsussõnaraamat 1976. („Keele ja Kirjanduse“ ringküsitlus.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 490.
- Karlov, L. 1988. Veel piiblinimedest. — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 556–557.
- Karma, T. 1962. Mida teha läti nimedega? — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 539–549.
- Kask, A. 1970. *Eesti kirjakeele ajaloost I–II*. Tartu.
- Kauzmann, M. G.; Schultz, E. W. W. 1854. *Koli-ramat. Wies jaggo. Keograhwi, ehk õppetud Ma-ilma surusdest ja Ma-ilma madest*. Tartus. H. Laakmanni kirjade ja kulloga trükkitud.
- Kerge, K. 1997. Vene isikunimede latiniseerimine. — *Õiguskeel*, nr 2, lk 37–45.
- Kerge, K. 2000. Rõhuliite õigekiri. — *Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel*. Emakeele Selts, lk 41–42.
- Kettunen, L. 1955. *Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen*. Suomalaisen Tiedeakademian Toimituksia. Sarja B, nide 90, 1. Helsinki.
- Kindlam, E. 1976. *Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet*. Valgus, Tallinn.
- Kindlam, M. 1951. Mõningatest transkriptsiooni üksikküsimustest. — *Edasi*, 13. XII.
- Kingisepp, V.-L.; Habicht, K.; Prillop, K. 2002. *Joachim Rossihniuse kirikumanuaalide leksika*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22. Tartu.
- Kirjakeele teataja 1976–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused*. Valgus, Tallinn 1985.
- Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel*. Emakeele Selts, 2000.
- Kleis, R.; Raudtiits, L. 1967. Vennasrahvaste nimedest ENE-s. — *Sirp ja Vasar*, 23. VI.
- Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Herausgegeben von Hans Goebel, Peter H. Nelde, Zdeněk Starý, Wolfgang Wölck. Bd. 1–2. Walter de Gruyter, Berlin–New York 1996–1997.
- Koopman, A. 2002. *Zulu Names*. University of Natal Press, Pietermaritzburg.
- Kraut, E.; Liivaste, E.; Tarvo, A. 1998. *Eesti õigekeel. Gümnaasiumi õigekeelsusõpik*. Koolibri, Tallinn.
- Kross, K. 1984. *Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus*. (Preprint KKI-26.) Tallinn.
- Kull, R. 1978. Õigekeelsussõnaraamat 1976. Tegijate poolelt vaadatuna. — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 675–682.
- Kurbatov, H. 1972 = X. Курбатов. Алфавит татарского языка. — *Вопросы совершенствования алфавитов тюркских народов СССР*. „Наука“, Москва, с. 126–139.
- Kurrik, J. 1886. Üleüldiselt pruugitav kirjaviis. Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 25. Märtsil 1886 siginenud heaksarvamisel. — *Olevik*, 7. IV, nr 15, lk 1.
- Kurtna, A. 1966. Uuskreeka nimede kirjutamisest eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 51.
- Käis, J. 1947. Mida tuleb nõuda kooliraamatuilt nende keele suhtes. — *Nõukogude Õpetaja*, 22. VIII.
- Körber, K. 1866. *Weihe Ma keele sanna-ramat*. Tartus.
- Leesment, L. 1934. Hiina- ja jaapanikeelsete sõnade transkriptsioonist. — *Eesti Keel*, nr 4, lk 116–118.
- Leosk, A. 1975. Ikka veel *Aleksandrist*. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 427.
- Levašov 1986 = E. A. Левашов. *Словарь прилагательных от географических названий. Около 13 000 прилагательных*. „Русский язык“, Москва.
- Lilleväli, M. 2000. *Piibli nimede leksikon*. Kristlik kirjastusselts „Logos“, Tallinn.

- Luce, J. W. L. v. 1812. *Sarema Jutto ramat, teine jaggo* mis ma rahwa lustiks ja kassuks on ülles pannud Johann Willem Luddi Ludse, Kolide üllewataja. Perno-linnas.
- Läti nimede kirjutamisest eesti keeles [V. Helde, P. Ariste, A. Kaalep, S. Raage]. 1962. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, 9, lk 468–471, 538–539.
- Maa Kaardi-Ramat kus sees 16 Maa Kaarti. 1859. Pernos, R. Jakobi et Komp. kullo ja warraga. Kiwwi peäl trükkitud Tartus L. Höwlingeri jures.
- Masing, H. 1935. Vastuseks eelmisele. — *Eesti Keel*, nr 1, lk 33–35.
- Masing, O. W. 1818. *Pühhapäwa Wahhe-luggemissed*. I. Tartu.
- Matthews, P. W. 2004. Decolonizing the Dictionary: A Preliminary Investigation into Country Names in Māori. — *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004. Lorient, France, July 6–10, 2004*. Volume III. Edited by Geoffrey Williams and Sandra Vessier. Université de Bretagne-Sud, pp. 859–866.
- Mereste, U. 2000. *Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Artikleid ja lühiuurimusi*. Eesti Keele Sihtasutus, (Tallinn).
- Meriste, H. 1967. Ka sellest seisukohast. — *Sirp ja Vasar*, 18. VIII.
- Meriste, H. 1977. Õigekeelsussõnaraamat 1976. („Keele ja Kirjanduse“ ringküsitlus.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 613–618.
- Muuk, E. 1925. Vene -ev-, -ov-lõpulised pärisnimed. — *Eesti Keel*, nr 5–6, lk 141.
- Muuk, E. 1926a. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsused 20. XII 1926. — *Eesti Keel*, nr 7–8, lk 179–180.
- Muuk, E. 1926b. Veel kord vene -ev-, -ov-lõpulistest pärisnimedest. — *Eesti Keel*, nr 1–2, lk 36.
- Mägiste, J. 1964. — Om svenska och svenska 1600-talsbesittningars ortnamn i estniskt skriftspråk. — *Svio-Estonica* XVII, Lund, s. 131–136.
- Nicolaisen, W. F. H. 1995. Name and Appellative. — *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Herausgegeben von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Walter de Gruyter, Berlin, New York, pp. 384–893.
- Nicolaisen, W. F. H. 1996. Language contact and onomastics. — *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, pp. 549–554.
- Nigol, A. 1918. *Eesti asundused ja asupaigad Venemaal*. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetused nr. 1. Eesti Kirjastuse-Ühisuse "Postimehe" trükk, Tartu.
- Nilsson, L. 2000. Current trends in Swedish place-name standardization. — *Onoma* 35, pp. 279–287.
- Nissilä, V. 1968. Ensimmäinen kansainvälinen paikannimien normaalistamiskonferenssi. — *Virittäjä*, 1, s. 58–72.
- Nurm, E. 1958. Kreeka pärisnimede edasiandmisest eesti keeles. — *Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused II*. Tallinn, lk 43–52.
- Nurm, E. 1959. Võõrkohanime ortograafiast. — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 547–551.
- Nurm, E. 1960. Soome nime kahesuguse käänamise puhul. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 303–304.
- Nurm, E. 1965. Vene nime edasiandmisest eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 165–170.
- Nurm, E. 1968. Austagem kirjakeele traditsioone. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 178–183.

- Nurm, E. 1971. Kuidas vabaneda z-tähest eesti keeles. — *Emakeele Seltsi aastaraamat* 17. Eesti Raamat, Tallinn, lk 159–163.
- Nurmekund, P. 1958. Hiina kirja reformist. — *Keel ja Kirjandus*, nr 4–5, lk 313–316.
- Nurmekund, P. 1963. India ja araabia pärisnimede õigekeelsusest. — *Emakeele Seltsi aastaraamat* IX. Tallinn, lk 54–62.
- Närhi, E. M. 1978. Kolmas kansainvälinen paikannimien normaalistamiskonferenssi. — *Virittäjä*, 3, s. 289–295.
- Närhi, E. M. 1987. Nimien kansainväliset siirrekirjoitusjärjestelmät. — *Kielikello*, 4, s. 24–27.
- Närhi, E. M. 1988. YK:n viides nimistönhuoltokonferenssi 1987. — *Kieliposti*, 1, s. 4–12.
- Närhi, E. M. 1999. Exonyms from a national and international point of view. — *Utanlandske namn i Norden. Rapport från NORNA:s tjesjette symposium i Oslo 28.–30. mai 1997*. Utgiven i samarbaid med Nordisk språkråd. Redigert av Botolv Helleland og Leif Nilsson. NORNA-rapporter 68. NORNA-förlaget, Uppsala, pp. 113–135.
- Paales, L. 2004. Isikumärkide süsteemist eesti viipekeeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 201–208.
- Paatsi, V. 1984. 125 aastat esimese eestikeelse atlase ilmunisest. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 423–426.
- Paatsi, V. 1993. *Eestlase geograafiline silmaring ja geograafiaõpetuse algus (kuni 1850. aastani)*. Magistritöö. Tartu, Tartu Ülikool, Kultuurikeskus.
- Paatsi, V. 1996. Eüropa ja Palästina. Esimene eestikeelne kaart. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2570–2583.
- Paikkala, S. 2004. Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. — *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Toimittaneet Katja Huomo, Lea Laitinen, Outi Paloposki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, s. 73–135.
- Paikkala, S.; Reuter, M. 1999. Kääntäjät ja Suomen paikannimet. — *Yhteinen nimi-ympäristömme. Nimistösuunnittelun opas*. Toim. Sirkka Paikkala – Ritva Liisa Pitkänen – Peter Slotte. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomen kuntaliitto, Helsinki, s. 159–164.
- Pall, V. 1969. Üks rahvusvaheline tõsiasi. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 106–107.
- Pall, V. 1999. Saaremaa, Ösel ja Ojamaa. — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 54.
- Paul, T. 1999. *Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani*. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 72. Tallinn.
- Payne, R. 2000. The Geographic Names Information System (GNIS) of the United States: Design, Development and Implementation. — *Second International Symposium on Geographical Names GeoNames 2000. Frankfurt am Main, 28–30 March 2000*. Compiled by Jörn Sievers with the assistance of Thaddäus Schneider. Edited by the Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN). Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie. Band 19. Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main, pp. 141–146.
- Peege, J. 1972. Paarist kohanimest regivärssides. — *Sõnasõel I*. Tartu, lk 27–29.
- Peterson, E. 1907. *Algharjutused Eesti keele õigekirjutuse ja kirjaseadmise õppimiseks*. Teine täiendatud trükk. Tallinn.
- Põld, H. 1915. *Eesti keeleõpetus. I jagu. Hääle- ning sõnaõpetus*. G. Pihlaka kirjastus, Tallinnas.
- Põld, H. 1935. Nimede kirjutusest eesti piibli uues tõlkes. — *Eesti Keel*, nr 1, lk 13–26.

- Päevakorral kreeka nimede kirjakuju küsimus. 1959. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 383.
- Päll, P. 1986a. Eestikeelsed naabrusnimed. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 330–341.
- Päll, P. 1986b. *Eesti noomeni silbistruktuur ja aktsent*. Soome-eesti kontrastiivseminar (Helsingi 1986). Preprint KKI-44. Tallinn.
- Päll, P. 1986c. Teine ja kolmas välde võõrsõnades. — *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 723–725.
- Päll, P. 1987a. Vabariiklik õigekeelsuskomisjon arutas piiblinimesid. — *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 738.
- Päll, P. 1987b. Võõrnimekirjutuse põhimõtete muutumisest aastatel 1940–83. — *Kirjakeel 1985*. Valgus, Tallinn, lk 73–82.
- Päll, P. 1988. Nimede transkriptsiooni probleeme. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 428.
- Päll, P. 1993. Rahvusvaheline nimekorraldus ja Eesti. I-II. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, 8, lk 264–276, 457–467.
- Päll, P. 1997. Eesti kohanimede õigekirjast. — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 41–42.
- Päll, P. 1998. Väliskohanimede õigekiri. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 411–426.
- Päll, P. 1999a. *Maailma kohanimed*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Päll, P. 1999b. Muukeelsed kohanimed Eestis. — *Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*. Koostanud ja toimetanud Jüri Viikberg. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, lk 340–347.
- Päll, P. 1999c. Consequences of the coexistence of different writing systems in the example of Estonia. — *Utanlandske namn i Norden. Rapport från NORNAs tjuesjette symposium i Oslo 28.–30. mai 1997*. NORNA-rapporter 68. NORNA-Förlaget, Uppsala, pp. 171–180.
- Päll, P. 2000a. Do conventional Romanization Systems create Exonyms? — *Second International Symposium on Geographical Names GeoNames 2000. Frankfurt am Main, 28–30 March 2000*. Compiled by Jörn Sievers with the assistance of Thaddäus Schneider. Edited by the Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN). Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie. Band 19. Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main, pp. 137–140.
- Päll, P. 2000b. Võõrnimede hääldus. — *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 737–738.
- Päll, P. 2002. *Franckrike* maast Prantsusmaani. Pilk võõrnimede kujunemise vanemale ajaloole. — *Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002*. Koostanud Marja Kallasmaa. Toimetanud Marja Kallasmaa ja Margit Langemets. Eesti Keele Instituudi toimetised 11. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, lk 199–215.
- Päll, P. 2003a. Script transformation systems. — *Training Course on Toponymy. Enschede, Frankfurt am Main, Berlin. 11 August – 6 September 2002*. Compiled and edited by Ferjan Ormeling, K. Hans Stabe and Jörn Sievers Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie. Band 28. Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main, pp. 131–138.
- Päll, P. 2003b. Türkmeeni ja usbeki nimede kirjutamine. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 125–130.
- Päll, P. 2004. Nimed ja terminid. — *Rahvusvaheline terminoloogiakonverents „Eesti oskuskeel 2003“ 10. ja 11. oktoobril 2003. Ettekanded*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, lk 110–116.
- Quinting, G. 2000. Romanization Systems: Development and Application. — *Second International Symposium on Geographical Names GeoNames 2000. Frankfurt am Main, 28–30 March 2000*. Compiled by Jörn Sievers with the assistance of Thaddäus

- Schneider. Edited by the Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN). Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie. Band 19. Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main, pp. 147–151.
- Raģe, S. (sast.). 1960. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. I. Igaņu valodas īpašvārdi*. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, Rīgā.
- Raiet, E. 1963. Vabariiklikus õigekeelsuse komisjonis. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 512.
- Raiet, E. 1966a. Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsused. — *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 178.
- Raiet, E. 1966b. *Võõrsõnade kuju sõltuvus lähte- ja vahendajakeeltest tänapäeva eesti kirjakeeles*. Väitekiri filoloogiateaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn (käsikiri EKI leksikoloogiasektoris).
- Rajamets, H. 1975. Ukraina nimede kirjutamine eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 405–411.
- Raper, P. 1996. Note from the Chairman. — *United Nations Group of Experts on Geographical Names Newsletter* No. 17, May 1996, pp. 2–7.
- Rein, K. 2002. Uuskreeka nimed eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 320–328.
- Riomar, T. 1908. *Eesti keel kõnes ja kirjas. Katse Eesti kirjaviisi uuel alusel korraldada*. Peterburi.
- Roos, E. 1970. Eesti keele toimkonna tegevus 1941. a. — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 686–697.
- Ross, K. 2004. Eesti tõkeloo ja keelekorralduse alusdokumendid. — *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 3, lk 136–138.
- Rosshnius, J. 1632. *Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidengeschichte Jesu*. Einleitung von Wilhelm Reiman. Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft. 19. Band. Jurjew (Dorpat)
- Saareste, A. 1922. *Tegelikud õigekeelsuse määruised*. Eesti Kirjastuse-Ühisus „Postimehe“ kirjastus, Tartu.
- Saareste, A.; Cederberg, A. R. 1925. *Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739*. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised 16. Tartu 1925–1931.
- Saari, H. 1963. *Pärisnime mõiste*. Diplomitöö. Tartu. (Käsikiri eesti keele õppetoolis.)
- Saari, H. 1969. Uus Haack ja meie. Koos ohkega Eesti NSV uue kaardi ees. — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 686–690.
- Saari, H. 1972. Redaktsioonilisi märkmeid. — *Keel ja Kirjandus*, nr 8, lk 505–509.
- Saari, H. 1974. Algustähe ja jutumärkide reeglistamise alused. — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 649–660.
- Saari, H. 1975. Nimeerandeid vähemale. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 427–429.
- Saari, H. 1976. *Keelehääleng*. Valgus, Tallinn.
- Saari, H. 1985a. Tähestiku-, hääldus- ja transkriptsiooniseiku. — *Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused*. Valgus, Tallinn, lk 60–65.
- Saari, H. 1985b. Väliskohanimed ehk tagasi paremakäeliiklusele. — *Nõukogude Õpetaja*, 14. XII.
- Saari, H. 1986. Kohanimede üksikasju. — *Nõukogude Õpetaja*, 18. I.
- Saari, H. 1993a. Kiri. — Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri*.

- Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari ja Ülle Viks. Tallinn, lk 321–425.
- Saari, H. 1993b. Kirjutaja eelmärkus 1992 / Sissejuhatus. — Tiiu Erelt, Olev Jõgi, Ain Kaalep, Artur Laast, Harald Rajamets, Henn Saari, Ly Seppel, Haljand Udam, Uno Ussisoo. *Nimekirjutusraamat*. Valgus, Tallinn, lk 5–44.
- Saari, H. 1998. Termin *nimi* onomastika ja sätestu ühismaal. — *Õiguskeel*, nr 2, lk 29–34; nr 3, lk 4–17.
- Saari, H. 2004. *Keelehääling. Eesti Raadio "Keeleminutid" 1975–1999*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- Semper, J. 1912. Mõnda võõrakeelistest sõnadest Eesti keeles. — *Eesti Kirjandus*, nr 8, lk 328–342.
- Stahl, H. 1632. *Hand- und Hauszbuch für Fürstenthumb Esthen in Liffland I–IV*. Riga–Reval 1632–1638.
- Stahl, H. 1637. *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Revall.
- Stahl, H. 1641. *Leyen Spiegel*. Reval 1641–1649.
- Stani-Fertl, R. 2001. *Exonyme und Kartographie. Weltweites Register deutscher geographischen Namen, klassifiziert nach Gebräuchlichkeit, und ihrer ortsüblichen Entsprechungen*. Arbeitsmittel für Redakteure. Herausgegeben von Ingrid Kretschmer und Karel Kriz. Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie. Band 14. Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien, Kartographie und Geoinformation, Wien.
- Superanskaja 1978 = A. B. Суперанская. *Теоретические основы практической транскрипции*. „Наука“, Москва.
- Sutrop, U. 2004. Liivimaa kroonika *Ykescola ~ Ykescole* ja *Üksküla*. Tõnu Karma 80. sünnipäevaks. — *Emakeele Seltsi aastaraamat* 49. Peatoimetaja Mati Erelt. Tegevtoimetaja Maria-Maren Sepper. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Tallinn, lk 88–95.
- SÕS = Suur õigekeelsus-sõnaraamat. 1. ja 2. vihik. RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu 1948–1949.
- Šrámek, R. 1995. Eigennamen im Rahmen einer Kommunikations- und Handlungstheorie. — *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Herausgegeben von Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Walter de Gruyter, Berlin, New York, S. 380–838.
- Zikmund, H. 2000. *Wörterbuch geographischer Namen des Baltikums und der Gemeinschaft Unabhängiger Staaten (GUS) mit Angaben zu Schreibweise, Aussprache und Verwendung der Namen im Deutschen*. Herausgegeben vom Ständigen Ausschuss für geographische Namen (StAGN). Dudenverlag, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich.
- Talvet, J. 1983. Veel kord keele tegemisest ja keele teadvusest. — *Sirp ja Vasar*, 18. XI.
- Talvet, J. 1989. Mis siis ikka kohanimedest saab? — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 44–46.
- Teder, T. 1939. *Perekonnaseisumetniku käsiraamat*. Siseministeeriumi Administratiiv-ala Kirjastuse väljaanne.
- Tiik, L. 1987. Perekonnanimede panekust Eestimaa talurahvale 1835. aastal. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 83–88.
- Udam, H. 1972. Veel pärsia nimede kirjutamisest. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 279–284.
- UNEGN 1992 = ÜRO VI kohanimekorralduskonverentsi (New York, 25. VIII–3. IX 1992) dokumendid (E/CONF.85/...):

- L.2: *Dutch Toponymic Guidelines*. Submitted by the Netherlands. (Updated by Dr. A. P. Versloot, ITC-Cartography Department, Enschede.)
  - L.35: *Révision de la carte au 1/50 000 de Nouvelle-Calédonie*. Document présenté par la France. (Établi par Sylvie Lejeune, Institut géographique national, France.)
- UNGEGN 1998 = ÜRO VII kohanimekorralduskonverentsi (New York, 13.–22. I 1998) dokumendid (E/CONF.91/...):
- L.12: *Plene vs. vocalized orthography of names in Hebrew GIS-derived digital topographic maps*. Paper submitted by Israel. (Prepared by N. Kadmon, Emeritus Professor of Cartography, Department of Geography, The Hebrew University of Jerusalem.)
- UNGEGN 2002 = ÜRO VIII kohanimekorralduskonverentsi (Berliin, 27. VIII–5. IX 2002) dokumendid (E/CONF.94/...):
- CRP.78: *Recent Discussions in the United States Board on Geographic Names Concerning the Creation of Anglicized Exonyms*. Submitted by the United States of America. (Prepared by Leo Dillon, United States Board on Geographic Names.)
  - INF.32: *Report of the Netherlands*. Submitted by the Netherlands. (Prepared by Ferjan Ormeling, Head, Commission on Foreign Geographical Names.)
  - INF.44: *Country Report of Vietnam*. Submitted by Vietnam.
- Unicode 2003 = The Unicode Consortium. *The Unicode Standard, Version 4.0.1*, defined by: The Unicode Standard, Version 4.0 (Reading, MA, Addison-Wesley, 2003), as amended by Unicode 4.0.1 (<http://www.unicode.org/versions/Unicode4.0.1/>).
- Ussisoo, U. 1967. Gruusia nimekirjutamine eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 350–355.
- Vaga, A. 1957. Ühest väikesest õigekeelsuse küsimusest. — *ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused* 6, nr 1, lk 91–93.
- Van Langendonck, W. 1994. Remarks on some theories of names in the Handbook for Name Studies. — *Onoma*, 32 (1994–1995), pp. 157–170.
- Van Langendonck, W. 1997. Proper names and their categorical presupposition. — *You name it. Perspectives on onomastic research*. Edited by Ritva Liisa Pitkänen, Kaija Mallat. Studia Fennica. Linguistica 7. Finnish Literature Society, Helsinki, pp. 37–46.
- Vene sugunimede transkribeerimine eesti keeles. 1926. — *Eesti Keel*, nr 7–8, lk 182–183.
- Venäläisten nimien kirjainasu suomenkielisessä tekstissä. 1977. — *Kielikello*, 10, s. 8–10.
- Veske, M. 1879. *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis*. Schnakenburg'i trükk ja kulu, Tartus.
- Veski, J. V. 1912. *Eesti kirjakeele reeglid. Eestimaa Rahvahariduse-seltsi Kirjanduse-haruseltsi ja Eesti Kirjanduseseltsi asemikkude ühiste keelekoosolekute otsused*. E. R.-s. Kirjanduse-haruseltsi toimetused nr. 10. Tallinna Eesti Kirjastuseühisus, Tallinnas.
- Veski, J. V. 1961. Kreeka ja ladina sõnavara omavahelisest suhtumusest eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 37–41.
- Veski, J. V. 1962. Kriitilisi märkmeid „Õigekeelsuse sõnaraamatu“ kohta. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 89–96.
- Veski, J. V.; Vääri, E. 1968. Jätkuks vaidlusele võõrpärisnimedest. — *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 227–228.
- Vestring, S. H. 1998. *Lexicon Esthónico Germanicum*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu.
- Viitso, T.-R. 1968. Mis on vaieldavat võõrpärisnimede ja nende tuletiste õigekirjutuses. — *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 558–561.

- Viitso, T.-R. 1970. Võõrtähestike translitereerimisest. — *Keel ja struktuur. Tõid struktuuralse ja matemaatilise lingvistika alalt*. 3. Tartu, lk 44–70.
- Viitso, T.-R. 1972. Accent specialization in Estonian. — *Generatiivse grammatika grupi aastakoosolek 27. XII 1972. Teesid*. Tartu, lk 37–41.
- Voprosy 1972 = *Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР*. „Наука“, Москва.
- VÕK 1983 = Maade ja pealinnade nimed ning riiginimetuste tõlked (ladinatäheline rühm). (Vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 631–637.
- VÕS 1933 = *Väike õigekeelsus-sõnaraamat*. Koostanud Elmar Muuk. Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, Tartu.
- VÕS 1953 = *Väike õigekeelsuse sõnaraamat*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Wellisch, H. H. 1978. *The Conversion of Scripts – Its Nature, History, and Utilization*. A Wiley-Interscience Publication. John Wiley & Sons.
- Wermke, M. 2000. Zur Schreibung geographischer Namen im Deutschen. — *Second International Symposium on Geographical Names GeoNames 2000. Frankfurt am Main, 28–30 March 2000*. Compiled by Jörn Sievers with the assistance of Thaddäus Schneider. Edited by the Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN). Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie. Band 19. Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, Frankfurt am Main 2000, lk 165–170.
- WGRS 2003 = *Report on the Current Status of United Nations Romanization Systems for Geographical Names*. Compiled by the UNGEGN Working Group on Romanization Systems. Version 2.2. January 2003. <http://www.eki.ee/wgrs/>.
- Willems, K. 2000. Form, meaning, and reference in natural language: A phenomenological account of proper names. — *Onoma* 35, pp. 85–119.
- ÕS 1960 = *Õigekeelsuse sõnaraamat*. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet ja M. Kindlam. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- ÕS 1976 = *Õigekeelsussõnaraamat*. Toimetanud R. Kull ja E. Raiet. Valgus, Tallinn.
- ÕS 1999 = *Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999*. Toimetanud Tiit Erekt. Koostanud Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik ja Tiit Erekt. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.

SUMMARY

Foreign names in Estonian texts

Research into linguistic borrowings is a well-known subdiscipline of contact linguistics that has a long tradition. Names in situations of language contact are in many ways exceptional, as indicated by W. Nicolaisen (1996). But when speaking of foreign names in texts of one language, an additional dimension is added. Rendering foreign linguistic elements, such as names, is an unavoidable necessity if the community of language speakers comes into communication with 'outer world'. But the overall aim of using foreign elements cannot be total absorption, as most of the names are just casual passers-by.

Basically there are three methods to cope with influx of foreign names:

- A. to take over the phonetic and/or graphic form of the original name,
- B. to take over the conceptual meaning of the original name (i.e. to translate the name),
- C. to give the named entity an independent name, unrelated to the original name.

For evaluating these methods the following criteria seem important:

1. applicability, i.e. it should be possible to render any foreign elements in any texts without hesitation;
2. functionality, i.e. the main identifying function of a name should not be harmed;
3. economy, i.e. the efforts wasted on rendering procedures should not be unproportionally large;
4. suitability, i.e. the procedures should be in conformity with the main structures of the target language (in Estonian, e.g. the names need to be declined).

None of these criteria would fully satisfy all three methods. Method B would not be applicable as not all names are semantically transparent. Method C is not economical as it would not be imaginable to rebaptize all the entities with foreign names. For Method A the main question is whether it will not undermine the main structures of the target language (suitability).

Still it appears that Method A is the most successful of the three alternatives. It is 1) applicable to all names, as each source name must have at least a phonetic form; 2) functional, as it preserves the relation between the name and the named entity as it is in the source language, 3) economical, as the rendering procedures usually do not need much contemplation.

When rendering the phonetic/graphic form of the source name (Method A) the main emphasis is nowadays on graphic rendering. Most of the names in modern society are used in a written form, often even without a need for pronunciation. The

graphic form of a name is stable, in contrast to the oral form of a name. It would be easier to take over the exact written form of the original name, especially if the source and target languages share the same writing system. Total takeover of the phonetic form is rarely possible because of wide phonetic differences between languages.

As to suitability, the biggest difficulties in rendering original names are likely to occur here, because the phonetic and graphic elements of the source and target languages do not coincide. To some extent all languages are inclined to adopt at least some foreign traits, to cover immediate needs in rendering foreign words and names, e.g. in Estonian the sounds for [f] and [ʃ] (š) occur only in foreign elements. In graphic takeover this also includes the recognition of ‘foreign letters’, such as *c*, *q*, *w*, *x*, *y*, or *č*, *ā*, *ē* for Estonian. When transplanting original spellings into Estonian texts the phonographic principle of the Estonian orthography is replaced by logographic principle, i.e. the relations between sounds and letters need not be the same as in Estonian words. This has been the ‘price’ to pay for applicability, functionality and economy of Method A. But logographic features occur also elsewhere in Estonian texts (abbreviations, numbers, symbols) and therefore foreign names do not seriously undermine the overall phonetic principles of the Estonian orthography.

The study of foreign names consists of two main parts: 1) systematic analysis which analyzes the character (language, status, written and oral form) of foreign names, methods of defining and classifying regular and conventional names, specific conversion systems and their evolution, treatment of foreign names (selection of source forms, translation of generics, pronunciation and declination), principles of names standardization, and 2) chronological part which gives an overview of the evolution of foreign name spellings in Estonian texts.

The main material for the study has been the place names data gathered for the Place Names Database (KNAB) of the Institute of Estonian Language. In 1999 a dictionary of world place names was produced on the basis of KNAB. Most of references to place name sources are given in the online version of KNAB at <http://www.eki.ee/knab/knab.htm>.

On a normative basis two main categories of foreign names can be distinguished: regular and conventional names. Regular names are those that render as fully as possible the original name forms in a source language. If the source language uses the same writing system (Roman) then the name is rendered preserving fully the original spelling, including diacritical marks. In the case of other writing systems the conversion of scripts is necessary. This can be done using either transliteration or transcription, using an international or national (Estonian) system. Priority is given to international systems that are reversible (translitative). As a precondition to using regular foreign names one needs to establish an appropriate source language and source form (there are languages where the nominative has several forms, or where locative cases are deemed to be more representative than nominative forms).

The main groups of conventional foreign names are:

- 1) genuine Estonian names for foreign entities (denote often neighbouring territories, structurally share the same features as names for places within Estonia);
- 2) translations (lexical translations);
- 3) adaptations (mainly orthographical);
- 4) names from intermediate languages, such as *Nizza* (Italian) for French *Nice*, *Casablanca* (Spanish) for Arabic *Ad-Dār al-Bayḏā'*, *Suhhumi* (Russian) for Georgian *Sokhumi* or Abkhaz *Aḱəa*.

Foreign names in Estonian texts do not alter the main structural features of Estonian. When pronouncing foreign names it is generally recommended to follow the original sound form of a name as closely as possible but not to extend it to sounds that do not have counterparts in Estonian. Syllabic quantity (Q1, Q2 and Q3) is characteristic to Estonian, also all foreign names are subjected to quantity rules. There are distinct quantity models that are based on the syllabic structure of the name. The degree of quantity in foreign names is usually predictable or varies in a way that does not influence the declination of names.

All foreign names in Estonian texts are declinable. While Estonian is morphologically a complex language, foreign words and names fall into regular declination types that can be considered as productive. All new elements are grouped into these productive types on the basis of the number of syllables, quantity and other features.

The tactics used in Estonian to render foreign names is in no way exceptional, the same approach is prevalent in the absolute majority of Roman-script languages. Known as the Roman alphabet rule, it has contributed significantly into facilitating world-wide communication.

ELULOOKIRJELDUS

Peeter Päll

Kodakondsus: Eesti
Sündinud 15. märtsil 1961 Tallinnas
Vallaline
Aadress: Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Telefon: 6446153
E-post: peeter@eki.ee

Haridus

1995	<i>magister artium</i> (eesti keel), Tartu Ülikool
1984	<i>BA</i> (soome-ugri keeled), Tartu Ülikool
1979	Tallinna 21. Keskkool

Teenistuskäik

1995	Eesti Keele Instituudi grammatikasektori juhataja
1993–1995	Eesti Keele Instituudi juhtteadur
1993	Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemteadur
1987–1993	Keele ja Kirjanduse Instituudi nooremteadur
1984–1987	Keele ja Kirjanduse Instituudi vanemlaborant

CURRICULUM VITAE

Peeter Päll

Citizenship: Estonian

Date and place of birth: March 15, 1961 in Tallinn

Single

Address: Eesti Keele Instituut

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

Telephone: 6446153

E-mail: peeter@eki.ee

Education

1995	<i>magister artium</i> (Estonian language), University of Tartu
1984	BA (Finno-Ugric languages), University of Tartu
1979	Tallinn 21 Secondary School

Professional employment

1995	head, Department of Grammar, Institute of Estonian Language
1993–1995	leading researcher, Institute of Estonian Language
1993	senior researcher, Institute of Language and Literature
1987–1993	junior researcher, Institute of Language and Literature
1984–1987	senior assistant, Institute of Language and Literature

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ülle Viks.** Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia. Tartu, 1994.
2. **Helmi Neetar.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. Tartu, 1994.
3. **Ülo Valk.** Eesti rahvausu kuradi-kujutelm. Tartu, 1994.
4. **Arvo Eek.** Studies on quantity and stress in Estonian. Tartu, 1994.
5. **Reet Kasik.** Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1994.
6. **Silvi Vare.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tartu, 1994.
7. **Heiki-Jaan Kaalep.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keele- tehnoloogilises arendustöös. Tartu, 1998.
8. **Renate Pajusalu.** Deiktikud eesti keeles. Tartu, 1999.
9. **Vilja Oja.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. Tartu, 2001.
10. **Külli Habicht.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu, 2001.
11. **Pire Teras.** Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. Tartu, 2003.
12. **Merike Parve.** Välited lõunaeesti murretes. Tartu, 2003.
13. **Toomas Help.** Sõnakeskne keelemudel: Eesti regulaarne ja irregulaarne verb. Tartu, 2004.
14. **Heli Laanekask.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu, 2004.
15. **Peeter Päll.** Võõrnimed eestikeelses tekstis. Tartu, 2005.